

SEVDA AĞAMİRZƏ QIZI ƏHƏDOVA

MÜASİR DÜNYADA
MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI
MÜNASİBƏTLƏR

BAKI - "ELM" - 2014

Elmi məsləhətçi: Aytən Mustafayeva
*hüquq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru,
Milli Məclisin deputatı*

Elmi redaktor: İradə Hüseynova
*tarix üzrə elmlər doktoru, professor,
Əməkdar Müəllim*

Rəyçilər: Nizami Cəfərov
*filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor, AMEA-nın müxbir üzvü,
Milli Məclisin deputatı*

Aydın Mirzəzadə
*siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru,
Milli Məclisin deputatı*

ISBN 978-9952-453-22-3

Əhədova S.A. Müasir dünyada mədəniyyətlər-
arası münasibətlər. Bakı: "Elm", 2014, 348 s.

655 (07) - 2014

© "Elm" nəşriyyatı, 2014

ÖN SÖZ

Millə mədəniyyətlərin inkişaf perspektivlə-
rinin, ümumdünya mədəni proseslərin,
mədəniyyətlər arasındakı münasibət və əlaqələrin
öyrənilməsi bütün dövrlərdə mühüm əhəmiyyət
kəsb edən məsələlər olmuşdur. Lakin xalqlar,
dövlətlər, ölkələr arasında siyasi, iqtisadi, mədəni
əlaqələrin getdikcə genişlənməsi, qloballaşma və
inteqrasiya proseslərinin daha da dərinləşməsi ilə
səciyyəolənən müasir dövrümüzdə bu məsələlər
daha da aktual xarakter daşımağa başlamışdır.

Dövrümüzün çağırışları və beynəlxalq mü-
nasibətlərdə baş verən köklü dəyişikliklər milli
mədəniyyətlər qarşısında bir sıra yeni həlli vacib
məsələlər qoyur. Qloballaşma prosesləri təkcə
mədəniyyətlərin qarşılıqlı uzlaşması və qarşılıq-
lı zənginləşməsi ilə müşayiət olunmur, xalqların
və ölkələrin mədəni özünəməxsusluğuna ciddi
təhlükələr yaradır. Milli mədəniyyətlərin, milli-
mənəvi dəyərlərin gələcək taleyi indi bütün bəşə-
riyyəti düşündürən problemlərdən birinə çevril-
mişdir. Belə şəraitdə beynəlxalq səviyyədə mə-
dəni dialoqun qurulması qlobal gündəliyin əsas
məsələsini təşkil edir.

Dünyada öz milli köklərindən və koloritindən kənarında mədəniyyət mövcud deyildir. Eyni zamanda milli mədəniyyətlərin inkişafını da ümumdünya proseslərindən təcrid olunmuş şəkildə təsəvvür etmək mümkün deyildir. Bu baxımdan son vaxtlar milli mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsiri, mədəniyyətlərarası dialoq, milli və ümumbəşəri dəyərlərin əlaqəsi, mədəniyyət və sivilizasiya, multikulturalizm problemlərinin geniş diskussiya predmetinə çevrilməsi təsadüfi deyildir.

Azərbaycan ictimai-humanitar elmi də bu məsələlərə biganə qalmamış, ölkəmizdə son dövrlərdə bu problemlərə dair bir sıra maraqlı əsərlər işıq üzü görmüşdür. Əslində bu heç də təsadüfi deyildir. Azərbaycan dövləti bu gün dünyada geniş vüsət alan beynəlxalq mədəni əməkdaşlıqda yaxından iştirak edir. Ölkəmizin son dövrlərdə bir sıra nüfuzlu beynəlxalq mədəni-humanitar tədbirlərə ev sahibliyi etməsi dövlətimizin xalqlar arasında, mədəniyyətlər arasında dialoqa necə önəm verməsinin əyani sübutudur.

Bu gün milli mədəniyyətimiz ölkəmizin sivilizasiya dünyada layiqli yer tutmasının əsas amillərindən biridir. Ənənəvi milli identikliymizi qorumaq şərti ilə dünya mədəni birliyinə inteqrasiya olunmağımızda mədəniyyətimizin strateji potensialı xüsusi rol oynaya bilər. Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzunun getdikcə artması, Azərbaycan dövlətinin, onun başçısı hörmətli İlham Əliyevin bu vəzifəni uğurla yerinə yetirdi-

yini göstərir. Mədəniyyətimiz, milli-mənəvi dəyərlərimiz antiazərbaycan şəbəkəsinin ifşa olunmasında, ölkəmizin milli maraqlarının və milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsində də ən səmərəli vasitə ola bilər.

Bu baxımdan tədqiqatçı Sevda Ağamirzə qızı Əhadovanın elmi-mədəni ictimaiyyətin və geniş oxucu kütləsinin müzakirəsinə təqdim etdiyi "Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər" adlı monoqrafiyası mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Monoqrafiyada müasir beynəlxalq münasibətlərdə və dünya siyasətində mədəniyyət faktorunun yeri və rolu, mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsiri və əlaqəsi, mədəniyyətlərarası dialoq və əməkdaşlıq, multikulturalizm məsələləri təhlil edilmiş, milli mədəniyyətlərin qloballaşma kontekstində inkişaf perspektivlərinə münasibət bildirilmiş, Azərbaycan dövlətinin mədəniyyətlər və sivilizasiyalararası dialoqun genişlənməsi üçün həyata keçirdiyi siyasət işıqlandırılmışdır.

Müəllifin mədəni qloballaşma, onun beynəlxalq münasibətlərə və milli mədəniyyətlərin inkişafına təsiri, qlobal informasiya məkanının formalaşması, beynəlxalq mədəni hüquqlar sisteminin inkişafı, sivilizasiya və mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsi, qərb sivilizasiyasının digər xalqların milli-mədəni identikliyinə təsiri, mədəniyyətlərarası münasibətlərdə milli dövlətlərin rolu, milli və bəşəri mədəni dəyərlərin qarşılıqlı əlaqəsi və s. problemlərə dair fikirləri öz orijinallığı və

yeniliyi ilə fərqlənir.

Yəqin ki, Sevda Əhədovanın monoqrafiyada öz əksini tapmış müasir dövrümüzün qlobal mədəni problemlərə münasibətini, baxışlarını əks etdirən fikirləri heç də birmənalı qarşılanmayacaqdır. Müəllifin bir sıra konseptual məsələlərə yanaşması da müəyyən suallar doğurur. Bu da təbii hesab edilməlidir. Çünki həqiqət mübahisələrdə ortaya çıxır. Lakin inanırıq ki, bu kitabı əlinə alan hər kəs ona biganə qalmayacaqdır. Ümid edirik ki, Sevda Əhədovanın bu əsəri Azərbaycanda beynəlxalq mədəni proseslərin tədqiqinə müəyyən dəyərli töhfə olacaqdır.

İradə Hüseynova

tarix üzrə elmlər doktoru, professor

GİRİŞ

Bu gün müstəqil Azərbaycan dövlətinin həllinə çalışdığı mühüm vəzifələrdən biri də dünya birliyinin bərabərhüquqlu üzvü kimi beynəlxalq aləmdə gedən inteqrasiya proseslərində yaxından iştirak etmək, xarici ölkələrlə, beynəlxalq və regional qurumlarla ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlığı genişləndirmək və bununla da öz milli maraqlarını təmin etməkdən ibarətdir. Azərbaycan dövlətinin xarici siyasəti məhz dünyanın bütün dövlətləri ilə bərabərhüquqlu faydalı əlaqələri inkişaf etdirmək, bu əlaqələrdən həm Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq mövqelərini möhkəmləndirmək üçün, həm də respublikanın iqtisadiyyatını, elmini, mədəniyyətini inkişaf etdirmək üçün səmərəli istifadə etmək məqsədlərinə xidmət edir.

Hazırda dünyada baş verən siyasi, iqtisadi, mədəni hadisə və proseslərdə Azərbaycan dövləti layiqincə təmsil olunur, öz mövqeyini bildirir və mənafeələrini qoruyur. Ölkəmizdə həyata keçirilən mütərəqqi ictimai-siyasi, iqtisadi islahatlar, milli-mənəvi dirçəliş, fəal xarici siyasət respublikamızın dünya inteqrasiyasına daha

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

sürətlə cəlb olunmasına, beynəlxalq münasibətlər sistemində özünə layiq yer tutmasına, ərazi bütövlüyünün təmin ediləcəyinə inamı daha da artırır. Bu vəzifələrin həllində mədəniyyət faktoru mühüm rol oynayır. Ümumiyyətlə, hər bir dövlətin beynəlxalq münasibətlərdəki rolu və yeri başqa digər faktorlarla, hərbi, iqtisadi, siyasi resurslarla yanaşı, mədəni resursları, dünya ictimaiyyətinə göstərə biləcəyi intellektual və mədəni-mənəvi təsir imkanları ilə də müəyyən edilir. Həmin resurslar ənənəvi milli-mənəvi kimliyimizi və özünəməxsusluğumuzu qorumaqla yanaşı ümumdünya mədəni proseslərə uğurlu inteqrasiya olunmaq üçün baza rolunu oynayır. Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq nüfuzunun, dünyaya təsir imkanlarının artması, milli maraqlarının təmin edilməsi həm də bizim mədəni dünyaya hansı dərəcədə və hansı sürətlə inteqrasiya olunmağımızdan asılıdır. Ölkəmiz dünyada genişlənən iqtisadi və siyasi əməkdaşlıqda fəal iştirak etdiyi kimi, beynəlxalq arenada həyata keçirilən mədəni proqram və layihələrdən də kənar qalmamalıdır. Məhz bu proses çərçivəsində dünyanın müxtəlif xalqlarının, regionlarının zəngin mədəni dəyərlərini özündə əks etdirən yeni, inteqrasiya olunmuş dünya mədəniyyətinin elementləri təşəkkül tapmağa başlayır. Bu prosesdə iştirak etməklə Azərbaycan malik olduğu bənzərsiz milli-mədəni potensialını reallaşdırmağa, dünya mədəniyyətinin

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

inkişafına öz töhfələrini verməyə, eyni zamanda milli mədəniyyətimizin daha da zənginləşməsinə imkan tapır.

Son dövrlərdə Azərbaycan beynəlxalq mədəniyyətlərarası forumların keçirildiyi ənənəvi məkanlardan birinə çevrilməkdədir. YUNESKO, İSESCO, BMT-nin Sivilizasiyalar Alyansının, AŞ, onun Şimal-Cənub Mərkəzinin dəstəyi ilə 2010 və 2012-ci illərdə Bakıda I və II Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Forumlarının keçirilməsi bunun bariz nümunəsidir. 2011-ci - 2013-cü illərdə, I, II və III Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumların təşkili, digər mötəbər toplantıların keçirilməsi Bakı prosesinin əsasını qoymuş və ümumdünya mədəniyyətlərarası dialoq və əməkdaşlığın inkişafına Azərbaycan dövlətinin konkret töhfə verdiyini bir daha sübut etmişdir. Bu forumlarda mədəniyyətlərarası dialoqun konseptual, ideoloji və praktik aspektləri müzakirə olunmuş, dialoq yolunda maneələr nəzərdən keçirilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin göstərdiyi kimi, biz istəyirik ki, bütün xalqların, bütün dinlərin nümayəndələri bir-biri ilə sıx təmasda olsunlar, bütün problemləri açıq şəkildə müzakirə etsinlər, öz fikirlərini bildirsinlər [20, 2011, 7 aprel].

2013-cü ilin oktyabrın 31 - noyabrın 1-də keçirilən II-III Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumu da bundan əvvəl Bakıda keçirilmiş digər beynəlxalq forumlar kimi Azərbaycanın dünyada artan nü-

fuzunun daha bir göstəricisi olmuşdur. Belə mötəbər məclislərə Azərbaycanın ev sahibliyi etməsini şərtləndirən amilləri Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev gözəl izah etmişdir: “Əsrlər boyu Azərbaycanda müxtəlif mədəniyyətlərə mənsub olan xalqlar bir ailə kimi yaşamışlar. Heç vaxt Azərbaycanda milli, yaxud dini zəmində heç bir qarşıdurma, anlaşılmazlıq olmamışdır. Heç vaxt ayrı-seçkiliyə yol verilməmişdir və bu gün də müstəqil Azərbaycan bu ənənələrə sadıqdır. Hesab edirəm ki, bizim təcrübəmiz əyani şəkildə göstərir ki, müxtəlif mədəniyyətlərə, müxtəlif dinlərə mənsub olan xalqlar mehribanlıq, sülh, əməkdaşlıq şəraitində yaşaya bilərlər. Yəni, bu sahədə keçirilən tədbirlərin ənənəvi xarakter alması təbiidir.

Belə tədbirlərin keçirilməsi bir daha sübut edir ki, bütün xalqların və insanların dialoq şəraitində yaşaması çox vacib və mümkündür, bu mənada Azərbaycan təcrübəsinin öyrənilməsi bir çox ölkələr üçün faydalı ola bilər.” [6]

Elə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Azərbaycanda dini mədəniyyətin, dinlərarası və mədəniyyətlərarası dialoqun təbliğinin gücləndirilməsini təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin ehtiyat fondundan “Dini mədəniyyətin inkişafı” Fonduna 3.0 (üç) milyon manat ayrılması haqqında 18 yanvar 2014-cü il tarixli sərəncamı da Azərbaycan dövlətinin mədəniyyətlərin dialoqunun inkişafı üçün ardıcıl

səylər göstərdiyinin mühüm təzahürü oldu [62, 2014, 19 yanvar].

Müasir dünyada bir sıra radikal dəyişikliklər baş verir. Ən mühüm və aparıcı meyllərdən biri iqtisadi, sosial-mədəni və elmi-texniki qloballaşmadır. Dövrümüzün ümumdünya iqtisadi, siyasi və mədəni inteqrasiya və unifikasiya prosesi olan qloballaşma prosesinin müxtəlif aspektləri mübahisələr və diskussiyalar predmeti olaraq qalmaqdadır. Azərbaycan xalqının ümummilliləri Heydər Əliyevin qeyd etdiyi kimi, qloballaşma prosesi çox vaxt heç də nikbinlik doğurmur. Bu mürəkkəb və birmənalı qiymətləndirilməyən prosesin perspektivləri hamımızı düşündürür. Qloballaşma dövlətlərin sabit inkişafının, bütövlüyünün və idarəetmə sistemlərinin sabitliyinin təmin olunmasına, iqtisadi münasibətlərdə ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılmasına, xalqların rifah halının yüksəldilməsinə kömək etməlidir. Sözsüz ki, beynəlxalq hüquq prinsipləri və normalarının aliliyi, qarşılıqlı etimad və ümumbəşəri dəyərlərə sədaqətlə yanaşı, hər bir ölkənin səciyyəvi milli cəhətlərini də nəzərə alınması bu prosesin müəyyən edici istiqamətləri olmalıdır [1].

Qloballaşma və inteqrasiya beynəlxalq münasibətlərin əsas inkişaf meyli. Bu proseslərə münasibətdə təcridçilik mövqeyi tutan ölkələrin inkişaf perspektivi yoxdur. Ona görə də əsas vəzifə vahid qlobal sivilizasiyaya gedən yolu düzgün müəyyənləşdirməklə, milli dövlətlərin rolunu və

əhəmiyyətini möhkəmləndirmək üçün yeni beynəlxalq, dövlətlərarası normativ-hüquqi və qanunverici aktlar işləyib hazırlamaqdır.

Bununla əlaqədar qloballaşma və milli mədəniyyətlərin, lokallaşmanın qarşılıqlı nisbəti problemi olduqca aktuallıq kəsb etməyə başlayır. Qloballaşan dünyada milli özünəməxsusluğu və unikalığı necə qoruyub saxlamaq və eyni zamanda bəşəriyyətin qlobal inkişaf perspektivlərinin yaratdığı üstünlüklərdən necə səmərəli istifadə etmək olar? Bu sual eyni dərəcədə, bütün ölkələri və xalqları düşündürən məsələyə çevrilmişdir.

Son dövrlərdə qloballaşmanın və milli mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsiri, mədəni qloballaşmanın mahiyyəti, mədəniyyətlərarası münasibətlər, mədəniyyətlərin dialoqu kimi bəşəri problemlər ictimai elm nümayəndələrinin tədqiq və müzakirə etdikləri əsas elmi problemlərdəndir. Azərbaycan aqimləri də bu problemlərin araşdırılmasından kənar qalmamış, ölkəmizdə son illərdə işiq üzü görmüş bir sıra əsərlərdə "qloballaşma və mədəniyyət" problemi əsas tədqiqat predmeti olmuşdur [14-18, 32, 35, 38-40; 43-47; 58-66; 71; 73; 76-80; 101, 109]. Müxtəlif konfrans və simpoziumlarda bu problem əsas müzakirə obyektinə olmuşdur. Bu baxımdan "Qloballaşma şəraitində mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsiri" adlı beynəlxalq konfransın materialları diqqəti cəlb edir [92]. Bütün bu əsərlər "Qloballaşma və mədəniyyət" probleminin geniş tədqiqi üçün mühüm nəzəri və metodoloji baza

təşkil edir. Bununla yanaşı etiraf edilməlidir ki, qloballaşma prosesində milli mədəniyyətlərin perspektivləri, qloballaşmanın beynəlxalq mədəni əlaqələrin inkişafına təsiri yenə də aktual elmi və sosial-siyasi problem olaraq qalmaqdadır. Diqqəti cəlb edən digər məqam, adı çəkilən problemin tədqiqində təşəbbüsün filosofların və qismən də kulturoloqların əlində olmasıdır. Yuxarıda adı çəkilən əsərlərin müəlliflərinin də əsasən fəlsəfə elminin nümayəndələrinin olması, məsələnin fəlsəfi aspektlərdən təhlil etmələri bunun əyani sübutudur. Politoloqların, sosioloqların, tarixçilərin, beynəlxalq münasibətlər və beynəlxalq hüquq üzrə mütəxəssislərin problemin həllində yaxından iştirakına, müasir inteqrasiya və qloballaşma şəraitində Azərbaycan mədəniyyətinin ölkənin xarici siyasətinin həyata keçirilməsində mühüm amil kimi nəzərdən keçirilməsinə böyük ehtiyac vardır. Bu zaman bir amili də nəzərə almaq lazımdır ki, qloballaşan dünyada ölkənin rəqabətə davamlılıq qabiliyyəti onun mədəniyyət siyasətindən, beynəlxalq arenada formalaşdırdığı imicindən çox asılıdır. BMT və YUNESKO-nun sənədlərində də mədəniyyət milli və beynəlxalq inkişaf siyasətlərinin, beynəlxalq inkişaf naminə əməkdaşlığın strateji tərkib hissəsi kimi qeyd olunur. Mədəniyyətin beynəlxalq münasibətlərdə rolunun artmasını sübut edən göstəricilərdən biri də xarici mədəniyyət siyasəti, mədəni diplomatiya kimi terminlərin beynəlxalq münasibətlər

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

nəzəriyyəsində vətəndaşlıq hüququnun qazanmasıdır. Mədəni diplomatiya (mədəniyyət diplomatiyası) isə diplomatiyanın ayrılmaz elementinə və istiqamətinə çevrilmişdir.

Göründüyü kimi, beynəlxalq mədəni münasibətlərdə cərəyan edən proseslər çox geniş elmi-nəzəri araşdırmalar tələb edir. Baş verən dəyişikliklərə adekvat olaraq yeni, daha çevik təfəkkür və dünyagörüş sisteminin formalaşdırılmasına ehtiyac duyulur. Xüsusən sivilizasiyaların və mədəniyyətlərin dialoqu məsələsi bu gün bütün dünyada siyasətçilər, alimlər, mədəniyyət və din xadimləri arasında ən geniş müzakirə olunan məsələlərdən birini təşkil edir.

Prezident İlham Əliyev Bakı İkinci Beynəlxalq Humanitar Forumda çıxışı zamanı bu məsələlər diqqəti cəlb edərək demişdir ki, həm siyasətçilərin, həm ictimai xadimlərin, vətəndaş cəmiyyəti və mediya nümayəndələrinin məsuliyyəti ondan ibarətdir ki, müsbət meylləri, müsbət təcrübəni işıqlandırmaq lazımdır. Biz fəaliyyətimizi bu müsbət təcrübə əsasında qurmalıyıq. Hesab edirəm ki, əgər bax bu yanaşma üstünlük təşkil edərsə, o zaman dünya daha da əminliyəli olacaqdır və xalqlararası əlaqələr müsbət, sağlam zəmində qurulacaqdır [20, 2012, 5 oktyabr].

2012-ci ilin oktyabrında Bakıda keçirilmiş II Beynəlxalq Humanitar Forumun qəbul etdiyi yekun sənəddə qloballaşma prosesinə ədalətli xarakter verilməsi vacibliyi qeyd olunmuş, bü-

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

tün ölkələrin siyasi və elmi elitasına, nüfuzlu beynəlxalq strukturlara dinamik qloballaşan cəmiyyətdə humanitar problemlərə xüsusi diqqət yetirməyə çağırış öz əksini tapmış, XXI əsrdə qloballaşma proseslərinə yeni metodoloji yanaşmalar, postmodernist mədəniyyətdə ənənəvi dəyərlər sistemi kimi bu problemlərin nəzərdən keçirilməsinin vacibliyi vurğulanmışdır.

Forum, "hər bir cəmiyyətin ənənəvi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq onun inkişaf prosesinin özünəməxsusluğunu və müxtəlifliyini" dərk edərək beynəlxalq forumları və müxtəlif humanitar təşkilatları, dövlətlər, vətəndaş cəmiyyətləri və konfessiyalar arasında tolerantlıq mühiti yaratmağa və sivilizasiyalararası münasibətlərin qarşısını almağa xidmət edən əsil mədəniyyətlərarası dialoqun gerçəkləşdirilməsi məqsədi ilə forumlar, konfranslar, müzakirələr və "dəyirmi masalar"ın təşkilinə davamlı olaraq təşəbbüs göstərməyə çağırmış, dünyanın müxtəlif regionlarında getdikcə artan qarşılıqlı anlaşmaya zəmin yaradan hazırkı proseslərin universitetlərdə, elmlər akademiyalarında və ayrı-ayrı fondlarda elmi fəaliyyətin diqqət mərkəzində olması zəruriliyini göstərmişdir [29].

Təqdim olunan monoqrafiyanı bu istiqamətdə atılan addımlardan biri hesab etmək olar. Monoqrafiyada müasir beynəlxalq münasibətlərdə mədəniyyət amilinin yeri və rolu təhlil edilmiş, qloballaşmanın mədəni aspektləri, multikultu-

ralizm, mədəni hüquqlar kimi problemlər işıqlandırılmışdır. Burada həmçinin mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların qarşılıqlı münasibətləri, mədəniyyətlərarası dialoqun mahiyyəti və məqsədləri haqqında müəllifin düşüncələri öz əksini tapmışdır.

I FƏSİL

MƏDƏNİYYƏT VƏ BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR

1.1. Mədəniyyət və sivilizasiya: ziddiyyətlərin vəhdəti

Tarix belə bir fikrin doğruluğunu dəfələrlə sübut etmişdir ki, siyasətin aça bilmədiyi qapıları mədəniyyət açır. Müxtəlif mədəniyyətlərin anlaşması beynəlxalq münasibətlərin tənzimlənməsində, sülhün və sabitliyin təmin edilməsində mühüm tarixi-siyasi faktor kimi çıxış etmiş və etməkdədir. Mədəniyyət öz-özlüyündə bəşəri bir fenomendir. Müasir humanitar elmlərdə mədəniyyət anlayışı fundamental məsələlərdən biri hesab olunur. Müxtəlif elmi kateqoriya və terminlər arasında, müxtəlif elmlərdə ən müxtəlif mənalarda çıxış edən və müxtəlif kontekstlərdə istifadə edilən bəlkə də ikinci belə məfhum tapmaq çox çətindir.

Hazırda həm dünya, həm də milli elmsünaslıqda mədəniyyət termininin mənşəyi ilə bağlı nə-

zəri yanaşmaları özündə əks etdirən kifayət qədər ədəbiyyat mövcuddur. Bu terminin etimologiyası ilə bağlı ümumi fikir də mövcuddur. Yekdil fikrə görə "cultio" və "culte" terminləri latın dilində yaranmış və ilk olaraq torpağın becərilməsi mənasını daşımışdır. Lakin elə Roma sivilizasiyası zamanında terminin məzmunu genişlənmiş və yeni məna daşımağa başlamışdır. Ədəbiyyatda ilk dəfə olaraq "mədəniyyət" (cultura) terminini nəzəri termin kimi Siseron tətbiq etmiş, onu aqrotexniki termin kimi deyil, şərti mənada – insanın zəkasının və qəlbinin "becərilməsi" kimi işlətməmişdir. Bu mənada mədəniyyət termini təbiətin yaratdığından fərqli olaraq insanın yaratdığı bütün nemətlərin məcmusu kimi başa düşülməyə başlanmışdır. Nəticədə mədəniyyət (cultura) təbiətin (natura) əksi kimi qəbul edilirdi.

XVII-XVIII əsrlərdən başlayaraq "mədəniyyət" anlayışının yeni izahı yayılmağa başlayır. Alman hüquqşünası Samuel Pufendorf özünün "Təbii hüquq haqqında" əsərində mədəniyyətə dair Siseron mülahizəsindən imtina edərək ilk dəfə olaraq mədəniyyəti insan fəaliyyətinin nəticəsi, onun daxili və xarici təbiətini tamamlayan, insanı ucaldan müsbət keyfiyyətlərin məcmusu kimi səciyyələndirmişdir. Mədəniyyət anlayışı hazırda demək olar ki, bütün dillərdə bu mənada işlədilir.

Bu anlayışın fəlsəfi, kulturoloji mənalari haqqında o qədər çoxlu fikir mövcuddur ki, hətta mədəniyyətin təriflərinin təsnifatına həsr edil-

miş məxsusi əsərlər yaranmağa başlamışdır [73, 11]. Mədəniyyətin etimologiyası, fəlsəfi mənası, paradigmaları, tipləri, formaları və digər əsaslar üzrə təsnifatları haqqında ədəbiyyatda çoxsaylı yanaşmalara rast gəlmək mümkündür. Bu termin təkcə adi dildə deyil, müxtəlif elmlərdə belə çoxlu mənələrdə işlədilir. Mədəniyyət anlayışına müxtəlif yanaşmaların mövcudluğunun mühüm göstəricisi kimi onun 250-dən çox tərifinin olmasıdır. Mədəniyyətin sosioloji, tarixi, normativ, psixoloji, didaktik, antropoloji təsnifatları mövcuddur [73, 7-9; 130; 159, 17-29]. Mədəniyyətə bu cür müxtəlif yanaşmaların, definisiyaların mövcudluğu təbiidir. Çünki mədəniyyət öz-özlüyündə çox mürəkkəb və çoxcəhətli hadisə olub, insan həyatının bütün tərəflərini əks etdirir. Məhz buna görə də mədəniyyət bir çox elmlərin – fəlsəfə, tarix, sosiologiya, antropologiya, etimologiya, aksiologiya, semiotika, kulturologiya və s. predmetini təşkil edir. Lakin biz mədəniyyətin elmi-nəzəri mahiyyətinə varmadan onun maddi və mənəvi dəyərlər sistemi yaratmış insanların fəaliyyətinin məcmu nəticəsi kimi beynəlxalq münasibətlərdə oynadığı rola diqqət yetirməyi qarşımıza məqsəd qoymuşuq. Ona görə də mədəniyyət anlayışına yalnız mədəni dialoq, beynəlxalq mədəni münasibətlər kontekstində baxacaq, beynəlxalq sənədlərdə öz əksini tapmış məzmunu haqqında söhbət açacağıq.

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

Metodoloji aspektlərə görə bir-birindən fərqlənsələr də bütün bu tərif və təsnifatlarda mədəniyyətin ümumi xüsusiyyətləri üzə çıxır:

– Mədəniyyət insan həyatının universal hadisəsidir. Ona görə də hər bir insan birliyinin və sosial qrupun özünəməxsus mədəniyyəti mövcuddur;

– Mədəniyyət insanların birgə həyat fəaliyyətinin məhsuludur;

– Mədəniyyət öz ifadəsini dəyərlərdə, qaydalarda, adət və ənənələrdə tapır;

– Mədəniyyət irsən ötürülmür, təlim-tərbiyə vasitəsilə, əməli təcrübə ilə mənimsənilir;

– Bəşəriyyət vahid sosial kollektiv deyil. Müxtəlif insan qrupları, müxtəlif etnik, regional, sosial mədəniyyətlər yaratmışlar;

– Mədəniyyət dinamikdir, o inkişafa və yeniləşməyə, onu öz mövcudluğunun dəyişkən şərtlərinə uyğunlaşdıran insanların maraq və tələbatlarını təmin edən yeni forma və üsullar yaratmağa qadirdir;

– Mədəniyyət insanların kollektiv həyat fəaliyyətinin nəticəsi olsa da, onun daşıyıcıları ayrı-ayrı şəxslərdir;

– Mədəniyyət cəmiyyətin və onun üzvlərinin özünü eyniləşdirmək, onun daşıyıcılarının öz qrup və fərdi "Mən"ini dərk etmək, digər mədəniyyətlərlə və xalqlarla qarşılıqlı əlaqələrində "doğma" və "yad" əlamətləri ayırmaq üçün əsas kimi çıxış edir [157].

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

Ayrı-ayrı xalqların, eləcə də insanların mədəniyyətinin təşəkkül tapması və inkişafı məsələlərini mədəni antropologiya öyrənir. Mədəni antropologiyaya görə mədəniyyət insanların birgə həyat fəaliyyətinin məhsulu, onların kollektiv mövcudluğunun razılaşdırılmış üsullarının, qrup və fərdi tələbatlarının təmin edilməsi norma və qaydaları sistemidir. Mədəni antropologiyaya görə bütün dünyada yaşayan insanları birləşdirən vahid universal mədəniyyət yoxdur, mədəniyyət müxtəlif dövrlərin, regionların mədəni çoxluğu, ayrı-ayrı ölkələrin və xalqların mədəniyyətləri şəklində mövcuddur. Kulturologiyada onlar lokal (milli) mədəniyyətlər adlanır. Daşıyıcıları və yaradıcıları xalqlar olan lokal mədəniyyətlərin mövcudluğu bütövlükdə bəşər mədəniyyətinin qanunauyğun mövcudluğu formasıdır. Lokal və etnik mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsi sayəsində ünsiyyət sistemi yaranır, müxtəlif davranış tipləri və stili, dəyər oriyentasiyaları, mədəniyyəti, etnik özgünlüyü qorunub saxlanılır. Bu ünsiyyət həm münasibətlərin aydınlaşdırılması, münaqişələr, təlatümlər yolu ilə, həm də qarşılıqlı uyğunlaşma, çarpazlaşma, digər xalqların mədəni özünəməxsusluğunun qəbul edilməsi yolu ilə həyata keçirilir.

Kulturologiyanın mühüm elmi-nəzəri problemlərindən biri də mədəniyyət və sivilizasiya arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin? oxşar və fərqli cəhətlərin müəyyənləşdirilməsidir.

Fəlsəfi-külturoloji fikir tarixində “mədəniyyət və sivilizasiya” məfhumlarına müxtəlif yanaşmalar olmuşdur. N.İ.Danilevski, P.Sorokin, A.Toynbi onlar arasında mənə fərqi qoymurlar. O.Şpenqler, N.Berdyayev isə əksinə, sivilizasiyanı mədəniyyətə qarşı qoyaraq, ona mexaniki, texnoloji mədəniyyət, mənəvi əsası olmayan, aşağı sıradan mədəniyyət kimi yanaşırdılar.

Sivilizasiya terminini adətən müəyyən inkişaf səviyyəsinə çatmış xalqlara aid edirlər. Latın dilindən tərcümədə sivilizasiya termini mülki, dövlət (civilis) mənasını bildirir və şəhər həyat tərzinin, polisins insana təsirinin nəticəsi kimi qəbul edirdi. Cəmiyyət inkişaf etdikcə sivilizasiya məfhumu tarixi proseslərin təhlili kontekstindən işlənməyə başlamışdır. Terminin mahiyyəti ilə bağlı çoxlu müxtəlif fikirlər mövcuddur. Ədəbiyyatda mədəniyyətlə yanaşı sivilizasiyanın da onlarla definisiyasına rast gəlmək mümkündür ki, bu da terminin sintetikliyini, inkişaf edən səciyyə daşdığını göstərir.

Sivilizasiya termini müasir mənada ilk dəfə olaraq Fransa və İngiltərə maarifçiləri tərəfindən XVIII əsrin II yarısında dövriyyəyə buraxılmışdır. Sivilizasiya sözünü ilk dəfə işlətməmiş Markiz de Mirabo özünün “Qanunların dostu”(1757) traktında onun qaydalara əməl etmək və bu qaydaların birgə yaşayış qanunları rolunu oynaması məqsədi ilə tətbiq edilən ədəb, nəzakət, mərifətin məcmusu kimi dəyərləndirmişdir.

J.J.Russo, F.Volter bu sözü fel formasında (civiliser) “mərifətləndirmək”, “ədəbləndirmək”, “maarifləndirmək” mənasında işlətməmişlər. İngiltərədə bu sözün ilk dəfə 1797-ci ildə işlədildiyi qeydə alınmışdır. Həmin dövrdə sivilizasiya cahilliyin, nadanlıqın, geriliyin əksi kimi dərk edilirdi. Mədəniyyətə isə sivilizasiyanın komponenti kimi baxılırdı. Lakin tədricən bu terminlər arasında fərqlər qoyulmağa başlanırdı. Əgər sivilizasiya inkişaf etmiş bütöv bir xalqlara və ölkələrə aid edilirdisə, “mədəniyyət” sivilizasiyanın yüksək nailiyyətlərinin ifadə olunduğu mənəviyyətin forma və səviyyələrinə şamil olunurdu [90, 124-126].

1819-cu ildə “sivilizasiya” sözünün ilk dəfə cəm halında işlədilməsi artıq bir deyil, bir neçə sivilizasiyanın mövcud olduğunun təsdiq edilməsinin sübutu idi.

“Sivilizasiya” termini tədricən yeni mənalar və xassələr kəsb etməyə başlayırdı. Bir sıra hallarda “mədəniyyət” anlayışı “sivilizasiya”dan ayrılıqda işlədilir və hətta ona qarşı qoyulurdu. XIX əsrdə elmi-materialist istiqamətin inkişafı sivilizasiya haqqında da təsəvvürlərə öz təsirini göstərmiş oldu. Bu təsəvvürlərə görə sivilizasiya cəmiyyətin təbiətdən asılılığı olmayan daha yüksək inkişaf səviyyəsidir.

Sivilizasiya nəzəriyyəsi klassik sosiologiya ilə birgə təşəkkül tapsa da, bu iki elmi istiqamətin tədqiqat predmeti getdikcə şaxələnməyə başlayır-

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

dı. Əgər sosiologiya daha çox müasir cəmiyyətin sosial tənzimləmə prinsiplərinin öyrənilməsi ilə, empirik tədqiqatlarla məşğul olurdusa, sivilizasiya insan varlığının tarixi ölçüləri haqqında təsəvvürləri formalaşdırır, tarixin müxtəlif mərhələləri arasında qarşılıqlı əlaqəni öyrənirdi. Tədricən sivilizasiya problemlərini öyrənən müxtəlif məktəblər ("mədəni-materialist", "tarixi idealizm", "mədəni-tarixi" və s. məktəblər) [122, 169-187] yarandı.

Sivilizasiya nəzəriyyəsinin baniləri kimi N.Danilevskinin, M.Veberin, O.Şrenqlerin, P.Sorokinin, A.Toynbinin, N.Eliasin, S.Ayzenştadtın adlarını göstərirlər.

Sivilizasiya elminin dünyada ən böyük koordinasiya mərkəzlərindən biri kimi "Sivilizasiyaların müqayisəli öyrənilməsi Beynəlxalq Cəmiyyəti" hesab edilir (yaradıcıları A.Toynbi, P.Sorokin). Cəmiyyətin ilk konfransı 1961-ci ildə Zalsburqda keçirilmişdir. 70-ci illərdən başlayaraq isə bu cəmiyyətin illik konfransları təşkil olunur, orada müxtəlif ölkələrin alimləri iştirak edirlər.

1980-ci illərdən bu mövzuya maraq yenidən artmağa başlayır. XX əsrin sonları – XXI əsrin əvvəllərində müxtəlif ölkələrdə sivilizasiyalar nəzəriyyəsinə dair bir neçə maraqlı əsərlər işıq üzü görmüşdür. Rusiyada hazırda bu istiqamət üzrə bir neçə elmi tədqiqat bölməsi fəaliyyət göstərir [229].

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

Bir sıra müəlliflər (Y.Yakovets, A.Çernyak və s.) hətta tədqiqat predmeti sivilizasiyaların qarşılıqlı əlaqəsi olan yeni elm sahəsinin – "Sivilioqrafiya" elminin (Çernyak, 1996) yarandığını da göstərirlər. Bu heç şübhəsiz, sivilizasiyalar haqqında nəzəriyyənin müasir ictimaişünaslığın mühüm istiqamətlərindən birinə çevrildiyini bir daha təsdiq edir.

Mədəni-tarixi məktəbin nümayəndələri sivilizasiyanı real fəaliyyət göstərən və öz qanunauyğunluqlarına (dövlətlərə, millətlərə və ya sosial qruplara xas olmayan) malik olan iri sosial-mədəni sistemlər kimi qəbul edirlər. Bu qanunauyğunluqlar bu və ya digər dərəcədə sistemin digər komponentlərinin, o cümlədən maddi mədəniyyət və mənəvi həyat fəaliyyətinə təsir göstərirlər. Hər sivilizasiya ayrı-ayrılıqda mövcuddurlar, özünəməxsus xarakterə, sosial-mənəvi struktura, tarixə, taleyə malikdirlər. Sivilizasiyalara uzun tarixi dövrləri əhatə edən dinamika xasdır. Onlar ön inkişafında müxtəlif inkişaf mərhələlərindən genesis – inkişaf – yetkinlik – ətalət – dağılma mərhələlərindən keçirlər.

B.S.Yerasova görə sivilizasiya məkan və zaman daxilində münasibətlər şəbəkəsinə və irimiqyaslı vəhdət yaradan fərdlərin və qrupların ümumi sosial-mədəni əlaqələrinə əsaslanır [122, 185].

Mədəni-tarixi yanaşmanın tərəfdaşlarına görə sivilizasiyalara xas olan ümumilik ən adekvat

şəkildə cəmiyyətin mənəvi dəyərlərində və strukturlarında təcəssüm olunur. Sivilizasiya əhalinin müxtəlif etnik və mədəni qrupları, inkişaf etmiş və inkişaf etməmiş xalqlar arasındakı ziddiyyətləri aradan qaldırır, varislik problemini – keçmiş-indi-gələcək zaman arasındakı nisbət problemini həll edir. O uzun sürən “ətalet” və “sükunət”dən sonra yerindən dirçəlməyə imkan verən potensiala malikdir. Məhz sosial-mədəni nizamlaşmanın çoxölçülülüyü və sistemliliyi ictimai proseslərin formalaşmasında sivilizasiyaların əhəmiyyətini artırır və onu bəşəriyyətin tarixi inkişafının ən mühüm nailiyyətinə çevirir [122, 187].

Sivilizasiya bir neçə mənada işlədilir. Birincisi: insanın təbii mühitdən və sosial gerçəklikdən ayrılma səviyyəsini əks etdirən və həyatın urbanizasiyası ilə əlaqəli olan, barbarlıqdan sivilizasiyaya doğru xətti hərəkəti; ikincisi: həyat tərzini və davranış prinsiplərini, mənəvi-etnik dəyərlər sistemini müəyyən edən spesifik dini-mədəni ənənələr; üçüncü: daha çox mənəvi fəaliyyətin obyektivləşdirilmiş nəticəsi olan mədəniyyətin əksi kimi sivilizasiya əsasən insan fəaliyyətinin maddi tərəfləri kimi də qəbul edilir.

Adi həyatda biz “mədəniyyət” və “sivilizasiya” sözlərini sinonimlər kimi işlədirik. Ancaq bu məfhumların definisiyası heç də üst-üstə düşmür. Fəlsəfi ensiklopedik lüğətdə mədəniyyət geniş mənada “həyat təzahürlərinin, xalqın və xalqlar qrupunun nailiyyətlərinin və yaradıcı-

lığının məcmusu” kimi izah edilir [162, 229]. Bu lüğətdə sivilizasiya “texniki nailiyyətlərin və onunla bağlı olan komfortun məcmusu” kimi müəyyənləşdirilir. Sivilizasiya-mədəniyyət münasibətləri hissənin-tama münasibəti kimi də səciyyələndirilir. Digər müəlliflər əksinə, sivilizasiyanı daha geniş və çoxkeyfiyyətli amil kimi qəbul edərək, mədəniyyəti onun tərkib hissəsi, komponenti kimi görürlər.

Bu iki sosial fenomen arasında fərqləri aydınlaşdırmaq baxımından müxtəlif müəlliflərin mülahizələri də mövqeyi də maraqlıdır. B.V.Markov “Mədəniyyət və sivilizasiya” əsərində mədəniyyəti insan fəaliyyətinin təşkili və inkişafı sistemi kimi qəbul edərək bu məfhumu istehsal üsulu, təbiətlə qarşılıqlı əlaqə, şəxsiyyətlərarası ünsiyyət, idrak və mənəvi yaradıcılıq üsulu kimi komponentləri daxil edir.

Mədəniyyəti ilkin olaraq tərbiyəlilik kimi qəbul edən yunanlar bununla sivilizasiyalı xalq kimi özlərini barbarlardan fərqləndirirdilər. Orta əsrlərdə, İntibah dövründə, mədəniyyət, qanunlara riayət edən sivilizasiyalı davranış, humanitar biliklərə və incəsənətə malik olma kimi başa düşülürdü.

Sonralar, mədəniyyətliliyin daha geniş kriteriyaları təşəkkül tapmağa başlayır. Mədəniyyəti rəşional texniki nailiyyətlərlə məhdudlaşdırmağın əleyhinə çıxarlar bu sosial fenomeni insanın əsas tələbatlarının (maddi, mənəvi, fizioloji, psixoloji

və s.) təmin edilməsi üsulları sistemi kimi interpretasiya etməyə başlayırdılar. Bu isə mədəniyyətə münasibətdə avrosentrik yanaşmanın təcridcən aradan qaldırılmasına, "qeyri-sivilizasiyalı" xalqların adət-ənənələrinə, həyat tərzinə də mədəniyyətin bir təzahür forması kimi qəbul edilməsinə gətirib çıxardı.

Mədəniyyətfaktorəsivilizasiyalı cəmiyyətlərin dəyərlərinin mühüm tərkib hissəsi olaraq sosial-siyasi təməlləri, inancları, adət-ənənələri özündə əks etdirərək xalqların, millətlərin identikliyinə müəyyən etməsində və inkişafında mühüm rol oynayır. Sivilizasiya ilə mədəniyyətin nisbəti ümumi ilə xüsusi nisbətdir, hərçənd ki, adi halda bu sözlər bir-birini qarşılıqlı əvəz edən sözlər kimi işlədilir. Sivilizasiyaların, dövlətlərin təşəkkül tapması, onların mədəni məhsuldarlığı təkcə digər sivilizasiya əraziləri ilə çulğaşması nəticəsində deyil, həm də mədəni nailiyyətlərlə mübadilə, digər xalqlarla qarşılıqlı əlaqə, qarşılıqlı ticarət nəticəsində mümkün olmuşdur. Qarşılıqlı əlaqə həm sivilizasiyalar arasında, həm də sivilizasiya daxilindəki müxtəlif mədəniyyətlər arasında, dinc və ya münaqişə formasında baş verə bilər.

Sivilizasiya fenomeni mədəniyyət fenomenindən daha geniş və mürəkkəb fenomendir. Sivilizasiyada tarixi amil mühüm rol oynayır. Bu zaman sivilizasiya "kənd təsərrüfatının, əhalinin yüksək sıxlığı, ailə və ya tayfadan daha

yüksək səviyyəli siyasi strukturları, inzibati-dini iyerarxiyanı, sinfi-straftasiya və urbanizasiyanı yaradan cəmiyyətin inkişafı nəticəsində yaranmış mürəkkəb cəmiyyətin növü" kimi də müəyyənləşdirilir.

Adətən mədəniyyət anlayışı daha geniş mənada işlədilərək, o, "sivilizasiya" anlayışı ilə qarşılaşdırılır. Antropologiyanın pionerlərindən olan Edvard Teylor özünün "Primitiv mədəniyyət" (1871-ci il) əsərində yazırdı ki, mədəniyyət və ya sivilizasiya insanın cəmiyyətin üzvü kimi əldə etdiyi bilikləri, inancları, incəsənəti, mənəviyyəti, ənənələri, adətləri özündə ehtiva edən mürəkkəb vahiddir. Bununla da o bu iki termin arasında fərq qoymadığını göstərirdi.

Mədəniyyət dəf mənada işlədilsə, onda sivilizasiyanın bir neçə mədəniyyətlərdən ibarət olduğunu göstərmək olar. Bəşər tarixi sübut edir ki, dünyada müxtəlif sivilizasiyalar mövcud olmuşdur. Bir çox antropoloqlar sivilizasiyaların tipologiyası ilə məşğul olmuşlar. İstehsal üsulunun əsas götürüldüyü bir təsnifata görə sivilizasiyalar kənd təsərrüfatı, sənaye və postsənaye sivilizasiyalarına bölünür. Digər tipologiya dini prinsipi əsas götürür və sivilizasiyaları islam, xristian, yəhudi və digər sivilizasiyalara bölür. Milli amilə görə sivilizasiyaların bölgüsünə də (Çin, İran, fransız, türk, rus-slavyan, ərəb və s.) rast gəlmək olar. Bir tipologiya isə dünya sivilizasiyasını qərb və şərq sivilizasiyasına bölür.

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

Mədəniyyət sivilizasiyanın mənəvi zənginliyini müəyyən edən əsasdır, onun digər üzvi komponentlərinin vəhdətini və sistemliliyini təmin edən vasitədir. Mədəni dəyişikliklərin əsas məqsədlərindən biri də məhz xalqlar arasında sülhə və qarşılıqlı anlaşmaya nail olmaqdır. Mədəniyyət mənəviyyət, etika, hüquq vasitəsilə insanlar, xalqlar, dövlətlər arasındakı münasibətləri humanistləşdirməyə qadirdir.

Dialogun əsas vəzifəsi bir mədəniyyət nümayəndələrinin digər xalqın ənənələri ilə tanış etməkdən, xalqlar arasında anlaşmanı, qarşılıqlı əlaqələri möhkəmləndirməkdən ibarətdir. Öz mənəvi-etik prinsiplərini saxlamaqla, mədəni ənənələr müxtəlif xalqların mədəniyyətlərini zənginləşdirməyə xidmət etməlidir.

Alfred Veber sivilizasiyaya elmi-texniki nailiyyətlərin məcmusu kimi baxır, mədəniyyəti isə incəsənət, din, fəlsəfə və cəmiyyətin digər bu cür fəaliyyətinin məhsulu kimi başa düşürdü. Makayer isə mədəniyyətlə sivilizasiya arasında səlis xətt çəkərək, sivilizasiyanı mədəniyyətə konkret fayda verməyə yönəlmiş hissəsi kimi götürməyi təklif edir. Markuze mədəniyyətin insan azadlığının və məhsuldar fəaliyyətinin daha yüksək səviyyəsi, sivilizasiyanı isə yalnız zərurət sahəsi kimi qəbul edir. Maks Veberə görə sivilizasiya bir xətt üzrə, daim inkişaf edən dinamik müərəqqi prosesdir, mədəniyyət isə yalnız hadisələr zənciridir [116, 290].

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

Hazırda sivilizasiya anlayışı maddi və qeyri-maddi mədəniyyətlərin məcmusu kimi işlədilməsi ilə də rastlaşmaq mümkündür.

Sivilizasiyaların çoxluğu haqqında mövcud ideyalar yeni deyildir. Hələ XIX əsrdə N.Danilevski, O.Şpenqler, A.Toynbi bu haqda fikirlər söyləmişlər, sivilizasiyanın bütün bəşəriyyətin mövcudluğunun vahid və universal üsulu olması ideyasını əsassız hesab etmişlər. A.Toynbiyə görə sivilizasiyanın vəhdəti haqqında tezis sosial mühitin təsiri altında olan tarixçilərin başındakı yanlış konsepsiyadır. Onun nəzərinə, belə yanaşmanın mənbəyi müasir qərbsivilizasiyasının təsirinə nəticəsi olaraq dünyanın iqtisadi və siyasi eyniləşməsi (unifikasiyasıdır). Qərbin ekspansionist siyasətinin nəticəsi olan bu eyniləşməni heç də vahid sivilizasiyanın yaranması kimi təqdim etmək olmaz, çünki məhz Qərbin hegemoniyası ölkələrin və xalqların mədəni özəlliklərini nəzərə almır [160, 81].

Göründüyü kimi, Toynbi məhz mədəni aspektləri əsas götürərək iqtisadi qloballaşmanı vahid və universal sivilizasiya kimi qəbul etməyi rədd edir. Bu zaman Toynbi sivilizasiyaya mədəniyyətin sinonimi kimi yanaşaraq hər sivilizasiyanın (o cümlədən də Qərb sivilizasiyasının) unikal və əbədi, onların arasındakı baryerlərin keçilməz olduğunu düşünür. Bu təbii sərhədləri aradan qaldırmaq cəhdləri isə sivilizasiyaların toqquşmasına, Qərblə digər regionlar

arasında gərginliyin artmasına, beynəlxalq terrorizmin və hətta nüvə müharibəsinə gətirib çıxara bilər. Bu yanaşmalar antiqlobalizm hərəkatının əsas ideya mənbəyidir.

Universal sivilizasiya ideyasını müdafiə edənlər də qloballaşmaya istinad edir, qloballaşma prosesi ilə vahid sivilizasiyanın təşəkkül tapması arasında birbaşa əlaqə olduğunu göstərirlər [147].

Çoxlu sayda sivilizasiyaların mövcudluğu haqqında mif günümüzün ən geniş yayılmış yanlışlıqlarından biridir. Əlbəttə, keçmişdə müxtəlif cəmiyyətlər həqiqətən bir-birindən müstəqil olaraq mövcud olmuşlar. Lakin yeni dövr bu avtonomluğu tamamilə dəyişmişdir. XX əsrdə ümumi texnologiyaya, ümumi problemlərə və təməl dəyərlərə malik vahid sivilizasiya yaranmışdır. Lakin bu vahid sivilizasiya çox milli və çoxmədəniyyətli (polikultur) dünyada mövcuddur. Antiqlobalizmin müsbət tərəflərindən biri də məhz sosial bərabərsizliyə, mədəni fərqlərin aradan qaldırılmasına, bütün dünyanı qərbin kütləvi mədəniyyətini primitiv standartlarına uyğunlaşdırmaq cəhdlərinə qarşı etirazdır. Xalqların tarixi ənənələrini və həyat tərzlərinin müxtəlifliyinə əsaslanan dünyanın çoxçalarlığını qoruyub saxlamaq üçün məhz polikulturalizm (çoxmədəniyyətlilik) ən optimal forma hesab edilə bilər. Bəşəriyyəti sənayəyə qədərki keçmiş və dini dözümsüzlüyə qaytarmağa çalışan fundamentalizmdən fərqli olaraq, polikulturalizm gələcəyə və beynəlxalq

əməkdaşlığa yönəlmişdir.

Əgər sivilizasiyanın struktur vahidini etnoslar, xalqlar, dövlətlər təşkil edirsə, mədəniyyətdə bu qisimdə insanın özü çıxış edir.

Sivilizasiya prosesinin müasir mərhələsi inkişafın ekstensiv tipindən intensiv tipinə keçdiyini sübut edir. Ərazi işğalı, qonşu xalqlara qarşı təcavüz nə mədəniyyətə, nə də beynəlxalq hüquqa uyğun hərəkət hesab edilir. Ölkənin böyüklüyü, ərazisinin ölçüləri, əhalinin sayı, hərbi qüdrəti ilə deyil, texnoloji, mədəni, intellektual potensialı ilə müəyyən edilir.

Azərbaycan filosofu Səlahəddin Xəlilov "sivilizasiya" və "mədəniyyət" anlayışları arasında fərq qoyulmasının zəruriliyinə diqqəti cəlb edərək vurğulayır ki, əslində müxtəlif sivilizasiyalar yoxdur, sivilizasiya bütün bəşəriyyət üçün eynidir və bəşəriyyət də onu qoruyub saxlamalıdır. Mədəniyyətlərə gəlincə isə, S.Xəlilovun fikrincə, onlar tarixi prosesləri ayrıca götürülmüş hər bir xalqın milli mənlilik şüuru ilə bağlı hadisələri özündə əks etdirir. Bu mənada dialoq sivilizasiyalar arasında deyil, yalnız mədəniyyətlər arasında gedə bilər [31].

S.Xəlilov "sivilizasiya" anlayışına münasibət bildirərkən onun yalnız dini dəyərlərlə əlaqələndirilməsinə qarşı çıxış edir və göstərir ki, belə halda müxtəlif dinlərə uyğun olan müxtəlif dinlərdən danışmaq lazım gələrdi. O sivilizasiyanın təşəkkül tapmasının ilkin şərtinin şəhərlərin

və ilk dövlətlərin yaranması ilə əlaqələndirməyi də düzgün hesab etməyərək, sivilizasiyanı ənənəvi mənada dərk etməyi daha doğru olduğunu bildirir və qeyd edir ki, bu mənada o milli və ya dini deyil, ümumbəşəri xarakter daşıyır. Onun nəzərcə sivilizasiyanın əsasını əmək bölgüsü təşkil edir. “Cəmiyyətin sabitliyi üçün insanlar bir-birini təkrar etməməli, öz bacarıqlarını müxtəlif istiqamətlərdə inkişaf etdirməli və bununla da bir-birlərini tamamlamaq imkanı əldə etməlidirlər [165, 189].

Sivilizasiyanı hər şeydən əvvəl cəmiyyətin təşəkkül tapması və təkmilləşməsi prosesi kimi qəbul edən S.Xəlilov Şərqlə və Qərbdə dəyərlərinin müqayisə edilməsini insan və cəmiyyətin prioriteti ilə sıx bağlı olduğunu qeyd edir.

Dünya sivilizasiyası ideyası ümumi şəkildə bəşəriyyətin mədəni yaxınlaşması bütün dünyada müxtəlif xalqların ümumi dəyərləri, inancları, oriyentasiyaları, fəaliyyət formaları və institutları qəbul etməsini bildirir. Müxtəlif birliklərə mənsub olsalar da, insanların əksəriyyəti oxşar mənaviyyət prinsiplərinə, nəyin doğru olduğunu, nəyin doğru olmadığı haqda bəzi minimal norma və təsəvvürlərə malikdirlər.

Universallıq və universallaşdırma cəhdi hər şeydən əvvəl Qərb sivilizasiyasına xas olan keyfiyyətdir. O, güclü resurslarına, texnoloji liderliyinə əsaslanaraq dünyanın hər yerində öz prinsiplərini, dəyərlər sistemini geniş yayma-

ğa, onların hamı üçün yeganə imperativ kimi qəbul etdirməyə çalışır. Qərbin bu cəhdlərini S.Hantinqton dəqiq ifadə etmişdir: “Universal sivilizasiya konsepsiyası Qərb sivilizasiyasının xarakterik məhsuludur. XIX əsrdə “ağ adamın vəzifəsi” ideyası Qərbin qeyri-qərb cəmiyyətlər üzərində siyasi və iqtisadi ağalığının genişlənməsinə bəraət qazandıрмаğa kömək edirdisə, XX əsrin sonunda bu konsepsiya digər cəmiyyətlər üzərində Qərbin mədəni ağalığına və həmin cəmiyyətlərin Qərb ənənələrini və institutlarını təqlid etmək zəruriliyinə bəraət qazandıрмаğa kömək edir. Universalizm – qeyri-qərb mədəniyyətlərinə qarşı durmaq üçün Qərbin aşladığı ideologiyadır” [166, 90-91; 212, 83]. Lakin ümumdünya sivilizasiyasının qərb istehlak obrazının və kütləvi mədəniyyətin yayılması əsasında yaranması haqqında fikirlər heç bir tənqidə dözmür. Güclünün mövqeyindən çıxış edərək Qərb digər dünyaya qloballaşma və universallaşmasının özünün maraqları baxımından optimal saydığı prinsiplərini qəbul etdirməyə çalışır. Bu zaman başqa ölkələrin və mədəniyyətlərin maraqlarını nəzərə almamaqla, o, əslində dini, sosial, milli ziddiyyətlərin yaranmasına səbəb olur.

Qərbin mədəni ekspansiyasının məqsədi siyasi və iqtisadi rıçaqlardan istifadə etməklə başqa mədəniyyətlərin hesabına öz mədəni dəyərlərini və ənənələrini yaymaqdan ibarətdir. Bu özünü Qərb həyat tərzinin və istehlak meyllərini

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

başqalarına qəbul etdirməkdə, informasiyanın bir istiqamətdə – “mərkəzdən periferiyalara” axınında, Qərb mədəniyyətini universal mədəniyyət kimi yaymaqda, digər mədəniyyətlərin bəşər sivilizasiyasının tərəqqisinə verdiyi töhfələri danmaqda, mədəni əlaqələr vasitəsilə öz siyasi məqsədlərinə çatmaqda və bu məqsədlə qərbpərəst sosial-mədəni elitanı formalaşdırmaqda göstərir.

Təkcə onu göstərmək kifayətdir ki, hazırda inkişaf etməkdə olan ölkələrdə istehlak olunan informasiya və verilənlərin 80%-ə qədəri Qərbin aparıcı ölkələrindən idxal olunur ki, bu böyük məlumat axını Qərbin siyasi, eləcə də mədəni-sivilizasiya maraqlarını əks etdirir. Çox zaman demokratiya, insan hüquqları uğrunda mübarizə pərdəsi altında elə iqtisadi və siyasi maraqlar durur. Qərbin mədəni müdaxiləsinə cavab reaksiyası kimi, oradakından fərqli olan, öz baxışlarına uyğun olan dünya qurmağa çalışan qeyri-qərb sivilizasiyalarının dirçəlməsi və güclənməsi cəhdləri baş verir.

Qərbin təsiri altında baş verən iqtisadi modernləşmə və onunla müşayiət olunan sosial-siyasi dəyişikliklər identikliyin əsas mənbəyi olan milli dövlətləri zəiflədir, yaranmış boşluğu geniş sosial təbəqələrin cəlb olunduğu fundamentalist cərəyanlar doldurmağa çalışır.

Bu aspektlər Qərb sivilizasiyası ilə müxtəlif şərq sivilizasiyaları arasındakı ciddi fərqlərə

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

diqqəti cəlb edir. Bu sivilizasiyalar tarix, dil, mədəniyyət, ənənələr, dini nöqtəyi-nəzərdən bir-birindən fərqlidirlər. Əlbəttə, fərqlilik heç də münaqişə demək deyildir. Lakin o da faktıdır ki, bəşər tarixində ən uzun və dağıdıcı müharibələr məhz sivilizasiyalar arasındakı fərqlərin nəticəsində baş vermişdir. Qərblə Şərq arasındakı bu fərqliliyi onların inkişaf yollarının müxtəlifliyi ilə də izah etmək olar. Qərb elm və texnikanın nailiyyətlərinə əsaslanan rəşadətçi yolla getmişsə, Şərqdə ənənələrə əsaslanan ənənəvi cəmiyyətlər üstünlük təşkil etmişdir. Bu zaman biz Qərb dedikdə Avropada XV-XVII əsrlərdə təşəkkül tapmış sivilizasiya və mədəni inkişafın xüsusi tipini nəzərdə tuturuq ki, bu tipin əsasını antik mədəniyyət və xristian ənənələri təşkil etmişdir.

Şərq sivilizasiyasında həyat tərzinin sabitliyi, dini-mifoloji təəvvürlərin üstünlük təşkil etməsi, kollektiv-şəxsiyyət münasibətlərinin birincinin xeyrinə olması kimi xüsusiyyətlər özünü göstərir. Burada əsas mədəni dominantlar kimi miflər, dini ayinlər, ibadətlər və sitayişlər çıxış edir.

Hər iki sivilizasiya tipinin dünya mədəniyyətinin inkişafında böyük xidmətləri, nailiyyətləri olsa da, onların bir-birindən təcrid olunmuş məkanda mövcudluğu mümkün deyildir. Mədəniyyətlər və sivilizasiyalar arasında dialoq və sintezə doğru qarşılıqlı hərəkət olmadan bəşəriyyətin gələcəyi yoxdur.

Qlobal problemlər bütün bəşəriyyətin problemlərinin məcmusudur. Sivilizasiyaların möv-

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

çudluğu onların həllindən asılıdır. Bu problemlərin öhdəsindən o zaman gəlmək olar ki, bəşəriyyət azadlıq, demokratiya, məsuliyyət, varlığın mənası haqqında dünyabaxışlarını yenidən nəzərdən keçirsin, elmin, texnologiyaların, informasiyanın, təhsilin, mədəniyyətin, səhiyyənin nailiyyətləri ilə bütün bəşəriyyətin mənafeyi üçün istifadə edilsin.

Müasir dünya sivilizasiyası konkret olaraq hər hansı millətə və ya millətlər konqlomeratına məxsus deyil. O bütün millətləri, etnik və sosial qrupları əhatə edir və xalqların qarşılıqlı əlaqəsi, qlobal səviyyədə inteqrasiya nəticəsində yaranır. Bu qlobal sivilizasiyada bir iqtisadi sistem mövcuddur və bütün xalqlar vahid iqtisadi qaydalara əməl etməlidirlər. Bütün ölkələr vahid dünya bazarı çərçivəsində bir-birləri ilə mübadilə aparırlar. Bu cür sivilizasiyada siyasi fəaliyyət beynəlxalq xarakter daşıyır və bütün xalqlar öz hüquq və maraqlarını qorumaq üçün bərabər hüquqlara malik olmalı, bütün beynəlxalq mexanizmlərə bərabər yol tapmalıdırlar.

Qlobalizasiya prosesi bəşəriyyətin mədəni-sivilizasiyon əsaslarına yenidən baxmağa, "ümumbəşəri sivilizasiya" yolunda (bir çox nəzəriyyəçilər bunun artıq baş verdiyini iddia edirlər - S.Ə.) mədəniyyətlərin münasibətlerini səciyələndirməyə sövq edir. Müxtəlif mədəniyyətlərə, dirlərə, milli-etnik birliklərə mənsub olan insanlar arasında əlaqələrin genişlənməsi və

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

intensivləşməsi nəticəsində müxtəlif mədəniyyətlər nəinki dialoqa girir, onların qarşılıqlı çulğlaşması baş verir. Elmi ədəbiyyatda bu prosesi müxtəlif terminlərlə (konvergeniya, diffuziya, inteqrasiya, yaxınlaşma, assimilyasiya, qarşılıqlı əlaqə, qarşılıqlı təsir və s.) adlandırırlar. Bu məfhumların ifadə etdiyi dinamik proseslər bir tərəfdən vahid dünya birliyinin təşəkkül tapmasına, digər tərəfdən isə əksinə, identikliyin güclənməsinə, mədəniyyətin, unikallığına muxtariyyətinə diqqətin artması ilə müşayiət olunur.

Cəmiyyətlər arasında mədəni qarşılıqlı əlaqələr nə qədər mürəkkəb olsa da, müasir texnologiyalar, informasiya-kommunikasiya vasitələrinin sürətli inkişafı şəraitində qlobal mədəni çulğlaşmanın tarixi ekvivalenti, alternativiyoxdur.

Hazırda qarşılıqlı mədəni əlaqələrin problemi üzrə bir sıra konsepsiyalar, yanaşmalar mövcuddur (qlobal oykumena, qlobal homogenləşmə, hibridləşmə, mədəni imperializm və s.)

Mübahisəsiz demək olar ki, indiyədək mövcud olmuş sivilizasiyaların hamısı regional səciyyə daşıyırdı, təşəkkül tapmaqda olan qlobal sivilizasiya isə ümumbəşəri xüsusiyyətlərə malikdir. O, bir tərəfdən insanın bioloji təbiətinin vəhdətini, digər tərəfdən isə bəşəriyyətin sosio-mədəni bütövlüyünü təcəssüm etdirir.

Sivilizasiyaların toqquşmasının qarşısını almağın yeganə yolu kimi də yenə də sivilizasiyaların dialoqu ideyasıdır. Bu ideya bu gün

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

əksər ölkələrin alimləri, siyasətçiləri, mədəniyyət xadimləri arasında fəal müzakirə edilir. Belə müzakirələrin nümunəsi kimi 2002-ci ildə BMT-nin eqidası altında və 18 ölkənin aparıcı alimlərinin iştirakı ilə hazırlanaraq nəşr edilmiş "Maneələri dəf edərək Sivilizasiyalararası dialoq" kitabını göstərmək olar [85]. Müəlliflərin də haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, dialoq qlobal münasibətlərin yeni paradigmasının yaradılması üçün ən etibarlı alətdir. Lakin V.Mejuyevin də vurğuladığı kimi dialoq ehtiyacı hər bir sivilizasiyada deyil, yalnız ona mənsub olan ayrı-ayrı fərdlərin özünü təkcə aid olduğu birliyin (tayfa, xalq, millət və s.) deyil, həm də bütün bəşəriyyətin ayrılmaz hissəsi kimi hiss etdiyi sivilizasiyası da yaranır. Buna görə də elə "xalqlar dostluğu" məfhumunun özü yanlışdır. Çünki xalqlar deyil, müxtəlif xalqları təmsil edən, fərdi səviyyədə öz yerli identiklik çərçivəsini aşaraq, özünü bütün bəşəriyyətin övladı kim dərk edən insanlar dostluq edirlər. Beləliklə, yalnız o sivilizasiya universal hesab oluna bilər ki, orada insanlar öz mədəni identikliyi fərdi şəkildə müəyyənləşdirmək hüququna (azadlığına) malikdirlər [145, 121]. Bu hüququ nə qədər çox insan əldə edərsə, sivilizasiyanın universallıq səviyyəsi də bir o qədər artır.

Bu mənada təkcə sivilizasiyaların dialoqundan deyil, həm də ümumdünya miqyasında insanları birləşdirməyə qadir dialoq sivilizasiyasından danışmaq daha doğru olardı. Bəlkə də

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

ümumi dəyərlər baxımından insanlar heç vaxt vahid məxrəcə gələ bilməyəcəklər, nəyin yaxşı, nəyin pis, nəyin doğru, nəyin doğru olmaması ilə bağlı mövqelər, yanaşmalar müxtəlif olaraq qalacaqdır, əsas odur ki, öz mövqeyinin doğruluğunu insanlar güc vasitəsilə deyil, dinc yolla, dialoq vasitəsi ilə sübut etməyə can atsınlar.

Beləliklə, universal sivilizasiya mədəniyyətlər arasındakı sərhədləri aradan qaldırmır, yalnız hər kəsə bu sərhədləri sərbəst aşmaq, bir mədəni məkandan digərinə azad surətdə keçib getmək və bu zaman özünün istəyinə uyğun olan mədəni məkanda yaşamaq imkanı yaradır. Universal sivilizasiya mədəni fərqləri, mədəni müxtəlifliyi inkar etmir, əksinə, mədəniyyətlər arasında əməkdaşlıq, bərabərlik münasibətlərinin təşəkkül tapmasına, müxtəlif mədəniyyətlərin daşıyıcıları olan insanların daha da birləşməsinə, yaxınlaşmasına, onlarda başqa mədəniyyətə tolerant münasibətin formalaşmasına şərait yaradır.

1.2. Müasir dünya proseslərində mədəniyyət amili

Mədəniyyət amilinin dünya siyasətində müstəqil rolu və universal əhəmiyyəti bu gün heç kimi tərəfindən şübhə altında alınmır. Ancaq bir neçə onilliklər bundan əvvəl beynəlxalq və dövlətdaxili proseslərin təhlili zamanı mədəniyyət ya ümumiyyətlə nəzərə alınmır, ya da ki, ona ikinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edən amil kimi baxırdılar. Dünya siyasi məkanının formalaşdırılmasının mühüm elementi kimi çıxış edən mədəniyyətin rolunun lazımınca qiymətləndirilməməsi çox ciddi nəticələrə gətirib çıxarmışdır. Qloballaşma, onun mədəni-siyasi aspektləri bəşər cəmiyyətinin bütün mərhələlərində mövcud olmuş, siyasi proseslərə ciddi təsir göstərmişdir. Sadəcə olaraq qlobal hadisələri nəzərdən keçirərkən, alimlər uzun müddət siyasətə və iqtisadiyata üstünlük vermişlər, ancaq bu mədəniyyətin təsirini heç də azaltmırdı [200, 11-12].

Qloballaşmanın müasir mərhələsi hər şeydən əvvəl qərbin siyasi, iqtisadi, maliyyə və mədəni ekspansiyası ilə müşayiət olunur. Müasir rabitə vasitələrinin və ən yeni kommunikasiya texnologiyalarının sürətlə yayılması sayəsində qlobal siyasi proseslərin mədəni aspektlərinin rolu daha da güclənməkdədir. Bu vəziyyət dünya siyasətində prinsiplial dəyişikliyə səbəb olur, xalqla-

ra və onlar arasındakı münasibətlərə öz təsirini göstərir.

Kütlə mədəniyyətinin ənənəvi mədəniyyətlərə təsiri haqqında bəşəriyyət XX əsrin 60-70-ci illərindən başlayaraq düşünməyə başlanılmışdır. Məhz o zaman bu sahədə ilk fənlərarası tədqiqatlar aparılmağa başlanmış, YUNESKO-nun bununla bağlı bir sıra sənədləri qəbul edilmişdir.

S.Hantinqtonun 1996-cı ildə nəşr edilmiş "Sivilizasiyaların toqquşması və yeni dünya düzəni" adlı kitabı mədəniyyətin müasir dünya proseslərində roluna yeni baxışları özündə əks etdirən mühüm hadisə oldu. Dünyada gedən proseslərin mahiyyətini Amerika politoloqu onda görürdü ki, "soyuq müharibənin" başa çatmasından sonra ideoloji qarşıdurmanın yerini sərt etnik mədəni və dini ziddiyyətlər tutmuşdur. S.Hantinqtonun müasir sivilizasiya birliklərinin təşəkkül tapmasında mədəniyyət amilinə diqqəti cəlb etməsi maraqlı doğurur. Onun nəzərincə, uzun əsrlər boyu beynəlxalq münasibətlərin əsas prioriteti sayılan "millətlərarası – dövlətlərarası" münasibətlər öz yerini tədricən mədəni və sivilizasiya birliklərarası münasibətlərə güzəştə getməli olmuşdur.

Əlbəttə, S.Hantinqton dünyada gedən siyasi dəyişikliklərin tam obyektiv, balanslaşdırılmış təhlilini verə bilməmiş, müasir sivilizasiyaların sərhədlərini müəyyənləşdirərkən dini-mədəni faktorları qabartmaqla dünya siyasi prosesi-

nin geosiyasi, hərbi, iqtisadi tərəflərini nəzərə almamaqla subyektivliyə varmışdır. Ancaq ziddiyyətlərə baxmayaraq sivilizasiyalar arası münaqişələr nəzəriyyəsi dünyada cərəyan edən proseslərin gələcək tədqiqi üçün yeni təkan verdi.

Bu gün qloballaşmanın dünya mədəniyyətinə təsiri nəticəsində yaranmış problemlərə münasibətdə müxtəlif yanaşmalar, qiymətləndirmələr mövcuddur. Ən xarakterik yanaşmalardan biri bəşəriyyətin gələcəyi üçün mədəni qloballaşmanın nəticələrini həddən artıq şişirdən ifrat yanaşmadır. Bu yanaşma həm Avropanın bir sıra ölkələrinin siyasi və elmi dairələrində, həm də üçüncü dünya ölkələrində geniş yayılmışdır. Avropanın Fransa, İspaniya, İtaliya, Almaniya, İsveç və digər ölkələrində belə ingilis-saks sivilizasiyasının dil ekspansiyasının həddən artıq gücləndiyindən ehtiyat edirlər. Bu yanaşmanın tərəfdarlarının fikrincə "ingilis-saks qərb-ləşməsi", daha doğrusu "amerikanlaşma" formasını alan qloballaşma daha zəif ölkələr üçün təhlükə yaradır, bu xalqların tarixi təcrübəsinə, mənəviyyatına yad stereotiplərin, həyat tərzlərinin və siyasi baxışların zorla yeridilməsi baş verir. Belə yanaşmanın daşıyıcıları qloballaşmanı bəzən konkret dövlətlərin və təsir qruplarının dünya "mədəni məkanını" kommersiya və siyasi mənafeələr naminə özlərinə tabe etdirmək məqsədi daşıyan məqsədyönlü siyasi xətti? hətta planetar miqyasda planlaşdırılmış sui-qəsd kimi

izah etməyə cəhd edirlər. Məsələn, A.Zinovyev qlobal cəmiyyət ideyasını "ABŞ-ın başçılıq etdiyi qərb dünyasının bütün planeti fəth etmək və bütün bəşəriyyət üzərində öz ağalığını qurmaq cəhdi" [120, 68] hesab edir. Ç.Qrey üçün "qlobal laiser faire" dünyanı ələ keçirməyin "milli Amerika layihəsi", "mədəni müstəmləkəçiliyin yeni forması"dır [193, 4].

Doğrudan da, bu gün dünya təkcə dil, kino incəsənət, internet, müasir musiqi sahələrində deyil, hətta həyat təzi sayılan sahələrdə (geyim maneri, biznes aparılması və s.) Amerikanın üstünlüyü ilə üzləşmişdir. Amerika standartları, firma nişanları (Koka-kola, Maqdonalds, Disney, Maykrasoft) milyonlarla insanın, hətta Amerikada heç zaman olmamış insanların belə adı gündəlik həyatına daxil olmuşdur. Urbanizasiya və qlobal əlaqələr inkişaf etdikcə Amerikanın hegemoniyası daha da artmamışdır. Bu gün dünya kinematoqrafının 80%-dən çox gəliri Amerika filmlərinin payına düşür. Hətta Fransa kimi kino ənənələrinə malik ölkədə Amerika filmləri prokatın 30-40%-ni, kassa gəlirlərinin 60%-ni təşkil edir [117]. Hollivud məhsulları Hindistan, Çin, Rusiya kimi ölkələrin mühafizəkar tamaşaçılarının da rəğbətini qazana bilmişdir. Mahiyyətə kino Amerika həyat tərzinin yayılma vasitəsi kimi çıxış edərək onun haqqında ideallaşdırılmış təsəvvür yaratmağa xidmət edir. Bir sıra ölkələrin gəncləri arasında populyar olan Amerika musiqisi ilə bağlı da ana-

loji mənzərə yaranmışdır.

Planetin intellektual və informasiya simasının formalaşmasında internetin siyasi rolu getdikcə artmaqdadır. Bu gün ümumdünya "hörümçək torunun" saytlarının təqribən 70%-i ABŞ-da yarıdır, ingilis dili isə internetin həm işgüzar, həm də əyləncə dilidir (bütün kommersiya saytlarının 96%-i ingilis dilində hazırlanmışdır – S.Ə.) [117]. Bu isə dünya auditoriyasının ABŞ-ın güclü informasiya təsiri altında olduğunu təsdiq edir.

Əlbəttə, beynəlxalq mədəni sahədə ABŞ-ın hegemoniyası heç də həmişə planlı xarakter daşımır. Etiraf etmək lazımdır ki, Amerika kütləvi mədəniyyəti qloballaşan dünyanın əksər subyektləri üçün cəlbədicə olduğundan onun nəticələrinə baxmayaraq həvəslə qəbul edirlər. Ənənəvi siyasi elitaların milli xüsusiyyətləri nəzərə almadan Amerika dəyərlərini kor-koranə qəbul etmələri bir çox hallarda ağır nəticələrə gətirib çıxarır. Faktik olaraq kütləvi mədəniyyətə yalnız iqtisadi gerilik ucubundan qlobal dünyadan təcrid olunmuş ənənəvi milli mədəniyyətə malik ölkələr müqavimət göstərə bilirlər. Hətta güclü mədəni ənənələri olan, inkişaf etmiş ölkələr (Fransa, Almaniya, Rusiya) xarici kütləvi mədəni təsirdən kənarda qala bilmirlər. Baxmayaraq ki, onlar öz milli mədəniyyətlərini qorumaq, qloballaşma şəraitində onun üçün daha əlverişli mühit yaratmaq üçün daha çox iqtisadi və inzibati imkanlara malikdirlər.

Lakin onu da vurğulamaq lazımdır ki, qlobal informasiya məkanına qərb mədəniyyətinin güclü təsiri mədəni eyniləşməyə və milli identikliyin məhvinə gətirib çıxarmamışdır. Söhbət yalnız qərblişmənin təsiri altında milli identikliyin qismən deformasiyaya uğramasından gedə bilər. Əksinə, son vaxtlar bu proses çoxvektorlu istiqamətdə inkişaf etməkdədir. Dünyada miqrasiya axınının artması, qərb ölkələrində immiqrant diasporlarının rolunun güclənməsi onların bir zamanlar monolit olan qərb identikliyinə təsirini də artırmışdır [160, 107]. Hətta Amerikanın özü belə uzun müddət Qərbi Avropa mədəniyyətinin üstün olduğu ölkə statusunu itirməkdədir. ABŞ-ın Avropa mənşəli əhalisinin sayı Latin Amerikası və Asiyadan köçüb gələnlər, onların doğum səviyyəsinin yüksək olması sayəsində getdikcə aşağı düşməkdədir. Bu baxımdan "ABŞ-ın dünya mədəni inqilabının yeganə yaradıcısı" olması haqqında tezis özünü tam doğrultmadığını göstərmək olar.

2000-ci ildə YUNESKO-nun himayəsi altında qloballaşmanın dünya mədəniyyətlərinin inkişafına təsirinin müxtəlif aspektlərini araşdıran ekspert qrupu mədəniyyət sahəsində qlobal meyilləri dramatikləşdirməyə əsas olmadığını bəyan etmişdir. Qloballaşmanın dünya mədəniyyətlərinə həm də müsbət təsirini vurğulayan ekspertlər qeyd etmişlər ki, qloballaşma ayrı-ayrı fərdlər, birliklər, mədəniyyətlər, xalqlar və sivilizasiyalar

arasında tərəfdaşlığın, mübadilə və əməkdaşlığın yeni formalarının təşəkkül tapmasına şərait yaradır, bununla da mədəniyyətlərin inkişafı və qarşılıqlı zənginləşməsi üçün yeni imkanlar yaradır, mədəni qapalılığı aradan qaldırır [206, 5].

Qərb mədəniyyətinin gələcəyi ilə bağlı bədbin proqnozlara hətta S.Hantinqton, Z.Bjezinski kimi qərbçi analitiklərinin yazılarında belə rast gəlmək olar. S.Hantinqton qərb sivilizasiyasının böhranından, qeyri-qərb sivilizasiyalarının üstün mövqə qazanmağundan [212], Z.Bjezinski isə Amerika standartlarına qarşı dünyada mənfi əhval-ruhiyyənin yaranmasından danışır [88]. Hətta ABŞ-ın ən yaxın müttəfiqi olan Böyük Britaniya əhalisinin 50%-i Amerikanın hədsiz təsirinə qarşı çıxış edərək ənənəvi Britaniya qaydalarının möhkəmləndirməsi tələb edirlər [88, 238]. YUNESKO-nun mədəniyyətə dair ümumdünya məruzəsində (2000-ci il) də vahid dünya mədəniyyətinin və ya vahid sivilizasiyaların yaranması, unifikasiya erasının başlanması haqda bəyanatların əsassız olduğu göstərilir [99, 14].

Beləliklə, dünya mədəniyyətlərinin inkişafına dair bədbin ssenarilər – KİV-də yeni texnologiyaların yayılması, kütləvi mədəniyyətin və əyləncə sənayesinin yayılması, tənzimləyici mədəni və mənəvi baza dəyərlərinin aşınması yolu ilə texnoloji münasibətlərin mədəni münasibətləri üstələməsi və s. qloballaşmanın dağıdıcı təsirlərini əsassız olaraq dramatikləşdirirlər. Bu pessimist

mülahizələrin yaranmasının əsas səbəblərindən biri də qloballaşmanın bir çox konstruktiv təsirinin (mədəni mübadilələrin fəallaşması, müxtəlif mədəniyyətlərin, milli birliklərin və sivilizasiyaların nümayəndələrinin arasında humanitar təmasların intensivləşməsi və s.) nəzərə alınmaması ilə əlaqədardır. Dünya mədəniyyətinin qarşılıqlı zənginləşməsi və inkişafı baxımından qloballaşma bir çox pozitiv potensiala malikdir. Əlbəttə, bu zaman qloballaşmanın ayrı-ayrı mədəniyyətlərə mənfi təsiri, o cümlədən, qlobal proseslərə beynəlxalq nəzarətin olmaması kimi meylləri nəzərə almamaq da mümkün deyil.

Qlobal mədəni proseslər kontekstində mədəniyyət amilinin iqtisadi inkişafa təsiri məsələsinə də münasibət bildirilməsi zəruriliyi yaranmışdır.

Üçüncü dünya ölkələrinin iqtisadi geriliyinin əsas səbəbi kimi bəzi qərb müəllifləri onları milli mədəniyyəti və ənənələri ilə bağlayaraq Latın Amerikası, Asiya, Afrikanın bir çox ölkələrində iqtisadi və siyasi modernləşmənin uğursuzluğunu onların öz ənənəvi mədəniyyətlərinə sadıqlığı ilə bağlamağa cəhd göstərirlər [201]. Əslində açıq-aşkar irqçi mahiyyət kəsb edən bu konsepsiya mədəniyyətlərin müstəsnalığı ideyasına əsaslanan və siyasi baxımdan çox təhlükəli mədəniyyətlərarası münaqişə mənbəyi hesab edilmişdir. Əksinə, bir sıra ölkələrin (Çin, Yaponiya, Çili, Türkiyə, "Asiya pələngləri" və s.) iqtisadi sahədə qazandığı uğurlar ənənəviliklə modernizasiyanın üzvi

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

şəkildə uzlaşdırmanın üstünlüyünü bariz nümayiş etdirir. Bu ölkələrin hökumətlərinin bazar prinsiplərinə əsaslanaraq həyata keçirdikləri islahatlar sübut edir ki, mədəni komponent, milli mənəvi dəyərlərlə sədaqət modernləşməyə nəinki mane olmur, əksinə, onun daha da uğurla həyata keçirilməsinə şərait yaradır.

YUNESKO-nun mədəniyyətə dair məruzəsində (2000) mədəni ənənələrin siyasi və sosial-iqtisadi inkişafın xarakterinə təsiri etiraf olunsa da, bu təsirin dövlət siyasətindən ayrıca nəzərdən keçirilməsinin düzgün olmadığı qeyd olunur. Ona görə də hər hansı ölkədə iqtisadi, siyasi islahatların uğursuzluğunu yalnız həmin cəmiyyətin ənənəvi mədəniyyəti ilə bağlamaq cəhdləri əsassızdır.

Son onilliklərdə dünyada baş verən proseslər göstərir ki, mədəniyyətdə, inanclarda, dildə, ənənələrdə mövcud olan hətta kiçik fərqlər belə ən ciddi faciələrlə nəticələnə biləcək münaqişələr yarada bilər. Bundan hətta qohum və yaxın xalqlar və mədəniyyətlər belə sığortalanmayıblar. İran-İraq, Hindistan-Pakistan, İngilis-İrland, Gürcü-Abxaz-Osetin, Özbək-Qırqız, İspan-Bask və s. (onların sayını artırmaq da olar) münaqişələr əsasən yaxın mədəniyyətlərə mənsub xalqlar arasında baş verən münaqişələrdir. Böhran vəziyyətinin açıq qarşılıqlı keçməməsi həm də hakim elitaların etnik münaqişələri neytrallaşdırmaq bacarığından asılıdır.

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

Ona görə də dünyanın çoxmədəniyyətliliyinin etiraf edilməsi qloballaşma şəraitində ənənəvi mədəniyyətlərin mövcudluğunun zəruri şərtidir. Hər hansı dövlətin dünya siyasətində ağılığı kimi, "super mədəniyyətin" də müxtəlif mədəniyyətlər arasında hökmranlığı da təhlükəlidir. Mədəni müxtəlifliyin qorunması beynəlxalq münasibətlərdə bütün dövlətlərin əsas vəzifəsi olmalıdır.

Beynəlxalq münasibətlərin demokratikləşməsi – bu təkcə beynəlxalq birliyin bütün üzvləri tərəfindən qlobal problemlərin həllinin beynəlmilləşməsi deyil, həm də həmin münasibətlərin humanistləşdirilməsi deməkdir. Beynəlxalq əlaqələr yalnız o zaman humanist xarakter daşıyacaqdır ki, onlar bütün xalqların maraqlarına cavab verərək, onların ümumi təhlükəsizlik işinə xidmət edəcəkdir, beynəlxalq əməkdaşlığın mərkəzində insan, onun qayğıları, hüquq və azadlıqları duracaqdır. Təsədüfi deyil ki, son vaxtlar insan hüquqları, dövlətlərin humanitar və mədəni əməkdaşlığı məsələsinə beynəlxalq münasibətlər və beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminin tərkib hissəsi kimi baxılır.

Xalqlar arasında sülhün və qarşılıqlı anlaşmanın möhkəmləndirilməsində, mədəniyyət və təhsil sahəsində əlaqələrin inkişaf etdirilməsi, informasiyanın daha geniş yayılması, insanlar arasında təmaslar və humanitar problemlərin həlli mühüm rol oynayır. Bu mənada beynəlxalq bir-

liyin qəbul etdiyi sənədlərin böyük əhəmiyyəti vardır. ATƏT-in Yekun aktını (1 avqust 1975-ci il) imzalanmış dövlətlər mədəni mübadilənin və əməkdaşlığın insanlar və xalqlar arasında daha yaxşı qarşılıqlı anlaşmaya və bununla da dövlətlər arasında razılığın möhkəmlənməsinə kömək etdiyini və bunun da öz növbəsində hər bir mədəniyyətin özünəməxsusluğuna hörmət edilməsi şərti ilə onların zənginləşməsinə gətirib çıxaracağını və həmçinin, dünyanın digər ölkələri ilə mədəni əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsi ilə üzv dövlətlər arasında ümumi dəyərlərin dərk edilməsinin möhkəmləndirilməsinə şərait yaradılmasına inamını bildirərək öz qarşılıqlı a) bir-birlərinin mədəni nailiyyətləri ilə daha yaxşı tanış olmaq üçün qarşılıqlı informasiyanı inkişaf etdirmək; b) mədəni nemətlərin mübadiləsi və yayılması üçün maddi imkanları yaxşılaşdırılmaq; c) hamurun müvafiq mədəni nailiyyətlərə əlçatarlığına şərait yaratmaq; ç) mədəniyyət xadimləri arasında təmasları və əməkdaşlığı inkişaf etdirmək; d) mədəni əməkdaşlığın yeni sahələrini və formalarını axtarıb tapmaq kimi məqsədlər qoymuşlar.

Bu məqsədlərə nail olmaq üçün Yekun aktında konkret prinsiplər və vəzifələr, o cümlədən müxtəlif səviyyələrdə (dövlət, qeyri-dövlət, şəxsi səviyyədə) mədəniyyət sahəsində əməkdaşlığın və əlaqələrin genişləndirilməsi və yaxşılaşdırılması, öz səlahiyyətləri çərçivəsində

iki və çoxtərəfli əsasda mədəniyyətin müxtəlif sahələrindəki nailiyyətlərlə xalqların daha geniş və tam qarşılıqlı tanış olması üçün müvafiq tədbirlər görülməsi, mədəniyyət sahəsində informasiya mübadiləsinin genişləndirilməsi və yaxşılaşdırılması nəzərdə tutulur. Üzv-dövlətlər uyğun üsullarla mədəni dəyərlərin mübadiləsi və yayılması imkanlarını yaxşılaşdırmağı, hər bir mədəniyyətin öz dəyəri və üstünlüyü olduğunu dərk edərək, öz mədəniyyət siyasətlərində digər üzv-dövlətlərin mədəni nemətlərinə marağı daha da artırmağın təşviq edilməsini, öz ölkələrinin mədəniyyətinin müxtəlif sahələrində qazanılmış bütün nailiyyətlərin tam qarşılıqlı əlçatarlığına nail olmağı, kitab və bədii əsərlərin mübadiləsinin daha da yayılması, tərcümə edilməsi, onların mədəni həyatı ilə daha yaxşı və qarşılıqlı tanış olmaq məqsədi ilə kütləvi informasiya vasitələrindən daha geniş istifadə edilməsinə kömək etmələri barədə öhdəlik götürürdülər. Yekun aktında müxtəlif mədəni sahələrdə, xüsusən yaradıcı işçilər və mədəniyyət xadimləri arasında təmasların və əməkdaşlığın uyğun vasitələrlə inkişafı məqsədilə bir neçə bənddən ibarət tövsiyələr irəli sürülmüşdü.

Sənədin mühüm cəhətlərindən biri mədəni əməkdaşlığın yeni sahələrinin və formalarının axtarışı məqsədilə maraqlı tərəflər arasında müvafiq razılaşma və sazişlərin bağlanması, o cümlədən mədəniyyət sahəsində siyasət məsələlərinin birgə

öyrənilməsi, mədəni müxtəliflik məsələlərinə dair bilik mübadiləsi – təsviri sənət, kino, teatr, balet, musiqi, xalq yaradıcılığı və s. sahələrdə beynəlxalq tədbirlərin keçirilməsi, kitab yarmarkaları, sərgilərin təşkili, birgə tamaşaların qoyulması, solistlərin, bədii kollektivlərin çıxışı, gənclərin beynəlxalq tədbirlərinin təşkili, film və televerilişlərin mübadiləsi və birgə istehsalı, mədəniyyət, incəsənət, tarixi və arxeoloji abidələrin, əsərlərin qorunması, bərpası və dirçəldilməsi üçün birgə layihələrin həyata keçirilməsi kimi məsələlər öz əksini tapmışdır.

Yekun sənədinin humanitar və digər sahələrdə əməkdaşlıq bölməsində insanlar arasında təmasların genişləndirilməsi, informasiya mübadiləsi, təhsil, elm sahəsində əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinin xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşmanın mühüm aspekti kimi qeyd olunur. Xalqlar arasına ünsiyyətin genişləndirilməsi, hər bir ölkənin mədəniyyəti ilə onların daha yaxşı tanış olmaları, həmçinin beynəlxalq əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi üçün xarici dillərin və sivilizasiyaların öyrənilməsi mühüm vasitə kimi qəbul edilmişdi. Bu məqsədlə sənəddə bir sıra tövsiyələr və prinsiplər öz əksini tapmışdır [155, 50-67].

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında 19 dekabr 1966-cı il Beynəlxalq paktın 15-ci maddəsində elmi və mədəni sahələrdə beynəlxalq təmasları və əməkdaşlığın təşviq edilməsi və inkişaf etdirilməsinin əhəmiyyəti qeyd olunur [155, 25].

Mədəniyyət anlayışı bir sıra beynəlxalq sənədlərdə və hüquqi aktlarda ən müxtəlif kontekstlərdə və anlayışlarda istifadə olunur. Mədəni hüquqlara dair beynəlxalq sənədlərin təhlili göstərir ki, onlarda mədəniyyət bir neçə mənada işlədilir: 1) beynəlxalq hüquq normalarında öz əksini tapmış bir yanaşmaya görə mədəniyyət bütövlükdə cəmiyyətin və ya hər hansı konkret insan qruplarının məcmu maddi irsi, o cümlədən maddi mədəniyyət abidələri və əşyaları kimi müəyyənləşdirilir. Bu yanaşmaya görə mədəniyyət hüququ ayrı-ayrı şəxslərin və xalqların bu məcmu mədəni kapitaldan bərabər istifadə etmək hüququ deməkdir; 2) geniş yayılmış ikinci nöqtəyi-nəzərə görə mədəniyyət indiyə qədər toplanmış və mövcud olan “mədəni kapital” deyil, bədii və elmi yaradıcılıq prosesi kimi nəzərdən keçirilməlidir [128, 17].

Bir sıra hallarda mədəni hüququn bu aspekti həm də mədəni inkişaf hüququ kimi də başa düşülür. Mədəni inkişaf iqtisadi, siyasi, sosial inkişafa paralel olaraq qəbul edilir. Lakin bir sıra hallarda mədəni inkişaf daha çox kəmiyyət göstəricilərinin artması kimi qəbul edilir, necə ki, iqtisadi inkişaf dedikdə iqtisadi göstəricilərin (istehsalın, əmtəə və xidmətlərin, ÜDM artması) artması başa düşülür. Lakin iqtisadi inkişafdan fərqli olaraq mədəni inkişafı xarakterizə edən göstəricilərin kəmiyyətcə artması (mədəni müəssisələrin inkişafı, kütləvi informasiya vasitə-

lərinin genişlənməsi və sayının artması və s.) heç də mədəniyyətin inkişafı demək deyildir. Mədəniyyət müəssisələrinin sayının artması, orada göstərilən mədəni xidmətlərin kəmiyyətcə artması onların keyfiyyətinə mütənəsbidirmi? Uzun dövr ərzində sovet təbliğatı mədəni inkişafa məhz bu aspektdən yanaşır, mədəniyyətdə kəmiyyət göstəricilərinin artmasını mədəni inkişafın ən əsas xarakteristikası kimi təqdim edirdi. "Mədəniyyət sadəcə olaraq elitanın hamıya müyəssər etmək üçün yığdığı və qoruyub saxladığı və ya zəngin keçmişə və irsə malik, xalqların tarixin başqa xalqları məhrum etdiyi örnək kimi həmin xalqlara təqdim etdiyi əsərlərin və biliklərin toplusu da deyildir; mədəniyyət incəsənət əsərləri, yaxud humanitar elmlərlə təmas imkanı ilə məhdudlaşmış, həm də eyni zamanda bilik əldə etməkdir, həyat tərzinin tələbatı, ünsiyyət zərurətidir" [82, 342]. Yuxarıda qeyd edilmiş konsepsiyaya uyğun olaraq hər bir cəmiyyətdə mədəniyyəti "yaradan" və "inkişaf etdirən" müəyyən şəxslər mövcuddur. Bu zaman mədəni hüquq birincisi: ayrı-ayrı şəxslərin hər hansı məhdudiyət olmadan öz mədəni əsərlərini azad şəkildə yaratmaq; və ikincisi, mədəniyyət müəssisələrində (muzeylərdə, teatrlarda, konsertlərdə, kitabxanalarda və s.) bu əsərlərə ümumi azad şəkildə əlçatarlıq hüququ kimi başa düşülməlidir [128, 20]. Mədəniyyət sahəsində həyata keçirilən siyasət mədəni əsərlərin yaradıcısı olan insanların (rəssamlar, yazıçılar,

bəstəkarlar və s.) cəmiyyətdəki vəziyyətinin və yerinin dəstəklənməsinə yönəldilməlidir. Yaradıcı insanın azad mədəni özünüifadəsi hüququ bu gün insan hüququnun ən vacib elementlərindən birinə çevrilmişdir. Mədəni əsərlərin yaradıcısı olan fərdlər azad fikirliliyin və azad düşüncənin simvoluna çevrilmişdir. Onların yaradıcılıq hüququnun məhdudlaşdırılması elə azadlığın və demokratiyanın məhdudlaşdırılması deməkdir. Mədəniyyətin bu cür traktovkası çox təəssüf ki, bəzi hallarda mədəniyyətin "elitar" (yüksək) və "xalq" (aşağı) mədəniyyətlərə bölünməsinə də gətirib çıxarır. Bu zaman sonuncu daha çox incəsənətin kütləvi informasiya vasitələri ilə yayılan ifaçılıq növləri sferası kimi qəbul edilir. Rəsmi siyasət daha çox "elitar mədəniyyət" in inkişafına sövq edilir.

Üçüncü baxışlar sistemində görə mədəniyyət müəyyən sosial qrupun maddi və mənəvi fəaliyyətinin və məhsulunun məcmu ölçüsüdür. Bununla o digər oxşar qruplardan fərqlənir [128, 20]. Antropoloji xarakter daşıyan bu yanaşma mədəniyyəti dəyərlər, simvollar və praktikanın məntiqi cəhətdən ardıcıl, özünütəmin edən sistemi kimi başa düşür.

Mədəniyyət sahəsində siyasət haqqında Meksika Bəyannaməsində (Mexico City Declaration on Cultural Politics, 1982) qeyd edilir ki, sözün geniş mənasında mədəniyyət cəmiyyətin və sosial qrupun açıq şəkildə ifadə olunmuş mənəvi, mad-

di, intellektual və emosional xüsusiyyətlərinin məcmusu kimi nəzərdən keçirilə bilər. Mədəniyyət incəsənət və ədəbiyyatla yanaşı həyat tərzlərini, əsas insan hüquqlarını, dəyərlər sistemini, ənənə və inancları da əhatə edir [111]. Bəyannamədə dəfələrlə vurğulanur ki, hər bir mədəniyyət təkraredilməz və əvəzsiz dəyərlər məcmusudur, məhz öz ənənələri və ifadə formaları vasitəsilə hər bir xalq özünü dünyaya tanıdır.

Mədəniyyətin bu tərifinə əsaslanaraq, onda "qlobal mədəniyyət"i bütün dünyanın bölüşdü-yü, eyniləşdirilmiş və standartlaşdırılmış dəyərlər toplusu kimi deyil, "müxtəlifliyin qlobal mədəniyyəti", müxtəlif mədəniyyətlərin ümumdünya qarşılıqlı əlaqəli sistemi kimi qəbul etmək lazımdır [111].

Meksika Bəyannaməsi mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsi sahəsində siyasəti müəyyənləşdirən bir sıra prinsipləri özündə əks etdirir: Bəyannamədə göstərilir ki, mədəni özünəməxsusluğun bərqərar olması xalqların azadlığa çıxmasına kömək edir və əksinə, ağılığın hər hansı forması bu özünəməxsusluğun inkarı deməkdir və onun mövcudluğuna təhlükədir.

Mədəni özünəməxsusluq insanın hərtərəfli inkişafı üçün imkanları genişləndirən, hər bir xalqı və qrupu öz keçmişindən güc almağa, digər mədəniyyətlərin elementlərini mənimsəməyə və bununla da özünü təkmilləşdirməyə sövq edir.

Hər bir mədəniyyət universal olmaq hüququ-

na iddia edə bilməz, universallıq bütün dünya xalqlarının təcrübəsindən yaranır. Mədəni müxtəliflik və mədəni özünəməxsusluq bir-biri ilə sıx bağlıdır.

Mədəni özəlliklər insanları birləşdirən ümumbəşəri dəyərlərin vəhdətini pozmur, əksinə onları daha da məhsuldar edir. Müxtəliflik müxtəlif ənənələrin yanaşı mövcud olduğu yerdə mədəni özünəməxsusluğun əsasını təşkil edir.

Hər bir xalqın mədəni irsinin qorunub saxlanması beynəlxalq birliyin borcudur.

Bütün bunlar hər bir xalqın özünəməxsusluğunu və mədəni irsini qoruyan, inkişaf etdirən və zənginləşdirən, mədəni azlıqların və dünyanın digər mədəniyyətlərinə tam hörmət edilməsini təmin edən mədəni siyasət yürüdülməsini tələb edir.

Bütün mədəniyyətlərin bərabərliyini və əyəcətinə, hər bir xalqın mədəni özünəməxsusluğunu təsdiq etmək, qoruyub saxlamaq, ona hörməti təmin etmək hüququnu tanımaq lazımdır [111].

Bütün mədəniyyətlər bəşəriyyətin ümumi irsinin təminatı təşkil edirlər. Xalqların mədəni özünəməxsusluğu digər xalqların ənənələri və dəyərləri ilə təmaslar nəticəsində zənginləşir. Mədəniyyət dialoq, fikir və təcrübə mübadiləsi, digərlərinin dəyər və ənənələrinin əxz edilməsidir. Mədəniyyət təcrid olarsa, ölümə məhkumdur.

Beləliklə, bu sənədin müddəaları dialoqu mədəniyyətin mühüm keyfiyyəti kimi qəbul edir. Bu

keyfiyyət mədəniyyətin özünü qoruması və inkişafını təmin etməklə, ona başqa arqumentləri, təcrübəni qəbul etməyə, kompromis axtarmağa sövq edir.

YUNESKO-nun Mədəni müxtəliflik haqqında Ümumdünya bəyannaməsi (UNESCO Universal Declaration of Cultural Diversity, 2001) bu prinsipləri daha da inkişaf etdirərək mədəni müxtəlifliyin qorunub saxlanılmasını, seqreqasiya və fundamentalizmin qarşısının alınmasını beynəlxalq birliyin əsas məqsədi kimi müəyyənləşdirir. Bəyannamədə mədəni müxtəliflik indiki və gələcək nəsillərin rifahı naminə tanınmalı və möhkəmləndirilməli olan bəşəriyyətin ümumi neməti kimi dəyərləndirilir [224]. Göstərilir ki, informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının coşqun inkişafının təkan verdiyi qloballaşma prosesi mədəni müxtəlifliyə təhlükə yaratsa da, insanlar və mədəniyyətlər arasında dialoqun bərpası üçün də şərait yaradır. Başqa sözlə, qloballaşma hökmən mədəniyyətlərin homogenləşməsinə gətirib çıxarmamalıdır, o mədəniyyətlərərsə dialoqa və mədəni müxtəlifliyə kömək etməlidir.

Dünya xalqları minlərlə müxtəlif mədəniyyətlərin daşıyıcılarıdır. Bəzi hallarda ölkə əhalisinin hamısı və ya əksəriyyəti bir ümumi mədəniyyətə malikdirlər, digər hallarda isə bir dövlət müxtəlif mədəniyyətləri özündə birləşdirə bilər. Məhz bu baxımdan dünyada mövcud olan mədəniyyətlərin sayı, hər hansı mədəniyyətə

mənsub olmağın kriteriyaları ilə bağlı indiyə qədər vahid fikir yoxdur. Mədəniyyətlər arasında ayırıcı xətt çəkmək üçün dəqiq müəyyənləşdirilmiş kriteriyalar da icad edilməmişdir. Ümumilikdə hazırda dünyada təqribən 200 müstəqil dövlət, əsasən dillərə görə bir-birindən fərqlənən 10000-ə yaxın müxtəlif etnik qrup və xalq mövcuddur [148]. Məhz dil amili bir mədəniyyəti digərindən fərqləndirən əsas, ancaq yeganə olmayan kriteriyadır. Mədəniyyətlər statik deyillər. Hər bir mədəniyyət tarixi köklərə malikdir və zamanca dəyişirlər. Mədəni dəyişikliklər və mədəniyyətlərin dinamik yeniləşməsi universal xarakter daşıyır.

Beləliklə, mədəniyyət bir tərəfdən obyektiv olaraq mövcuddur, digər tərəfdən o subyektiv xarakterə malikdir. Çünki mədəniyyət fasiləsiz qarşılıqlı sosial təsir prosesində saysız-hesabsız ayrı-ayrı insanların tərəfindən ən müxtəlif yollarla yaradılır və formalaşır. Mədəniyyətlərin yaradılması, qorunub saxlanılması, adaptasiyası və itməsi məsələləri iqtisadi, siyasi, ərazi prosesləri ilə sıx bağlıdır. Bu baxımdan YUNESKO-nun Mədəniyyət üzrə Ümumdünya Komissiyasının məruzəsində öz əksini tapmış bir müddə diqqətəlayiqdir: Ölkədə yalnız bir mədəniyyətin mövcud olması məcburi deyil. Əksəriyyət olmasa da, bir çox ölkələr polimədənli, çoxmillətli, polietnik ölkələrdir və dillərin, dinlərin həyat tərzlərinin təzahürlərinin müxtəlifliyi ilə səciyyələnirlər.

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

Mədəni plüralizm ölkəni əhəmiyyətli dərəcədə zənginləşdirə bilər, ancaq eyni zamanda o ölkədə mədəni münaqişələr təhlükəsi də yarada bilər.

Lakin çoxdilliliyin mövcudluğu da mədəni münaqişələrin yaranmasında az rol oynamır, hərçənd ki, bu bəşəriyyətin mədəni müxtəlifliyinin bir elementi kimi də qəbul edilir. Hesablanmışdır ki, dünyada 6000 dil olsa da, 100 mln.-dan çox insan üçün onlardan təqribən 10-u doğma dildir [148, 25].

Bir sıra hallarda mədəniyyətin ayrı-ayrı aspektləri, təhsil, dil, mədəniyyət siyasəti və s. ilə bağlı ziddiyyətlərdən doğan mədəni münaqişələr yüksək inteqrasiyaya nail olmuş cəmiyyətlərdə də baş verə bilər. Lakin bu münaqişələrin vaxtında həllinə nail olunması cəmiyyətin parçalanmasına gətirib çıxarmır. Digər hallarda isə mədəniyyət məsələləri siyasi mübarizədə ən güclü səfərbəredici qüvvəyə çevrilir ki, bunu bu gün dünyada mövcud olan milli-etnik, regional münaqişələr əyani sübut edir. Əslində bu münaqişələrin bir çoxu mədəni deyil, mədəni məsələləri də özündə ehtiva edən siyasi münaqişələrdir və siyasi səviyyədə də öz həllini tapmalıdır.

Hər bir mədəniyyət konkret tarixi insan birliklərinin spesifik sosial təcrübəsini özündə təcəssüm etdirir. Məhz bu təcrübə mədəniyyətin təkrar olunmaz xüsusiyyətlərini, özünəməxsusluğunu şərtləndirir. Xalqların özünəməxsus

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

mədəniyyətləri isə bütövlükdə dünyanın mədəni mənzərəsini yaradır. Dünyanın mədəni mənzərəsi insanların daşıyıcıları olduğu mədəniyyətin və digər xalqların mədəniyyətlərinin dəyərləri, normaları, mentaliteti haqqında rəşional bilik və təsəvvürlər məcmusudur. Bu bilik və təsəvvürlər hər bir mədəniyyətin özünəməxsusluğunu müəyyən edir, mədəniyyətləri bir-birindən fərqləndirmək imkanı yaradır.

1.3. Xarici siyasətin mədəni-humanitar aspektləri

Son vaxtlar beynəlxalq mədəni-humanitar əməkdaşlığın xarakteri ciddi dəyişikliklərə uğramışdır. Mədəniyyət getdikcə daha artıq dərəcədə özünəməxsus əmtəyə çevrilir, dövlətlər öz mədəni mallarını dünya bazarında daha geniş təbliğ etməyə və onların rəqabətə davamlılığını təmin etməyə can atırlar.

Mədəniyyət ölkələrin iqtisadi inkişafının mühüm amilinə çevrilmişdir. Müvafiq vəzifələrin həlli məqsədi ilə dövlətlər böyük maddi və maliyyə vəsaitləri xərcləməli, ölkə mədəniyyətinin rəqabətə davamlılığını təmin etməli, mədəni məhsulun satış bazarları uğrunda mübarizə aparmalı olurlar.

Milli mədəniyyətin təbliği, eləcə də xarici mədəni müdaxilənin qarşısının alınması dövlə-

tin milli maraqlar təmin edilməsi uğrunda mübarizəsinin mühüm faktoru olduğundan müasir diplomatiyada hazırda "xarici mədəni siyasət" (xarici mədəniyyət siyasəti) termini geniş istifadə olunur. Xarici mədəni siyasət vasitəsi ilə dövlətlər dünyada gedən müxtəlif xarakterli siyasi, iqtisadi, sosial proseslərə birbaşa təsir göstərə bilirlər.

Xarici mədəni siyasət beynəlxalq mədəni əməkdaşlığı inkişaf etdirmək yolu ilə dövlətin xarici siyasət məqsədlərinə nail olunmasının spesifik üsuludur. Xarici mədəni siyasət hüquqi normalara, ideoloji prinsiplərə və praktik tədbirlərə əsaslanaraq hazırlanır və həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasında mədəniyyət sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın hüquqi əsasları "Mədəniyyət haqqında qanun"la tənzimlənir. Qanunun 48-ci bəndinə uyğun olaraq müvafiq icra hakimiyyəti orqanları, mədəniyyət təsisatları, mədəniyyət işçilərinin həmkarlar ittifaqları, yaradıcılıq ittifaqları başqa dövlətlərin hüquqi və fiziki şəxsləri ilə, beynəlxalq təşkilatlarla mədəniyyət sahəsində əməkdaşlıq həyata keçirə bilirlər. Hər bir mədəniyyət təsisatının müvafiq beynəlxalq təşkilatlara daxil olmaq, habelə öz sıralarına əcnəbi üzvlər cəlb etmək hüququ təsbit edilir [68].

Qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla mədəniyyət sahəsində beynəlxalq əlaqələrin hər hansı şəkildə məhdudlaşdırılmasına yol verilmir.

Mədəniyyət haqqında Azərbaycan Respublikası qanunu mədəniyyət sahəsində beynəlxalq mübadilələrin inkişafını, milli mədəniyyətin xaricdə yayılması, o cümlədən peşəkar yaradıcı işçilərin və kollektivlərin, mütəxəssislərin və tələbələrin qarşılıqlı səfərlərinə köməklik göstərilməsini, mədəniyyət sərvətlərinin və mədəniyyət fəaliyyəti nəticələrinin, habelə mədəniyyətin müxtəlif sahələrində iş təcrübəsinin mübadiləsinə yardım göstərilməsi, mədəniyyət sərvətlərinin mühafizəsinə dair beynəlxalq əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi, milli mədəniyyət sərvətlərinin mühafizəsi rejiminin Azərbaycan xalqının xaricdə olan nadir mədəniyyət sərvətlərinə şamil edilməsi və onların qaytarılması üçün bütün mümkün tədbirlərin istifadə edilməsi beynəlxalq mədəni əməkdaşlığın əsas istiqamətləri kimi müəyyənləşdirir. Buraya həmçinin xaricdə yaşayan azərbaycanlılarla mədəni əlaqələrin yaradılması, onların mədəniyyət və informasiya mərkəzlərinin, fondlarının, təşkilatlarının məqsədyönlü fəaliyyətinə köməklik göstərməsi, onların ölkəmizdə nəşr olunan kitab, qəzet və jurnalları əldə etmələri üçün şərait yaradılması da daxildir [68].

Beynəlxalq mədəni əməkdaşlıq mədəniyyət və incəsənət, elm və təhsil, kütləvi informasiya vasitələri, gənclər mübadiləsi, idman və turizm, nəşriyyat, muzey, kitabxana, arxiv işi sahələrindəki əlaqələri, həmin ictimai təşkilatlar, yaradıcılıq qurumları, ayrı-ayrı şəxslər arasındakı

əlaqələri özündə ehtiva edir. Hazırda Azərbaycan diplomatiyası öz fəaliyyətində beynəlxalq mədəni əməkdaşlığa dair BMT-nin, ATƏT-in, AŞ-ın, YUNESKO-nun müvafiq sənədlərinə istinad edir.

Bəzən “xarici mədəni siyasət” və “mədəni diplomatiya” anlayışlarını eyniləşdirirlər. Bizə elə gəlir ki, bu iki anlayış arasında müəyyən oxşarlıq olsa da, onlar eyni mənə daşımırlar. Belə ki, diplomatiya dövlətin xarici siyasətinin mühüm, ancaq xüsusi aləti hesab olunur. Mədəni diplomatiya diplomatların mədəniyyət sahəsi ilə bağlı gördüyü işləri əhatə edərsə, dövlətin xarici mədəniyyət siyasətinin həyata keçirilməsində ən müxtəlif qurumlar və idarələrə iştirak edirlər.

“Diplomatik xidmət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda qeyd olunur ki, diplomatik xidmət orqanlarının funksiyaları sırasında Azərbaycan Respublikasının digər dövlətlərlə və beynəlxalq təşkilatlarla iqtisadi, sosial, elmi-texniki, mədəni və başqa sahələrdə əməkdaşlığının inkişafına kömək göstərilməsi (m.4.1.2.), xaricdə yaşayan həmvətənlərlə əlaqələrin inkişafına kömək göstərilməsi (m.4.1.5), Azərbaycan Respublikasının daxili və xarici siyasəti, ölkənin iqtisadi, sosial, mədəni həyatı haqqında informasiyanın xaricdə yayılmasının təmin edilməsi (m.4.1.7) kimi funksiyalar da daxildir [34]. Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi haqqında Əsasnaməyə görə Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyinin əsas vəzifələri arasın-

da Azərbaycan Respublikası və onun ayrı-ayrı dövlət orqanlarının beynəlxalq siyasi, iqtisadi, elmi-texniki, mədəni, humanitar münasibətlərinin əlaqələndirilməsi və diplomatik təminatı kimi vəzifələr daxildir. Nazirlik Əsasnaməyə uyğun olaraq ölkənin daxili və xarici siyasəti, iqtisadi, sosial və mədəni həyatı haqqında informasiyanın xaricdə yayılmasını təmin edir (m.8.2.), digər dövlətlərin və beynəlxalq təşkilatlarla iqtisadi, sosial, elmi-texniki, mədəni və başqa sahələrdə əməkdaşlığın inkişafına kömək göstərir (m.8.8) [21].

Xarici mədəni siyasət eyni zamanda dövlətin mədəniyyət siyasətinin də tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Mədəniyyət siyasəti dövlətin incəsənət, elm və təhsil, kütləvi informasiya vasitələri, gənclər mübadiləsi, nəşriyyat, muzey, kitabxana, arxiv işi, idman və turizm sahələrində hazırlayaraq həyata keçirdiyi hüquqi normalar, ideoloji prinsiplər və əməli tədbirlər sistemidir. Dövlətin mədəniyyət siyasətinin mühüm istiqamətlərindən birini də, heç şübhəsiz milli mədəniyyətin ölkədən kənardə vüsət tapması və təbliği, ölkənin mədəni özünəməxsusluğunun yad mədəni təsirlərdən qorunması təşkil edir.

Humanitar-mədəni əməkdaşlığın və əlaqələrin səmərəliliyinin artırılması Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas vəzifələrindən biridir. Ənənəvi milli identikliyimizi qoruyub saxlamaqla ölkəmizin dünya mədəni birliyinə maksimal in-

teqrasiya olunmasında mədəniyyətimizin strateji potensialı xüsusi rol oynaya bilər. Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzunun artması bu vəzifələrin uğurlu həllindən bilavasitə asılıdır.

Təəssüf ki, xarici mədəni siyasətinin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı müstəqilliyin ilk illərində heç bir konseptual yanaşma hiss olunmurdu. Yalnız Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ilə bu istiqamətdə canlanma yarandı. Azərbaycanın mədəni irsinin, mədəni nailiyyətlərinin xaricdə təbliği dövlətin xarici siyasəti məqsədlərindən birinə çevrildi. Azərbaycanın mədəni-mənəvi dəyərlərinin daha geniş təbliği və tanındılması, xarici ölkə vətəndaşlarının milli mədəniyyətimizin inciləri ilə tanış olmaları və əksinə, ölkə vətəndaşlarının başqa mədəniyyətlərin nailiyyətləri ilə təmasların genişləndirilməsi Azərbaycan dövlətinin mədəni siyasətinin əsas vəzifələri kimi müəyyənləşdirildi. Bu vəzifələrin həyata keçirilməsini təmin etmək üçün kompleks tədbirlər hazırlanaraq həyata keçirilməyə başlandı. Bu tədbirlər sırasında dövlət xətti ilə mədəniyyət tədbirlərinin sayının və keyfiyyətinin artırılması, beynəlxalq-mədəni əlaqələrin maliyyələşdirilməsi, qeyri-hökumət təşkilatlarının, ayrı-ayrı əhali qruplarının, mədəniyyət və incəsənət xadimlərinin beynəlxalq və ikitərəfli mədəni tədbirlərdə iştirakının təşviqi və s. xüsusi yer tutur.

Siyasi və iqtisadi münasibətlərlə yanaşı başqa ölkələrlə mədəni əməkdaşlıq xarici siya-

si koordinatlar sistemində mühüm həlqə təşkil etməklə, ölkənin müsbət və obyektiv imicinin formalaşmasında mühüm alətdir. Bu alətdən səmərəli istifadə edilməsi Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas məqsədlərinə nail olunmasına, onun səmərəliliyinin artmasına mühüm dəstək ola bilər. Sırr deyildir ki, bizim düşmənlərimiz, bədxahlarımız Azərbaycanı nüfuzdan salmaq, onun beynəlxalq imicinə zərər vurmaq üçün bütün vasitələrdən istifadə edir, ölkəmiz haqqında olmanın yalanlar yayırlar. Mədəniyyətimiz, onun bütün dünyada məşhur olan inciləri, mənəvi dəyərlərimiz antiazərbaycan təbliğatının ifşa olunmasında, ölkəmizin maraqlarının təmin edilməsində ən dəyərli və səmərəli amil rolunu oynaya bilər.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev bu məsələ ilə bağlı qeyd edir ki, bu gün Azərbaycan gənc dövlətdir. Ancaq baxın, artıq dünyada bizim nə qədər dostlarımız, tərəfdaşlarımız vardır. Biz enerji diplomatiyamızı aparırıq. Baxın, xaricdə bizim nə qədər mədəni tədbirlərimiz keçirilir. Dünya paytaxtlarında Azərbaycanın mədəniyyətini, tarixini, incəsənətini təbliğ edirik. 20 illik müstəqilliklə əlaqədar bütün keçmiş sovet məkanında Azərbaycan yeganə ölkə idi ki, dünya paytaxtlarında böyük tədbirlər keçirmişdir. Bu bizim təşəbbüsümüz idi və aparıcı ölkələrin paytaxtlarında böyük konsertlər, təqdimatlar, sərgilər keçirilmişdir. Bu sahənin daim diqqət

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

mərkəzində saxlanılmasını tövsiyə edən prezident vurğulamışdır ki, məhz bu sahə insanları daha çox birləşdirir və eyni zamanda ölkə haqqında daha dolğun təsəvvür yaradır.

Azərbaycan dövlətinin imkanları artdıqca, onun beynəlxalq mədəni əlaqələrinin istiqamətləri də çoxşaxəli səciyyə daşımağa başlayır. Bu gün Azərbaycan dünyanın əksər ölkələri ilə mədəni münasibətləri inkişaf etdirir. Əgər 90-cı illərdə Azərbaycan xalqının mədəni siyasətində əsas yeri Türkiyə və MDB ölkələri tuturdusa, bu gün ölkəmizin dünyanın bütün ölkələri, o cümlədən inkişaf etmiş ölkələrlə mədəni əməkdaşlığı və mədəni təmasları uğurla davam edir. Xarici ölkələrlə mədəni əməkdaşlığın maliyyələşdirilməsi də ildən-ilə artmaqdadır.

Son illərdə Azərbaycanın mədəni əməkdaşlığının həyata keçirilməsində qeyri-hökumət təşkilatlarının, vətəndaş birliklərinin rolu da xeyli genişlənməmişdir. Bu, bir tərəfdən ölkəmizin daxili və xarici siyasətinin demokratikləşməsi, cəmiyyətin açıqlığının təzahürü, digər tərəfdən xarici mədəni siyasətin dövlətsizləşdirilməsi, beynəlxalq mədəni mübadilənin dövlət tənzimlənməsinin azaldılması ilə sıx əlaqədardır.

Əlbəttə, bu gün Azərbaycan dövlətçiliyi kimi onun xarici mədəniyyət fəaliyyəti də öz inkişaf dövrünü yaşayır. Ona görə də Xarici İşlər Nazirliyi, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, digər idarə və təşkilatlar bu sahədə böyük səriştəsi olan döv-

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

lətlərin təcrübəsini öyrənərək ondan səmərəli istifadə etmələri mədəniyyətimizin təbliği işində çox faydalı ola bilər.

Bir sıra ölkələrdə səfirliklərin mədəniyyət üzrə attaşeləri ilə yanaşı xüsusi qurumlar da fəaliyyət göstərir ki, onların əsas məqsədi ölkə mədəniyyətinin xaricdə təbliği və yayılmasından ibarətdir. Buna misal olaraq Britaniya Şurasının nümayəndəliyini, Almaniya Höte institutlarını göstərmək olar. Rusiya Xarici İşlər Nazirliyi nəzdində Rusiya beynəlxalq elmi və mədəni əməkdaşlıq Mərkəzi Mədəniyyət xadimləri Şurası fəaliyyət göstərir. Sonuncunun iştirakı ilə Rusiya XİN-in Rusiyanın Xarici ölkələrlə mədəni əlaqələrinin inkişafının əsas istiqamətləri adlı sənəd hazırlanmışdır.

Rusiyada beynəlxalq mədəni-humanitar əməkdaşlığın sahəsində siyasət RF Konstitusiyasına, federal qanunlara, Prezidentin fərman və sərəncamlarına, hökumətin qərar və sərəncamlarına müvafiq olaraq həyata keçirilir. Bu məqsədlə məqsədli-federal proqramlar da işlənib hazırlanır.

Beynəlxalq mədəni-humanitar əməkdaşlıq sahəsində əməli fəaliyyəti həyata keçirən əsas subyektlər RF-nın profil federal icra hakimiyyəti orqanları və subyektlərin dövlət hakimiyyət orqanlarıdır, digəri dövlət və ictimai təşkilatlardır.

RF XİN dövlətin beynəlxalq mədəni-humanitar sahədəki siyasətinin ümumi strategiyasını işləyib hazırlayır və həyata keçirir. Bu sahədə siyasətin əla-

qələndirilməsinin əməli məsələləri ilə XİN eqidası altında yaradılmış beynəlxalq mədəni-humanitar əməkdaşlıq üzrə idarələrarası işçi qrupu tərəfindən nəzərdən keçirilir. XİN funksiyalarına həmçinin beynəlxalq-mədəni humanitar əməkdaşlıq sahəsində siyasətin prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsi də aiddir: Rusiyanın beynəlxalq humanitar mədəni əməkdaşlığının hüquqi əsasını RF-in beynəlxalq müqavilələri təmin edir.

Bu sahədə siyasətin həyata keçirilməsində, dövlətlərarası qarşılıqlı fəaliyyətin razılaştırılmasında Rusiyanın və xarici ölkələrin nümayəndələri prioritet əsaslarla təşkil olunmuş qarışıq komissiyalar mühüm vasitə kimi çıxış edir. RF XİN-in xaricdəki təşkilatları ölkənin beynəlxalq mədəni əməkdaşlığının təmin edilməsində xüsusi rol oynayırlar. Bu işin praktik aspektləri ilə MDB işləri üzrə Federal Agentlik, Xaricdə yaşayan həmvətənlərin işləri üzrə Agentlik, Beynəlxalq Humanitar əməkdaşlıq üzrə Agentlik və onun xaricdəki nümayəndəlikləri – Rusiya elm və mədəniyyət mərkəzləri məşğul olurlar.

Rusiyanın beynəlxalq mədəni-humanitar sahədə fəaliyyətinin məzmunu, prinsipləri və əsas istiqamətləri “Beynəlxalq mədəni-humanitar əməkdaşlıq sahəsində Rusiya Federasiyasının siyasətinin əsas istiqamətləri” konsepsiyasında öz əksini tapmışdır. Həmin konsepsiya əsasında müvafiq məqsədli federal proqramlar hazırlanır və həyata keçirilir.

Rusiya elm və mədəniyyət mərkəzləri indi dünyanın 50-yə yaxın ölkəsində fəaliyyət göstərirlər. Rusiyanın icra hakimiyyəti sistemində xarici mədəni əlaqələrlə məşğul olan bir sıra digər qurumlar da yaradılmışdır.

Amerika xarici siyasət strategiyası da beynəlxalq münasibətlərdə mədəniyyətin imkanlarından geniş istifadə edir. Z.Bzejnski Amerika mədəniyyətini ABŞ qlobal liderlik sisteminin yaradılmasının mühüm metodu hesab edir. O, Amerikanın kütləvi kommunikasiya (televiziya və internet şəbəkəsi) sahəsində musiqi biznesində, ali təhsildə üstünlüyünü elmi-texniki və hərbi potensiala bərabər tutaraq qeyd edir ki, mədəni üstünlük Amerikanın qlobal qüdrətinin qiymətsiz aspektidir. Bəzilərinin öz estetik dəyərləri haqqında nə düşünmələrindən asılı olmayaraq, Amerika kütləvi mədəniyyəti bütün dünyada, xüsusən gənclər üçün maqnit cazibəsidir [87].

Öz məqsədlərinə çatmaq üçün Amerika xarici siyasətdə elmin, təhsilin və mədəniyyətin digər komponentlərinin yayılması üçün çoxdan sınaqdan çıxmış mexanizmə malikdir. Xarici mədəni siyasətlə məşğul olan əsas bölmə - ABŞ Dövlət Departamentininin Təhsil və mədəniyyət işləri üzrə Bürosudur. ABŞ hökuməti mədəni dəyərlərin təbliği üçün kütləvi informasiya vasitələri, o cümlədən “Azadlıq”, “Amerikanın səsi” radiostansiyalarının imkanlarından geniş istifadə edir. ABŞ-ın xarici səfirliklərində Mətbuat

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

və mədəniyyət şöbələri də bu istiqamətdə böyük işlər aparır, mübadilə, informasiya fəaliyyəti, mədəniyyət, təhsil məsələləri ilə məşğul olurlar.

ABŞ hökumətinin xarici mədəni siyasətinin həyata keçirilməsində bir sıra dövlət və hökumət strukturları və ya onun sifarişi ilə işləyən təşkilatları, o cümlədən ABŞ İnformasiya Agentliyi (USIA), Beynəlxalq Tədqiqatlar və Mübadilələr üzrə Şura (IREX), Beynəlxalq İnkişaf üzrə Agentlik (USAID), Projekt Harmoni, Qeyri-kommersiya qeyri-hökumət təşkilatları assosiasiyaları (ISAR), "Sülh körpüsü" və s. yaxından iştirak edirlər [13]. Dövlət Departamentinin qeyri-kommersiya təşkilatları ilə əməkdaşlıq praktikasi ABŞ xarici mədəni siyasətinin fərqli cəhətlərindən sayılır. Hökumət strukturları ilə yanaşı ölkənin xarici mədəni siyasəti özəl xeyriyyə fondları (Mak Arturlar fondu, Rokfellerlər fondu, Huqenhaymlar fondu, "Avrasiya" fondu və b.) böyük töhfə verirlər. Özəl fondlar bu gün həm ölkə daxilində, həm də kənarında mədəni siyasəti həyata keçirən əsas institutlardan, mədəniyyət sahəsinin başlıca dayaqlarından biridir. Bu onunla əlaqədardır ki, birincisi, ABŞ-da mədəniyyət nazirliyi analoqunda dövlət qurumu yoxdur və ikincisi, mədəniyyətə ayrılan federal vəsaitlər xeyriyyə fondlarının ianələrindən dəfələrlə azdır. Bu fondlar arasında daha çox tanınan, Azərbaycanda vaxtilə geniş fəaliyyət göstərmiş Soros fondudur. Fondun əsas məqsədi təhsil, elmi və digər mədəni

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

proqramların həyata keçirilməsi vasitəsilə vətəndaş cəmiyyətinin inkişafına yardım göstərməkdir. Fondun konkret fəaliyyəti öz ifadəsini alimlərin, təhsil müəssisələrin, kitabxanaların, muzeylərin, incəsənət xadimlərinin, müstəqil mətbuatın inkişafına, ekoloji hərəkətlərə qrantlar ayrılması yolu ilə dəstəklənməsində ifadə olunur.

Amerika xarici mədəni siyasətinin həyata keçirilməsində kütləvi informasiya vasitələri, radio, televiziya mühüm rol oynayır. Amerika mədəniyyətinin başqa ölkələrə mühüm təsir formalarından biri də bədii filmlərin yayılmasıdır. Hollivudun kino məhsulları bütün əksər ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycanda həm kinoprokatda, həm də teleefirdə əsas yer tutmaqdadır. Ölkəmizdə kino sənayesinin böhranı, bədii filmlərin, teleseriaların yaradılması ilə bağlı problemlər Amerika və digər xarici ölkə filmlərinin efir məkanını zəbt etməsi ilə nəticələnmişdir. Yalnız son illərdə bu vəziyyət yaxşılaşmağa doğru dəyişməyə başlamışdır. Buna Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin Milli kinomuzun inkişafı ilə bağlı qəbul etdiyi qərarlar böyük təsir göstərmişdir.

Əksər ölkələrin musiqi biznesi və radioefirində də analoji vəziyyət yaranmışdır. Bütün dünya üçün bu gün Amerika müasir musiqi sənayesi aparıcı rol oynayır. Hətta ən populyar musiqi stilləri (hip-hop mədəniyyəti) belə ABŞ-da yaranır və dünyada "raskrutka" edilir.

MDB ölkələri arasında mədəni əməkdaşlığın

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

institusional bazası da çoxşaxəlidir. MDB İcraiyyə Komitəsi çərçivəsində humanitar və ekoloji əməkdaşlıq Departamenti, üzv dövlətlərin Mədəni əməkdaşlıq üzrə Şurası, Beynəlxalq mədəniyyətə yardım assosiasiyası kimi strukturlar fəaliyyət göstərir.

Çox təəssüf ki, ölkəmizdə indiyədək xarici mədəni siyasətlə bağlı bir çox məsələlər öz konseptual əsasını tapmamışdır. Halbuki xarici ölkələrlə mədəni əməkdaşlıq Azərbaycanın beynəlxalq arenda həyata keçirdiyi dövlət siyasətinin ayrılmaz hissəsidir. Mədəni əməkdaşlığın səmərəliliyini artırmaq üçün onun bütün aspektlərini nəzərdə tutan konsepsiyanın hazırlanmasına ehtiyac duyulur. Bu sənəddə xarici mədəni siyasətin əsas istiqamətləri, perspektivləri, prioritetləri, mədəni layihələrin, mübadilələrin maliyyələşdirilməsi ilə yanaşı beynəlxalq mədəni əməkdaşlığın əsas meyllərinin təhlili öz əksini tapmalıdır.

Zənnimizcə, yaxıngələcək üçün "Azərbaycanın xarici ölkələrlə mədəni əməkdaşlığı" məqsədli proqramının hazırlanması bu istiqamətdə aparılan işlərin daha da canlanmasına təsir göstərərdi.

Bu gün Azərbaycan Respublikasının mədəni əməkdaşlığının inkişaf etdirdiyi mühüm istiqamətlərdən biri qərbin aparıcı dövlətləridir. Bu ölkələr dünyada ən mükəmməl texnologiyalara, geniş informasiya resurslarına malikdirlər. Təəssüf ki, bu gün informasiya və informasiya texnologiyalarının alçatarlığına görə inkişaf etmiş

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

ölkələrlə inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında kəskin fərqlər mövcuddur və bu fərq getdikcə dərinləşməkdədir. Ona görə də istənilən dövlətin əsas vəzifəsi kompüter texnologiyalarının, mobil rabitə sistemlərinin inkişaf etdirilməsi, əsasən inkişaf etmiş ölkələrin intellektual mülkiyyəti olan proqramların əldə edilməsidir. Sonuncu məsələ inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün xüsusi aktualıq kəsb edir. Çünki bu proqramlar çox bahadır və onların alınmasına külli miqdarda vəsait sərf olunur. Faktiki olaraq bu vəsaitlər elektron sənayesində aparıcı mövqelər tutmağa nail olmuş ölkələrin zənginləşməsinə, onların uğurlarının artmasına sərf olunur. Bu problem hələ 2003-cü ildə keçirilmiş BMT-nin "Dünya informasiya cəmiyyəti" Beynəlxalq Forumunda qoyulmuşdur. O zaman Azərbaycan Respublikasının prezidenti zəif inkişaf etmiş ölkələrə yardım göstərilməsi məqsədi ilə Ümumdünya Fondunun yaradılmasının təklifi ilə çıxış etmişdir.

Bəşəriyyətin informasiya bolluğuna yol tapmasına, kasıb ölkələrin informasiya birliliyinə qovuşmasına imkan yaradan müasir insan yaddaşı kitabxanalarının yaradılması, bu məqsədlə avadanlıqların, informasiya daşıyıcılarının, kompüter proqramlarının alınması üçün zəngin ölkələrin Fonda vəsait köçürmələri kimi ideyalar da bu təklifdə öz əksini tapmışdır.

Hazırda ölkəmizdə xarici mədəniyyət siyasətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı əsas səlahiyyətlər

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyinin üzərindədir. Xarici İşlər Nazirliyinin strukturunda mədəniyyət məsələləri ilə məşğul olan YUNESKO üzrə Azərbaycanın Milli Komissiyasının katibliyi, İnformasiya idarəsi, Nazirlik və xarici nümayəndəliklərlə əlaqələr şöbəsi, konsulluq idarəsi fəaliyyət göstərir [22].

Azərbaycanın xarici mədəniyyət siyasətinin ən mühüm istiqamətlərindən biri xarıcdə yaşayan həmvətənlərlə mədəni əlaqələrin yaradılması və genişləndirilməsidir. 2002-ci ildə yaradılmış Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi bu sahədə əsas struktur bölməsi hesab edilir.

Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi ölkənin xarici mədəniyyət siyasətinin həyata keçirilməsində özünəməxsus rol oynayır. Nazirlikdə bilavasitə bu sahə ilə məşğul olan mədəniyyət siyasəti şöbəsi, beynəlxalq əlaqələr və mədəniyyət proqramları şöbələri fəaliyyət göstərir [23].

Mədəniyyət siyasəti şöbəsi mədəniyyətin strateji planlaşdırılması məsələləri, milli və beynəlxalq proqramların işlənilib hazırlanması, Beynəlxalq əlaqələr və mədəniyyət proqramları şöbəsi isə xarici mədəniyyət və turizm siyasətinin həyata keçirilməsinə dair təkliflər işləyib hazırlamaqla məşğul olur. Şöbənin nəzdində beynəlxalq əlaqələr və protokol bölməsi də fəaliyyət göstərir.

2001-ci ildə Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən hazırlanmış "Azərbaycan mədəniyyə-

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

tinin Dövlət İnkişaf Proqramı"nda xarici mədəniyyət siyasətinin prioritet istiqamətləri müəyyənləşdirmişdir. Burada dünya dövlətləri və beynəlxalq təşkilatların ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlığı genişləndirilməsi, dünyaya mədəni inteqrasiya, Azərbaycanın mədəniyyətinin dünyada tanınması, diaspora ilə əlaqələrin genişləndirilməsi kimi vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir [23].

Dövlətlərarası razılaşmalara uyğun olaraq hazırda Avropa, Asiya, Latın Amerikasını dövlətləri ilə birgə ikitərəfli və beynəlxalq mədəni proqramlar həyata keçirilir. BMT, AŞ, MDB, İKT, GUAM, Türksöy çərçivəsində qarşılıqlı əməkdaşlığın genişləndirilməsi, milli-mənəvi dəyərlərimizin dünyada təbliği, ümumdünya mənəvi-mədəni nailiyyətlərin ölkəmizdə tanınması sahəsində ardıcıl işlər aparılır.

Bu gün Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən siyasi, iqtisadi, mədəni dəyişikliklər, xalqımızın həyatı maraqlarına tam cavab verən xarici siyasət kursu ölkəmizdə demokratik, hüquqi cəmiyyətin, sosial dövlətçilik ənənələrinin möhkəmlənməsinə, dünya birliyində nüfuz qazanmasına, söz sahibinə çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Bütün bunların gerçəkləşməsində Azərbaycan dövlətinin mədəni siyasətinin də öz payı vardır. Bu gün o dünyada təkcə etibarlı iqtisadi tərəfdaş, əlverişli enerji dəhlizi, zəngin təbii ehtiyatlara malik ölkə kimi yox, həm də böyük mədəniyyət daşıyıcısı kimi tanınır. Lakin Azər-

baycan mədəniyyətinin mənəvi irsini daha geniş şəkildə təbliğ etmək, yaymaq, dövlətimizin, bütün cəmiyyətin əsas vəzifələrindən biri kimi qalmaqdadır. Bu işdə mədəniyyətlərarası ünsiyyətin inkişafı mühüm yer tutur. Ölkəmizdə bu istiqamətdə son illərdə həyata keçirilən işlər, turizmin inkişafına dair qəbul edilmiş proqramlar gənclərimizin xaricdə təhsil almaq üçün göndərilməsi, nüfuzlu beynəlxalq forumların keçirilməsi, humanitar əlaqələrin genişlənməsi həmin vəzifələrin uğurla həyata keçirildiyini təsdiq edir.

II FƏSİL

QLOBALLAŞMANIN MƏDƏNİ ASPEKTLƏRİ

2.1. Milli mədəniyyətlər qloballaşma kontekstində

Müasir dünyanın inkişaf proseslərini səciyyələndirən əsas anlayış qloballaşma anlayışıdır. Başəriyyətin üzləşdiyi yeni reallıqlar ictimai həyatın müxtəlif sahələrində özünü göstərən qloballaşma proseslərinin sürətlə getməsi və qarşılıqlı əlaqəsi ilə müəyyən edilir. Buna görə də bütün dünyanın taleyi, həmin proseslərin harmonik inkişafından bilavasitə asılıdır. İndiyədək “qloballaşma” termininin konseptual mahiyyəti, definisiyası ilə bağlı ədəbiyyatda çoxlu sayda yanaşmalar mövcuddur ki, bu da qloballaşmanın birmənalı qəbul edilməsini göstərir. Qlobalizasiya və onun problemlərinə münasibətdə, əksər hallarda bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edən nəzəriyyələrin mövcudluğu, qloballaşma prosesinin mürəkkəbliyi, çoxçalarlılığı ilə əlaqədardır.

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

Ensiklopedik nəşrlərdə qloballaşma (və yaxud qlobalizasiya) bütün dünya üzrə insanların, ideyaların, əmtəə və pulların demokratik xarakterli, universal, beynəlxalq qanunvericiliyə tabe olan azad, heç nə ilə məhdudlaşdırılmayan yer-dəyişməsi kimi müəyyən edilir [103].

Qloballaşmanın əsas ilkin şərtlərinə kommunikasiya vasitələri, informasiya mübadiləsi, nəqliyyat sistemləri sahəsində texnoloji tərəqqi; iqtisadiyyatın və ticarətin liberallaşması; beynəlxalq və transmilli təşkilatların fəaliyyət sahələrinin genişlənməsi; kapitalın beynəlmilləşməsi və dünya bazarlarında rəqabətin artması, təbii ehtiyatların tükənməsi və onlara nəzarət uğrunda mübarizənin kəskinləşməsi, demoqrafik partlayış; vahid şəklə salınmış kütləvi informasiya vasitələrinin, kütləvi mədəniyyətin formalaşması, ingilis dilinin ümumi ünsiyyət vasitəsinə çevrilməsi və s. daxildir. Bu faktların qarşılıqlı təsiri qlobalizasiya proseslərinin mürəkkəbliyini və ziddiyyətli xarakterini müəyyənləşdirir. Belə ki, informasiya texnologiyalarının inkişafı dünyanın iqtisadi, elmi-texniki, mədəni inkişafının sürətləndirilməsi, bəşəriyyətin öz maraqları və dünyanın taleyi üçün məsuliyyətini dərk edərək birləşməsi üçün real imkanlar yaradır. Eyni zamanda dünyanın bölünməsi və gərginliyin artmasında onların bir vasitəyə çevrilə biləcəyi təhlükəsi bütün xalqları ciddi narahat edir. Qloballaşmanın nəticələri baxımından Azərbaycan xalqını düşündürən bir

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

sıra məsələlər, o cümlədən bu prosesdə onun milli-mənəvi dəyərlərinin gələcək taleyi ilə bağlı narahatçılığın da ciddi əsasları vardır.

Heç şübhəsiz, qloballaşmanın aşkar üstünlükləri və faydaları (beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi, dünya bazarının, beynəlxalq miqyasda qarşılıqlı faydalı münasibətlərin genişlənməsi, qabaqcıl texnologiyanın yayılması, bütün dünyada ümumi rifahın artması və s.) ilə yanaşı yeni problemlər və mümkün münaqişələrlə də müşayiət olunur.

Qloballaşmanın həm əleyhdarları, həm də tərəfdarları öz mövqelərinin doğruluğunu isbat etmək üçün ciddi arqumentlər gətirirlər [123, 138-149]. Qloballaşma əleyhdarları qloballaşmanın mənfəətlərində aşağıdakıları qeyd edirlər: milli dövlətlərin rolunun aşağı düşməsi, demokratik institutların nüfuzunun azalması, inkişaf etməkdə olan dövlətlərin mənafeələrinin arxa plana keçməsi ilə şərtlənən birqütblü dünyanın yaranması, lider dövlətlərlə autsayder dövlətlər arasında ziddiyyətlərin artması; təkcə iqtisadi deyil, həm də beynəlxalq münasibətlərin fəal subyektinə çevrilmiş, ölkələrin hökumətlərinə öz iradəsini dikte edən transmilli şirkətlərin təsirinə artması, dövlətin ona məxsus bir sıra səlahiyyətlərini itirməsi və s. Qloballaşmanın yalnız Qərbi ölkələrinin maraqlarına cavab verən, inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün yalnız təhlükə yaradan bir proses olduğu haqda nəzəriyyə

yələr də vardır. Hətta qloballaşmanın məhz bu nəticələrini qabardan, onun milli dövlətçiliyə, milli mədəniyyətə və adət-ənənələrə neqativ təsir göstərəcəyini vurğulayaraq onunla mübarizəni özünün əsas məqsədi sayan ümumdünya hərəkəti – antiqlobalistlər hərəkəti də mövcuddur. Əslində qlobalistliklərin bir elm kimi yaranması da qlobal problemlərin tədqiqinin zəruriliyi ilə sıx əlaqədardır. Milli regional, və dünya səviyyəli münaqişələrin yaranması təhlükəsi bir çox hallarda dünya iqtisadiyyatının qloballaşması prosesinin yaratdığı üstünlüklərin qeyri-bərabər bölüşdürülməsi ilə də əlaqələndirilir [154, 180].

Qloballaşma terminin özü elmi leksikona XX əsrin 60-cı illərində daxil olsa da, bəşəriyyətin birləşməsi, insanlar, mədəniyyətlər arasında əlaqələrin intensivləşməsinin nəticəsi olaraq qloballaşma dərin köklərə malikdir. Bu sosial hadisənin tarixi həddudları diskussiya mövzusu olaraq qalmaqdadır. Bəzi tədqiqatçılar bu fenomenin köklərini hətta bəşəriyyətin qədim qatlarına aparıb çıxarmağa çalışırlar. R.Aslanova qloballaşmanın dönməzliyinə qarşı çıxış edən Çin müəlliflərinin tarixdə bir neçə qloballaşma dalğası olduğuna (!) dair fikirlərinə diqqət yetirir [17, 18-19].

Qloballaşma çoxaspektli prosesdir. Bir çox tədqiqatçıların onu sırf iqtisadi amillərlə haqlamaq cəhdlərinə baxmayaraq, o ictimai həyatın bütün sahələrini – siyasəti, ideologiyasını, həyat tərzini, mədəniyyəti əhatə edir. Bütün

bəşəriyyətin maraqlarına toxunan belə geniş miqyaslı hadisə əmtəə və xidmətlərin istehsalı və istehlakı sahəsindəki münasibətlərlə məhdudlaşa bilməz. Ona görə də əksər hallarda qloballaşmanın iqtisadi, maliyyə, siyasi, psixoloji, informasiya, mədəni aspektlərini fərqləndirmək zərurəti ortaya çıxır. Eyni zamanda qloballaşma bütün öz proseslərin məcmusu kimi də qəbul edilir.

Qloballaşma təkcə iqtisadiyyatda deyil, informasiya sahəsində də baş verir. İnformasiya istehsalı hazırda inkişafı, o cümlədən iqtisadi inkişafın ən başlıca mənbəyinə çevrilməkdədir. Bütün yer kürəsinə yayılmaq imkanı əldə etdikdən sonra informasiya demək olar ki, bütün dünyanı öz şəbəkə və dalğaları ilə bürümüşdür. Ölkənin ictimai zənginliyi artıq təkcə təbii ehtiyatları və maliyyə resursları ilə deyil, həm də əhalinin təhsil, intellektual, inkişaf səviyyəsi, yaradıcı potensialı, yeni ideyalar və texnologiyalar sahəsində məlumatlılıq dərəcəsi ilə də ölçülür. Bu zənginlik strukturunda mədəni kapital, insan kapitalının əhəmiyyəti təbii və iqtisadi zənginliklərlə müqayisədə dəfələrlə artmaqdadır.

Qlobalistlikdə qloballaşma sosial proses və hadisələrin geniş spektrlərinə ehtiva edir ki, buraya ikiqütblü sistemin süqutunun nəticəsi olaraq yeni dünya düzəninə təşəkkül tapması, qərb mədəniyyətinin sürətlə yayılması (vesternləşmə); qlobal iqtisadiyyatın və transmilli kompaniyaların yaranması; milli dövlətlərin böhranı və onların

suverenliyi üçün təhlükənin artması; beynəlxalq ticarətin genişlənməsi və beynəlxalq əmək bölgüsünün sürətlənməsi miqrasiya dalğasının genişlənməsi, milli-mədəni cəmiyyətlərin formalaşması və digər proseslər daxildir [101, 184-185]. İdeal olaraq qloballaşma bəşəriyyətinin vahidliyi ilə onun milli müxtəlifliyin üzvü surətdə birləşdirən proses kimi qəbul edilməlidir. Bir tərəfdən insanlar təşəkkül tapmaqda olan vahid, tam sivilizasiyanın üstünlüklərindən bəhrələnməyə can atır, digər tərəfdən isə öz milli məxsusluğunu qoruyub saxlamağa çalışırlar. Ancaq bu harmonikliyə nail olmağın çətinliyi vahid, bəşəri sivilizasiyanın təşəkkül tapmasını ləngidir.

Qloballaşmanın nəzəri tədqiqi onun iki model üzrə inkişaf etdiyini göstərir. Əgər iqtisadiyyatda, maliyyədə, beynəlxalq hüquqda standartlaşma və eyniləşməyə aparən inteqrasiyanın zəruriliyindən söhbət gedirsə, sivilizasiyaların qarşılıqlı təsirinin genişləndiyi şəraitdə milli mədəniyyətlərin özünəməxsusluğunun, təkrar olunmazlığını, koloritinin saxlanması əsas vəzifələrdən birinə çevrilir. Öz mədəni, milli, konfessional, etnik lokallığını qoruyub saxlamaq vəzifəsi qərb mədəniyyətinin nümunələrinin (özü də heç də yaxşı olmayan nümunələrinin) güclü müdaxiləsinə qarşı təbii reaksiya kimi daha da aktuallaşır. Bazar qanunları üzrə həyata keçirilən qloballaşma, qeyd edildiyi kimi standartlaşma və unifikasiyanı nəzərdə tutursa, mədəni qloballaş-

ma lokal mədəniyyətlərin milli, etnik, konfessional və digər özgünlükləri özündə cəmləşdirən universal mədəniyyətin formalaşdırılması kimi başa düşülür. Mədəni qloballaşmanın bu iki tərəfi bir-biri ilə sıx əlaqədardır və özündə ikitərəfli prosesi (lokal xüsusiyyətlərin transmilli səviyyəyə keçməsi, qlobal xüsusiyyətlərin isə lokal meylləri özündə ehtiva etməsi) əks etdirir. Hazırda qloballaşma və lokallaşmanın bu qırılmaz qarşılıqlı əlaqəsini ifadə etmək üçün "qlokal" termini geniş tətbiq edilir.

Qloballaşma mədəniyyətlərin, sivilizasiyaların qarşılıqlı təsirinin artmasında, həyat tərzlərinin, mədəni normaların və dəyərlərin standartlaşmasında, insanların şüurunda və davranışında, təhsilində ciddi keyfiyyət dəyişikliklərinin baş verməsində özünü açıq büruzə verir. Fövqəlmilli (millətüstü) və transmilli strukturların, beynəlxalq münasibətlər sisteminin iştirakçılarının (beynəlxalq və qeyri hökumət təşkilatları, gənclər, qadınlar təşkilatları, dini qurumlar və s.) rolunun artması, insan hüquq və azadlıqlarına diqqət, hüquq normaları və sosial standartların universallaşması və s. ümumdünya səviyyəsində qarşılıqlı çulğlaşmanın və inteqrasiyanın nə qədər sürətlə getdiyini sübut edir.

Qloballaşmanın mədəni aspektlərinə həsr edilmiş çoxsaylı ədəbiyyatın təhlili bu məsələdə çox müxtəlif və əksər halda biri-birini inkar edən mövqelərin mövcud olduğunu göstərir.

Bu bir tərəfdən mədəniyyətin qloballaşması (ya xud mədəni qloballaşma – S.Ə.) haqqında vahid elmi konsepsiyanın olmadığı sübut edirsə, digər tərəfdən məsələnin nə qədər mürəkkəb və ziddiyyətli olduğuna dəlalət edir.

R.Aslanova qloballaşmanın mədəni kontekstində mövcud olan meyilləri (“qlobal homogenizasiya”, “mədəni imperializm”, “mozaik mədəniyyəti”, “periferiya korrupsiyası”, “mədəni zibillik”, “mədəni hegemoniya”), nəzəriyyələri (qlobal oykumena, vesternizasiya, qlobalizasiya və s.) ümumiləşdirərək qloballaşmada milli mədəniyyətlərin taleyinə dair üç ssenarini mövcudluğunu vurğulayır: 1) qarşıdurma, 2) dialoq, 3) lokal mədəniyyətlərin qlobal hakim mədəniyyətə əriyib qarışması. Müəllif haqlı olaraq qeyd edir ki, müasir zamanın tələblərinə ən çox uyğun gələn və həm də arzu olunan istiqamət-strategiya müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıqlı inteqrasiyası, mövcud reallığa cavab verən dialoq və anlaşmanın qurulması yoludur [17, 99-102].

Qloballaşma prosesləri milli identikləşmə prosesləri ilə sıx əlaqədə gedir. İnformasiya açığı şəraitində milli özünüifadə sosial, iqtisadi və siyasi inkişafın güclü stimulumna çevrilir.

Qloballaşmanın mümkün nəticələrinin müəyyənləşdirilməsi baxımından kulturoloji amillər, onların milli mədəniyyətlərin dəyər-normativ əsaslarına təsiri hökmən nəzərə alınmalıdır. Tarixən təşəkkül tapmış lokal (milli) mə-

dəniyyətlərin qlobalizasiya dövründə taleyi necə olacaqdır? Bu proses mədəni müxtəlifliyin qorunub saxlanılmasına kömək edəcəkdir, yoxsa bəşəriyyətin mədəni eyniləşməsi, müxtəlif mədəniyyətlərin hansısa vahid və hamı üçün ümumi qlobal mədəniyyətlə əvəzlənməsi baş verməkdədir? Bu məsələlər bu gün ən müxtəlif cavablar doğuran suallardır. Milli şüurun dirçəldilməsi, qlobalizasiya ilə əlaqədar mərkəzdənqaçma qüvvələrinin dağıdıcı təsirinə qarşı cəmiyyətin özünü qoruma reaksiyası kimi ortaya çıxır. Qloballaşma bir tərəfdən vahid iqtisadi, siyasi, informasiya məkanının formalaşması üçün real imkanlar açır, digər tərəfdən, o müxtəlif inkişaf mərhələlərində, necə deyirlər “müxtəlif start vəziyyətləri”ndə olan, unikal mənəvi, mədəni dəyərlərə malik birliklər qarşısında ciddi tələblər qoyur. Bir sıra hallarda qloballaşma mədəniyyətlər arasında mövcud münasibətlərin kəskinləşməsinə, yeni münasibətlərin yaranmasına, milli ənənələrin sıradan çıxmasına gətirib çıxarır.

Qloballaşma milli mədəniyyətlər arasındakı əvvəllər mövcud olmuş maneələri aradan qaldırmaqla mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqə və təsir formalarının və səviyyələrinin də genişlənməsinə səbəb olur. Qlobal mədəniyyətinin təşəkkül tapması ilə yanaşı mədəniyyətlərin inkişafında digər tendensiya da özünü göstərməkdədir – mədəni müxtəlifliyin getdikcə zəifləməsi və milli mədəni

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

dəyərlərin eyniləşməsi (unifikasiyası). Beynəlxalq mədəni əməkdaşlığın, genişləndiyi, mədəniyyətin xalqlararası kommunikasiyanın əsas formalarından birinə çevrildiyi zamanda milli identikliyin qorunması zəruriliyi problemi daha da aktuallaşır.

Qloballaşma dövründə mədəniyyətlərin unifikasiyasını təkcə ayrı-ayrı mədəni formaların itməsi ilə deyil, həm də mədəni yekcinsliyin insanların təfəkkür tərzinin, dünyagörüşünün yekcinsləşməsinə gətirib çıxarması ilə təhlükəlidir. Məhz bu təhlükə müxtəlif beynəlxalq təşkilatların, o cümlədən BMT və YUNESKO-nun mədəni müxtəlifliyin qorunmasına yönəlmiş bir sıra qərarlar qəbul etməsinə səbəb olmuşdur.

Eyni zamanda qloballaşma xalqlar və ölkələr arasında mədəni bərabərsizliyin getdikcə dərinləşməsinə səbəb olur. Təhsilin səviyyəsinə, mədəniyyət müəssisələrinin sayına və onlardan istifadənin həcminə, fərdi kompüterlərlə təminatla, ən nəhayət dövlətin mədəniyyət sahəsinə ayırdığı vəsaitlərin həcminə və göstəricilərinə görə lider dövlətlərlə autsayder-dövlətlər arasında fərqlər getdikcə artmaqdadır. İqtisadi, texnoloji bərabərsizliklə yanaşı mədəni bərabərsizlik bu gün ictimai tərəqqiyə əsas maneə olaraq qalmaqdadır. Çox təəssüf ki, qlobalizasiya müxtəlif ölkələrin mədəni inkişafı arasındakı fərqləri nəinki aradan qaldırmır, əksinə, daha da dərinləşdirir.

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

Ölkələrin inkişafının əsas göstəricisi olan insan potensialının səviyyəsindəki bu fərqlər bir sıra hallarda autsayder ölkələrdə fanatizm, millətçilik, radikalizm, ekstremizm kimi meyillərin artması ilə müşayiət olunur. Bir tərəfdən bəzi ölkələrdə və regionlarda mədəni geriliyin səbəbi kimi qərbin mədəni müdaxiləsi göstərilir, digər tərəfdən isə "Faust sivilizasiyasına" məxsus birliklərin siyasi, iqtisadi və mədəni üstünlüyünün ideoloji və coğrafi cəhətdən əsaslandırılmasına, "avrosentrizm" konsepsiyasının yenidən dirçəldilməsinə cəhdlər göstərilir.

Müasir dünya milli-mədəni müxtəlifliyin vəhdəti kimi çıxış edir. Milli mədəniyyətlərin zənginliyi bütün bəşəriyyətin mənəvi zənginliyi deməkdir. Buna görə də hər bir milli mədəniyyət dəyərsiz sərəvət olaraq diqqət və qayğı tələb edir. Xalqların öz milli-mədəni varlıqlarını qoruyub inkişaf etdirmək cəhdlərini köhnəliyin qalığı kimi qəbul edən qloballaşmanın qızğın tərəfdarlarından fərqli olaraq, mədəniyyət heç zaman mücərrəd-ümumbəşəri xarakter almayacaq, o həmişə konkret, milli formada inkişaf edəcəkdir. Qloballaşma məddahlarının nəzərinə, milli mədəniyyətlər öz potensialını itirmiş cəmiyyətlərin dəyərlərini qoruyub saxlamağa çalışan elementlər rolunda çıxış edir və dünya qlobal sistemində daxil olmağa mane olurlar [159, 289]. Eyni zamanda məlum həqiqətdir ki, mədəniyyət mahiyyətə özünəməxsus, milli olsa da, o təcrid olunmuş

şəkildə inkişaf edə bilməz. Milli mədəniyyət yalnız digər mədəniyyətlərlə qarşılıqlı əlaqəyə girərək, qarşılıqlı şəkildə zənginləşərək, özgünlüyünü saxlamaqla, ümumbəşəri mədəniyyət səviyyəsinə qalxa bilər. Bu baxımdan milli və ümumbəşəri mədəniyyətləri təmin və hissələrin münasibətləri kimi də səciyyələndirmək olar.

Müasir dünyada biz milli özünüdərkən, milli identikliyi inkişafının şahidi oluruq. Milli dəyərlərə sadiqlik, məxsus olduğu millətin, xalqın, etnosun sosial, iqtisadi, siyasi, mənəvi inkişafına nail olmaq arzusu, digər millətin mənəvi dəyərlərinə hörmət etməklə, milli bərabərlik prinsipinə riayət etməklə mümkündür. Əks halda bu məxsus olduğunu xalqın mənafeyinə və maraqlarının mütləqləşdirilməsinə, milli eqoizmə, milliyyətçiliyə gətirib çıxarır. V.S.Malaxova görə etnik millətçilik üçün öz xalqının dəyərlərinin, imperativlərinin, ümumi tarixinin, linqvistik və mədəni homogenlik haqqında miflərinin şişirdilməsi kimi keyfiyyətlər xasdır. Etnik millətçi üçün onun mədəniyyəti, dili, adət-ənənələri, həyat tərzini digər millətlərinkindən mütərəqqi olduğundan üstün tutulmalıdır. Milli müstəsnaılıq iddiası, etnik loyğalıq son nəticədə etnik münasibətlərə, regional müharibələrə gətirib çıxarır ki, bundan da nəinki qonşu xalqlar, elə birinci növbədə etnomillətçilik xəstəliyinə tutulmuş xalqın özü zərər görür.

Etnik millətçiliyin ən mühüm təzahürlərindən

biri nəyin bahasına olursa olsun öz dövlətçiliyinə nail olmaq iddiasıdır. Onların nəzərində dövlət yalnız bir millətin nümayəndələrindən ibarət olmalıdır. Dövlətçiliklə bir etnik millətin sərhədlərini uyğunlaşdırmaq tələbləri təhlükəli vəziyyətlərə və münasibətlərə, məcburi deportasiyaya, genosidə gətirib çıxarır; polietnik dövlətdə yaşayan bütün digər xalqları tabe vəziyyətinə salır [175, 209]. Qafqazda erməni millətçiliyinin 200 illik tarixi, Qarabağ hadisələri bunun əyani sübutudur.

Qloballaşma xalq mədəniyyəti, elitar mədəniyyətlə kütləvi mədəniyyətin qarşılıqlı münasibətlərində də köklü dəyişikliklərə gətirib çıxarmışdır. Bir yandan, biz birinci tip mədəniyyətin statusunun getdikcə aşağı düşməsi meyilləri ilə rastlaşırıq, digər tərəfdən kütləvi mədəniyyətin postindustrial cəmiyyətin mədəniyyətin sisteminin əsas elementinə çevrildiyini müşahidə edirik.

Formalaşmaqda olan qlobal mədəniyyətə bir sıra hallarda milli mədəniyyətlərin qlobal qərbəlməsi (vesternizasiya) prosesi kimi baxırlar, bunun da əsasında qərb həyat və davranış tərzinin, təfəkkür formalarının qlobal hücumu, qərb, əsasən Amerika mədəniyyət nümunələrinin geniş yayılması durur. "Universal sivilizasiya" konsepsiyası da məhz qərbin mədəni ağalığına bəraət qazandırmaq məqsədi güdür. P.Berqer, R.Robertson, U.Bek və b. mədəni qloballaşmanın məhz bu neqativ nəticələrini vurğulayırlar.

Qərbləşmə ən parlaq təzahürünü kütləvi mədəniyyət fenomenində göstərir. Əsasən kütləvi informasiya vasitələrinin köməyi ilə yayılan Amerika kütləvi mədəniyyətinin təsiri altında “yerli istehlak mədəniyyəti” (Smirnova N.M.) formalaşır ki, o özündə ənənəvi milli-mədəni elementlərlə yad, gətirilmə elementləri çulğaşdırır. Bunun ən bariz nümunəsi kimi son vaxtlar bir çox ölkələrdə geniş tətbiq edilən populyar teleproqramların lisenziyasının alınmasının, oxşar süjetli kinofilmlərin, remix – mahnıların sayının artmasıdır. Rusiya kulturoloqlarının qeyd etdiyi kimi, vesternləşmə Qərb, hər şeydən əvvəl Amerika mədəniyyətinin bu mədəniyyətə heyrətamiz tələbatın (dəbin) artması ilə müşayiət olunan məqsədyönlü qəbul etdirilməsidir ki, bu da qərbləşən tərəfin öz mədəni müxtəlifliyini itirməsinə səbəb olur. Sonuncu isə sosial etiraz, qərb mədəniyyətinə düşmən münasibətin yaranmasına gətirib çıxarır [130, 576].

Kütləvi mədəniyyətin sürətlə yayılması ənənəvi milli mədəniyyətlər üçün əsil təhlükə yaradır. XXI əsrdə bu meyil getdikcə genişlənməkdədir. Qloballaşma proseslərinin təsiri nəticəsində mədəniyyətin əmtəyə, xidmətə çevrilməsi təhlükəsi də artmaqdadır. Kütləvi mədəniyyətin nəticəsi olan unifikasiyaya (eyniləşməyə) qarşı özünü qorumaq reaksiyası kimi mədəni separatizm meyli ortaya çıxmaqdadır.

Qərb təcrübəsi ən optimal universal bəşəri:

təcrübə kimi qələmə verilir. Ancaq müasir dünya qütbləşməkdədir. ABŞ təcridcən öz müstəsna liderliyini itirir, yeni güc mərkəzləri (Çin, Hindistan, Cənub-Şərqi Asiya, Türkiyə) yaranır.

Həyat tərzlərinin, mədəni simvolların eyniləşməsi, bəsitləşməsi nəticəsində universallaşma prosesi sürətlənir və genişlənir. Qloballaşma qərb və amerikan dəyərlərini, normalarını, həyat tərzini bütün dünyaya yaysa da, onlar digər mədəniyyətləri əvəz etmək iqtidarında deyillər. Nəticədə mədəniyyətlərin toqquşması, münəqişəsi təhlükəsi yaranır.

R.Mehdiyev qloballaşmanın məhz bu meyillərini nəzərdə tutaraq qeyd edir ki, qloballaşma milli mədəniyyətin və ənənələrin üstünlüyünü dağdır, milli özgünlükdən uzaqlaşmanı gücləndirir və coğrafi, iqtisadi vəziyyətindən, siyasi quruluşundan, milli mentalitetindən asılı olmayaraq, cəmiyyəti qərbləşdirir [62, 35].

Qlobalizasiya milli-mədəni identiklik problemini daha da mürəkkəbləşdirir, bir çox xalqları “biz kimik”? sualına cavab axtarmağa sövq edir. Bu gün demək olar ki, bütün ölkələr identiklik böhranı ilə üzləşiblər. Bu problem daha geniş miqyasda sosializm sistemindən çıxmış ölkələr üçün xasdır. Elə Azərbaycanın özündə, 70-ci il ərzində milli mədəniyyət üzərində saysız-hesabsız eksperimentlər, milli mənlük şüurunu sovetləşdirmək yolu ilə onun təməl prinsiplərini məhv etmək məqsədi güdmürdümü? Bu gün

cəmiyyətində az da olsa öz milli-mədəni mənsubiyyəti haqqında təsəvvürlərə malik olmayan insanların, “dünya vətəndaşı” ideyası ilə çıxış edən “manqurtların” mövcudluğu bu böhranın Azərbaycan da yan keçmədiyini sübut edir.

Bu böhranın bariz göstəricilərindən biri də milli dillərin statusunun aşağı düşməsi, mədəniyyətlər arası ünsiyyətin yeganə vasitəsi kimi ingilis dilinin bərqərar olmasıdır.

Dilin mədəniyyətin inkişafında əhəmiyyətli rolu danışıqlardır. Dil mədəniyyətdə müxtəlif funksiyalar yerinə yetirsə də onun əsas funksiyası kommunikativ funksiyadır. Dilsiz insanların ünsiyyəti mümkün deyildir. Mədəniyyət də insanların ətraf mühitə adaptasiyasının əsas üsulu kimi kommunikativ xarakter daşdığından dillə mədəniyyət arasında qarşılıqlı əlaqə də təbii və qırılmazdır. Hər mədəniyyət öz dil sisteminə malikdir ki, onun köməyi ilə mədəniyyətin daşıyıcıları bir-birləri ilə ünsiyyət qururlar. Dilin özü də həmçinin mədəniyyətin tərkib hissəsi kimi onun nəsil-dən-nəslə ötürülən daşıyıcısı rolunda çıxış edir. Dil təkcə insanı əhatə edən real dünyanı deyil, həmçinin xalqın mentalitetini, milli xarakterini, adət-ənənələrini, mənəvi normalar və dəyərlər sistemini əks etdirən güzgüdür. O mədəniyyətin xəzinəsi rolunda çıxış edir, xalqın topladığı bütün biliklər, vərdislər, maddi və mənəvi dəyərlər onun dil sisteminə – folklorunda, yazılı və şifahi nitqində mühafizə olunur. O eyni zamanda insan

şəxsiyyətinin formalaşdırıcı mədəni alətdir. Məhz onun vasitəsilə insan öz xalqının mədəniyyətini, mentalitetini, adət-ənənələrini, eləcə də, dünyanın mədəni obrazını qavrayır.

Bəşəriyyətin mədəni-dil müxtəlifliyinin qədim tarixi olsa da, dilin mühüm kommunikativ vasitəyə çevrilməsi yalnız etnoslararası, xalqlararası ünsiyyət vasitəsi olan dillərin yaranması sayəsində mümkün olmuşdur. Müxtəlif dövrlərdə beynəlxalq ünsiyyət vasitəsi rolunu akkad, qədim yunan, latın dilləri oynamış, bu dillərdə elmi-texniki terminologiya yaranmışdır. Hazırda inkişaf etmiş dillərin tərkibindəki elmi-texniki terminologiyanın 85%-ni qədim yunan və latın dillərinin leksik bazasında yaranmış terminlər təşkil edir [157, 63-64].

XVII əsrin ortalarından XX əsrin ortalarına qədər mədəniyyətlərarası ünsiyyət, mədəniyyət dili rolunu fransız dili oynamış, mədəniyyətə aid əksər sözlər bu dildən alınmışdır. Nəhayət, XX əsrin ortalarından başlayaraq beynəlxalq və mədəniyyətlərarası ünsiyyətdə əsas yeri ingilis dili tutmuşdur. İngilis dilinin beynəlxalq ünsiyyət vasitəsinə çevrilməsi ilə dünya qlobal bilinçvizm (ikidillilik) (ana dili + ingilis dili) dövrünə qədəm qoymuşdur. Bu dilin dünya dillərinə və mədəniyyətinə qlobal təsiri artıq heç kimdə şübhə doğurmur.

Dillə mədəniyyət arasında münasibət tamın və hissələrin münasibəti kimi qəbul edilir. Dil

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

mədəniyyətin həm komponenti, həm də aləti kimi nəzərdən keçirilir. Eyni zamanda dil bütövlükdə mədəniyyətlə müqayisədə nisbətən müstəqil, semiotik sistemdir. Dilin ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri onun universallığıdır, məhz belə universallıq dilə həm mədəniyyətdaxili, həm də mədəniyyətlərarası ünsiyyəti həyata keçirməyə, qarşılıqlı anlaşmanı təmin etməyə imkan verir. Eyni zamanda həm mədəniyyətdə, həm də dildə milli komponent aparıcı yer tutmaqda davam edir.

Müxtəlif hesablamalara görə də bu gün dünyada 330 mln-dan 450 mln-a yaxın insan ingilis dilindən öz ana dili kimi, 235 mln. 350 mln. yaxın insan isə ikinci (dövlət) dil kimi istifadə edir. Ümumilikdə 1,2-1,5 milyard insan (bəşəriyyətin ¼ hissəsi) bu dildə öz fikrini ifadə etməyi bacarır. İngilis dili beynəlxalq təşkilatların 85%-də işçi dil kimi istifadə olunur, bu dildə elmi ədəbiyyatın 88% nəşr edilir. İnternet materiallarının 80%-i bu dildə yayılır. İngilis dili reklamda, kütləvi informasiya vasitələrində, beynəlxalq turizmde, beynəlxalq siyasi, mədəni əlaqələrdə, elm və təhsildə aparıcı mövqe tutur. Dünyanın 70-dən çox dövlətində rəsmi dil statusuna malik ingilis dili 100-dən çox ölkədə əsas xarici dil kimi öyrənilir. Bu faktlar ingilis dilinin global dil rolunu oynadığını bir daha təsdiq edir [185, 5-17].

İngilis dilinin belə sürətlə yayılması bəşəriyyət qarşısında məhdudiyətsiz informasiya mübadilə

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

ləsi baxımından geniş perspektivlər açır. Ancaq global dil bir sıra aşkar üstünlüklərlə yanaşı müəyyən təhlükələr də yaradır ki, bu sırada kiçik dillərin və bəlkə də digər dillərin itməsi, başqa dilləri öyrənmək meylinin azalmasını göstərmək olar. Digər dillər, hətta BMT-in rəsmi dilləri belə öz əhəmiyyətini itirir, onların yayılma arealı daralır. İngilis dilinin belə sürətlə inkişafı milli dillərin strukturuna, lüğət ehtiyatına mənfi təsir göstərməklə birbaşa olaraq mədəniyyətin gələcək taleyinə də mənfi təsir göstərir. Nəzərə almaq lazımdır ki, milli şüurun, özünüdərk inkişafında dil əsas vasitələrdən biri olaraq qalmaqdadır. Dövlət dilini qorumaq hər bir dövlətin mühüm siyasi-ideoloji, milli-tarixi maraqlarından biridir [33, 596]. Etiraf etməliyik ki, bütün dillər kimi Azərbaycan dili də bu gün həm ölkənin daxilində, həm də xaricində ingilis dilinin güclü təsirinə məruz qalmaqdadır. Bu özünü hər şeydən əvvəl doğma dilimizdə ingilis dilindən alınma sözlərin məqbul sayılmayacaq dərəcədə artmasında, dövlət dili haqqında qanunvericiliyin əksinə olaraq küçə reklamında, elanlarda, obyekt və müəssisələrin adında ingilis dilindəki sözlərdən geniş istifadə olunmasında və s. özünü göstərir.

Dil təkə ünsiyyət vasitəsi kimi çıxış etmir, o dövlətin milliliyinin, müstəqilliyinin əsas göstəricilərindən biri, milli-mədəni dəyərlərin əsas daşıyıcısı sayılır.

XXI əsr üçün təhsilə dair Beynəlxalq Komissiyanın məruzəsində deyilir ki, gələcəyin problemlərindən biri də, bəşəriyyətin mədəni müxtəlifliyinin göstəricisi olan dil çoxluğuudur. Hesablamalara görə dünyada 6000 dil mövzusuudur, onlardan 10-a yaxını 100 mln-dan çox əhali üçün doğma sayılır [149, 40]. Düzdür, müstəqillik illərində Azərbaycan dilinin fəaliyyət sferası xeyli genişlənmiş, beynəlxalq nüfuzu yüksəlmiş, onun lüğət tərkibi zənginləşmişdir. Lakin Azərbaycan dövlət dilinin tarixi hüquqlarının qorunması, onun mənəvi-siyasi nüfuzunun daha da artırılması, qoruyub inkişaf etdirilməsi, rəqabətə davamlılığının təmin edilməsi dövlətlə yanaşı hər bir vətəndaşın əsas vəzifəsi olaraq qalmaqdadır. Azərbaycan Respublikasında 1993-cü ildən həyata keçirilən dil siyasəti, xüsusilə Heydər Əliyevin dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi, Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında 2001-ci ildə verdiyi fərmanlar, milli mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanması məsələləri ilə bağlı Azərbaycan xalqına müraciəti elə həm də qloballaşmasının bu dağıdıcı meyillərinə verilən reaksiyadır.

Bu cür perspektivin başlıca təhlükəsi əsas komponentlərdən birinin də dil olduğu mədəniyyətin eroziyasında özünü göstərir. Bir çox mədəniyyətlərin nümayəndələri üçün ingilis dili tərəqqinin, uğurun, rifahın təzahürü kimi çıxış edir. Əslində isə ingilis dilinin belə geniş yayılması mədəni müdaxilənin

bir elementi kimi xalqların milli-mədəni identikliyi üçün əsil təhdidlərdir.

C.Staynerin qeyd etdiyi kimi, ingilis dili istəməz təbii linqvistik müxtəlifliyi pozmaqla dövrümüzün ən təhlükəli ekoloji ziyanvericisi rolunda çıxış edir [219, 88]. Bu təzahürlər isə öz növbəsində öz dilini və mədəniyyətini əziz tutanların etirazlarına səbəb olur. Hətta bəzi ölkələr (Tanzaniya, Keniya, Malayziya) rəsmi dil kimi ingilis dilindən imtina etdiklərini bildirmişlər.

Bu mənada Heydər Əliyevin yaradıcısı olduğu "azərbaycançılıq" məfkurəsi xalqımızın, dövlətimizin qloballaşmanın cəmiyyətimizə gətirdiyi mənfi fəsadları neytrallaşdırmaq baxımından əvəzsiz ideyalar silahıdır. Heydər Əliyev 2001-ci il noyabrın 9-da Dünya azərbaycanlılarının I qurultayında etdiyi çıxışda göstərdi ki, müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milliyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı – Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrin yaşatmalıyıq [2]. Akademik R.Mehdiyev azərbaycançılığı milli ideyanın əsas forması kimi təsəvvür etməyi və ona integrativ ideya kimi yanaşmağı tövsiyə edərək bu ideyanın əsasında sivil Avrasiya birliyinin bir hissəsi – özünəxas milli özgünlüyə, milli eyniyyət və mentalitetə malik Azərbaycan haqqında təsəvvürün dayandığını göstərir [62, 3].

Qloballaşma mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsinə də öz təsirini göstərir, qarşılıqlı fəaliyyət müxtəlifliyi, zənginliyi tədricən aradan qalxmağa başlayır. Müxtəlif mədəniyyətlər arasında qarşılıqlı əlaqənin əsas forması kimi mədəni müdaxilə çıxış edir ki, onun əsas göstəricisi bir mədəni dəyərlər sistemində digər mədəni dəyərlərin nüfuz etməsidir. Xüsusən, son iyirmi ildə müxtəlif ölkələrin mədəni məkanına Amerika kütləvi mədəniyyətinin güclü müdaxiləsi milli mədəniyyətləri qoruyub saxlamaq istəyənlərin ciddi narahatçılığına səbəb olmuşdur. Amerika siyasi və intellektual elitasının bir çox nümayəndələri Amerika kütləvi mədəniyyət dəyərlərinin digər mədəni sivilizasiyalara qəbul etdirilməsinin şüurlu şəkildə həyata keçirildiyini, ABŞ xarici siyasətinin mühüm elementi olduğunu açıq etiraf edirlər [87, 38-39]. Tanınmış ABŞ siyasi xadimi Henri Kissencer 1999-cu il oktyabrın 12-də Trinti kollecində (Dublin, İrlandiya) çıxışında açıq şəkildə etiraf etmişdir: "Əsas çağırış ondan ibarətdir ki, adətən qlobalizasiya adlanan şey əslində Birləşmiş Ştatların hakim rolunun başqa adıdır [192, 11]. Buna bir sıra hallarda standart kimi qəbul edilən Amerika siyasi ənənələrinin demokratik idealları da şərait yaradır. Bütün bunlar isə "Amerika mədəni imperializminin" sürətlə yayılmasına gətirib çıxarır.

Mədəni qloballaşmanın bu neqativ təzahürlərinə diqqət yetirən pessimistlərin nəzərincə

onun ən mənfi nəticəsi, demək olar ki, bütün milli mədəniyyətlərin təməl strukturlarına güclü zərbə vurması, "mədəni Çernobil"ın yaranma təhlükəsidir. Bu konsepsiyarın fəal tərəfdarlarından olan A.İ.Şendrik E.Kantın "mədəniyyət yaradıcılığı insanın ən ali məqsədidir" fikrini davam etdirərək mədəniyyətin ən ali məqsədinin mənəvi insan yaratmaqdan ibarət olduğunu qeyd edir. "Beləliklə mədəniyyəti dağıtmaq, biz bəşəriyyəti onun son məqsədindən məhrum edirik və onu mənəviyyətə qədərki vəziyyətində qalmasına məhkum edirik" [171, 293]. Hazırda həyata keçirilən qloballaşma variantı, onun nəzərincə, staqnasiyaya və milli mədəniyyətlərin ölümünə gətirib çıxarır.

Milli mədəniyyətlərin, mədəni müxtəlifliyin qoruyub saxlanması bəşəriyyətin mütərəqqi inkişafının əsas şərt olması bu gün hamının qəbul etdiyi aksiom olmalı və bu vəzifənin həyata keçirilməsinə çalışmalıdır.

2011-ci il oktyabrın 10-11-də Bakıda "XXI əsr: ümidlər və çağırışlar" devizi ilə keçirilmiş və beynəlxalq səviyyədə böyük əks-səda doğurmuş Beynəlxalq Humanitar Forum dünyada baş verən bir sıra problemlərlə yanaşı qloballaşma prosesini və onun yaratdığı humanitar problemləri geniş müzakirə etmişdir. Forumun qəbul etdiyi Bəyanamədə qloballaşmanın yalnız və yalnız hamının bütün müxtəlifliyi ilə ümumən bəşəriyyətə mənsubluğuna əsaslanan ortaqlar gələcəyinin formalaşdırılması istiqamətində genişmiqyaslı və ardıcıl

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

səylərinin birləşdirilməsi sayəsində ədalətli şəkil ala biləcəyini qəbul ediləcəyi vurğulanmışdır. Sənəddə qloballaşan müasir dünyada dəyərlər sisteminin dəyişməsinin sosial və mədəni proseslərin sürətlənməsinin, həyatın bütün sahələrində stereotiplərin alt-üst olmasının əvvəlki tarixi dövrlərdə cəmiyyətin şüurunda təşəkkül tapmış sosial təsəvvürlərdə əsaslı şəkildə dəyişikliklərdə yol açdığını müəyyən edilmişdir.

Forum qloballaşmanın elmin, təhsilin inkişafının, yeni texnologiyaların meydana gəlməsinin, informasiya cəmiyyətinin təşəkkülünün əvvəllər sırf nəzəri görüşən bir sıra problemləri aktuallaşdırdığını xatırladaraq, bu prosesin genişlənərək və dərinləşərək alimlər və siyasətçilər qarşısında bəşəriyyətin heç zaman üzləşmədiyi yeni problemlər qoyduğunu və yeni humanitar gündəliyin formalaşdırılmasını tələb edən çoxsaylı çağırışlar meydana çıxardığına diqqət yetirmiş, qloballaşmanın humanitar aspektlərinin elmi təhlilinin böyük əhəmiyyətini və zərurətini təsdiq etmişdir. Etiraf edilmişdir ki, təbiətlə ahəngdar və harmonik şəkildə yaşamağa hazırlığın və bacarığın olmaması səbəbindən bəşəriyyət planetar miqyaslı təhdidlərlə üz-üzə dayanmışdır.

Forum iştirakçıları qloballaşmanın müxtəlif modellərinin və variantlarının nəzərdən keçirilməsinin bugünkü mövcud mədəniyyətlərin və mədəni oriyentirlərin müxtəlifliyinə adekvat diqqət

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

yetirməyə imkan verdiyini, qloballaşma şəraitində mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların qarşılıqlı təsiri prosesinin heç də müəyyən dəyərlər sisteminin hamıya qəbul etdirmək kimi məqsəd danışmağını qeyd etmişlər. Bir ölkənin və ya bir sıra ölkələrin dəyərlər sisteminin heç də mütləq həqiqət kimi qəbul edilməsinin düzgün olmadığı, azadlıq, bərabərlik, həmrəylik, tolerantlıq, təbiətə ehtiram kimi fundamental dəyərlərin mühüm əhəmiyyəti təsdiq edilmişdir. Sivilizasiyanın parçalanmasının qarşısını almağa qadir etik prinsip və normaların müəyyənləşdirilməsinin və qlobal etikanın bütün dünyada bərqərar olmasının vacibliyini qeyd edən Forum mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası dialoqun bütün cəhdlərinə baxmayaraq sivilizasiyaların münacişəsi təhlükəsinin kifayət qədər aktuallığını müəyyən edərək, qloballaşma prosesinin daha güclü sosial yönüm almasının vacibliyini nəzərə çatdıraraq hər bir insana onun daha dolğun töhfə verməsinin zəruriliyinə diqqət yetirmişdir.

Sosial ədalət naminə ədalətli qloballaşma haqqında Bəyannamənin əsas müddəalarına şərik çıxan Forum qloballaşmaya nail olmaq üçün hər bir ölkənin öz xüsusiyyətlərini nəzərə alan müxtəlif variantların mövcudluğuna bir daha diqqət çəkməyi vacib hesab etmişdir. İqtisadi inkişafın humanitar aspektlərinin qiymətləndirilməsi üçün kulturoloji yanaşmanın müstəsna əhəmiyyəti bildirilmiş və göstərilmişdir ki, qloballaşma

nəticəsində dünyanın formalaşmaqda olan yeni nizamı uzunmüddətli və mürəkkəb prosesdir və o müxtəlif ölkələrdə yaşayan insanların dünyagörüşündə dəyişikliklərə yol açır [30].

Qloballaşma əleyhdarlarının fikrincə, bu ümumdünya prosesi müstəmləkəçiliyin yeni növünün, mədəni "imperializmin" yaranmasına gətirib çıxarmışdır. 1960-cı illərdə yaranmış bu konsepsiyaya görə müstəmləkəçilikdən azad olmuş və inkişaf etməkdə olan ölkələr keçmiş netropoliyalar tərəfindən dünya informasiya axınuna cəlb edilməklə müstəmləkəçiliyin yeni forması elan mədəni müstəmləkələrə çevrilmişlər. Mədəni imperializm sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin kütləvi kommunikasiya vasitələrinin istehsalı və yayılması texnologiyası sahəsində üstünlüyü üçüncü dünya ölkələri əhalisinin şüuruna yad mədəni dəyərlərin, davranışın norma və nümunələrini yeritməyə şərait yaradır. İnformasiya məkanında əsasən ABŞ və qərb kütləvi informasiya vasitələri üstünlük təşkil etdiyindən Amerika həyat tərzinin dəyərləri üçüncü ölkələrin ənənəvi mədəniyyətini sıxışdırıb çıxarır və onların milli identikliyinə sarsıdıcı zərbə vurur [167]. Transmilli korporasiyalar da informasiya axınının təşkilində fəal iştirak edərək dünyada gedən sosial-iqtisadi və mədəni proseslərin idarə edilməsinə öz təsirini göstərir, üçüncü dünya ölkələrinin siyasətinə, iqtisadiyyatına əlavə təsir imkanları qazanırlar. Bu gün qərbin kütləvi informasiya kanallarının bədii, idman, reklam materialla-

rında istehlakçılıq, fərdiyyətçilik, seks, narkotiklər, zorakılıq kimi dəyərlərin üstünlük təşkil etməsi bunun parlaq təzahürüdür [140].

Yeri gəlmişkən, antiqlobalizm hərəkatının ideya əsasını da məhz mədəni imperializmin tənqidi təşkil edir. İnkişaf etmiş ölkələrin digər müstəqil dövlətlərin milli maraqları, norma və ənənələri ilə hesablaşmamaları, dövlətlərin suverenliyini məhdudlaşdırmaq, bütün sivilizasiya strukturlarını avrosentrik modelə uyğunlaşdırmaq cəhdləri qloballaşmanın gizli tərəfləridir.

Beləşəraitdə "Mədəni təcridçilik" qloballaşmanın qərbin hegemoniyasına, onun mədəni dəyərlərinin zorla qəbul etdirilməsi kimi çıxış edən formalarına təbii reaksiyası kimi çıxış edir. Bunun ən bariz nümunəsi kimi İranda antişah inqilabını göstərirlər. Lakin başqa nümunələr də mövcuddur. Cənubi-Şərqi Asiya ölkələri, xüsusən Yaponiya qlobal maliyyə-iqtisadi və texnologiyalar şəbəkəsinə uğurla inteqrasiya olunaraq, eyni zamanda öz mənəvi-mədəni özgünlüyünü də qoruyub saxlayırlar. Xüsusən Yaponiya üçün qlobalizm bir o qədər də təhlükəli deyil. "Yapon ruhu, qərb texnologiyaları" ideyasına sadıq qalan bu ölkə ümumdünya birləşdirici və eyniləşdirici proseslər şəraitində belə öz etnik identikliyi ni cəsarətlə müdafiə edir. Bu sözləri eyni ilə "Qlobal düşün, lokal hərəkət et" prinsipi ilə yaşayan Cənub-Şərqi Asiya ölkələri haqqında da söyləmək olar. Digər tərəfdən, rusiyalı akademik

Ə.Ə.Hüseynovun qeyd etdiyi kimi, qərbin iqtisadi və texnoloji nailiyyətləri müəyyən dəyərlər məcmusu ilə sıx əlaqədardır. Onların qəbul edilməsi istər-istəməz qərb mədəniyyətinin müəyyən elementlərinin də qəbul edilməsi deməkdir. Buna görə də inkişaf etməkdə olan ölkələr öz iqtisadi və texnoloji geriliklərin aradan qaldırmaq üçün qərb mədəniyyətinə və həyat tərzinə qarşı düşmən mövqe tutmamalıdır [107, 33].

Mədəni imperializmdən fərqli olaraq globallaşmaya pozitiv yanaşma tərəfdarları onu "müxtəlifliyin vəhdəti" kimi qiymətləndirirlər. Qlobal mədəniyyət bu zaman mədəni dəyərlərin, normaların integrativ sistemi kimi çıxış edir. Hər bir mədəniyyətin dəyərləri dünya mədəniyyətini zənginləşdirməklə yeni qlobal mədəniyyət yaradır ki, o da öz növbəsində milli mədəniyyətləri zənginləşdirir. İ.Vallerstaun isə ümumiyyətlə qlobal mədəniyyətin insanlara, milli mədəniyyətlərə təsirinə şübhə ilə yanaşır [230].

Təəssüf ki, indiyədək Azərbaycanda qlobal informasiya axınının milli mədəniyyətə təsiri ilə bağlı əhatəli sosioloji sorğular, elmi tədqiqatlar aparılmadığından, bu təsirin hansı nəticələr doğurduğu barədə konkret fikir söyləmək çətindir. Halbuki qloballaşmanın mədəniyyət sahəsində mümkün mənfi nəticələrinin təsirini azaltmaq və neytrallaşdırmaq baxımından bu tədqiqatlar mühüm aktualıq kəsb edir.

Kommunikasiya vasitələrinin hədsiz inkişafı, qloballaşmanın insan fəaliyyətinin bütün sahələrini əhatə etməsi, dünya integrativ mədəniyyətin təşəkkül tapması ilə səciyyələnən müasir dövrdə hər bir ölkənin gələcək mədəni tərəqqisi, milli mədəniyyətlərin taleyi, vahid mədəni məkanın formalaşması məsələləri getdikcə daha çox elmi tədqiqatların obyektinə çevrilir.

Yuxarıda qloballaşmanın inkişafının bazar modeli və mədəniyyət modeli üzrə fərqləndirmək zərurəti qeyd edilmişdir. Əgər birinci halda qloballaşma iqtisadi bərabərsizliyə, ölkələrin və xalqların varlılara və kasıblara bölünməsinə gətirib çıxarırsa, mədəni qloballaşma hamıya mədəni istehsalda və onun nəticələrindən istifadə edilməsində bərabər etmək imkanları yaradır.

Mədəni model üzrə qloballaşma dünyada mövcud olan mədəni müxtəlifliyi inkar etmir, insandan öz milli-mədəni xüsusiyyətlərdən imtina etməyə sövq etmir. Onun məqsədi həm də hamı üçün ümumi olan yekcins (homogen) mədəniyyət yaratmaq deyil, lokal, milli səviyyədə mövcud olan və yaradılan mədəni dəyərləri və nümunələri bütün dünyada yaymağa imkan verən informasiya texnologiyalarının yaradılmasıdır. Mədəni qloballaşma heç də yeni mədəniyyət ("fövqəlmilli", "meqa", "super", "hiper", hətta "monstr" mədəniyyət) yaradılması prosesi kimi deyil, yeni informasiya texnologiyalarının köməyi ilə mədəni yaradıcılıq məhsulunun planetin ən

ucqar nöqtələrinə çatdırılması, mədəniyyət yaradıcıları ilə onun istehlakçıları arasında məsafənin aradan qaldırılması kimi qəbul edilməlidir. Bu zaman mədəni dəyərlər və məhsullar dar, yerli, milli, regional çərçivələrdən çıxaraq özünə daha geniş auditoriya tapmağa başlayır.

İqtisadiyyatdan, siyasətdən fərqli olaraq mədəniyyət öz təbiəti etibarilə millidir. Böyük türkoloq L.N.Qumilyov vaxtilə vahid dünya mədəniyyəti yaradılmasını nəzərdə tutan fikirləri primitivliyinə görə ciddi tənqid edərək sübut edirdi ki, bütün xalqlar üçün eyni olan ümumbəşəri mədəniyyət mümkün deyildir. Ümumbəşəri "mədəniyyət" son dərəcə bəsitləşdirilmə (milli mədəniyyəti məhv edilməsi) sayəsində mümkündür.

Bu baxımdan P.Aslanovanın qloballaşma və mədəniyyət anlayışlarının təhlilinə həsr edilmiş fikirləri də maraq doğurur. "Beynəlxalq mədəniyyət" anlayışının mövcudluğunu qeyd edən müəllif bu anlayışa elm, təhsil, informasiya, beynəlxalq hüquq, iqtisadi mədəniyyət, kütləvi mədəniyyət məhsullarının, mənəvi mədəniyyətin formalarını, asudə vaxt mədəniyyətini, idmanı və s. daxil edir. Mədəniyyətin qloballaşmasından bəhs edən tədqiqatçı məhz beynəlxalq məzmunu mədəniyyəti nəzərdə tutsa da beynəlxalq mədəniyyətə hər bir xalqın özünəməxsusluğunun, bənzərsizliyinin ifadəsi, məhz fərqli xalq kimi mövcudluğunu şərtləndirən cizgi və çalar-

ların daşıyıcısı olan milli mədəniyyətin müxtəlif müstəvilərə olduğunu vurğulayır [17, 131-133].

Bununla yanaşı milli mədəniyyətlərin gələcək taleyi ilə bağlı digər yanaşmanın mövcudluğunu da göstərməliyik. Bu yanaşmanın tərəfdarları millətin bəşəriyyətin "fövqəlmilli birliyə" doğru inkişafında yalnız aralıq həlqə olduğu fikrindən çıxış edərək milli mədəniyyətin də əbədi kateqoriya olmadığını, onun əvvəli olduğu kimi, sonunun da olduğunu iddia edirlər [156, 16].

Rusiya alimi N.D.Nikandrovun fikrincə, qlobal mədəniyyət iqtisadi, siyasi və ideoloji rəqabətin mövcudluğu şəraitində mümkün deyildir. Əgər mədəniyyətin əsasını dilin təşkil etdiyini nəzərə alsaq, onda qlobal mədəniyyətə çağırış, elə qlobal dilə çağırış deməkdir ki, bunu nə rəsiol, nə də emosional səviyyədə heç kim müdafiə etməyəcəkdir. Bunun ən bariz nümunəsi ABŞ-da 18-ci əsrdən mövcud olan əridici tiyan (smelting pot) siyasətinin iflasa uğramasıdır. Bu ideya artıq tarixə qovuşsa da, ölkədə dil və mədəniyyət problemləri hələ də qalmaqdadır. Ona görə də qlobalizasiyanın əridici tiyan kimi qəbul edilməsi bir mifdir. Çünki fərqlilik, müxtəliflik, ziddiyyət olmadan inkişaf ola bilməz. Deməli qlobal mədəniyyətin özü də mifdir, mədəniyyətlərin, sivilizasiyaların dialoqu isə reallıqdır [149, 141].

Lakin "qlobal mədəniyyət" anlayışına heç də bütün dünyanın bölüşdüyü, eyniləşdirilmiş və standartlaşdırılmış dəyərlər məcmusu deyil,

yanaşı mövcud olan müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəli sistemi kimi baxmaq daha doğru olardı. Qlobal mədəniyyət milli mədəniyyətlərin harmonik vəhdəti, qlobal müxtəliflik mədəniyyətidir. Qlobal mədəniyyət anlayışına bu yanaşma mədəniyyətə aid bir çox beynəlxalq sənədlərdəki fikirlərlə həmahəng səslənir. Məsələn, "Mədəniyyət sahəsində siyasət haqqında" Meksika Bəyannaməsində deyilir ki, sözün geniş mənasında mədəniyyət cəmiyyəti və sosial qrupu səciyyələndirən, səlis ifadə olunmuş mənəvi və maddi, intellektual və emosional cəhətlər məcmusudur. Mədəniyyət incəsənət və ədəbiyyatdan əlavə, həyat tərzinin, əsas insan mənəbə hüquqlarını, dəyərlər sistemini, ənənə və etiqladları əhatə edir". Qeyd olunur ki, istənilən mədəniyyət təkrarolunmaz və əvəzedilməz dəyərlər məcmusu kimi, məhz öz ənənələri və ifadə formaları ilə özünü bütün dünyaya tanıdır [140].

Hər bir mədəniyyət öz dəyər strukturuna və mənəvi köklərinə əsaslanır. Yad, istehlakçı sivilizasiya modellərinin mədəniyyətlərə qəbul etdirilməsi ahəngdarlığın pozulmasına, münaqişələrə gətirib çıxarır. Əlbəttə, əksər milli mədəniyyətlərə ümumən xas olan dəyərlər mövcuddur. Bununla yanaşı mədəniyyət paradıqması bir çox hallarda təbii şəraitlə, etnik, dil, hətta yaşcins strukturuna ilə sıx əlaqədardır. Mədəniyyətlərin bu çoxcəhətliliyi nə psixi, nə də maddi planda vahid sivilizasiya modelinə, vahid məxrəcə gətirilə

bilməz. Bu tip mədəniyyət modeli, yalnız monokulturalizm bazasında yaradıla bilər.

Artıq bir çox ölkələr inkişafın monomədəni, istehlakçı modelinin tətbiqinin qurbanına çevrilməkdədir. Ona görə də bəşəriyyətin qarşısında duran əsas məqsəd-mədəniyyətlərin müxtəlifliyini qorunması, onlara öz sivilizasiya (inkişaf) modelini inkişaf etdirmək imkanının yaradılmasıdır, cəmiyyətin mənəvi dayaqlarının laxladılması onun labüd məhvi deməkdir.

Qlobalistlər qərb modelinin həyatiliyini təmin etmək üçün demokratiya, insan hüquqları, iqtisadi inkişaf, yoxsulluqla mübarizə kimi necib ideyalardan geniş istifadə edirlər. Əslində isə bunlar bütün dünyada insanların daha da yoxsullaşmasına, var-dövlətin az sayda ölkələrdə və əllərdə cəmləşməsinə gətirib çıxarır. Həç bir dövlət və ya dövlətlər qrupu demokratiya, insan hüquqları naminə belə özünü yeni imperiya məqsədlərini, iradəsini, mənəvi prinsiplərini və istehlakçı etnik normalarını başqalarına dikte etdirməməlidir.

Qlobalizasiya prosesinin əsasında elmin, texnikanın, mədəniyyətin, siyasətin ümumi inkişaf qanunauyğunluqlarının təsiri nəticəsində müxtəlif ölkələrin və mədəniyyətlərin yaxınlaşması və görüşməmiş intensivlik və miqyas almış dünya informasiya mübadiləsi durur. Qloballaşmanın mühüm amili olan elektronika və rabitə texnologiyalarının tərəqqisi, qlobal informasiya

Sevda Ağamirzə qızı Əhadova

ya mühitinin formalaşması nəticəsində planetin əhalisinin çox hissəsi qlobal informasiya axınına qoşulmağa başlamışdır. Buna həm informasiya ötürücü texniki vasitələrin (peyk televiziyası, Internet) sürətlə inkişafı, həm də kütləvi kommunikasiya vasitələrinin nisbətən məhdud sayda özəl şirkətlərdə cəmlənməsi də səbəb olubdur. Bu gün ən ucqar kənddə yaşayan insanın ən müxtəlif informasiya mənbələrinə əli çatır və bununla o dünyada baş verən hadisələri real vaxt (online) rejimində izləmək imkanı qazanır.

Dövrümüzün ən böyük ziddiyyəti də qloballaşmanın təsiri altında insan fəaliyyətinin maddi və mənəvi sahələri arasında dərinləşməkdə olan ziddiyyətlərdir. Əgər qloballaşmanın təsiri altında maddi həyat sahələri daha da inteqrasiya olunaraq vəhdətləşirsə mənəvi-mədəni sahələr arasında dezinteqrasiya getdikcə dərinləşməkdədir.

Mədəniyyət dünyası çoxçalarlıdır və bu onun üstünlüyüdür. Yad mədəniyyətlə tanışlıq insanın dünyagörüşünün zənginləşməsinə, xalqlar arasında qarşılıqlı hörmətin formalaşmasına gətirib çıxarır.

Aydındır ki, qloballaşmanın hamı üçün məqbul modeli odur ki, bütün xalqlar milli-mədəni özünəməxsusluğunu saxlamaqla bu prosesdə bərabər iştirak etmək imkanına malik olurlar. Sosial-iqtisadi cəhətdən geridə qalmış xalqlara onlara yad mədəni normaların və nümunələrin qəbul etdirilməsi, digər ölkələrin mədəni məhsullarının

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

geniş idxalı, milli mədəniyyətin inkişafına əngəl törədən amillərin artması əsil mədəni müdaxilə olub, iqtisadi və siyasi mənfəət götürmək məqsədi daşıyır. Bu isə mədəni deyil, iqtisadi qloballaşmanın təzahürüdür. Çünki mədəniyyət burada satış üçün nəzərdə tutulmuş əmtəə rolunda çıxış edir. Hazırda ABŞ kino sənayesi məhsullarının dünyada geniş yayılması bunu bir daha sübut edir. Mədəni qloballaşma isə təkcə bazarın tələblərini deyil həm də xalqların və insanların mənəvi ehtiyaclarını da nəzərə alır, milli-mənsubiyyətindən və yaşayış yerindən asılı olmayaraq hamıya mənəvi-mədəni inkişaf üçün bərabər şərait yaradır.

Mədəniyyətə bazar prinsiplərinin şamil edilməsi cəmiyyətin ekoloji və mənəvi böhranının əsas səbəblərindən biridir. Əgər dünənə qədər bu böhran nisbətən lokal xarakter daşıyır və milli ərazilərdən kənara çıxmırdısa, transmilli dünya bazarının formalaşması ilə o qlobal böhran miqyasını almaqdadır. Bu böhranın əsas simptomları özünü xalqlar arasında təhsil və mədəni inkişafda bərabərsizliyin dərinləşməsində, müxtəlif xalqlar, ölkələr, regionlar üçün informasiya istehsalı və yayılması mənbələrinin, müasir texnologiyaların əlçatmazlığında özünü göstərir.

Mədəniyyət öz mahiyyətinə görə alqı-satqı predmeti ola bilməz, o bərabər səviyyədə hər kəsə və hamıya məxsusdur. Mədəniyyət özəlləşdirilə, xüsusi mülkiyyətə çevrilə bilməz. Əlbəttə mədə-

niyyət predmetini, məsələn, rəsmi əsərini satın almaq olar, lakin o bir mədəni dəyər kimi bütün bəşəriyyətə məxsusdur. Fərdi kompüterə də malik olmaq olar, lakin onun yaradılması üçün zəruri olan biliklərin mülkiyyətçisi ola bilməzsən. Özəl mədəniyyət müəssisələrinin mövcudluğu mədəniyyətin deyil, mədəniyyət sənayesinin özəlləşdirilməsinin nəticəsi sayılmıdır. Öz unikallığına və təkrarolunmazlığına görə ümumbəşəri maraq kəsb edən, ümumi istifadə və istehlak üçün nəzərdə tutulan mənəvi dəyərləri necə alıb-satmaq, özünüküləşdirmək olar?

Dünyanın eyniləşməsinə (unifikasiyasına), iqtisadi və sosial bərabərsizliyə gətirən, bazar modelinə əsaslanan qloballaşmadan fərqli olaraq, mədəni qloballaşma milli, dini, sosial, regional müxtəlifliyi saxlamaqla mədəni bərabərliyə gətirib çıxarmalıdır. Əsas odur ki, iqtisadi və siyasi fəaliyyət qaydaları mexaniki olaraq mədəniyyətə də tətbiq edilməsin.

Qloballaşmaya həsr edilmiş ədəbiyyatda mədəni qloballaşmanın bu inkişaf istiqamətini bəzən qlokallaşma da adlandırırlar. Məhz belə qloballaşma qlobal və lokal aspektləri uzlaşdırmağa, transmilli əlaqələr və münasibətlər səviyyəsində lokal (milli) fərqləri və özəllikləri saxlamağa xidmət edir [123]. Başqa sözlə, qlobal texnologiyalar və informasiya dünyasında azərbaycanlı, yenə də öz milli-mədəni dəyərlərinə, mənəvi həyat tərzinə və təfəkkürə sadıq azərbaycanlı olaraq qalır.

Mədəni fəaliyyətin də əsas məqsədi qloballaşmanın müsbət nəticələrini artırmaq və bütün insanlar üçün əlçatırılığını təmin etməkdən ibarət olmalıdır. İnkişaf etməkdə olan qloballaşma ilə ümumi rifahın və hər kəsin öz mədəniyyətinə mənsubluluğunun təmin edilməsi üçün əsas olan milli identikliyi, milli və regional mədəniyyətləri qorumaq zəruriliyi arasında ziddiyyətlər mövcuddur.

Bu ziddiyyətləri aradan qaldırmaq üçün ikişəxli strategiyanın həyata keçirilməsi tələb olunur. Birincisi, sivilizasiyaların tərəfdaşlığını təmin etmək üçün beynəlxalq səviyyədə mədəniyyətlərin dialoquna ehtiyacı vardır. Lakin bu dialoq yalnız milli mədəniyyətə düzgün münasibətin mövcudluğu şəraitində mümkündür.

Milli mədəniyyətin inkişafına nail olmadan, öz mənəvi dəyərlərimizə inam və etimadı yüksəltmədən və ümumbəşəri dəyərlər sistemi kimi başa düşülən qlobal mədəniyyətin milli identikliyə zərər vurmayaacağına əmin olmadan mədəniyyətlərin dialoquna nail olmaq olmaz. Əgər biz öz mədəniyyətimizin əbədiyyətinə inanırıqsa, yalnız o zaman başqaları ilə dialoq apara, onları daha yaxşı başa düşə və ümumi problemlərin həlli üçün yollar axtarıb tapa və bununla da mövcud problemləri aradan qaldıra bilərik. Bütün bunlar dövlətin mədəniyyətin siyasətinin məzmununu və məqsədini təşkil edir. Məhz buna görə də qloballaşma dövründə

dövlətin məqsədyönlü mədəniyyət siyasəti mühüm əhəmiyyət kəsb etməyə başlayır. Azərbaycan filosofu S.Məmmədəliyevanın qeyd etdiyi kimi, mədəniyyət siyasəti öz mədəniyyətinin dəyər və ənənələrinin möhkəmlənməsinə kömək etməlidir. Yalnız öz mədəni dəyərlərinə malik olanlar digər xalqların mədəni dəyərlərini asanlıqla mənimsəyə bilərlər [139, 106]. İnformasiya kommunikasiya texnologiyalarının ictimai həyatın bütün sahələrinə nüfuz etdiyi müasir şəraitdə mədəniyyət siyasəti və mədəni fəaliyyət milli dövlətin sərhədləri ilə məhdudlaşmamalı, mədəniyyətin yeni formalarını və mədəni proseslərin artmaqda olan kompleksliyini nəzərə almalıdır. Mədəniyyətə dövlət inhisarının mövcud olmadığı bir şəraitdə mədəniyyət siyasəti öz istiqamətinin dəyişməyə, sərhədləri aşmağa, dünyada gedən mədəni prosesləri dərk etməyə və bu proseslərdə yaxından iştirak etməyə hazır olmalıdır.

İqtisadi qloballaşmanın sürətlənməsi, informasiyanın qlobal xarakter alması nəticəsində mədəniyyət öz milli sərhədlərini aşaraq, qlobal bazar mexanizminin təsir dairəsinə cəlb olunur. Mədəni məhsulların istehsalı, bölgüsü və istehlakı milli sərhədləri daha qətiyyətlə aşmaqdadır. Bu zaman əsas mədəni axın "Şimal"dan (Qərbdən), "Cənuba" (Şərqə) yönəlmişdir. Əslində şərti olaraq vesternləşmə (qərbləşmə) adlanan bu istiqamət də mədəni qloballaşmanın bütün aspektlərini tam əhatə etmir. Son dövrlərdə qərb dövlətləri ilə ya-

naşı bir sıra Asiya və Latın Amerikasına ölkələri (Hindistan, Çin, Türkiyə, Braziliya, İran və b) qlobal mədəni proseslərin fəal iştirakçılarına çevrilməkdədirlər. Hind filmlərinin satışından gələn gəlirin yarısından çoxu qərb ölkələrinin payına düşür. Nobel mükafatı almış yazıçılar arasında qeyri-qərb yazıçılarından sayı getdikcə artmaqdadır. Cənubi-Şərqi Asiya "istern"ləri, Latın Amerikasına teleserialları, Türkiyə diziləri qərb telekanallarına getdikcə işğal etməkdədirlər. Bütün dünyada baş verən miqrasiya prosesləri (əsasən "Cənub"dan "Şimal"a) inkişaf etmiş ölkələrin etnik, mədəni landşaftının sürətlə dəyişməsinə, qeyri-qərb mədəni məhsulun (həm simvolik, həm də maddi) istehlakının və istehlakının artmasına ciddi təsir göstərir. Bütün bunlar dünya mədəniyyətində ciddi transformasiya prosesinin başladığını sübut edir. Lakin hələlik mədəni qloballaşmada qərbin aparıcı rolu qeyri-şərtsizdir.

Rusiya tədqiqatçısı V.Malaxov bunu nəzərdə tutaraq qeyd edir ki, sənayecə inkişaf etmiş dövlətlərin açıq-aşkar mədəni hökmranlığı siyasi-iqtisadi və hərbi-siyasi sahədə baş verən proseslərin simvolik sahədə davamlıdır [136, 206]. Qloballaşmanın bu aspekti, öz mədəni-milliy dəyərlərinə və ənənələrinə sadıq qalan xalqların təbii etirazları ilə qarşılır. Əlbəttə, bir çoxları bu şəraitdə milli mədəniyyətini qoruyucusu kimi milli dövlətə böyük ümidlər bağlayırlar. Lakin etiraf edilməlidir ki, müasir informasiya texno-

logiyalarının inkişafı dövründə artıq dövlətlərin qloballaşmanın mənfi fəsadlarına qarşı immunitet yaratmaq cəhdləri əksər halda uğursuzluğa məhkumdur. Öz mədəni dəyərlərini inkişaf etdirmək və yaymaq istəyən, lakin iqtisadi cəhətdən zəif dövlət iqtisadiyyatı, texnologiyaları yüksək inkişaf səviyyəsinə çatmış, böyük siyasi nüfuza malik ölkələrin mədəni məhsulunun öz ərazisinə daxil olmasının (mədəni müdaxiləsinin), onların mədəni məhsullarını kütləvi istehlakçısı olmasının qarşısının ala biləmi? Əgər iqtisadi münasibətlər sistemində bazarın, rəqabətinin alternativiyoxdursa, mədəniyyətin inkişafına onların mənfi təsiri şübhəsizdir.

Deməli, qloballaşan dünyada mədəniyyətlərin rəqabətində yalnız insanların əksəriyyətinin mənəvi tələbatlarına və arzularına cavab verən mədəniyyətlər öz üstünlüklərini qoruyub saxlaya biləcəklər. Mədəniyyətlər buna öz milli xüsusiyyətlərini və fərqliliklərini mütləqləşdirməklə deyil, həm də ümumbəşəri tələblərə və məqsədlərə, universal dəyərlərə istiqamətlənməklə nail ola bilərlər. Bu gün kütləvi mədəniyyətin ən parlaq nümunəsi olan Amerika mədəni məhsulunun dünyada belə geniş yayılmasının səbəblərini təkcə onun əyləncəli, əlçatan, demokratik xarakterində deyil, həm də beynəlmiləl mahiyyətində, ümumi bəşəri dəyərlərin (şəxsi təşəbbüskarlıq, ailə xoşbəxtliyi, xeyrin şər üzərində qələbəsi, qanunun aliliyin ədalətin qalib gələcəyinə inam,

vətəndaş fəallığı və s.) özündə ehtiva etməsində axtarmaq lazımdır [156, 32]. Qloballaşma mövcud milli mədəniyyətləri deyil, mədəniyyətin yalnız milli formada mövcud olması və inkişaf imkanını rədd edir. Hər bir şəxs öz milli mədəniyyətinə bağlı olaraq qala bilər, ancaq transmilli şəbəkələrə qoşulduqdan sonra yalnız onunla məhdudlaşa bilməz [143, 15].

Mədəni qloballaşmanın bu istiqamətdə inkişafı bir qayda olaraq mədəni sərhədlərlə üst-üstə düşməyən yeni mədəni lokallığın yaranmasını şərtləndirir. Artıq insanlar təkcə milli-mənəvi dəyərlərlə deyil, öz azad seçimlərinin nəticəsində üstünlük verdikləri ümumi mədəni dəyərlərlə bağlanırlar.

Müasir informasiya vasitələrinin və əlaqələrinin inkişafı sayəsində müxtəlif ölkələrdə yaşayan insanlar milli-dövlət sərhədlərini aşaraq ən müxtəlif maraqlar üzrə birləşərək ünsiyyətə girirlər. Bu gün pop musiqisi, breyk-dans, şərq rəqsləri, filateriya və s. incəsənət növünün həvəskarlarını birləşdirən milli amil deyil, məhz həmin spesifik maraq və tələbatlardır. Bu yeni mədəni birlik tipini səciyyələndirmək üçün ingilis sosioloqu Roland Robertson qlokallaşma terminini tətbiq etmişdir (Qloballaşma və lokallaşma sözlərinin birləşməsi əsasında). Qlokallaşma global dünyada mədəniyyət sahəsində baş verən iki qarşılıqlı əlaqəli prosesi – homogenləşmə

(yekincisləşmə) və hetorgenləşmə (müxtəlifliyin saxlanması) prosesinin nəticəsi kimi başa düşülür [210, 40].

Universal transmilli əlaqələr sisteminin təşəkkül tapması məntiqindən çıxış edən, bütün fərqlilikləri və müxtəliflikləri inkar edən qloballaşma konsepsiyasının tərəfdarlarının əksinə olaraq, qlokallaşma mədəni qloballaşmanın lokal mədəniyyətlərin universal mədəniyyət içərisində əriməsi, məhv olması deyil insanların mədəni identikliyinə ənənəvi formalarla (milli, dini, regional, etnik və s.) üst-üstə düşməyən yeni formalarını, yeni lokallıqların yaranmasına gətirib çıxarması kimi başa düşülür.

Bu gün ümumdünya yaşılar hərəkatının üzvlərini mənsub olduqları xalqların milli mədəni irsinin qorunması ilə yanaşı (və bəlkə də daha çox) bəşəriyyəti gələcəyi, yer kürəsinin ekoloji problemləri düşündürür. Qloballaşma milli mədəniyyətin yalnız başqa mədəniyyətə mənsub olan imkanlar üçün dəyər kəsb edən elementlərini qoruyub saxlamaqla, əslində həmin mədəniyyətin qlobal miqyas olmasına təkan verir. Mövcud mədəni müxtəlifliyi qoruyub saxlamaqla, hər bir insana öz mədəni dəyərlərinin sadıq qalmaq, yenilərini qazanmaq hüququnu tanıyan vahid mədəni məkanın yaradılması qloballaşma dövründə mədəniyyətlərin əsas inkişaf hədəfi olmalıdır. Qlobal mədəniyyət hamı üçün eyni və icbari olan mədəniyyət deyil, hər

kəsə istənilən mədəniyyətin nailiyyətlərindən və üstünlüklərdən bərabər yararlanmaq hüququ verən beynəlxalq mədəni kommunikasiya şəbəkəsi kimi başa düşülməlidir [143, 116].

Əlbəttə, qloballaşma prosesləri heç də bizim istədiyimiz məcrada getmir. Buna baxmayaraq qloballaşma qaçılmazdır, ondan yayınmaq imtina etmək mümkün deyildir. Obyektiv olaraq qloballaşma bəşəriyyətin vahidliyinə, vahid dünya sivilizasiyasının, yaxşı mənada bəşər mədəniyyətinin təşəkkül tapmasına gətirib çıxarmalıdır. Təəssüf ki, hələlik qloballaşma bəşəri dəyərlərin vəhdətinə aparsa da, bu əsasən kütləvi, istehlak mədəniyyətinin dəyərləridir. Bəşəriyyətin vəhdətinə alternativ yoxdur, əks halda o müxtəlif sivilizasiyaların, mədəniyyətlərin rəqabəti mübarizəsi nəticəsində məhv ola bilər.

2.2. Multikulturalizm: bəla yoxsa nicat yolu?

Dünyada gedən mədəni qloballaşma kontekstindən elə onun əsas təzahürlərindən sayılan multikulturalizmin də dəyərləndirilməsi zərurəti yaranır. Mədəni qloballaşma kimi multikulturalizmə münasibətdə də bu gün çoxlu sayda yanaşmalar, definisiyalar mövcuddur ki, əksər halda onlar məsələyə əks mövqedən yanaşırlar.

Multikulturalizm müasir cəmiyyətin etno-mill problemlərinin həllinin mümkün variantı kimi son vaxtlar tez-tez müraciət olunan mövzulardan biridir. Multikulturalizm sosial-mədəni davranışın və müvafiq siyasi strategiyarın modeli kimi də nəzərdən keçirilir. O bir növ mədəni müxtəliflik fenomeninə reaksiya kimi çıxış edir və ümumi bərabərlik prinsipinə istinad edir. Bu prinsipin həm mədəniyyətdə, həm də siyasi həyatda təmin edilməsini mümkün və zəruri hesab edən multikulturalizm müasir dövrün ən maraqlı və birmənalı qəbul edilməyən hadisəsinə çevrilmişdir. Multikulturalizmi yad hadisə hesab edərək ondan imtina edilməsini istəyənlər də, cəmiyyətin millətlərarası münasibətlər praktikasında geniş tətbiq etməyi təklif edənlər də kifayət qədərdir. Birincilər müstəsna olaraq multikulturalizmə ölkənin vahid mədəni məkanını mozaik, bir-biri ilə əlaqəsi olmayan fraqmentlərə parçalanması təhlükəsi yaradan dağıdıcı ideya kimi baxır və vurğulayırlar ki, cəmiyyətin etnik fraqmentləşməsinin ən təhlükəli nəticəsi aparıcı, hakim mədəniyyət tərəfindən könüllü mədəni assimilyasiyanın əksi kimi çətinləşmədən imtina edilməsi və bunun yekunu olaraq etnik və konfessual gərginliyin artmasıdır. Onların nəzərinə, multikulturalizm şüurlu şəkildə müxtəlif etnomədəniyyətlərin nümayəndələrinin folklor obrazını formalaşdırmaqla etnik icmaların marginallaşmasına gətirib çıxarır, mədəniyyətlərin dialoquna deyil, onların münaqişəsinə səbəb olur.

Vikipeidiya multikulturalizmə belə tərif verir. Ayrı-ayrı ölkələrdə və bütövlükdə dünyada mədəni fərqlərin inkişafına və qorunub saxlanılmasına yönəlmiş siyasət və bu siyasəti əsaslandırın nəzəriyyə və ya ideologiya. Fərdi hüquqları əsas götürən siyasi liberalizmdən fərqli olaraq multikulturalizm kollektiv subyektlərin – etnik və mədəni qrupların hüquqlarını qəbul edir. Multikulturalizm bütün mədəniyyətlərin bir mədəniyyətdə birləşməsinə nəzərdə tutan “əridici tiyan” konsepsiyasına qarşı qoyulur. Nümunə kimi Kanada və ABŞ-ı göstərmək olar. Onlardan birincisində tətbiq edilən mədəni siyasət multikulturalizmə, digərində isə “əridici tiyan”a üstünlük verir.

Başqa mədəniyyətlərə mənsub insan qruplarının, əsasən də immiqrantların qərb cəmiyyətlərinə adaptasiya və inteqrasiyasının bir neçə təcrübəsi (ABŞ, Fransa, Almaniya, İngiltərə, Avstraliya, Yaponiya və s.) mövcuddur. 60-cı illərdən başlayaraq qərb ölkələrində immiqrantlara münasibətdə iki yanaşmanın mövcudluğunu qeyd etmək lazımdır: diferensiasiya və assimilyasiya. Diferensiasiya siyasəti cəmiyyətdə müxtəlif etnomədəni qruplar arasında səlissərhədlərin saxlanılması və onlara müstəqil icmalar kimi yanaşılmasını və hörmət edilməsini nəzərdə tutur. Almaniya da 60-70-ci illərdə qastrabayerlərə münasibətdə məhz bu model tətbiq olunurdu. Onlara müvəqqəti işçi qüvvəsi kimi baxılır və yerli cəmiyyətə inteq-

rasiyası nəzərdə tutulmurdu. İndi bir sıra ərəb ölkələrində xarici işçi və qulluqçulara məhz bu yanaşma tətbiq olunur. İkinci yanaşma isə assimilyasiya adlanır və immiqrantlara yaşadıqların cəmiyyətdəki mövcud sosial-mədəni davranış modellərini qəbul etdirməklə, onların yerli cəmiyyətə inteqrasiyasına nail olmaq məqsədi daşıyır. Bu siyasət xüsusən immiqrantların uşaqlarına münasibətdə özünü daha aydın göstərir. Onlar məktəbəqədərki tədris müəssisələrini bitirdikdə yerli cəmiyyətdəki həmyaşıdlarından artıq heç nə ilə fərqlənmirlər. Bu yanaşma özünü ABŞ-da daha aydın təcəssüm etdirir. Assimilyasiya modeli milli-etnik fərqləri, müxtəlifliyi qəbul etmir, o qruplar arasında disbalansı aradan qaldırmaq iqtidarında deyil.

Bu iki yanaşma mədəni müxtəlifliyə malik cəmiyyətlərin tələblərinə artıq cavab verə bilmir. Əlbəttə, bu o demək deyildir ki, mədəni müxtəlifliklə səciyyələnən ölkələr dağılmağa və ya milli mədəniyyətlərini itirməyə məhkumdurlar. Lakin müxtəlifliyin qəbul edilməsi bir sıra sosial-mədəni problemlərin, xüsusən miqrantların cəmiyyətə inteqrasiyası ilə bağlı məsələlərin həllində ümumi məxrəcə gəlməyi tələb edir. Son vaxtlar multikulturalizm siyasəti miqrantların inteqrasiyası məsələsinə müxtəlifliyin əhəmiyyətini qəbul edən və özünüdərkini çoxcəhətliliyini müdafiə edən üçüncü yanaşma kimi nəzərdən keçirilir. Uzun müddət belə bir fikir üstünlük təşkil

etmişdir ki, multikulturalizm mədəni inteqrasiyanın ən müsbət modeli kimi mədəni assimilyasiya modelini əvəz etməlidir. Lakin, artıq qeyd edildiyi kimi, bu siyasətin uğursuzluğu "mədəni hegemoniya" mövqeyinin üstünlük təşkil etməsinə gətirib çıxarmışdır. Buna görə də azlıqların mədəni azadlığı probleminə insanların fərdi hüquq və azadlıqları kontekstindən baxılması tələbi getdikcə özünə geniş tərəfdar tapmaqdadır.

Bu ideya əsasən yüksək mədəni inkişafın mövcud olduğu Avropa cəmiyyətlərində irəli sürülmüşdür. Multikulturalizm terminini ilk dəfə XX əsrin 60-cı illərində Kanadada ölkə əhalisinin etnomədəni, irqi, dini müxtəlifliyi vəziyyətini ifadə etmək üçün irəli sürülmüşdür. Ölkənin o zamankı baş naziri Trüdo ölkənin yerli hindulardan, fransız və ingilis əsilli avropalılardan və son dövrlərdə ölkəyə gəlmiş immiqrantlardan ibarət rəngarəng əhalisinin problemləri və onlar arasında ciddi bərabərsizliyin və narazılığın mövcudluğu ilə əlaqədar bu ideyanı formulə etmişdir. Ölkənin çoxtərkiibli əhalisinin mədəniyyətinin homogenləşdirilməsinə yönəlmiş assimilyasiya siyasətinin uğursuzluğu 1971-ci ildə dövlət institutlarının rəsmən multikulturalizm siyasətinə keçməsinə gətirib çıxardı.

Multikulturalizm modeli mədəni başqaçür-lülüyün müxtəlif formalarının mövcudluğunun legitimləşdirilməsini nəzərdə tutur və lakonik şəkildə "assimilyasiyasız inteqrasiya" formulun-

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

da ifadə olunur. Bir dövlətin sərhədləri daxilində müxtəlif etnomədəni, konfessioal və digər təsisatların dinc yanaşı yaşaması və öz mədəni xüsusiyyətlərini, həyat tərzini rəsmən ifadə etmək və qoruyub saxlamaq hüququna malik olması nəzərdə tutulur.

Müasir Avropada multikulturalizm ölkənin mədəni məkanına üçüncü dünya ölkələrindən olan emmiqrantların mədəniyyətinə aid elementlərinin daxil edilməsi məqsədini güdürdü.

Avropa Şurasının sənədlərində çoxmədəniyyətlik müxtəlif etnik və mədəni qrupların asimilyasiya doktrinası olaraq – müxtəlif mədəniyyətlərin mövcudluğu və müəyyən əhatə və sosial təşkilatlar çərçivəsində mədəni müxtəliflik və çoxmədəniyyətlik kimi anlayışların qarşılıqlı təsirdə olması kimi önəmli faktı nəzərdə tutan xüsusi yanaşma kimi başa düşülür [70a].

Avstraliyada bu siyasət milli müxtəliflik şəraitində cəmiyyətin birliyinin təmin edilməsinin yeganə yolu kimi 1990-cı illərdən həyata keçirilməyə başlanmışdır. Bu ölkədə multikulturalizmə “müxtəlifliyin vəhdəti” kimi baxılır. Multikulturalizm siyasəti təkcə cəmiyyət daxilində müxtəlif mədəni dəyərlər sisteminin qəbul edilməsi deyil, həmçinin insan hüquqları, qanunun aliliyi, gender bərabərliyi kimi əsas dəyərlərə sadiqliyi də özündə əks etdirir. Multikulturalizm bu mənada ayrı-ayrı şəxslərin öz mədəni dəyərlərini ifadə etmək və yaymaqla yanaşı, qarşılıqlı vətəndaşlıq

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

vəzifələrini yerinə yetirmək öhdəliyini də nəzərdə tutur. Bir çox dövlətlər multikulturalizmi rəsmən qəbul etməsələr də mədəni müstəsnaqlıq probleminin həllinə və ictimai birliyə, müxtəlifliyə hörmət kimi məqsədlərə nail olmaq üçün onun bir çox elementlərini öz milli və mədəni siyasətlərində geniş tətbiq edirlər.

Multikulturalizm tənqidçilərinin fikrincə multikulturalizmin geniş tətbiqi çoxəsrlik mədəni özüllərin, ənənələrin sıradan çıxmasına, iflasına gətirib çıxarır. Onların nəzərincə, müxtəlif mədəni elementlərin süni qarışdırılması nəticəsində miqrantların mədəni səviyyəsi yüksəlsə də, bütövlükdə multikulturalist ölkənin yüksək mədəni səviyyəsi aşağı düşür. 2010-cu ildə Avropa ölkələrinin bir sıra sağ, sağ mərkəzçi və mühafizəkar baxışlı liderləri (A.Merkel, D.Kameron, N.Sarkozi) öz ölkələrində multikulturalizm siyasətinin iflasına uğradığını və buna görə də ondan rəsmən imtina etdiklərini bəyan etmişlər [231; 18, 402]. Onlar ölkələrində müxtəlif mədəniyyətlərin ayrı-ayrılıqda yanaşı yaşamasının rədd edərək, mədəni inteqrasiyanın sürətlənməsinə tərəfdar çıxırlar. İngiltərənin baş naziri D.Kameron multikulturalizm əvəzinə “əzələli liberalizm” konsepsiyasını təklif edir. Bu konsepsiyaya görə milli identiklik ənənəvi dəyərlər əsasında mədəni əsasda deyil, liberal dəyərlər (demokratiya, bərbər hüquqlar, qanunun aliliyi və söz azadlığı) əsasında formalaşmalıdır.

Milli fərqlərin mütləqləşdirilməsini və xüsusiləşdirilməsini nəzərdə tutan multikulturalizm tarixən çoxmillətli dövlət kimi təşəkkül tapmış, çoxmilli mədəniyyətə malik Rusiyada da tənqidçilərin narahatçılığına səbəb olur. Onlar üçün "immigrant" dövlətlərdə yaranmış "qərb" ideyalarının Rusiyada tətbiqi geriye doğru bir addım olardı.

Çoxmillətli Rusiya cəmiyyətinin mövcudluğunun multikulturalist modelinin tərəfdarları bu ideyanı, əksinə, yeni "mədəni inqilab" kimi qəbul edərək, qloballaşan dünyada ənənəvi ksenofobiyanı ksenofiliya ilə əvəz edəcəyinə əmindirlər. Rusiyada çoxmillətli cəmiyyətin multimədəni mövcudluq forması, onun tərəfdarlarının nəzərincə, ölkəyə immigrant axının artması şəraitində obyektiv zərurətə çevrilir. Bu gün Rusiya dünyanın ən çoxmillətli dövlətlərindən biridir. Onun ərazisində 160-dan çox etnos yaşayır ki, onların əksəriyyəti avtohton xalqlardır. Həmin xalqlardan beşinin – rusların, tatarların, başqırdların, çuvaşların və çeçenlərin sayı 1 milyondan artıqdır və onların hər biri unikal, çoxəsrlik mədəniyyətə malikdirlər. Çoxmillətli mədəniyyətin bu təməl əsaslarının qorunub saxlanılması Rusiyanın bir federativ dövlət kimi mövcudluğunun əsas şərtlərindən biridir. Çünki "ənənəvi xalq mədəniyyəti təkə qiymətsiz irs və ümummilli dəyər deyildir, o həmçinin cəmiyyətdə əsas birləşdirici rol oynayan, insanlar arasında

yaxınlaşmaya və qarşılıqlı anlaşmaya səbəb olan mühüm amildir". Məhz bu amilləri nəzərə alaraq Rusiya rəhbərliyi ölkə prezidenti səviyyəsində öz milli siyasətində multikulturalizmə sadıq qalacağına dəfələrlə bəyan etmişdir.

Görünür, etnikmüxtəliflikləmədəni müxtəliflik arasında müəyyən fərqləri səciyyələndirmək zəruriyyəti ortaya çıxır. Mədəni müxtəliflik heç də etnik müxtəliflik deyil, həyat tərzlərinin, mədəni oriyentasiya və meyllərin müxtəlifliyidir. Mədəni plüralizm avtonom identikliklərin paralel mövcudluğunu yox, onların bir-birinə nüfuz etməsini, transformasiyasını nəzərdə tutan qarşılıqlı əlaqəsi deməkdir. Etnolinqivist və etnokonfessial qruplar arasında dialoqun təşviqi deyil, ümumi, təbiət etibarilə fəvqəlehtnik (üst etnik) olan kommunikativ (əlaqə) məkanın formalaşdırılmasına üstünlük verilir.

Multikulutralizm etnikliyin və mədəniyyətin eyniliyi prinsipindən çıxış edir. Bu ənənəvi cəmiyyətlər üçün müəyyən qədər məqbul olsa da, müasir industrial və postindustrial cəmiyyətlər üçün qəbul ediləməzdir. Buna görə də bir sıra qərb tədqiqatçıları multikulturalizm əvəzinə "konstruktiv plüralizm" terminini işlətməyi tövsiyə edirlər. Bu məqsədlə hələ 1999-cu il yanvarın 28-30-cu Parisdə YUNESKO-nun mənzil qərargahında "Konstruktiv plüralizmə doğru" mövzusunda beynəlxalq kollokvium da keçirilmişdir.

YUNESKO-nun 2 noyabr 2001-ci il "Mədəni müxtəliflik haqqında ümumdünya bəyannaməsinin 2-ci maddəsində (mədəni müxtəliflikdən mədəni plüralizmə doğru) mədəniyyətin məhz bu meylini nəzərdə tutaraq göstərilir ki, getdikcə daha da çoxcəhətli olan cəmiyyətimizdə plüralist, çoxcəhədli və dinamik mədəniyyətə malik insanların və birliklərin harmonik qarşılıqlı fəaliyyətini və yanaşı yaşamaq cəhdlərini təmin etmək lazımdır. Bütün vətəndaşların inteqrasiyasını və iştirakını təşviq edən siyasət vətəndaş cəmiyyətinin və sülhün həyatiliyinin, sosial birliyin rəhnidir. Bu mənada mədəni plüralizm mədəni müxtəlifliyin reallıqlarına siyasi cavabdır. Demokratiya ilə sıx bağlı olan mədəni plüralizm cəmiyyətin həyati gücünün mənbəyi olan mədəni mübadilələrin və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin çiçəklənməsi üçün münbit şərait yaradır.

Multikulturalizm əleyhdarları multikulturalizmin ictimai diskursu etnikləşdirdiyini, ayrı-seçkiliyi gücləndirdiyini qeyd edir və göstərir ki, bununla da multikulturalist cəmiyyətdəki sosial, iqtisadi, siyasi, regional maraqlar arasındakı ziddiyyətlər etnik, dini ziddiyyətlər kimi özünü büruzə verirlər. Sosial münaqişələrə etnik don geydirməklə multikulturalizm ideoloqları onların həllini uzatmağa, cəmiyyətdə təcridçiliyin güclənməsinə səbəb olurlar. Multikulturalizm müəyyən şəraitdə milli-etnik insan birliklərinin özünə qapanmasını və insanlar

arasında süni sərhədlər yaradılmasını şərtləndirir, "könüllü qapalı dairə" formalaşdırır. Yaxud mədəni identikliyin mütləqləşdirilməsi, mədəniyyətin arxak cizgilərinə üstünlük verilməsi şəxsiyyətin azad inkişafına əngəllər törədilməsinə gətirib çıxarır [16, 98].

Müasir dünyada milli identikliyin (kimliyin) qorunub saxlanması problemi şəxsiyyətin sosial identikliyinə tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Mədəni identiklik milli-etnik identikliklə sıx əlaqədardır, lakin onlar eyniyyət təşkil etmirlər. Etnik identikliyin postulat kimi qəbul edilməsi heç də ümumi vətəndaş identikliyinə inkar etmir. Özünü konkret etnosla eyniləşdirmək Azərbaycan xalqı, cəmiyyəti, mədəniyyəti ilə eyniləşdirməni istisna etməməlidir.

Adı, gündəlik səviyyədə çox zaman etnik identikliklə milli identikliklə qarşıdırılır. Lakin V.Mejuyevin göstərdiyi kimi, "etnosdan fərqli olaraq millət mənim doğulduğum andan malik olduğum fakt deyil, mənim öz iradəmin və şəxsi seçimimin nəticəsidir. Etnosu mən seçmərəm, milləti isə seçərəm, seçə bilərəm... Millət fərdin dövlət, sosial, mədəni mənsubiyyətdir, antropoloji və etnik müəyyənliliyi deyil" [144, 16]. Fərdin özünüdərk etməsi etnosüstü əsasda da formalaşa bilər (məsələn, kanadalı, amerikalı, isveçrəli, belçikalı, azərbaycanlı kimi). Milli identiklik müəyyən siyasi (milli dövlət) və mədəni (milli mədəniyyət) birliklə özünü eyniləşdirməni nəzərdə tutur [150, 673-680].

Azərbaycan filosofu R.Aslanovaya görə milli identiklik şəxsiyyətin özünün müəyyən millətə mənsubluq hissini şüurlu olaraq dərk etməsinin nəticəsi olub, kimliyini müəyyən edən sosial-psixoloji və sosial-mədəni fenomendir [18, 237]. Milli identikliyin makro və mikroidentiklik müstəvilərini vurğulayan müəllifə görə bu müstəvilər etnik identiklik səviyyəsindən milli və vətəndaşlıq identikliyi səviyyəsinə doğru dinamikanı, identikliyin məzmununun daha da zənginləşməsinə və tamamlanmasını nəzərdə tutur.

R.Aslanova da milli identikliyin çoxçaları mahiyyətə malik olduğunu, buraya dini, mədəni, mənəvi, sosial, siyasi və s. identiklik qatlarının daxil olduğunu bildirir və göstərir ki, ən vacib olan milli identikliyin formalaşmasında bu qatlar arasında balansın saxlanulmasına nail olmaqdır [18, 237].

2011-ci ilin oktyabrında Bakıda keçirilmiş XXI əsr: ümidlər və çağırışlar Bakı Beynəlxalq Forumunun qəbul etdiyi Bəyannamənin bir müddəası bu baxımdan diqqəti cəlb edir. Bəyannamədə etnik və mədəni özünüdərk arasında azad seçimin təmin edilməsi və insanların əsas hüquq və azadlıqlarının bərqərar edilməsi zəruriliyinin vurğulanması identiklik probleminin heç də birmənalı olmadığını bir daha sübut edir [30].

Milli identiklik hər bir insanın yaşadığı ölkə, onun xalqı haqqında malik olduğu təsəvvürlər, onlara mənsubluq hissidir. Akademik R.Mehdiyevin

qeyd etdiyi kimi, Azərbaycan dövlətinin identikliyi tarixi mahiyyət daşıyır və etnik təməl ünsürün, həmçinin ərazi-coğrafi, mədəni və dini ünsürlərin mövcudluğu nəticəsində formalaşmışdır. Bu gün o "siyasi kredo" ("Azərbaycan kredosu" – Ramiz Mehdiyev) ilə daha da zənginləşmişdir. Bu kredonun tərkib hissəsini milli həmrəylik, insanların bərabərliyi, şəxsiyyət azadlığı, ədalət, yüksək təhsil və mədəni potensial, demokratiya, liberal iqtisadiyyat, modernizm, qərbə inteqrasiya təşkil edir [144, 592, 609-610].

"Mədəniyyətlərarası dialoqa dair "Ağ kitab"da hər bir insanın öz mədəniyyətini azad seçmə azadlığına malik olmasının önəmliliyinə diqqət çəkilərək, hər kəsin eyni vaxtda və öz həyatlarının müxtəlif mərhələlərində istənilən mədəni birliklərin üzvü ola bilmək hüququ da təsbit olunur. Kitabda göstərilir ki, hər bir fərd müəyyən dərəcədə öz irsi və sosial mənşəyinin məhsulu olduğu halda müasir demokratiyalarda hər kəs müxtəlif mədəni birliklərə inteqrasiya olunmaqla öz mənsubiyyətini zənginləşdirə bilər [70a].

Etnologiyada etnik identikliyin (kimliyin) müxtəlif növləri, aspektləri, səviyyələri (monoetnik, bi-etnik, marginal, hipertrofik (ifrat), kosmonolit, normal, etnosentrik, etnodominant, etnik fanatizm, etnik indifferanlığ, etnonihilizm, ambivalent, şüurlu və şüursuz, tam və natamam identiklik və s.) mövcuddur [119]. Özünü ümumvətəndaş birliyinin

üzvü kimi qəbul etməyən ifrat etnik identiklik etnik qapalılığa, dözümsüzlüyə, milli ədavətə gətirib çıxarır. Hətta sivilizasiyanın yüksək səviyyədə inkişaf etdiyi ölkələrdə belə bu və digər dərəcədə narazı etnik hisslər müxtəlif formalarda münafiqşələr törətməyə qadirdir. Ona görə də cəmiyyətdə tolerant mühitin formalaşmasının əsas şərtlərindən biri də etnik və ümumvətəndaş identikliklər arasında balansın tapılmasıdır. Ümumvətəndaş identikliyi bu halda etnik maraqlarla cəmiyyətin ümumi dəyərləri, normaları arasında harmoniya yaratmaq, ictimai konsensusa nail olmaq üçün əsas faktor kimi çıxış edir. Bəzən bu identikliyi vətəndaş millətçiliyi də adlandırırlar.

Ənənəvi olaraq multikulturalizm bir dövlət, cəmiyyət daxilində çoxmədəniyyətliliyin mövcudluğunu bildirir. Lakin bir çoxları bu terminin dövlətin mədəniyyət siyasəti haqqında köhnəmiş təsəvvürləri əks etdirən bir termin olduğunu vurğulayırlar. Bu kontekstdən baxıldıqda mədəni müxtəliflik etnik müxtəlifliyin sinonimi kimi də başa düşülür və milli dövlət haqqında ənənəvi təsəvvürlərin iflasını göstərir. Bunun ən bariz nümunəsi kimi Fransada etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşların fransız kimi qəbul edilməsi təcrübəsini göstərmək olar.

Multikulturalizmə belə birtərəfli yanaşmanı aradan qaldırmaq üçün "interkulturalizm" termini ortaya çıxmışdır ki, o da müxtəlif etnik birliklərin qarşılıqlı təsirini ifadə edirdi. Lakin

bu termin də uzunömürlü olmadı. Onu təcridcən "transkulturalizm" konsepsiyası əvəz etməyə başladı. Bu konsepsiyanın mərkəzində təkə müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsiri deyil, çoxmədəniyyətlilik şəraitində insanın öz mövcudluğunu təmin etmək, mədəniyyətlər arasında daxili körpü yaratmaq bacarığı durur. Bu isə insanın mədəni identikliyi, özünəməxsusluğu və ya özünüdərk etmə problemi ilə sıx əlaqədardır. Bir qisim tədqiqatçılar (və siyasətçilər) düşünürlər ki, hər bir adam doğulduğundan ölənə qədər ancaq bir mədəni birliyin nümayəndəsi, bir mədəniyyətin daşıyıcısıdır. Ona seçim etmək imkanı verilməməlidir. Digərləri, əksinə, əmindirlər ki, insan hansı mədəni cəmiyyətə mənsubluğunu yalnız özü, azad seçim əsasında müəyyənləşdirə bilər. Bu baxımdan Rusiyada keçirilmiş son siyahıyaalınma diqqətəlayiqdir. Bəzi respondentlər milli mənsubiyyət qrafasında özlərini skiflərə, elf və hobbitlərə aid etmişlər. Bununla onlar insanın öz milliyyətini yalnız özünün müəyyənləşdirdiyini, öz valideynlərindən, qanı ilə, irsən almadıqlarını nümayiş etdirmək istəyirdilər [231].

Radikal, ifrat multikulturalizm müxtəlif mədəniyyətlərə xas dəyərləri mütləqləşdirmək və qarşı-qarşıya qoymaqla qarşılıqlı anlaşmaya aparan dialoqun yaranmasına mane olur. 1990-cı illərin əvvəllərində Avropada ortaya çıxmış bu cür tip çoxmədəniyyətliliyin əsas daşıyıcıları yeni sosial-mədəni həyat şəraitində öz əvvəlki identikliklərin

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

bərpa etməyə çalışan etnik və mədəni azlıqların nümayəndələridir. Bir çox analitiklərin də qeyd etdiyi kimi çoxmədəniyyətliliyin bu anlamda geniş təşviq edilməsi mədəni bənzərsizliklərin və özünəməxsusluğun qabardılmasına, son nəticədə mədəniyyətlərin yaxınlaşmasına və inteqrasiyasına süni maneələrin yaradılmasına gətirib çıxara bilər.

Bir konsept kimi multikulturalizm bir neçə səviyyədə nəzərdən keçirilir. Siyasi nəzəriyyə və ideologiya kimi o cəmiyyətdə müxtəlif mədəni-millî birliklərin dinc yanaşı yaşamasını – mədəni plüralizmi təşviq və tövsiyə edir. Digər tərəfdən multikulturalizm mədəni plüralizmin geniş tətbiqinə yönəldilmiş əməli siyasət kimi də qəbul olunur. Bu siyasətin əsasında hakimiyyət institutları ilə etnik-mədəni azlıqlar, eləcə də bütövlükdə müxtəlif etnomədəni birliklər arasında münasibətlərin tənzimlənməsini nəzərdə tutan hüquqi, siyasi, iqtisadi, sosial-mədəni tədbirlər kompleksi dayanır.

Etnomədəni, din və dil müxtəlifliyi hələ cəmiyyəti multikultural cəmiyyət kimi qəbul etməyə əsas vermir. Bunun üçün cəmiyyətin bütün üzvlərinin çoxcəhətliyi və müxtəlifliyi norma kimi qəbul etdikləri vahid intrasosial mühüm formalaşmalıdır. O cümlədən, mədəniyyətlərin digər mədəniyyətlər üçün açıqlığı, digər xalqlar və cəmiyyətlərlə mədəni mübadiləyə hazır olmaları, mədəni qloballaşma şəraitində bütün təcrid

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

və özünütəcrid əhval-ruhiyyəsinin aradan qaldırılması, o cümlədən yeni informasiya texnologiyası və telekommunikasiyalarla açıq təmas imkanının genişləndirilməsi, cəmiyyətdə dil və etnomədəni plüralizmin ictimai norma kimi qəbul edilməsi zəruridir.

Cəmiyyətin çoxmədəniyyətliliyinin qəbul edilməsi həmin cəmiyyətin mədəni birliyi və bütövlüyü haqqında təsəvvürlərə, mədəni müxtəliflik anlayışına yenidən baxmağı tələb edir. Etnomədəni birliklərin cəmiyyətə könüllü inteqrasiyası və onların gələcək taleyi ilə bağlı məsələlər də bu baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu zaman əsas istinad nöqtəsi kimi ondan çıxış etmək lazımdır ki, hər dövlət və mədəni cəmiyyət öz real imkanlarına, tarixi-mədəni ənənələrinə əsaslanaraq cəmiyyət daxilində millətlərarası münasibətləri tənzimləyən milli strategiyanı özü müəyyənləşdirir.

Multikulturalizmə başqa cür yanaşmalar da vardır. Multikulturalizmin müəyyən coğrafi arealda yaşayan, müxtəlif etnosların intensiv qarşılıqlı mədəni əlaqələrinin nəticəsi kimi də qəbul edirlər. Bu zaman multikulturalizmin üstünlükləri kimi ölkədə mədəni müxtəlifliyin qorunub saxlanılması, müxtəlif azlıqların hüquqlarının tanınması və müdafiəsi, şovinizmdən, irqi və dini xurafatdan, ksenofobiyadan imtina, “başqa”larına dözümlülük münasibətinin və hörmətin tərbiyə edilməsi və s. göstərilir. Bu zaman “milli birlik” ehtimal

təhlükəyə gəldikdə isə multikulturalizm müxtəlif etnosların və mədəniyyətlərin bir-birindən ayrıldıqda mövcudluğunu deyil, inteqrasiyasının nəzərdə tutduğundan etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq o insanlar arasında yaxınlaşmaya, qarşılıqlı anlaşmaya, tolerantlıq prinsiplərinin bərqərar olmasına kömək edir. Buna görə də multikulturalizm anlayışı tolerantlıq anlayışına çox yaxındır, ancaq bu anlayışlar eyni deyildir.

Multikulturalizmə sosial subyektlərin, müxtəlif mədəniyyətlərin bərabərhüquqlu inkişafına, icimai həyatın bütün sahələrində müxtəlif əhali qruplarına münasibətdə ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılmasına yönəlmiş ideya və fəaliyyətlərin kompleksi kimi də yanaşırlar. Multikulturalizmə bu cür yanaşma Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2010-cu ilin oktyabrında Bakıda "XXI əsr: ümidlər və çağırışlar" devisi ilə keçirilmiş Beynəlxalq Humanitar Forumdakı çıxışında öz əksini tapmışdır: "Multikulturalizmin alternativini yoxdur. Multikulturalizmin alternativini özünü təcrid edir. Mən inanmıram ki, XXI əsrdə qloballaşan dünyada hər hansı bir siyasi qüvvə özünü təcrid siyasətini aparmağa cəhd etsin. Multikulturalizmin dəyərləri, əsasları möhkəmləndirilməlidir. Multikulturalizm başqa xalqın nümayəndəsinə hörmət, başqa dirlərə hörmətdir. Öz dininə hörmət başqa dinə hörmətdən başlayır. Multikulturalizm ayrı-seçkiliyə yol vermir, əksinə, bütün xalqları birləşdirir. Mən əminəm

ki, bu anlayışların sintezi nəticəsində bu gün müxtəlif dairələrdə multikulturalizmlə bağlı səslənən bədbin fikirlər aradan götürüləcəkdir" [8]. İlham Əliyevin "biz Azərbaycanda əsrlər boyu multikulturalizm şəraitində yaşamışıq. Həyatımız, xüsusilə, son 20 il ərzində müstəqil ölkə kimi təcrübəmiz göstərir ki, multikulturalizmin gələcəyi vardır" fikirləri multikulturalizmin məhz bu aspektini nəzərdə tutur.

Bir sıra müəlliflər Azərbaycan mədəniyyətinin tarixən multimedənəyyət olduğunu, hazırda da onun multikultural məzmun daşdığını vurğulayırlar. Əgər multikulturalizmə biz müxtəlif avtonom mədəniyyətlərin paralel mövcudluğu faktı kimi yanaşsaq, onda bu iddianın heç də real vəziyyəti əks etdirmədiyi qənaətinə gələ bilərik. Əlbəttə, Azərbaycan tarixən polietnik bir məkən kimi formalaşmış, onun milli mədəniyyəti də ölkəmizin etnik rəngarəngliyinin güzgüsü olmuşdur. Hər bir mədəniyyət digər komponentlərlə yanaşı demoqrafik və etnik komponentləri də özündə əks etdirir. Mədəniyyətimizin inkişafında, bugünkü inkişaf səviyyəsinə çatmasında Azərbaycanda yaşayan bütün etnosların, etnik qrupların töhfəsi danılmazdır. Lakin Azərbaycanın milli mədəniyyəti mahiyyəti etibarilə ayrı-ayrı avtonom, etnik mədəniyyətlərin eklektik məcmusu deyildir, bütöv, tam bir hadisədir.

Bu yanaşmanın mövcudluğunun səbəblərindən biri də xalq, etnos, millət kimi kateqoriya-

Sevda Ağamirzə qızı Əhadova

ların məzmununun müəyyənləşdirilməsində konkretliliyin çatışmaması, onlar arasında dəqiq sərhədlərin olmamasıdır. Biz bu kateqoriyaların elmi-fəlsəfi mahiyyətinə varmadan yalnız onu deyərək bilirik ki, insanların etnik birliyinin mənbəyi genetik xüsusiyyətlərin və təbii-məişət şəraitinin ümumiliyi ilə fərqlənən ilkin qrupdur. Millət isə etnik inkişafın daha sonrakı və yüksək mərhələsidir. Etnoslar tarixin bütün dövrlərdə mövcud olmuşlarsa, millətlər bəşəriyyətin nisbətən son inkişaf mərhələsinin, yeni və müasir dövrün məhsulu hesab edilir. Qərb etnologiyasında millət sosial-siyasi birlik, dövlətin vətəndaşlarının məcmusu, dövlət yaradan xalq anlamında işlədilir. "Milli dövlət", "milli maraqlar", "milli təhlükəsizlik" anlayışlarını da məhz bu mənada qəbul etmək lazımdır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı millətlərin deyil, dövlətlərin birliyi kimi başa düşülür. Çox zaman "siyasi millət" termini də işlədilir.

Millət bir, bir neçə, hətta çoxlu sayda etnik qrupların məcmuyundan da formalaşsa bildiyindən [17, 62] milli mədəniyyət də həm mono, həm də polietnik əsasda yaranaraq inkişaf edir. Milli mədəniyyətin formalaşmasının mühüm amillərindən biri də milləti təşkil edən etnoslar arasında dil, din, əqidə, adət-ənənə birliyinin, mədəni ümumiliyin olmasıdır. Eyni zamanda müştərək tarix, ümumi tale və yaddaş da cəmiyyət daxilində ünsiyyət və inteqrasiyanın sürətlənməsinə, vahid mədəni dəyərlər sistemi-

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

nin yaranmasına şərait yaradır.

R.Aslanova mədəniyyətin üç müstəvidə – etnik, milli və ümumbəşəri müstəvilərdə inkişaf etdiyini göstərməklə etnik və milli müstəvilərin mahiyyətcə çox yaxın olsa da, milli müstəvinin daha mürəkkəb, səviyyəcə daha sonrakı pillə olduğunu qeyd edir.

Milli mədəniyyət dedikdə əsasən millətin formalaşması ilə bağlı olaraq müəyyənləşən mədəniyyət başa düşülməlidir. Millət birdən-birə formalaşdığı kimi milli mədəniyyət də birdən-birə müəyyənləşmir.

Əlbəttə, ədəbiyyatda indi də "etnik mədəniyyət" anlayışına rast gəlinir, bu isə daha çox mədəniyyətin etnik köklərini araşdırmaq zərurəti ilə bağlıdır. Bəzən kiçik etnik qrupların mədəniyyətini xalq (folklor) mədəniyyəti də adlandırırlar. Onun əsas elementləri olan adət-ənənələr, ayinlər, bayramlar, mif və folklor həmin xalqın yaddaşında, şifahi nitqində qorunub saxlanılır. Bu elementlər xüsusi həzirlilik və texniki vasitələr tələb etmir. Belə mədəniyyətin sonrakı nəsillərə ötürülməsi üçün yazıya ehtiyac olmadığından onu yazıyaqədərki mədəniyyət də adlandırırlar. Mənşə birliyi (qan qohumluğu) ilə müəyyənləşən etnik tipə məxsus mədəniyyətlərdən fərqli olaraq milli mədəniyyət daha geniş məkanda yaşayan, birbaşa və ya dolayısı ilə belə qohumluq əlaqələrinə malik olmayan insanları birləşdirir.

Mədəniyyətin etnik mədəniyyətlərin məcmusu olması fikrini qəbul etməklə biz əslində təmiz, ənənəvi milli mədəniyyətin fiksiya olması haqda bəzi müəlliflərin iddialarını qəbul etmiş oluruq [16, 399].

Müasir Azərbaycan mədəniyyəti bəzilərinin təsəvvür etdikləri kimi ekletik mədəniyyət deyil. Onun kifayət qədər mükəmməl genotipi vardır. Azərbaycan mədəniyyətinin yalnız məişət etibarilə deyil, eyni zamanda tipologiyası etibarilə ümumtürk mədəniyyətidir. Məzmunu etibarilə bu mədəniyyət Azərbaycan, türk-müsəlman mədəniyyəti olsa da, müxtəlif dövrlərdə dünya mədəniyyətinin təsirinə məruz qalmış, həmin təsirin nəticəsində cilalanmış və dünya mədəniyyətinin tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Azərbaycan xalqının mütləq əksəriyyətini Azərbaycan türkləri təşkil edir, ona görə də Azərbaycan mədəniyyətinin əsasında da türk mədəniyyətinin durması fikri təbiidir. Ölkəmizdə yaşayan qeyri-türk mənşəli xalqlar, etnoslar yalnız Azərbaycan türkcəsi əsasında deyil, eyni zamanda Azərbaycan türklərinin tarixi birləşdirici missiyası əsasında ünsiyyətə girib Azərbaycan xalqını, Azərbaycan cəmiyyətinin təşkil edirlər [33, 7].

R.Aslanovanın bu fikri ilə razılaşmamaq mümkün deyildir ki, Azərbaycanda multikulturalizmi beynəlxalq mədəni inteqrasiyanın milli modeli və Avropa təcrübəsi kimi təhlilinə hələlik rast gəlinmir, yaxud yox dərəcəsindədir.

Bu baxımdan 2011-ci il oktyabrın 10-11-də Azərbaycan Respublikasının paytaxtı Bakı şəhərində "XXI əsr: ümidlər və çağırışlar" devizi altında Beynəlxalq Humanitar Forumun keçirilməsi mühüm hadisə sayılmalıdır. Forumda dünyanı narahat edən digər məsələlərlə yanaşı multikulturalizm məsələsi də geniş müzakirə edilmişdir. "Multikulturalizm: nailiyyətlər və problemlər" bölməsində üç iclas ("Multikulturalizm dövlət siyasətində", "Multikulturalizm şüurda" və "Multikulturalizm elmdə və fəlsəfədə") keçirilmiş, müzakirə və diskussiyalarda dünyanın bir çox tanınmış alim və siyasi xadimləri iştirak etmişlər. Forumun qəbul etdiyi Bəyannamədə müxtəlif ölkələrin dövlət siyasətində multikulturalizm mövqə və imkanlarının bir daha təhlil etməyə, etnik və mədəni özünüdərk arasında azad seçim etməyə, insanların əsas hüquq və azadlıqlarının bərqərar edilməsinə nail olmağa, ksenofobiya, irqçilik və dözümsüzlüyün bütün təzahürlərini qətiyyətlə pisləməyə çağırış öz əksini tapmışdır [30].

Bir ildən sonra 2012-ci ilin oktyabrında keçirilmiş İkinci Forumda da multikulturalizm problemləri iki dəyirmi masada ("multikulturalizm və mədəni özünüdərk" və "cəmiyyətin həyatında multikulturalizm" mövzularında) müzakirə edilmişdir. Forumun qəbul etdiyi Bəyannamədə multikulturalizm və mədəni özünüdərk, cəmiyyətin həyatında multikulturalizm kimi problemlərin

nəzərdən keçirilməsinin vacibliyi vurğulanmış, qloballaşma şəraitində multikulturalizm konsepsiyasına yeni həyat verilməsinin zəruriliyi qeyd edilmiş, onun mədəni müxtəlifliyin, mədəniyyətlərarası dialoqun formalaşması üçün ən sanballı vasitə olduğu qəbul edilmişdi. Forum multikulturalizm konsepsiyasına yeni yanaşmanın və onun müasir cəmiyyətdə getdikcə daha böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini təsdiqləyərək, dövlət siyasətinin tərkib hissəsi kimi multikulturalizmin imkanlarından istifadənin vacibliyini, onun həm müxtəlif mədəniyyətlərin inkişafı, həm də bütün bəşəriyyətin əldə etdiyi nailiyyətlərin qorunması və zənginləşməsində əhəmiyyətini qeyd etmişdi.

Forum, eyni zamanda multikulturalizm problemlərinin fəlsəfi və elmi aspektlərinin bundan sonra tədqiqinin ksenofobiya, irqçilik və dözümsüzlüyün qarşısını almaq üçün kütləvi informasiya vasitələrində lazımınca işıqlandırılmasının vacibliyinə xüsusi diqqət yetirərək, dünya ictimaiyyətini, siyasətçiləri və alimləri Azərbaycanın dünyada multikulturalizmin problemlərinin tədqiqi üzrə xüsusi mərkəzin yaradılması ilə bağlı təşəbbüsünü müdafiə etməyə çağırmışdır [29].

2013-cü ildə keçirilmiş III Humanitar Forumun bir "dəyirmi masa"sı (Multi-kulturalizm və öz-günlük) da multikulturalizm problemlərinin müzakirəsinə həsr edilmişdir. "Dəyirmi masa" da belə bir fikir vurğulanmışdır ki, bəzi hallarda multikulturalizm modelinin fəaliyyətini şübhə altına

qoymaq cəhdləri olsa da, müasir dünyada onun alternativi yoxdur. Zorakılığın, sabitsizliyin və müharibələrin qarşısını almaq üçün multikulturalizm bütün dünyada təşviq edilməlidir [20, 2013-cü il, 2 noyabr]. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev də forumdakı nitqində multikulturalizmlə bağlı dünyada müxtəlif fikirlərin mövcudluğuna diqqəti cəlb edərək göstərmişdir ki, bizim hamımızın işi ondan ibarət olmalıdır ki, multikulturalizmin müsbət tərəflərini qeyd edək, onları təbliğ edək və dünyada bu mövzu ilə bağlı mövcud olan ayrı-seçkiliyi aradan götürək. Dövlət başçısı XXI əsrdə multikulturalizmin alternativi olmadığını, eyni zamanda multikulturalizmlə bağlı problemləri açıq şəkildə müzakirə etməyi, bu problemləri gizlətməməyi, ört-basdır etməməyi, onun müsbət və mənfi tərəflərinin təcrübələrini təhlil etməyi təklif etmişdi [20, 2013, 1 noyabr].

Forumun qəbul etdiyi bəyannamədə multikulturalizm sahəsində bir çox ölkələrin, o cümlədən, Azərbaycanın uğurları etiraf edilmiş, müxtəlif ölkələrin cəmiyyətdə konsensus əldə olunmasına yönəldilən dövlət siyasətinin əsas tərkib hissəsi kimi qazanılmış təcrübənin öyrənilməsi zəruri sayılmışdı [20, 2013, 2 noyabr].

Müasir insanın özünü dərk etməsi, sosiallaşması getdikcə daha da çoxsəviyyəli səciyyə daşımağa başlayır. Bu isə öz növbəsində onun identikliyinə müəyyənləşməsinə öz təsirini göstərir, identiklik çoxçalarlı və çoxcəhətli olur.

İnsan yeni vaxtda bir neçə identikliyə (ölkə, milli, regional, etnomədəni, professional və s.) sahib ola bilər. Şübhəsiz, çoxmillətli, çoxetnoslu ölkələrdə poliidentikliyin inkişaf etdirilməsi müasir reallıqlara adekvat cavab verən strategiyanın – mədəniyyətlərin, sivilizasiyaların, xalqların münasib, dinc yanaşı yaşama strategiyasının uğurunun əsas şərtlərindən birini təşkil edəcəkdir.

Ölkəmizdə ümumi tarixi tale, genetik-etnik yaddaşın daşıyıcı olan bütün xalqlar, etnik qruplar "Azərbaycançılıq" məfkurəsi ətrafında sıx birləşərək haqlı olaraq özlərini azərbaycanlı adlandırırlar. Ölkədə etnik-milliliklərin qarşılıqlı münasibətləri, tarixi-mədəni ənənələri, həyat tərzini müxtəlifliyin vəhdətini müəyyənləşdirmişdir. Ölkəmizdə yaşayan etnik birliklərin nümayəndələrinin özlərini azərbaycanlı kimi hiss etmələri heç bir vəchlə etnik hissə və identiklikdən məhrum edilmək deyil, əksinə, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, dualist identikliyin ən bariz nümunəsidir.

Milli-etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq Azərbaycan dövlətinin vətəndaşı olmaqdan qürur duyan hər kəs üçün Azərbaycan doğma vətəndir. Heydər Əliyevin qeyd etdiyi kimi, respublikanın ən başlıca sərvəti qədimlərdən bu torpaqda yaşayan, öz taleyini, öz həyatını bu torpağa bağlayan, müxtəlif millətlərdən olan, müxtəlif dirlərə etiqad edən adamlardır. Ölkə nə qədər

çox xalqı birləşdirirsə, bir o qədər zəngin olar [3, I cild]. Azərbaycanın polietnikliyi dövlətimizin, xalqımızın tolerantlığının, humanistliyinin əyani sübutudur. Əks təqdirdə bəzilərinin sayı bir neçə min təşkil edən bu azsaylı etnik qruplar və xalqlar çoxdan assimilyasiya olunaraq dünyanın etnik xəritəsindən silinmiş olardı. Onların dilini, mədəniyyətini, etnik varlığını qoruyub saxlayan, milli hüquqlarının təminatında olan, bununla da planetin mozaik etnik mənzərəsini daha da zənginləşdirən məhz Azərbaycan dövlətidir. Əslində Azərbaycanın polietnikliyi, etnomədəni müxtəlifliyi xalqımızın bədaxlarına verilən ən tutarlı cavabdır. Ölkəmiz etno-mədəni münasibətlərin unikalığı baxımından dünyaya əsil örnek ola biləcək təcrübəyə malikdir. Bu gün Azərbaycan Respublikasında bütün xalqların etnik-millilik hüquqları ən yüksək səviyyədə qorunur. Millətlərarası münasibətləri tənzimləyən mütərəqqi milli qanunvericilik sistemi, həyata keçirilən milli-mədəni siyasət dilindən, dinindən, irqindən, etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını tam təmin etməyə imkan verir.

Bu baxımdan Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideologiyası bütün Azərbaycan millətinin ümdə maraqlarını təmin edən bütöv elmi nəzəriyyədir. Azərbaycançılıq mahiyyətə müxtəlif xalqların, mədəniyyətlərin, ənənələrin, konfessiyların vəhdətidir [62, 30]. Azərbaycançılıq ide-

yası milli azlıqların, onların adət-ənənələrinin, mədəni hüquqlarının hərtərəfli təmin edilməsini də özündə ehtiva edir. Bununla yanaşı azərbaycançılıq etnik və dini birliyi deyil, milli və regional mənsubiyyətindən, sosial vəziyyətindən, dinindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşların öz ümumi vətəninə – Azərbaycana mənəvi sadıqlığını əsas tutur. Vətənə sevgi, onun mənafeyi uğrunda bircə mübarizə aparmaq əzmini özündə əks etdirir. Bu gün Azərbaycan cəmiyyəti dünyaya birliyinə inamla inteqrasiya olunmaqla yanaşı ölkəmizi əsil tərəqqi və çiçəklənməyə aparan milli ideya ətrafında daha sıx birləşir. Bunun ən bariz nəticəsi – etnik mənsubiyyətdən asılı olmayaraq hamının özünü Azərbaycan xalqının tərkib hissəsi kimi hiss etməsidir.

Heydər Əliyevin müdrik siyasəti sayəsində ölkəmizdə millətlərarası sülh və anlaşma daha da dərinləşmiş, etnoslar, xalqlar arasında hər hansı münaqişə, ziddiyyət, qarşıdurma ehtimalı həmişəlik aradan qaldırılmışdır. Bizim cəmiyyətdə insanlara etnik və ya dini mənsubiyyətinə görə deyil, ancaq xidmətlərinə görə qiymət verirlər. Bu baxımdan Azərbaycan tarixən etnik tolerantlığın, digər mədəniyyətlərə və adət-ənənələrə hörmətin mövcud olduğu unikal məkandır.

Multikulturalizm mədəniyyətlərin qarşılıqlı nüfuz etməsi, zənginləşməsi və kütləvi mədəniyyətin ümumbəşəri məcrada inkişafı məqsədilə onların paralel olaraq mövcudluğunu tələb

edən tolerantlığın bir aspekti kimi də nəzərdən keçirilir.

Poliidentiklik getdikcə daha da postindustrial dövrün amilinə, bu və ya digər cəmiyyətin daxilində yanaşı yaşamağın mühüm aspektinə çevrilir [146, 525-526].

Qloballaşma müxtəlif mədəniyyətlərin yanaşı mövcudluğunun əsas prinsipi kimi qəbul edilən multikulturalizmə də öz təsirini göstərməkdədir, bu da bir sıra neqativ meyillərin güclənməsində inkişaf etmiş ölkələrdə sosial-mədəni vəziyyətin mürəkkəbləşməsində özünü göstərir. Bir sıra tədqiqatçıların nəzərincə, qloballaşma şəraitində multikulturalizm mədəniyyətin əsas fəaliyyət prinsipi kimi mədəniyyətlərin pozitiv qarşılıqlı əlaqəsini, dialoqunu deyil, əksinə "lider" mədəniyyətin (və ya mədəniyyətlərin) "periferiya" mədəniyyətlər üzərində hegemonluğunu təmin etməyə, mahiyyət etibarilə milli mədəniyyətlərin vəhdətinin və homogenliyin qarşısını almağa, onlar arasında fərqlərin aradan qaldırılmasına gətirib çıxarır [176, 289-290].

Qloballaşma multikulturalizm prinsipini legitimləşdirməklə (A.İ.Şendrik) mədəni dünyaların unifikasiyasına (eyrüləşməsinə) gətirib çıxarır. Qlobalizmin məzmunu baxımından bu qərb, xüsusən Amerika mədəniyyətinin digər mədəniyyətlər üzərində qələbəsi deməkdir. Qloballaşma nəticəsində də məhz belə monomədəniyyət yaranır.

Kütləvi mədəniyyətin yayılması da mədəniyyətlərin özünəməxsusluğunun itirilməsi kimi qlobal təhlükəni reallaşdırır. Kütləvi mədəniyyət mədəni dəyərlərin və dilin eyniləşməsi, həyat tərzlərinin, geyimlərin, məişətlərin, musiqilərinin standartlaşmasına və universallaşması təhlükəsi yaratmaqla yanaşı, dominant mədəniyyətə texnoloji və informasiya üstünlüyündən istifadə edərək öz dəyərlərini, norma və standartlarını digərlərinə qəbul etdirmək imkanı yaradır. Bu aspektdən multikulturalizmin beynəlxalq səviyyəsindən də danışmaq lazım gəlir. Beynəlxalq münasibətlər baxımından mədəni müxtəliflik bütün bəşəriyyət üçün zəngin töhfədir və onun qorunması və dəstəklənməsi bütün dünyanın dayanıqlı inkişafı üçün vacib şərtidir.

Qloballaşmanın milli və yerli identikliyə yaratdığı təhlükələr şübhəsizdir. Lakin problemin həlli mühafizəkarçılıqda və ya təcridçi milliyətçilikdə deyil, beynəlxalq səviyyədə müxtəlifliyin təşviq edilməsində və plüralizmin inkişafındadır. Qloballaşma dövlətlər qarşısında ideyaların, kapitalın, əmtəələrin və insanların beynəlxalq hərəkəti ilə şərtlənən çoxlu çağırışlar qoyur. Qloballaşmanın yaratdığı və genişlənməkdə olan mədəni azadlıqlar yeni-yeni problemlər və dilemmələr ortaya çıxarır. İnsanlar arasında ünsiyyət, dəyərlərin, ideyaların, həyat tərzlərinin mübadiləsi görünməmiş miqyas almaqdadır. Bəziləri bunu müxtəlifliyin genişlənməsi, enerji və ilham

mənbəyi kimi qəbul edir, digərləri əksinə, onu öz dəyərlərinə və həyat tərzlərinə, yerli və milli identikliyə qarşı əsl təhdid kimi qarşılayırlar. Bu cür reaksiyanın ifrat forması kimi bütün xarici təsirlərdən qorunmaq cəhdləri çıxış edir. Bu isə son nəticədə tərəqqiyə deyil, özünəqapanmaya, fərdi və ictimai azadlığın məhdudlaşdırılmasına gətirib çıxarır. Belə perspektivin yeganə alternativini insanların, kapitalın, əmtəələrin, ideyaların qlobal hərəkətinə dövlətlərin açıqlığı şərti ilə dünyada mövcud olan müxtəlifliyə hörmət edilməsi və onun genişlənməsinin dəstəklənməsi olardı. Bunun üçün birinci növbədə mədəni azadlıq və mədəni əməkdaşlıq ideyalarına cavab verə biləcək, mədəni müxtəlifliyi qəbul edən və ona hörmət prinsipinə əsaslanan siyasi strategiyalar hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir.

Hazırda bütün dünyada multikulturalizmin geniş tətbiqini nəzərdə tutan bir çox aktlar, konvensiyalar mövcuddur. Bu sənədlərdə mədəni müxtəlifliyin qorunması üçün bütün dünyada geniş və tarazlı mədəni mübadilənin təmin edilməsi, mədəniyyətlərarası dialoqu, mədəniyyətlərarası qarşılıqlı fəaliyyəti, xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrin rolunu artırmaq nöqtəyindən nəzərdən beynəlxalq əməkdaşlıq və həmrəyliyi gücləndirmək kimi rəhbər prinsiplər öz əksini tapmışdır. Beynəlxalq səviyyədə multikulturalizm dəyərlərinin möhkəmləndirilməsi yalnız insan hüquq və azadlıqlarına hörmət, dövlətlərin suve-

renliyi, bütün mədəniyyətlərə hörmət edilməsi və bütün mədəniyyətlərin bərabər ləyaqətə malik olmasının qəbul edilməsi, beynəlxalq həmrəylik və əməkdaşlıq, bərabər imkanlar, açıqlıq və tarazlıq, inkişafın iqtisadi və mədəni aspektlərinin tamlığı prinsiplərinə əməl edilməsi sayəsində mümkündür. YUNESKO-nun 2001-ci ildə qəbul etdiyi "Mədəni müxtəliflik haqqında" Ümumdünya bəyannaməsində qeyd edildiyi kimi, bioloji müxtəliflik canlı təbiət üçün neçə zəruridirsə, mədəni müxtəliflik də bəşəriyyət üçün o qədər zəruridir. Bu mənada o bəşəriyyətin ümumi nemətidir və indiki və gələcək nəsillərin mənafeyi naminə tanınmalı və möhkəmləndirilməlidir [100]. YUNESKO-nun digər sənədində – "İnsan inkişafı – 2004" adlı məruzədə qloballaşma şəraitində multikulturalizm strategiyasının əsas prinsipləri öz əksini tapmışdır: 1. Ənənələrin mühafizəsi insan inkişafının qarşısını alan amilə çevrilə bilər. Ənənəvi dəyərlərin və adətlərin çoxu layiqincə qiymətləndirilməlidir. Onların əksəriyyəti insan hüquqları sahəsində ümumbəşəri dəyərlərlə həmahəng səslənsə də, hamı tərəfindən qəbul edilmiş etik dəyərlərə zidd olanları da (məsələn, qadınların hüquqlarının pozulması, qərarların qeyri-demokratik və gizli şəraitdə qəbulu və s.) vardır. Ənənələri bütün vasitələrlə qoruyub saxlamağı tələb edən ifrat çağırışların insan inkişafına mənfi təsiri göstərməsi şübhəsizdir. Ənənələri seçim azadlığı ilə qarşıdırmaq olmaz. Bəzi ənənələr mədəni azadlıqların genişlənməsi yolunda əsil

maneəyə çevrilirlər; 2. Mövcud fərqlərə və müxtəlifliklərə hörmət etmək lazımdır. Əlbəttə, müxtəliflikləri nəyin bahasına olursa olsun qoruyub saxlamağa da zərurət yoxdur, ancaq bu müxtəlifliyi insanların mədəni azadlığına və həyatlarını zənginləşdirdiyinə kömək etdiyi şübhəsizdir. Əgər yerli mədəniyyətlər itib gedərlərsə və ölkələr yekcins olarlarsa, insanların seçim azadlığı da məhdudlaşacaqdır; 3. Müxtəliflik insanların identikliyinə çətinlik gətirir və bir-birini tamamlayan olduqca, onların özlərini təkə yerli icmanın, öz ölkəsinin deyil, həm də bütün bəşəriyyətin hissəsi kimi hiss etdiyi qarşılıqlı əlaqədə dünyada çiçəklənir. Əgər müxtəlif mədəniyyətlərə malik dövlətlər öz birliyini çoxcəhətli və qarşılıqlı tamamlayan identiklik əsasında təmin edə bilərlərsə, rəngarəng mədəniyyətə malik dünya da bunu edə bilər. Qloballaşmanın inkişafı insanlarda təkə yerli və milli identikliyin deyil, həm də dünyanın vətəndaşı kimi özünüdərk inkişafını şərtləndirir. Müasir intensiv global qarşılıqlı təsir yalnız ümumi dəyərlərin, əlaqələrin və etimadın qorunub saxlanması şəraitində mümkündür; 4. İqtisadi və siyasi sahələrdə disproporsiya və bərabərsizliyin azaldılması ilə daha yoxsul və zəif birliklərin mədəniyyətlərinə təhlükə də azalır. Bir mədəniyyətin öz iqtisadi qüdrəti sayəsində başqaları üzərində üstünlüyünü aradan qaldırmaq üçün ideya və əmtələrin axınıdakı natarazlıq probleminin həllinə nail olmaq lazımdır. Ölkələr və birliklər arasında bu natarazlıq və bərabərsizlik

Sevda Ağamirzə qızı Əhadova

mədəniyyətlər arasındakı münasibətlərə, rəqabətə xüsusi təsir göstərir, bir mədəniyyətin digəri üzərində dominantlığına səbəb olur [118].

Yalnız bu prinsiplərə əməl edilməsi şəraitində dünyada mədəniyyətlərin müxtəlifliyini qoruyub saxlamaq olar. YUNESKO-nun mədəni özüni-fadə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqinə dair konvensiyasında qeyd edildiyi kimi, mədəniyyət inkişafın əsas hərəkətverici qüvvələrindən biri olduğundan inkişafın mədəni aspektləri onun iqtisadi aspektləri kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir və fərdlər, insanlar bu sahədə iştirak etmək və bundan faydalanmaq hüququna malikdirlər [67].

Beləliklə, biz multikulturalizmin ölkə daxili və beynəlxalq aspektlərini nəzərdən keçirdik. Əgər ölkələrin daxili siyasətində multikulturalizmin həyata keçirilməsi müəyyən ziddiyyətlərin, mübahisələrin yaranmasına rəvac verirsə, beynəlxalq və mədəniyyətlərarası münasibətlərdə multikulturalizm tamamilə başqa məzmun kəsb etməyə başlayır.

Qlobalizasiya yekcinsliyə və standartlaşmaya gətirib çıxarmamalı, mədəniyyətlərin müxtəlifliyi, müxtəlifliyin vəhdəti qorunub saxlanılmalıdır. Beynəlxalq səviyyədə multikulturalizmin həyata keçirilməsi bu problemlərin həllinə nail olmaqla yanaşı mövcud etnik, dini, regional və beynəlxalq münaqişələrin qarşısını almaqda mühüm rol oynaya bilər.

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

2.3. Qloballaşma və beynəlxalq mədəni hüquqlar

Xalqlar arasında mədəni əlaqələrin genişlənməsinin, mədəniyyətlərarası dialoqun həyata keçirilməsinin əsas vasitələrindən biri də beynəlxalq və milli səviyyədə mədəni hüquqların inkişafına və genişlənməsinə nail olmaqdan ibarətdir.

Mədəni hüquqlar məsələsi bir tərəfdən dünyada genişlənən inteqrasiya prosesinin, digər tərəfdən isə mədəni müxtəlifliyin qorunması meylləri kontekstində böyük əhəmiyyət kəsb etməyə başlayır. Hamı tərəfindən qəbul edilmiş mədəni hüquq normalarının təmin edilməsi və müdafiəsi hazırda bütün beynəlxalq birliyin əsas vəzifələrindən birinə çevrilməkdədir.

Qlobalizasiya proseslərinin sürətləndiyi şəraitdə mədəni hüquqların təmin edilməsi, digər mədəniyyətlərə hörmət, mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsi bəşəriyyətinin inkişafının zəruri elementlərindən birini təşkil edir. Mədəniyyət həm hər bir insanın, həm də ayrı-ayrı sosial qrupların həyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilməkdədir. Ona görə də mədəni hüquqlar insan və kollektiv hüquqların mühüm tərkib hissəsi kimi beynəlxalq hüququn əsas diqqət yetirdiyi məsələlərdən biridir.

İnsan hüquqları sahəsində qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normaları bir sıra beynəlxalq hüquq konvensiyalarında, müqavilələrinə, aktlarında

digər sənədlərdə öz əksini tapmışdır. Onlardan bəziləri, məsələn bəyannamə və tövsiyələr dövrlətlər üçün hüquqi məcburiyyət daşımasalar da, beynəlxalq birlik üçün böyük mənəvi gücə malikdirlər.

İnsan hüquqlarının tərkib hissəsi olan mədəni hüquq normaları beynəlxalq hüququn tərkib hissəsi olmaqla, həm də xarici siyasət sferasına daxil edilmişdir. Onlara hörmət edilməsi isə ümumilikdə beynəlxalq ictimaiyyətin vəzifəsinə çevrilmişdir.

Qloballaşma və onun müxtəlif aspektləri mədəni hüquqlara birbaşa təsir göstərir.

Mədəni hüquqlar bir sıra beynəlxalq hüquqi aktlarda, YUNESKO-un konvensiya və sənədlərində, tövsiyələrində öz əksini tapsa da, bu məsələ beynəlxalq hüquqda hələ də araşdırma tələb edən məsələlərdəndir. Mədəni hüquqlar digər insan hüquq və azadlıqları ilə sıx bağlıdır. Bununla yanaşı, beynəlxalq hüquq normalarında konkret xalqın mədəni hüquqları, xüsusən mədəni irsin, mədəni özünəməxsusluğun qorunmasına, mədəni inkişafına aid hüquqlar bir sıra hallarda kollektiv hüquqlar, xalqların hüquqları kimi nəzərdən keçirilir. Mədəni hüquqlar dedikdə, birinci növbədə ayrı-ayrı şəxslər və qruplar üçün ümumi olan və onların kollektiv özünəməxsusluğunu formalaşdıran və müəyyən edən mədəni dəyərlər nəzərdə tutulur.

Daim inkişaf edən və genişlənən mədəni hüquqlar artıq milli dövlət çərçivələrini aşaraq, qloballaşma və inteqrasiya proseslərinin təsiri ilə universal əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdır. Mədəni hüquq digər insanlar tərəfindən həmin şəxslərin və qrupların mədəni hüquqlarına hörmət, başqa cür olmaq hüququnu özündə ehtiva edir. Mədəni hüquqlar hökmən müxtəlif mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların nümayəndələrinin heç də eyni dəyərlərə malik olmasını tələb etmir. Əlbəttə, bütün insanlar bir sıra ümumi (bəşəri) dəyərlərə malik ola bilərlər, ancaq tarixin və sosial təşkilatın formalaşması prosesinin nəticəsi olaraq mədəniyyətlər bir-birindən fərqli olduqları kimi bu mədəniyyətlərin daşıyıcıları olan insanlar da müxtəlifdir.

Əsasən fərdi xarakter daşıyan siyasi və mülki hüquqlardan fərqli olaraq, mədəni hüquqlar həm fərdi, həm də kollektiv ifadə və realizə formalarına malikdirlər.

Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi (1948-ci il), (12-ci və 27-ci maddələr), Mülki və Siyasi, Hüquqlar Haqqında Beynəlxalq Pakt (1966-cı il) (27-ci maddə), İqtisadi, Sosial, Mədəni Hüquqlar Haqqında Beynəlxalq Pakt (1966-cı il) (25-ci maddə) insan hüquqları sahəsində əsas beynəlxalq sənədlər hesab olunur [36].

Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 22-ci maddəsi hər bir insanın öz ləyaqətini qoruyub saxlamaq, şəxsiyyətini azad inki-

şaf etdirmək üçün iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara malik olduğunu təsbit edir. Həmin Bəyannamənin 27-ci maddəsi hər bir insanın cəmiyyətin mədəni həyatında azad iştirak etmək hüququnu təsdiq edir: "Hər bir şəxsin cəmiyyətin mədəni həyatında azad iştirak etmək, incəsənətdən zövq almaq, elmi tərəqqidə iştirak etmək, onun nəticələrindən istifadə etmək hüququ vardır. Hər bir insan müəllifi olduğu elmi, ədəbi və bədii əsərlərin nəticəsi olan və onun mənəvi, maddi maraqlarının müdafiəsi hüququna malikdir. Üzv dövlətlər elmi və mədəni nailiyyətlərin qorunmasını, inkişafını və yayılmasını nəzərdə tutan hüquqların tam həyata keçirilməsi, eləcə də elmi tədqiqatlar və yaradıcı fəaliyyət üçün zəruri olan azadlıqlara hörmət etməyi öhdəliklərinə götürüdürlər.

İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar Haqqında Beynəlxalq Paktın 15-ci maddəsinin 4-cü bəndi bilavasitə beynəlxalq mədəni və elmi əməkdaşlığa aiddir: "Bu paktıda iştirak edən Dövlətlər elmi və mədəni sahələrdə beynəlxalq təmasların və əməkdaşlığın təşviqi və inkişafından irəli gələn fayda qəbul edirlər".

İqtisadi Sosial və Mədəni Hüquqlara aid Beynəlxalq Paktın (Azərbaycan Respublikası ona 21 iyul 1992-ci ildə qoşulmuşdur) 15-ci maddəsində isə qeyd olunur ki, paktı qəbul etmiş dövlətlər hər bir insanın cəmiyyəti mədəni həyatında iştirak etmək, elmi tərəqqinin nəticələrindən və on-

ların əməli tətbiqindən istifadə etmək, müəllifi olduğu istənilən elmi, əbədi və ədəbi əsərləri əlaqədar yaranan mənəvi və maddi maraqların müdafiəsindən istifadə etmək hüququnu tanıyırlar. Mülki və Siyasi Hüquqlar Haqqında Beynəlxalq Paktın 27-ci maddəsində göstərilir ki, etnik, dini və dil azlıqlarının mövcud olduğu ölkələrdə bu azlıqlara mənsub insanlara onların daxil olduğu qrupun digər üzvləri ilə birgə öz mədəniyyətindən istifadə etməyi, dininə sityiş etmək və onun ayinlərini yerinə yetirməyi, həmçinin öz doğma dilindən istifadə etməyi qadağan etmək olmaz.

Beləliklə, adı çəkilən beynəlxalq normativ sənədlərlə bu maddələri insan hüquqları arasında mədəni hüququn xüsusi yer tutduğunu təsdiq edir. Lakin mədəni hüquq sahəsində tanınmış ekspert M.Beykin qeyd etdiyi kimi, bu müddəalar çox məhdud iştiaqətdə öz ifadəsini tapmışlar, ona görə də "mədəniyyət" anlayışı bu maddələrdə çox məhdud mənada başa düşülür [182, 126-143].

"Hüquqlar nəslil" adlanan konsepsiyaya görə mədəni hüquq "ikinci nəsil" hüquqlar sırasına daxil edilir. "Birinci nəsil" hüquqlara insan hüquqları sahəsində mövcud olan əksər beynəlxalq normativ sənədlərin əsas məğzini təşkil edən mülki və siyasi hüquqlar daxildir (yaşamaq hüququ, ədaləti məhkəmə, quldarlıqdan imti-

Sevda Ağamirzə qızı Əhadova

na, işgəncələrin qadağan edilməsi və s.). "İkinci nəsil" hüquqlar Beynəlxalq İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar Paktında göstərilmiş hüquqlardır (çalışmaq, sosial təminat, təhsil, mənzil və s. hüquqlar). Mütləq xarakter daşıyan və dərhal təmin edilməli olan mülki və siyasi hüquqlardan fərqli olaraq, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar əksinə, dərhal təmin edilməsi tələb olunmayan hüquqlara aiddir.

Mülki və siyasi hüquqların xarakterik xüsusiyyətləri ondadır ki, onların təmin edilməsi dövlətin müdaxiləsi olmadan həyata keçirilir. Sosial, iqtisadi və mədəni hüquqlar isə əksinə dövlətin fəal müdaxiləsinin və bu hüquqların təmin edilməsi üçün zəruri şərtlərin yaradılmasını tələb edir.

İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq hüququn inkişafını nəzərdən keçirərkən məlum olur ki, mədəni hüquqlar həm ümumdünya, həm də regional səviyyədə qəbul edilmiş sənədlərdə elan edilmişdir. Artıq qeyd edildiyi kimi, ümumdünya səviyyəsində bu hüquqlar ÜDİHB-nin 22 və 27-ci maddəsində və İSMHBP-in 15 maddəsində öz əksini tapmışdır. Regional səviyyədə isə mədəni hüquqlara dair maddələr İnsan Hüquq və Azadlıqlarına Dair Avropa Konvensiyasında, Mədəniyyət Haqqında Avropa Konvensiyasında (Azərbaycan 1997-ci ildə qoşulub), İnsan Hüquq və Azadlıqlarına Dair Amerika Bəyannaməsində, İnsan və Xalqların Hüquqlarına Dair Afrika

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

Xartiyasında, Mədəniyyət Sahəsində Meksika Bəyannaməsində mövcuddur.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində və dövlət siyasətində də mədəni hüquqların təminatı, mədəni müxtəlifliyin qorunması və dəstəklənməsi öz əksini geniş tapmışdır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası irqi ayrışdırıcı və ksenofobianın bütün – dini, etnik, irqi formalarını qadağan edir. Bütün vətəndaşlar bərabər mədəni hüquqlara, o cümlədən ölkənin mədəni həyatında bərabər iştirak etmək, mədəni irsindən bərabər istifadə etmək hüququna malikdirlər. Konstitusiyanın 40-cı maddəsində mədəniyyət hüququ təsbit edilmişdir. Bu maddəyə görə, hər kəsin mədəni həyatda iştirak etmək, mədəniyyət təsisatlarından və mədəni sərvətlərdən istifadə etmək hüququ, tarixi, mədəni və mənəvi irsə hörmətlə yanaşmaq, ona qayğı göstərmək, tarix və mədəniyyət abidələrini qorumaq vəzifəsi mövcuddur. Konstitusiyanın 51-ci maddəsi isə yaradıcılıq azadlığını, dövlətin ədəbi-bədii, elmi-texniki və başqa yaradıcılıq növlərinin azad həyata keçirilməsinə təminat verməsini müəyyən edir [26].

"Mədəniyyət haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun 8-ci maddəsində (mədəni özünəməxsusluq hüququ") deyilir ki, hər kəsin özünün milli-mədəni özünəməxsusluğunu qoruyub saxlamaq, mənəvi, estetik və digər dəyərləri sərbəst seçmək hüququ vardır. Dövlət şəxsin

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

mədəni özünəməxsusluq hüququna təminat verir. Həmin qanunda mədəni birliklərin hüquqlarının hüquqi təhlükəsizliyini təmin olunmasına dair bir çox maddələr var [68].

Mədəni hüquqların məzmunu bir sıra beynəlxalq sənədlərdə, o cümlədən YUNESKO-nun işləyib hazırladığı normativ aktlarda şərh edilmiş və müəyyənləşdirilmişdir. Nəticədə mədəni hüquqların reyestri daha da genişlənməmiş, əsas prinsiplər müəyyənləşdirilmişdir: bir və ya bir neçə mədəniyyəti seçmək (və ya mənimləmək) və onu sərbəst ifadə etmək; mədəniyyətə əlçatırlyq hüququ; mədəniyyətin nemətlərindən istifadə etmək, o cümlədən bu nemətləri qorumaq hüququ; mədəniyyətin inkişafına töhfə vermək hüququ; mədəni demokratiyanın təşəkkülünə dəstək verilməsi məqsədlərində bərabər imkanlar və ayrı-seçkiliyin olmaması; yayılma vasitələrinin və informasiyanın əlçatırlyğı hüququ; mədəniyyət sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq hüququ [151, 13-14].

İsveçrədə yerləşən Friburq Universitetinin Etika və İnsan Hüququ Sahəsində Fənlərarası Tədqiqatlar İnstitutu İnsan Hüququ və Əsas Azadlıqlarına dair Avropa Konvensiyasına mədəni hüquqlara dair protokolunun layihəsinin hazırlamışdır. Layihədə əsas mədəni hüquqlar aşağıdakı formada müəyyənləşdirilir: öz dəyərlərinə və mədəni ənənələrinə hörmət və ifadə edilmə hüququ; mədəni fəaliyyətlə məşğul olmaq, sərbəst

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

seçdiyi dildə danışmaq hüququ; sərbəst şəkildə mədəni birliklərə qoşulmaq hüququ; bəşəriyyətin ümumi irsini təşkil edən mədəniyyətlərin bütün spektrləri ilə maneəsiz tanış olmaq hüququ; insan hüquqları isə tanış olmaq və onları əldə rəhbər tutaraq mədəniyyətin yaradılmasında iştirak etmək hüququ [128, 273-274].

1995-ci ilin martında həmin Friburq şəhərində YUNESKO, Avropa Şurası, İsveçrənin YUNESKO işləri üzrə Milli Komissiyası və yuxarıda adı çəkilən İnstitutun birgə təşkil etdikləri müşavirədə ekspertlər Mədəni hüquqlara dair Bəyannamənin ilkin layihəsini hazırlayaraq təqdim etmişlər. Bu zaman onlar belə məntiqdən çıxış edirdilər ki, mədəni hüquqlara dair çoxsaylı sənədlər əvəzinə "mədəni hüquqların məntiqini və insan hüquqlarının mədəni aspektlərini əks etdirən" ümumi sənədin əhəmiyyəti daha böyükdür. Ümumi şəkildə Layihədə hüquqların siyahısını aşağıdakı prinsiplər təşkil edirdi: mədəni özünəməxsusluğa hörmət; mədəni cəmiyyətlərlə təmas; mədəni həyatda iştirak, təhsil və təlim, informasiyaya, mədəni irsə sərbəst yol imkanı, tədqiqatın, yaradıcı fəaliyyətin intellektual mülkiyyətin qoruması; mədəni siyasətdə iştirak [128, 274-275].

Nəhayət, uzunmüddətli əməkdaşlığın nəticəsi olaraq 2007-ci il mayın 7-də Mədəni hüquqlara dair Friburq Bəyannaməsi qəbul olunmuşdur. Bəyannamənin preambulasında göstərilir ki,

mədəni hüquqların pozulması insanlar arasında münaqişələrin yaranmasına, münasibətlərin gərginləşməsinə gətirib çıxarır ki, bu da öz növbəsində zorakılığın, müharibə və terrorun əsas səbəbidir.

Avropa Şurasının "Mədəniyyətlərarası dialoqa dair "Ağ kitab"ında hər kəsin öz mədəniyyətini seçmə azadlığı insan hüququnun mərkəzi aspekti kimi vurğulanır [70a].

Göründüyü kimi, bu prinsiplər müəyyənləşdirilərkən insanın fərdi azadlığı məsələsi əsas götürülmüşdür. Bu gün Qərbdə milli problemlərin həllinin özünəməxsus forması kimi ölkə daxilində dövlətin köməyi ilə kiçik etnik qrupların mədəni xüsusiyyətlərinin və ənənələrinin qorunması məqsədi güdən multikulturalizm siyasəti geniş təşviq edilir. Lakin bu siyasət müxtəlif mədəniyyətlərə öz aralarında bərabər rəqabət aparmağa imkanı yaradılmasını, etnik mənsubiyətindən asılı olmayaraq cəmiyyətin bütün üzvlərinin ictimai həyatda bərabər iştirakını nəzərdə tutan siyasətin müdafiə edənlərin kəskin tənqidi ilə üzləşir. Bu ideyanın tərəfdarlarının nəzərinizə, mədəni identiklik müasir cəmiyyətdə fərdin həyatını nizamlayan icbari sərəncam və göstərişlər əsasında deyil, onun sərbəst mədəni seçimi əsasında formalaşmalıdır. Onlar mədəniyyətlər və qruplar arasındakı süni sərhədlərin saxlanılmasına qarşı demokratik, eəalitar siyasəti tətbiq etməyə çağırırlar. Bu siyasət həm dövlətin

müdaxiləsi vasitəsilə azlıqların mədəniyyətinin qoruyub saxlanulmasını, həm də mədəniyyətlərarası dialoq və ünsiyyət prosesində insanların demokratik iştirakının genişləndirilməsini nəzərdə tutur: Beləliklə mədəniyyətdə demokratiya - başqalarının seçim azadlığını pozmadan insanın bu və ya digər mədəniyyəti azad seçmək hüququ kimi başa düşməlidir. Mədəni azlıqların ənənəvi həyat tərzinin süni şəkildə saxlanulmasını (konservasiyasını) nəzərdə tutan multikulturalizmə qarşı cəmiyyətin mədəni həyatında bərabər iştirak hüququ verən demokratiya. Heç kimi onun şəxsi razılığı olmadan bu və ya digər mədəniyyətə sahib olmasma məcbur etmək olmaz. İstənilən mədəniyyət fərdə zorla qəbul etdirilməklə deyil, onun sərbəst seçimi nəticəsində öz mövcudluğunu qoruya bilər. Beləliklə millətlərin öz milli müqəddəratını təyin etməsi hüququ, hər kəsin öz milli identikliyi azad, sərbəst müəyyənləşdirmək hüququ məhz demokratik dövlətdə üzvü vəhdətini tapır.

Mədəni bərabərlik həm müxtəlif mədəniyyətlərin bərabərliyini, həm də insanların mədəni həyatda bərabər iştirakını, mədəni dəyərlərdən bərabər faydalanmasını özündə ehtiva edir. Mədəni bərabərliyi quru şüarlarla deyil, hər bir insana öz milli identikliyi sərbəst seçmək hüququ verən hüquqi vasitələrlə təmin etmək olar. Hər kəs hansı mədəniyyətə mənsub olmasını özü seçməlidir. Lakin bu seçimi etmək

üçün, insanın bütün mədəniyyətlərlə təmasa girmək imkanı, hüquqi dillə desək, "mədəniyyət hüququ" olmalıdır [143, 210].

1993-cü ildə Vyanada insan hüquqlarına dair Ümumdünya konfransında qəbul edilmiş Fəaliyyət Bəyannaməsi və Proqramında milli, regional və beynəlxalq səviyyədə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların tanınmasını təmin etmək üçün razılaşdırılmış səylərin zəruriliyi qeyd olunmuşdur [97]. Konfrans təkidlə bütün dövlətləri yerli xalqların cəmiyyətin bütün aspektlərində, o cümlədən onlar üçün maraq kəsb edən məsələlərdə tam və azad iştirakını təmin etməyə qadır.

Beynəlxalq mədəni hüquq sisteminin təşəkkül tapmasında və inkişafında YUNESKO xüsusi rol oynayır. Öz nizamnamə səlahiyyətlərindən və etik missiyasından çıxış edərək bu beynəlxalq təşkilat fəaliyyət göstərildiyi müddətdə onun səlahiyyətlərini əhatə edən bir sıra normativ aktlar işləyib hazırlamışdır.

Nizamnaməsində öz əksini tapmış ideallara və prinsiplərə uyğun olaraq YUNESKO mədəni hüquqların və beynəlxalq mədəni əməkdaşlığını həyata keçirilməsində xüsusi missiyaya malikdir. 1950-ci ildə nəşr edilmiş "Azadlıq və mədəniyyət" adlı topluda BİHB-in altı mədəni aspektləri haqqında fikirlər (mədəniyyət-insan hüququ, müasir dünyada təhsil hüququ, məlumat azadlığı, yaradıcılıq hüququ, ədəbi və bədii yaradıcılıq azad-

lığı, elmi fəaliyyət azadlığı) ümumiləşdirilmiş və bu da mədəni hüquqlar haqqında yeni normativ aktların hazırlanmasına yeni impuls vermişdir. Bu normaların bəziləri "Sərt hüquqlar" (konvensiya və razılaşmalar), bəziləri isə "yumşaq hüquqlar" (bəyannamə və tövsiyələr) kimi səciyyəlandırılır. Onların əksəriyyəti mədəniyyət sahəsində dövlətlərin həyata keçirməli olduqları tədbirləri nəzərdə tutsa da, insanların və xalqların hüquqları haqqında normaları da özündə ehtiva edirlər.

1960-cı ildə qəbul edilmiş Təhsil Sahəsində Ayrı-seçkiliyə Qarşı Mübarizə Haqqında Konvensiya YUNESKO-nun ilk normativ aktlarından biridir və onun məqsədi təhsil sahəsində ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsindən ibarətdir. Burada təhsil sahəsində bərabər imkanların və münasibətlərin təmin edilməsi üçün dövlətlər qarşısında konkret tövsiyələr öz əksini tapmışdır. Təhsil hüququ təşkilatın məramnaməsində də öz əksini tapmışdır. Belə ki, orada bütün insanlara təhsil almaq üçün tam və bərabər imkanlar yaradılması əsas ideal kimi bəyan edilmişdir [81, 23]. Təhsil hüququ 1990-cı ildə Tailandın Comtyen şəhərində keçirilmiş təhsil üzrə Ümumdünya konfransının "Hamı üçün təhsil haqqında Ümumdünya Bəyannaməsin"də də bir daha təsdiq edilmişdir (maddə 1).

İrqi və irqi xurafat haqqında 1978-ci il Bəyannaməsinin I bəndində qeyd edilir ki, bütün insanlar və insan qrupları bir-birlərindən fərqlənmək,

özlərinə bu cür baxmaq və belə sayılmaq hüququna malikdirlər. Lakin həyat formalarının müxtəlifliyi və fərqlənmək hüququ heç bir şəraitdə irsi xurafat üçün bəhanə ola bilməz; onlar nə hüquqi, nə də faktiki baxımdan hər hansı bir ayrı-seçkilik praktikasına bəraət, yaxud irqçiliyin ən ifrat forması olan aparteid siyasəti üçün əsas ola bilməzlər. Mənşə eyniliyi insanların müxtəlif həyat tərzini sürməyə imkanına mane olmur; o, həmçinin, nə mədəniyyətlərin, mühitin, tarixlərin müxtəlifliyinə əsaslanan fərqlərin mövcudluğunu, nə də mədəni özünəməxsusluğu qoruyub saxlamaq hüququnu istisna etmir. Sənəd dünyanın bütün xalqlarının onların ən yüksək intellektual, texniki, sosial, iqtisadi, mədəni səviyyəyə çatmaqlarına imkan verən qabiliyyətlərə malik olduqlarına bir daha təsdiq edərək xalqların nailiyyətlərindəki fərqlərin müstəsna olaraq coğrafi, tarixi, siyasi, iqtisadi, sosial mədəni amillərlə bağlayır. Bəyannamə tərəqqi vasitələrindən bərabər istifadəni milli və dünya səviyyəsində, sivilizasiya və mədəni dəyərlərə hörmət mühitində şəxsiyyətin və kollektivin çiçəklənməsini qəbul edir [55].

Hazırda beynəlxalq mədəni əməkdaşlıq hüququ beynəlxalq hüququn mühüm istiqamətlərindən birinə çevrilməkdədir. Bu baxımdan YUNESKO-nun "Beynəlxalq mədəni əməkdaşlıq prinsipləri haqqında Bəyannamə"si xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. 1966-cı il noyabrın 4-də

Parisdə qəbul edilmiş Bəyannamə təhsil, elm və mədəniyyət sahəsində bütün xalqların əməkdaşlığı yolu ilə BMT-nin Məramnaməsində müəyyənləşdirilmiş məqsədlərə, sülhə və rifaha tədricən çatmağını təmin edilməsi məqsədi daşıyır və bütün üzv dövlətlərdən Bəyannamənin müddəalarını tətbiq olunması üçün səy göstərməyi tövsiyə edir [83].

Bəyannamədə BMT-nin nizamnaməsinə müvafiq olaraq insan ləyaqətini qorumaq üçün mədəniyyət və təhsilin ədalət, azadlıq və sülh əsasında geniş yayılması zərurətini və buna görə də xalqların üzərinə qarşılıqlı əməkdaşlıq şəraitində yerinə yetirməli olan müqəddəs vəziyyə qoyduğu xatırladılır, bilik və ideyaların inkişafını və yayılmasını asanlaşdıran texniki tərəqqiyə baxmayaraq, başqa xalqların həyat tərzini və adətlərini bilməməyin xalqlar arasında, bütün bəşəriyyətin dinc əməkdaşlığı və tərəqqisində əngəllər törətdiyi nəzərə alaraq, beynəlxalq mədəni əməkdaşlığı möhkəmləndirmək məqsədilə bu sahədə prinsiplərin elan edilməsinin zəruriliyi qeyd edilirdi.

11 maddədən ibarət həmin prinsiplər hökumətlərin, hakimiyyət orqanlarının, mədəni fəaliyyət üçün məsul olan təşkilat, assosiasiya və idarələrin daim rəhbər tutması, həmçinin tədricən sülhə və rifaha, bütün xalqların təhsil, elm və mədəniyyət sahəsində əməkdaşlığı yolu ilə BMT-nin nizamnaməsində müəyyən edilmiş məqsədlərə nail olunmasını təmin etmək məqsədi daşıyır.

Bəyannamə hər bir mədəniyyətin hörmət edilməli və qoruyub saxlanılmalı olan ləyaqət və dəyərə malik olması, öz mədəniyyətini inkişaf etdirməyin hər bir xalqın hüququ və borcu olması, bütün mədəniyyətlərin rəngarəngliyi, müxtəlifliyi və qarışıqlıq təsiri ilə bəşəriyyətin ümumi sərvəti olmasını təsbit edərək (I maddə) xalqları bəşəriyyətin texniki və mənəvi-intellektual tərəqqisi arasında ahəngdar müvazinəti təmin etmək üçün mədəniyyətin bütün sahələrini paralel və mümkün qədər eyni vaxtda inkişafını davam etdirməyə çağırır. Beynəlxalq mədəni əməkdaşlığın təhsil, elm və mədəniyyətin bütün sahələrində əqli və yaradıcılıq fəaliyyətinin bütün növlərini əhatə etməsi zəruriliyini qeyd edən bəyannamə iki-tərəfli, çoxtərəfli, regional və ya ümumdünya əsasda həyata keçirilməsindən asılı olmayaraq bu əməkdaşlığın məqsədləri kimi aşağıdakıları müəyyənləşdirmişdir: Biliklərin yayılması, istedadların inkişafına və müxtəlif mədəniyyətlərin zənginləşməsinə; xalqlar arasında sülh münasibətlərinin və dostluğun inkişafı və onların hər birinin həyat tərzini daha yaxşı başa düşülməsinə yardım göstərmək, BMT-nin bu bəyannamənin preambulasında xatırlanan bəyannamələrində elan edilmiş prinsiplərinin tətbiqinə yardım göstərmək; hər bir insanın biliklərə yol tapmasının, bütün xalqların incəsənət və ədəbiyyatdan zövq almaq, Yer kürəsinin bütün hissələrində elmin tərəqqisində iştirak etmək, onun nemətlərindən

faydalanmaq və mədəni həyatın zənginləşdirilməsinə yardım göstərmək imkanlarını təmin etmək və dünyanın hər yerində insanın maddi və mənəvi həyat şəraitini yaxşılaşdırmaq [83].

Mədəni əməkdaşlıq xalqlar və ölkələr arasında əmin-amanlıq və dostluq münasibətlərinin təşəkkül taparaq inkişaf etməsinə yardım göstərməklə, onda iştirak edən bütün subyektlərin qarşılıqlı şəkildə faydalanmasına şərait yaradır, xalqlar arasında möhkəm və daxili əlaqələr yaradılmasına yardım edir. Bu baxımdan mədəni əməkdaşlıq bütün xalqların və ölkələrin hüququ və borcudur və onlar malik olduqları bilik və təcrübəni bir-biri ilə bölüşdürməlidirlər.

Bir amilə də diqqət yetirmək lazımdır ki, beynəlxalq mədəni əməkdaşlığa nail olmağa çalışarkən beynəlxalq münasibətlərin əsas prinsipləri, hüquqi normalar, o cümlədən BMT-nin müvafiq prinsipləri əsas götürülməli, dövlətlər ölkələrin suveren bərabərliyinə aidd olan işlərə, onların daxili məsələlərinə qarışmaqdan çəkinməlidirlər. Beynəlxalq mədəni əməkdaşlıq prinsipləri insanın hüquqları və əsas azadlıqları nəzərə alınmaqla tətbiq edilməlidir [83, 408-410].

Mədəni əməkdaşlığın genişlənməsi və möhkəmlənməsi milli mədəniyyətlərin bütün sahələrində qazanılmış nailiyyətlərlə digər xalqların daha tam qarşılıqlı tanışlığını təmin etməklə, müxtəlif mədəniyyətlərin, onların hər birinin özünəməxsusluğuna, həmçinin, başqa xalqların

mədəniyyətlərinin bütün bəşəriyyətin maddi irsini təşkil edən dəyərlərinə hörmət əsasında zənginləşməsinə şərait yaradır.

İnsanların, sosial, milli qrupların cəmiyyətin mədəni inkişafında iştirak hüququnun həyata keçirilməsi sahəsində də YUNESKO bir sıra normativ aktlar işləyib hazırlamışdır. 1976-cı il 26 noyabr tarixli "Xalq kütlələrinin mədəni həyatda iştirakı və ona töhfəsi haqqında Tövsiyələr"də qeyd olunur ki, "mümkün qədər daha çox insanların və assosiasiyaların maksimum müxtəlif və sərbəst seçilmiş mədəni tədbirlərdə iştirakı əsas insani dəyərlərin və şəxsiyyətin ləyaqətinin tərəqqisi üçün zəruridir", "geniş xalq kütlələrinin mədəni dəyərlərə təmas tapmaq imkanı ilə təmin etməyin təkə onların mədəni nemətlərdən bəhrələnmələrinə deyil, həmçinin bütün mədəni həyatda və mədəni inkişaf prosesində fəal iştirak etmələrinə imkan verən zəruri iqtisadi şəraitin yaradılması sayəsində mümkündür" [42, 342].

Tövsiyədə qeyd edildiyi kimi, mədəni həyatda iştirak etmə şəxsiyyətin, onun ləyaqət və dəyərinin təsdiqini, həmçinin BMT nizamnaməsində, insan hüquqları haqqında beynəlxalq paktlarda elan edildiyi şəkildə əsas azadlıqların və insan hüquqlarının həyata keçirilməsini nəzərdə tutur, vurğulanır ki, bütün formalarında və təzahürlərində təcavüz siyasəti, müstəmləkəçilik, yeni müstəmləkəçilik, fəşizm və irqçilik, həmçinin digər amillər şəxsiyyətin mədəni inkişafına əngəl törədir [42, 344].

Beynəlxalq mədəni əməkdaşlığın və beynəlxalq mədəni hüququnun əsas müddəaları YUNESKO-un əqidası ilə 1982-ci ildə Meksika şəhərində keçirilmiş "Mədəniyyət sahəsində siyasətə dair" beynəlxalq konfransın qəbul etdiyi Bəyannamədə də inkişaf etdirilmişdir. Bəyannamədə belə bir ümid ifadə olunurdu ki, "son nəticədə bəşəriyyət vahid mədəni və mənəvi məqsədlərə gələcəkdir". Bəyannamədə mədəniyyət sahəsində həyata keçiriləcək siyasətin əsas prinsipləri öz əksini tapmışdır ki, bunlar arasında mədəni müxtəlifliyin və mədəni özünəməxsusluğun qorunması prinsipi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd olunurdu ki, mədəni özünəməxsusluq insanın hərtərəfli inkişaf imkanlarını genişləndirən, hər bir xalqı, hər bir qrupu sərbəst, edən və onları keçmişdən güc almağa, mədəniyyətlərin öz xarakterinə uyğun elementlərini mənimsəməyə və bununla özünü yaratmaq prosesini davam etdirməyə sövq edən qiymətsiz sərvətdir.

Bəyannamədə göstərilirdiyi kimi, hər bir mədəniyyət təkrar olunmaz və əvəz edilməz dəyərlər məcmusudur və hər bir xalq məhz öz ənənələri və ifadə formaları vasitəsilə bütün dünyaya özünü təsdiq etdirir. Bəyannamədə mədəni özünəməxsusluğun və mədəni müxtəlifliyin bir biri ilə qırılmaz qarşılıqlı əlaqəsi vurğulanır və qeyd olunur ki, müxtəlif ənənələrin çiyin-çiyinə mövcud olduğu yerdə müxtəliflik mədəni özünəməxsusluğun əsasını təşkil edir" [111].

Bu kontekstdə dil hüquqları və mədəni özünəməxsusluğa hörmətin inkişafına kömək sahəsində YUNESKO-nun fəaliyyəti xüsusi vurğulanmalıdır. Mədəni müxtəliflik dedikdə ayrı-ayrı qrupların və cəmiyyətlərin mədəniyyətinin öz ifadəsini tapdığı müxtəlif yollar nəzərdə tutulur. Mədəni özünüifadə fərdlərin, qrupların, cəmiyyətlərin yaradıcılığının nəticəsi olan, mədəni mahiyyətə malik olan özünü ifadədir. Mədəni müxtəliflik ancaq insan hüquqları və əsas azadlıqları, o cümlədən fərdlərin mədəni özünüifadəni seçmək imkanı kimi hüquq və azadlıqlar təmin olunarsa, qoruna və təşviq oluna bilər. Mədəni müxtəlifliyə və mədəni hüquqlara dair YUNESKO tərəfindən qəbul olunmuş beynəlxalq sənədlər, xüsusən Mədəni müxtəlifliyə dair 2001-ci il Ümumdünya Bəyannaməsi, Mədəni özünüifadə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqinə dair 2005-ci il Konvensiyası bu baxımdan mühüm rol oynayır.

2005-ci il Konvensiyası mədəni müxtəlifliyin bəşəriyyətin müəyyən edici xüsusiyyəti olduğunu, onun irsini formalaşdırdığını və hamının rifahı üçün qorunub saxlanılmalı və bəslənilməli olduğunu, insanlar və millətlərin davamlı inkişafı üçün hərəkətverici qüvvə olduğunu təsdiqləyərək, beynəlxalq sənədlərdə elan edilmiş insan hüquqları və əsas azadlıqlarının tam realizəsi üçün onun əhəmiyyətini xüsusi qeyd etmişdir. Konvensiya mədəni özünüifadə müxtəlifliyinin qorunması və:

təşviqinə dair ümumi prinsipləri tərəfləri hüquq və öhdəliklərin müəyyənləşdirmiş, tövsiyələr irəli sürmüşdür [67]. İspaniyanın Barselona şəhərində Pen-Kulbun təşkil etdiyi dil hüquqları üzrə beynəlxalq konfransda qəbul edilmiş "Dil hüquqları Ümumi Bəyannaməsi (1996) bütün dilləri kollektiv özünəməxsusluğun ifadəsi kimi, bütün dil icmalarını isə mədəni yaradıcılığın bütün formalarında öz dilindən istifadə, onun qoruyub saxlamaq və inkişaf etdirmək" sahəsində bərabər hüquqlara malik olduğunu qəbul etmişdir.

Ümumdünya mədəni irsinin qorunması və saxlanılması beynəlxalq mədəni əməkdaşlığın, YUNESKO-nun əsas vəzifələrindən biridir. Milli və beynəlxalq mədəni dəyərlərin müdafiəsinə görə məsuliyyət məsələsi bir sıra beynəlxalq sənədlərdə öz əksini tapmışdır. Bu sıradan birinci növbədə "Silahlı münaqişə baş verdikdə mədəni dəyərlərin qorunması haqqında" Haaqa Konvensiyasını (1954-cü il) və ona əlavə edilmiş Protokolu xüsusi qeyd etmək lazımdır [82, 259-284].

Azərbaycan Respublikasının 1993-cü il aprelin 21-də qoşulduğu bu Konvensiyada mənəvi dəyərlərin tərfi, onların qorunması, mədəni dəyərlərə hörmət, silahlı münaqişə baş verdikdə mədəni dəyərlərin müdafiəsi ilə bağlı həyata keçirilməli tədbirlər öz əksini tapmışdır. Konvensiyaya qeyd olunduğu kimi, hər bir xalq dünya

mədəniyyətinə öz töhfəsini verdiyi üçün onların hər birinin mədəniyyətinə vurulan ziyan bütün bəşəriyyətin mədəni irsinə vurulan ziyandır. Mədəni irsin qorunması dünyanın bütün xalqları üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir və bu irsin beynəlxalq müdafiəsinin təmin edilməsi vacibdir [111, 259-260].

Universal dəyərlərə malik mədəni və təbiət obyektlərinin qorunmasına, beynəlxalq və mülki münafişələr zamanı daşınan və daşınmaz mədəni irsin qorunmasına dair dövlətlərin öhdəliklərini müəyyənləşdirmək məqsədi ilə bir sıra konvensiyalar qəbul olunmuşdur.

1970-ci ildə "Mədəni dəyərlərin qanunsuz olaraq ölkəyə gətirilməsi, ölkədən çıxarılması və onlara mülkiyyət hüququnun qanunsuz olaraq başqasına verilməsinin qadağan edilməsi və qarşısının alınmasına yönəldilmiş tədbirlər haqqında" Konvensiya (Azərbaycan Respublikası 30 sentyabr 1997-ci ildə ona qoşulub), 1972-ci ildə isə "Ümumdünya mədəni və təbii irsinin mühafizəsi haqqında" Konvensiya (Azərbaycan Respublikası 6 dekabr 1993-cü ildə qoşulub) qəbul edilmişdir [82, 284-301]. Son dövrlərdə həmçinin YUNESKO tərəfindən sualtı mədəni irsin qorunması haqqında Konvensiyada işlənib hazırlanmışdır.

Bu konvensiyalar universal dəyərə malik mədəni və təbii obyektlərin beynəlxalq və milli səviyyədə mühafizəsini nəzərdə tutur. Konvensiyalara uyğun olaraq dövlətlər daşı-

nar və daşınmaz mədəni irsin qeyri-qanuni dövriyyəsinin qarşısını almaq və ümumdünya əhəmiyyəti kəsb edən obyektlərin və abidələrin mühafizəsində, idarə edilməkdə əməkdaşlıq etməyi öz öhdələrinə götürüblər. Adı çəkilən birinci konvensiyada mədəni sərvətlərin mühafizəsinin səmərəli olması üçün onun istər milli, istərsə də beynəlxalq miqyasda təşkil olunması olduğu və dövlətlər arasında sıx əməkdaşlıq tələb etdiyi vurğulanır və hər dövlətin onun ərazisindəki mədəni dəyərlərdən ibarət sərvəti oğurlanmaq, gizli qazıntı və ölkədən qanunsuz çıxarılmaq təhlükəsindən mühazirə etməyə borcu olduğu, bu təhlükələrin qarşısını almaq üçün istər öz mədəni sərvəti, istərsə də bütün xalqların mədəni sərvəti üçün daha yüksək əxlaqi öhdəlik hissi ilə aşılmasının zəruriliyi qeyd olunur. Konvensiyanın I maddəsində mədəni dəyərin 15 bənddən ibarət təsnifatı da verilmişdir [82, 259-260]. Ümumdünya mədəni və təbii irsinin mühafizəsi haqqında Konvensiyada (16 noyabr 1972-ci il) mədəni və təbii irsin tərifləri verilmiş, hər hansı mədəni və təbii irsin korlanması və ya yoxa çıxması dünyanın bütün xalqlarının sərvətlərin fəlakətli surətdə yoxsullaşması kimi qəbul edildiyi vurğulanmışdır.

Bu konvensiyalarda nəzərdə tutulmuş prinsiplərin həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə YUNESKO 1950-ci illərin ortalarından başlayaraq xüsusi tövsiyələrin hazırlanması ilə məşğul

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

olur. İndiyədək 15-dən çox belə tövsiyə qəbul olunmuşdur: Arxeoloji qazıntıların beynəlxalq nizamlanma prinsiplərini müəyyən edən tövsiyə (15 dekabr 1956-cı il); Muzeylərin kütləvilərin təmin etmək üçün daha təsirli tədbirlərə aid tövsiyə (14 dekabr 1960-cı il); Mənzərələrin və yerlərin gözəlliyinin və xarakterinin qorunub saxlanması haqqında tövsiyə (11 dekabr 1962-ci il); Mədəni dəyərlərin qanunsuz aparılması, gətirilməsi və mülkiyyət hüququnun başqasına verilməsinin qadağan edilməsi və qarşısının alınmasına yönəldilmiş tədbirlər haqqında tövsiyə (19 noyabr 1964-cü il); İctimai və özəl işlərin aparılması nəticəsində təhlükəyə məruz qalan mədəni dəyərlərin qorunub saxlanması haqqında tövsiyə (19 noyabr 1968-ci il); Milli planda mədəni və təbii irsin mühafizəsi haqqında tövsiyə (16 noyabr 1972-ci il); Xalq kütlələrinin mədəni həyatda iştirakı və ona töhfəsi haqqında tövsiyə (26 noyabr 1976-cı il), Mədəni dəyərlərin beynəlxalq mübadiləsi haqqında tövsiyə (26 noyabr 1976-cı il); Tarixi ansamblların qorunub saxlanması və müasir rolu haqqında tövsiyə (26 noyabr 1976-cı il); Daşınar mədəni dəyərlərin mühafizəsi haqqında tövsiyə (18 noyabr 1978-ci il); Yaradıcı işçilərin vəziyyəti haqqında tövsiyə (27 oktyabr 1980-ci il); Hərəkət edən təsvirlərin mühafizəsi və qorunub saxlanması haqqında tövsiyə (27 oktyabr 1980-ci il); Qeyri-maddi irsin qorunması haqqında Beynəlxalq Konvensiya

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

(2003-cü il); Mədəni özünüifadənin müxtəlif formalarının qorunması və təşviqi haqqında (2005-ci il) Konvensiya. Hazırda Azərbaycan Respublikası bu konvensiyaların hamısına qoşulmuşdur.

1989-cu ildə YUNESKO "Folklorun qorunub saxlanması haqqında" tövsiyə qəbul etmişdir. Tövsiyədə göstərilir ki, folklor bəşəriyyətin ümumi irsinin tərkib hissəsi, müxtəlif xalqların və sosial qrupların yaxınlaşmasının və onların mədəni özünəməxsusluğunun təsdiqinin mühüm vasitəsidir. Dövlətlərə öz ərazilərində həmin tövsiyələrdə öz əksini tapmış prinsiplərin və tədbirlərin həyata keçirmələri üçün qanunverici və digər tədbirləri həyata keçirmələri üçün çağırışlar öz əksini tapmışdır [82, 496].

Lakin bu məqsədlərdə yalnız xalqlar arasında əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi, bilik və informasiyadan azad istifadə etmə və mübadilə şəraitində çatmaq mümkündür. Hələ 1950-ci ildə İtaliyanın Florensiya şəhərində imzalanmış "Təhsil, elm və mədəniyyət xarakterli materialların idxalı (ölkəyə gətirilməsi) haqqında" sazişdə belə bir fikir vurğulanmışdı ki, ideya və biliklərin sərbəst mübadiləsinin və bütövlükdə sivilizasiyaların istifadə etdikləri müxtəlif özünüifadə formalarının ən geniş şəkildə yayılması intellektual tərəqqinin və beynəlxalq qarşılıqlı anlaşmanın vacib şərti olmaqla bütün dünyada sülhün qorunmasına imkan yaradır [82, 241]. Saziş bağlayan dövlətlər maarif, elmi və mədəni xarakter-

li materialların azad yayılması, həmçinin buna mane olan istənilən məhdudiyətlərin ləğvi və ya azaldılması üçün birgə səylər göstərəcəklərini öz öhdələrinə götürmüşdülər. Sonrakı dövrlərdə bu prinsiplərin inkişafını özündə əks etdirən bir sıra tövsiyələr, o cümlədən Müəllif hüququ haqqında 1952-ci il Ümumdünya Konvensiyası (1971-ci ildə düzəlişlər edilmişdir), Rəsmi nəşrlərlə mübadilə haqqında 1958-ci il Konvensiyası, Elmi-tədqiqat işçilərinin statusu haqqında 1974-cü il tövsiyəsi, Yaradıcı işçilərin vəziyyəti haqqında 1980-ci il tövsiyəsi, Ali məktəblərin müəllim kadrlarının statusu haqqında 1997-ci il tövsiyəsi qəbul edilmişdir. Bu və YUNESKO-nun qəbul etdiyi digər aktlar elmi işçilərin, yaradıcı insanları mədəni hüquqlarının inkişafına, maraq və mənafeələrinin qorunmasına kömək edən beynəlxalq hüquqi baza yaradır [125, 50].

Milli azlıqların mədəni hüquqlarının təminatı həm mədəni hüquqların, həm də "çoxmədəniyyətli sistemlərin" inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azlıqların mədəni hüquqlarının təmin edilməsi birinci növbədə onlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsini nəzərdə tutur. Milli və sosial azlıqlara qarşı ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi ilə bağlı müddəalar insan hüquqlarına dair beynəlxalq paktlarda və bəyannamələrdə, regional müqavilə və sazişlərdə təsbit edilmişdir.

Milli azlıqların mədəni hüquqları Milli və ya

etnik, dini və dil azlıqlarına mənsub olan şəxslərin hüquqlarına dair 1992-ci il Bəyannaməsində öz geniş əksini tapmışdır. Sənədə görə milli azlıqlara mənsub olan şəxslərin milli, etnik, mədəni, dini, dil mövcudluğunun qorunub saxlanması, öz mədəni sərəvzlərdən istifadə etmək, dininə sətayiş etmək və dini ayinlərin icra etmək, ictimai və şəxsi həyatda öz dilindən istifadə etmək və s. Bəyannamə milli azlıqların digər hüquqları ilə yanaşı adı çəkilən mədəni hüquqlarının təmin edilməsi sahəsində dövlətlər qarşısında konkret öhdəliklər qoymuşdur.

Azlıqların, o cümlədən milli azlıqların mədəni hüquqları ilə bağlı məsələlər Avropa Şurasının 1995-ci ildə qəbul etdiyi Milli azlıqların müdafiəsi haqqında Çərçivə Konvensiyasında, 1992-ci il Regional dillər və azlıqların dilləri haqqında Avropa Xartiyasında da təsbit edilmişdir.

Çərçivə Konvensiyasında milli azlıqların və onlara mənsub şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi insan hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsinin ayrılmaz tərkib hissəsi olmaqla yanaşı, beynəlxalq əməkdaşlığın mühüm sahəsi kimi qeyd olunmuşdur. İfadə olunma xüsusiyyətlərinə görə həmin hüquq və azadlıqlar əsas etibarilə digər beynəlxalq-hüquqi sənədlərlə eynilik təşkil edir [36, 213-219].

Milli azlıqların mədəni hüquqlarının təmin edilməsi ilə bağlı müddəalar MDB-nin 1992-ci il Minsk Konvensiyasında da mövcuddur.

Azərbaycan Respublikasının milli qanunvericiliyində milli azlıqların mədəni hüquqları beynəlxalq hüquq normalarına tam uyğun olaraq təsbit olunmuşdur. Konstitusiyanın 44-cü maddəsinə əsasən hər kəsin öz milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq hüququ, eləcə də heç kəsin milli mənsubiyyətini dəyişdirməyə məcbur edilə bilməz kimi hüququ imperativ norma təsbit edilmişdir.

Konstitusiyanın and dilindən istifadə hüququnu nəzərdə tutan 45-ci maddəsinə görə hər kəsin ana dilindən istifadə etmək, istədiyi dildə təbiyə və təhsil almaq, yaradıcılıqla məşğul olmaq hüququ vardır. Heç kəs ana dilindən istifadə hüququndan məhrum edilə bilməz.

Son dövrlərdə mədəni hüquqların inkişafı sahəsində dünya səviyyəsində müəyyən uğurlar əldə edilsə də bu hüquqların məzmunu və mahiyyətinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı problemlər hələ də qalmaqdadır. Mədəni hüquqlar həm əməli, həm də nəzəri cəhətdən insan hüququnun kifayət qədər işlənmiş kateqoriyalarındandır. Yalnız 1990-cı illərin ortalarından başlayaraq YUNESKO bu sahədə müəyyən addımlar atmağa başlamış, mədəni hüquqlar haqqında bəyannamənin layihəsini hazırlamaq üçün işçi qrupu yaradılmışdır.

1997-ci ilin sentyabrında təqdim olunmuş layihədə mədəni hüquqların tanınması və həyata keçirilməsi, demokratik cəmiyyətlərdə mə-

dəni özünəməxsusluğun inkişafı və müxtəlif mədəniyyətlərin ifadə olunması, mədəniyyətlərarası dialoqun təşviq olunması üçün mühüm amil hesab edilmişdir.

1998-ci ildə Stokholm şəhərində (İsveç) keçirilmiş "İnkişaf naminə mədəniyyət sahəsində siyasət üzrə" Beynəlxalq konfransın da əsas məramı mədəni hüquqların daha da inkişaf etdirilməsi ilə bağlı səylərin birləşdirilməsi olmuşdur. Konfransda qəbul edilmiş fəaliyyət planında vurğulanırdı ki, mədəni həyatın əlçatarlığı və onda iştirak bütün cəmiyyətlərdə insanın əsas hüquqlarındandır və hökumətlər Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 27 maddəsinə uyğun olaraq bu hüququn tam həyata keçirilməsi üçün şərait yaratmalıdırlar. Konfransda mədəni hüquqlara dair mövcud aktların qiymətləndirilməsi yolu ilə mədəni hüquqların siyahısını tərtib etmək zəruriliyi də qeyd olunurdu [154].

Mədəni hüquq normalarının təkmilləşdirilməsi ilə yanaşı, ən mühüm vəzifələrdən biri də mədəni hüquqların və onunla əlaqədar hüquqi aktların həyata keçirilməsinin təmin olunmasıdır. Bu sıradan birinci növbədə mədəni hüquqların pozulmasına görə cinayət məsuliyyətinin artırılması, müvafiq beynəlxalq proseduraların təkmilləşdirilməsi durur. YUNESKO-nun mədəniyyət və inkişaf üzrə Ümumdünya Komissiyası bu istiqamətdə mühüm işlər həyata keçirir. Komissiya bir neçə dəfə insanların, icmaların mədəni hüquqlarının

pozulması hallarının artmasından öz narahatlığını bildirmiş, beynəlxalq birliyin mədəni hüquqların müdafiəsi sahəsində daha təsirli addımlar atmasının zəruriliyini vurğulamışdır [142, 282-284]. Bu məqsədlə YUNESKO tərəfindən bir neçə prosedür və institusional mexanizmlər hazırlanmışdır.

Ancaq bütün səylərə baxmayaraq insanların mədəni hüquqlarının pozulmasına görə beynəlxalq birlik tərəfindən indiyədək məcbure icmi hüququ sənəd qəbul edilməmiş və qəza mexanizmi müəyyənləşdirilməmişdir. Mədəni hüquqların hazırlanması və təkmilləşdirilməsi işi yalnız o zaman səmərə verə bilər ki, insanlar və qruplar onlardan faydalana bilsinlər. YUNESKO-da daxil olmaqla beynəlxalq birliyin qəbul etdiyi fəaliyyət planlarında və proqramlarında mədəni hüquqlara əməl edilməsi və həyata keçirilməsi məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilir. Məqsəd mədəni hüquqların daha yaxşı təmin olunması üçün müvafiq şəraitin yaradılmasıdır. Bu məqsədlə bütün ölkələrdə demokratikləşməni sürətləndirmək, mədəniyyətlərarası və dinlərarası dialoqu genişləndirmək, mədəni plüralizmi və mədəni özünəməxsusluğu möhkəmləndirmək üçün zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi vacib məsələdir.

Son dövrlərdə imkansız və sosial cəhətdən zəif qruplardan olan şəxslərə qarşı ayrı-seçkiliyin qarşısının alınmasına da xüsusi diqqət yetirilir. YUNESKO-nun "Təhsil sahəsində ayrı-seçkiliklə

mübarizə haqqında Konvensiyası (14 dekabr 1960-cı il) və tövsiyələri [82, 49-54, 116-120] azlıqları və ayrı-ayrı şəxslərin təhsil hüququnun müdafiəsini nəzərdə tutur. Bu aktların həyata keçirilməsi həm təhsil sahəsində ayrı-seçkilik hallarının aradan qaldırılmasına, həm də digər mədəni hüquqların təmin edilməsinə şərait yaradır. Konvensiyanın həyata keçirilməsinə YUNESKO-nun İcraiyyə Şurasının təhsil sahəsində konvensiyalar və tövsiyələr üzrə Komitəsi nəzarət edir. Komitə YUNESKO-nun nəzarətində olan bütün sahələrdə – mədəniyyət, elm, təhsil sahəsində baş verən insan hüquqlarının pozulması hallarına baxmaq səlahiyyətinə malikdir və bununla o istənilən ölkədə mədəni hüquqların qorunmasına birbaşa təsir göstərir.

İndiki və gələcək nəsillərin mədəni hüquqlarının müdafiəsinin zəruriliyi həmçinin YUNESKO-nun 1997-ci ildə qəbul etdiyi "İndiki nəsillərin gələcək nəsillər qarşısında məsuliyyəti haqqında" Bəyannaməsində də öz əksini tapmışdır. Sənədin 2-ci bəndində qeyd olunur ki, insan hüququna və əsas azadlıqlara lazımı diqqət yetirməklə yanaşı gələcək və indiki nəsillərin öz siyasi, iqtisadi və sosial sistemlərinə münasibətdə tam sərbəst seçimlərin etmək və öz mədəni və dini müxtəlifliklərini qorumaq imkanına malik olmalarını təmin etmək üçün bütün səyləri göstərmək zəruridir.

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

Bu gün beynəlxalq birlik qarşısında mədəni hüquqların daha möhkəm təminatı vəzifəsi durur. Bunun üçün müvafiq beynəlxalq hüquq normalarının daha da möhkəmləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi, mədəni hüquqların pozulmasına, xüsusən etnik təmizləmələr nəticəsində ayrı-ayrı xalqların hüquqların kütləvi pozulmasına görə cəzanın labüdlüyünü təmin edən normaların yerinə yetirilməsi üçün beynəlxalq proseduralara yenidən baxılması zəruriliyini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu, Ermənistanın təcavüzü nəticəsində torpaqlarının 20%-ni işğal edildiyi, əhalisinin etnik təmizləməyə məruz qaldığı Azərbaycan üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən məsələdir.

Dünyanın ayrı-ayrı regionlarında baş vermiş münaqişələr nəticəsində ayrı-ayrı xalqların insanların mədəni hüquqlarının kobud şəkildə pozulması ilə bağlı beynəlxalq səviyyədə bir neçə dəfə sənəd qəbul etməyə cəhdlər göstərsə, o cümlədən Avropa mədəniyyət xartiyasının qəbul edilməsi ideyası ortaya atılsa da, hələlik beynəlxalq birlik bu sahədə əməli nəticələrə nail ola bilməmişdir.

Genişlənməkdə olan qlobalizasiya prosesi mədəniyyətlərin bir-biri ilə əlaqələrinin daha da zənginləşməsinə, onlar arasında qarşılıqlı asılılığın möhkəmlənməsinə təsir göstərməklə yanaşı, bir sıra hallarda mədəni müxtəlifliyə və mədəni plüralizmə də mənfi təsir göstərir, mədəniyyətlərin eyniləşməsi təhlükəsini artı-

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

rır. Qloballaşmanın aspektlərinin mədəniyyətin gələcək inkişaf perspektivlərinə təsiri hələ də tam müəyyənləşdirilməyə də, demokratiya, insan hüquq və azadlıqları üçün böyük nəticələrə gətirib çıxaracağı şübhəsizdir. Buna görə də ən yaxın gələcəkdə mədəni hüquqların daha da möhkəmləndirilməsi, ədalət, insan hüququ, demokratiya, mədəni inkişaf kimi ümumi dəyərlərə hörmət, qarşılıqlı anlaşma, mədəniyyətlərin dinc yanaşı yaşaması, mədəni müxtəlifliyin və mədəni irsin qorunması istiqamətində həqiqi səylərin artırılması bütün bəşəriyyətin başlıca məqsədləri olaraq qalacaqdır.

III FƏSİL

MƏDƏNİYYƏTLƏRİN QARŞILIQLI MÜNASİBƏTLƏRİ

3.1. Mədəniyyətlərarası ünsiyyətin müasir problemləri

Müasir dünyada baş verən qlobal siyasi, iqtisadi, mədəni dəyişikliklər bir tərəfdən xalqların və mədəniyyətlərin yaxınlaşması ilə müşayiət olunursa, digər tərəfdən, bu dəyişikliklər bir sıra hallarda mədəniyyətlərin yadlaşması, uzaqlaşması, millətlərarası, dinlərarası münaqişələrin yaranması təhlükələrini yaradır və dünya birliyi qarşısında sabit və nizamlı inkişafın təmin edilməsi məsələsini kəskinliklə ortaya qoyur. Beynəlxalq münasibətlər sistemində milli-etnik münasibətlər xüsusilə daha mürəkkəb xarakter daşıyır. Bu münasibətlər kontekstində yaranan münaqişələr bir çox dövlətlərin ərazi bütövlüyünə təhlükə yaratmaqla bərabər dövlətlərarası münaqişələrin kəskinləşməsinə, yeni müharibə təhlükəsinin artmasına gətirib çıxara bilər.

Qlobal dəyişikliklərin əsas nəticələrindən biri də mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsi, xalqların mədəni identikliyi problemlərinə marağın artmasıdır. Mədəniyyət sahəsində qloballaşma mövzusu dünya ictimai elmində çoxdan tədqiq olunsa da, Azərbaycanda (eləcə də MDB ölkələrində də – S.Ə.) bu problemlə yalnız 90-cı illərin ortalarından daha yaxından məşğul olmağa başlanılıb. Müxtəlif elm sahələrinin nümayəndələri etnik mədəni dəyərlərin təbiəti, dünya mədəni məkanı, mədəni qloballaşma, mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsirinin və qarşılıqlı əlaqələrinin formaları və nəticələri, mədəni transformasiyaların inkişaf istiqamətləri, Azərbaycanın digər ölkələrlə mədəni əlaqələrinin tarixi və müasir vəziyyəti, ölkəmizin ümumdünya mədəni prosesində iştirakı kimi mövzulara dair bir sıra sanballı tədqiqatlar aparmışlar. Bu tədqiqatlar problemin daha geniş və daha dərinlən araşdırılması üçün geniş material verməklə yanaşı, qlobal mədəni proseslərin sosial-fəlsəfi izahından konkret ümumiləşdirmələrə, nəticələrə keçməyə, mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsirində Azərbaycanın rolunu və perspektivini qiymətləndirməyə imkan yaratmışdır.

Ölkəmiz bu gün beynəlxalq münasibətlərdə, beynəlxalq mədəni ünsiyyətdə fəal iştirak edir, həyata keçirilən bir sıra qlobal layihələrə ev sahibliyi edir. Müxtəlif səviyyəli və müxtəlif çalarlı təmasları və ünsiyyəti davam etdirmək, dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlərin, sülhün və

əməkdaşlığın inkişafına layiqli töhfə vermək, baş verən mədəni proseslərin üstünlüklərindən faydalanmaq üçün onların mahiyyətini dərk etmək, mədəni əməkdaşlıq və ünsiyyət prosesini, dialoqa girdiyimiz tərəfdaşlarımızın davranışı formalarının, psixologiyasının, mədəniyyətinin, tarixinin bütün kompleksini dərinlən bilmək tələb olunur.

Qloballaşma ölkələr, dövlətlər, xalqlar arasında siyasi, ideoloji, mədəni sərhədləri aradan qaldırır, onların qarşılıqlı əlaqəsini və qarşılıqlı təsirini müasir dövrümüzün qaçılmaz amilinə çevirir. Bu gün dünyada elə bir xalq tapmaq olmaz ki, o digər xalqların siyasi-mədəni təsirini öz üzərində hiss etməsin. Bu təsir mədəni nailiyyətlərin və sərvətlərin qarşılıqlı mübadiləsi, dövlət institutları, qeyri-dövlət təşkilatları, insanların təmasları, elmi-texniki, mədəni əməkdaşlıq, ticarət, turizm və digər vasitələrlə həyata keçirilir. Müasir nəqliyyat və rabitə vasitələri, qlobal informasiya şəbəkəsi humanitar, mədəni təmasları daha da intensivləşdirmiş, dünyamız daha da sıxlaşmışdır. Bununla yanaşı, etiraf etmək lazımdır ki, müxtəlif mədəniyyətlər və onların nümayəndələri arasında qarşılıqlı anlaşma, ünsiyyət vərdişlərinin inkişafı texniki tərəqqidən və xalqlararası təmasların formalarının coşqun inkişafından geridə qalır. Məhz bu amil mədəniyyətlərin dialoqunun və qarşılıqlı əlaqəsinin aktuallığını bir daha təsdiq edir. Mədəniyyətlərin unifikasiyasına səbəb olan qlobal dəyişikliklər həm də eyni za-

manda müxtəlif xalqlarda hər vaxtlə öz mədəni özgünlüyünü, mədəni dəyərlərini qoruyub saxlamaq arzusu yaratmışdır. Buna görə də bir çox dövlətlər və xalqlar dünyada gedən mədəni dəyişiklikləri, mədəniyyətlərin qloballaşmasını qəti qəbul etmək istəmirlər. Mədəni baryerlərin, mədəni sərhədlərin aradan qaldırılması, mədəni mübadilənin genişlənməsinə qarşı onlar müxtəlif qadağalar, məhdudiyətlər qoyur, öz mədəni özünəməxsusluğunu, milli fəxarət hissini hipertrofik formada nümayiş etdirməyə can atırlar. Mədəni qloballaşmaya müqavimət – digər mədəniyyətlərin nailiyyətlərindən imtinadan tutmuş onların yayılmasına və mənimsənilməsinə qarşı fəal müqavimətə qədər müxtəlif formalarda özünü göstərir. Bu, isə öz növbəsində etnik milli münacişələrə, ekstremist hərəkətlərə, qatı millətçi əhval-ruhiyyənin, fundamental dini cərəyanların yaranmasına səbəb olur.

Bu ziddiyyətlər xalqlar və mədəniyyətlərarası ünsiyyət və anlaşmanı daha geniş şəkildə nəzərdən keçirməyi zəruri edir. Belə bir zəruriyyət yeni elm sahəsinin – “Mədəniyyətlərarası ünsiyyət” (ingiliscə Cross-cultural communication) elminin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Onun əsas məqsədi də müxtəlif mədəniyyətlərin nümayəndələrində ünsiyyət vərdişləri və bacarıqlarının inkişaf etdirilməsidir. Müstəqil fənn kimi “Mədəniyyətlərarası ünsiyyət” ABŞ-da yaranmış və Amerika diplomatlarının, siyasətçilərinin, biznesmenlərinin praktik maraqla-

rından irəli gələrək inkişaf etmişdir.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra dünyada və beynəlxalq münasibətlərdə ABŞ-ın nüfuzunun və rolunun artmasına, onun dünya ölkələri ilə əlaqələri genişlənməsinə baxmayaraq, xarici ölkələrdə işləyən amerikalı məmurların, biznesmenlərin, mədəniyyət xadimlərinin həmin ölkələrin mədəniyyət nümayəndələri ilə təmaslarında ciddi problemlər mövcud idi. Bəzən bu hətta ciddi münaqişələrə, qarşıdurmalara gətirib çıxarırdı. Hətta yerli xalqın dilini bilənlər belə bu problemlərdən qaça bilmirdilər. Bununla əlaqədar olaraq digər xalqların təkəcə dilini deyil, həm də mədəniyyətini, adət-ənənəsini, davranış normalarını öyrənmək zərurəti getdikcə daha çox dərk olunurdu.

Həmin dövrdə ABŞ-da inkişaf etməkdə olan ölkələrə kömək məqsədi ilə müxtəlif proqramlar həyata keçirilirdi. Bu proqramlar çərçivəsində müxtəlif ölkələrdə işləyən Sülh Korpusunun ekspertləri və fəallarının yerli əhali ilə təmaslarında çox ciddi anlaşılmazlıqlar baş verirdi və bu bir sıra hallarda da onların missiyasının uğursuzluqla nəticələnməsinə gətirib çıxarırdı.

Bu uğursuzluğun əsas səbəblərindən biri də amerikalıların digər mədəniyyət nümayəndələri ilə təmasa girə bilmək üçün kifayət qədər bilik və bacarıqlarının olmaması idi. Bütün bunları nəzərə alaraq ABŞ hökuməti 1946-cı ildə Xaricdə Xidmət haqqında Akt qəbul etdi və Xaricdə Xidmət

İnstitutu (Foreign Service Institute) yaradıldı.

Bir elm kimi "Mədəniyyətlərarası ünsiyyət" Edvarda Hollin və B.Traqerin 1954-cü ildə nəşr etdirdikləri "Culture as Communication" ("Mədəniyyət ünsiyyət (əlaqə) kimi") kitabının işıq üzü görməsi ilə meydana çıxmışdır. Bu kitabda müəlliflər ilk dəfə olaraq mədəniyyətlərarası ünsiyyət (əlaqə) terminini işlətmişdilər. 1959-cu ildə E.Holl "The Silent Language" (Lal dil) [198] kitabını nəşr etdirir və burada mədəniyyətlərarası ünsiyyət ideyası daha geniş şəkildə işıqlandırır. Holla görə mədəniyyətlərarası əlaqələr probleminin öyrənilməsində əsas məqsəd müxtəlif mədəniyyətlərə mənsub insanların bir-biri ilə yaxın ünsiyyətə girmələri üçün onların əməli (praktiki) ehtiyaclarının öyrənilməsi idi. İlk dəfə olaraq E.Holl ünsiyyəti fəaliyyətin bir növü kimi nəzərdən keçirərək onu təhlil etməyin mümkünlüyünü irəli sürmüş, bir qədər sonra isə mədəni qarşılıqlı təsir modelləri (cultural patterns of interaction) nəzəriyyəsinə işləyib hazırlamışdır [196-198].

Amerikanın ardınca Avropada da inteqrasiya proseslərinin genişlənməsi kontekstində müxtəlif mədəniyyətlər arasında əlaqə və ünsiyyət probleminin öyrənilməsinə maraq artmağa başlamışdır. Avropa Birliyinin yaranması, insanların, kapitalın, əmtəələrin azad yerdəyişməsi, sərhədləri aradan qaldırılması ilə bağlı Avropa ölkələrində müxtəlif mədəniyyətlərə malik insanların sayının

artması, Avropa şəhərlərinin simasının dəyişməsi ilə müşayiət olunur, müxtəlif mədəniyyət daşıyıcılarının qarşılıqlı ünsiyyət problemi getdikcə aktuallıq kəsb edirdi. Fransada, Almaniyada və b. ölkələrdə miqrantların qərb cəmiyyətlərinə inteqrasiyası ilə müxtəlif mədəniyyətlər arasındakı münasibətlər, multikulturalizm, polikulturalizm, akkulturasiya və b. problemlərin öyrənilməsi ilə bağlı tədqiqatlar aparılması, təhsil proqramlarının hazırlanması genişləndirdi.

Rusiya Federasiyasında mədəniyyətlərin əlaqəsinə (və ya ünsiyyətinə) dair son illərdə bir neçə tədqiqatlar aparılmış, monoqrafiyalar hazırlanmışdır [105; 121; 157]. Əgər ilk əvvəl bu sahədə təşəbbüs xarici dil mütəxəssislərinin əlində idisə, sonradan bu tədqiqat istiqaməti ilə digər elm sahələrinin nümayəndələri daha çox məşğul olmağa başlayır. Getdikcə daha aydın olurdu ki, başqa mədəniyyətin daşıyıcıları ilə səmərəli ünsiyyət qurmaq üçün yalnız xarici dil bilmək kifayət etmir, bunun üçün başqa mədəniyyətlərin xüsusiyyətlərinə yaxından bələd olmaq, mədəniyyətlərə ünsiyyətdə praktik vərdişlərə malik olmaq da zəruridir. Hazırda bir çox Rusiya universitetlərinin tədris planlarına "Mədəniyyətlərə ünsiyyət" (Межкультурная коммуникация) adlı yeni fənn daxil edilmişdir ki, burada əsas məqsəd tələbələrdə səmərəli beynəlxalq mədəni təmas yaratmaq vərdişlərini aşılamaqdan ibarətdir. Bunun üçün xarici dillərlə

yanaşı müxtəlif mədəniyyətlərin xüsusiyyətləri, mədəniyyətlərə ünsiyyətin nəzəriyyəsi və təcrübəsi geniş tədris olunur.

Son vaxtlar Azərbaycanda mədəniyyətlərə ünsiyyət predmeti tədrisi sahəsində müəyyən addımlar atılsa da, bu istiqamətdə görüləsi işlər hələ çoxdur. Universitetlərin xarici dillər, beynəlxalq münasibətlər, kulturologiya ixtisasları üzrə fakültələrində əsasən regionşünaslıq, ölkəşünaslıq, beynəlxalq mədəni əlaqələr və kulturologiya fənləri tədris olunur ki, bu fənlər mədəniyyətlərə ünsiyyətin bütün aspektlərini əhatə etmir. Halbuki əgər əvvəllər mədəniyyətlərə ünsiyyət (kommunikasiya) müxtəlif elmlərin nailiyyətlərini özündə birləşdirən eklektik elm sahəsi hesab edilirdisə, indi o öz predmetinə, metoduna malik müstəqil sahəyə çevrilməkdədir. Əlbəttə, bu zaman o yenə də mədəniyyət, linqvistik, beynəlxalq münasibətlər, etnologiya, psixologiya, hüquq və s. elmlərin nəzəri və əməli nəticələrinə söykənir.

Mədəni (mədəniyyətlərə ünsiyyətin kommunikativ aspektlərinin təhlili göstərir ki, mədəniyyətlərə ünsiyyət üç tipdə təzahür edir. Birincisi, utilitar münasibətlərdir ki, bu tip, mədəniyyəti özünəməxsusluğundan əl çəkməyə, köntüllü olaraq digər mədəniyyətə tabe olmağı tələb edir.

Dözümsüzlük tipi egosentrik mədəniyyətlərin, özünə qapanmış və digər mədəniyyətlərlə qarşı-

lıqlı əlaqələrə girmək istəməyən mədəniyyətlərin mövcudluğunu nəzərdə tutur.

Nəhayət, üçüncü tip münasibətlər mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsirini nəzərdə tutan münasibətlər tipidir ki, bu zaman müxtəlif mədəniyyətlər bir-biri ilə münasibətdə bərabər-hüquqlu subyektlər kimi çıxış edirlər. Mədəni münasibətlərin bu tipi bütün bəşər mədəniyyəti üçün ən mütərəqqi xarakter daşıyır, çünki aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

– istənilən mədəniyyət əvəzənməz və təkrar edilməz dəyərlər məcmusundan ibarətdir və bunun sayəsində hər bir xalq dünyada mövcud olmaq və digər xalqlarla qarşılıqlı əlaqəyə girmək imkanına malikdirlər;

– bütün xalqlar bəşəriyyətin ümumi mədəni varisləridir, xalqların mədəni özünəməxsusluğu digər xalqların əlaqələri və dəyərləri ilə mədəni təmaslar nəticəsində müəyyənləşir və zənginləşir;

– hər bir xalq özünəməxsusluğunu qorumaq hüququna malik olsa da digər xalqlar üçün universal olmaq hüququna iddia edə bilməz;

– ayrı-ayrılıqda hər bir xalqın mədəni özəllikləri ümumbəşəri dəyərlərin vəhdəti prinsipinə zidd deyildir. Bu dəyərlər bəşəriyyəti birləşdirən, onun həyat fəaliyyətini məhsuldar və mütərəqqi edən dəyərlərdir [157, 28-29].

Mədəniyyətlərarası münasibətlərin bu prinsipləri mədəni ünsiyyəti və mədəniyyətlərin dialoqunun əsas prinsipləri olduğundan mühüm metodoloji əhəmiyyət kəsb edir.

Mədəni təmaslar xalqlar arasında ünsiyyətin mühüm komponentlərindən biridir. Qarşılıqlı təsire məruz qalan mədəniyyətlər təkcə bir-birlərini tamamlamaqla kifayətlənmir, onlar həm də mürəkkəb münasibətlərə girirlər. Qarşılıqlı əlaqə prosesində hər mədəniyyətin özünəməxsusluğu və spesifikasiyası üzə çıxır, mədəniyyətlər digər mədəniyyətin ən yaxşı məhsullarını mənimsəməklə qarşılıqlı şəkildə uyğunlaşırlar. Mədəni kontaktlar insanların şüuruna, dünyagörüşünə də mürəkkəb təsir göstərir, onları başqa mədəniyyətlərin yeni elementlərini qəbul etməyə, yeni şəraitə adaptasiya olunmağa sövq edir. Bu mürəkkəb proses kulturologiyada akkulturasiya adını almışdır. Hazırda akkulturasiya termini müəyyən mədəniyyət nümayəndələrinin digər mədəniyyətin norma, dəyər və ənənələrini qəbul etməsi ilə müşayiət olunan mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsiri prosesini izah etmək üçün tətbiq olunur [170, 18].

Akkulturasianın əsas məqsədi və nəticəsi də yad mədəni həyata uyğunlaşmaqdan və ona inteqrasiya olunmaqdan ibarətdir. Kulturologiyada uyğunlaşma (adaptasiya) iki aspektdən – psixoloji və sosial-mədəni aspektdən nəzərdən keçirilir. Əgər psixoloji uyğunlaşma yeni mədəniyyət mühitində psixoloji məmnunluğa nail olmağı ehtiva edirsə, sosial-mədəni uyğunlaşma yeni şəraitdə sərbəst davranmaq, fəaliyyət göstərmək vərdislərinin aşılmasını, insanın öz gündəlik maddi-

məişət problemlərini həll etmək bacarıqlarının əldə etməsini nəzərdə tutur.

Buna görə də adaptasiya bir-biri ilə sıx bağlı olan psixoloji və sosial-mədəni amillərdən asılıdır və son nəticədə insanların yeni mədəni mühitə inteqrasiyasına öz təsirini göstərir.

Ünsiyyət prosesi akkulturasıya prosesinin əsasını təşkil edir. Buna görə də akkulturasıya prosesi yeni mədəniyyətə alışma vərdişlərinin aşılınması kimi də başa düşülə bilər.

Başəriyyət mövcud olandan müxtəlif mədəniyyətlərə malik insanlar arasında ünsiyyət problemi tarixi bir zərurət kimi özünü göstərmişdir. Zaman keçdikcə bu problem böyük miqyas alaraq şəxsi münasibətlərdən qruplar, xalqlar, regional dövlətlərarası münasibətlər səviyyəsinə qədər qalxmışdır.

3.2. Mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsi və qarşılıqlı təsiri

Mədəniyyətlərin qarşılıqlı münasibətləri dünyə mədəniyyətinin inkişaf tarixinin, eləcə də beynəlxalq münasibətlərin ən mühüm istiqamətlərindən birini təşkil edir. Dünyə mədəniyyətinin məcmusunu təşkil edən milli və ya regional mədəniyyətlərdən heç biri boş yerdən yaranmır, əvvəlki nəsillərin

mədəni nailiyyətlərinə söykənirlər. Tarixi inkişaf prosesində mədəniyyətin müəyyən ənənəvi elementləri zamanın sınağına tab gətirməyərək sıradan çıxır, digərləri əksinə həyatadavamlı olaraq inkişaf edir, mədəniyyətin yeni təzahürləri və nailiyyətləri ilə zənginləşirlər.

Heç bir mədəniyyət təcrid olunmuş şəkildə, digər mədəniyyətlərin təsiri olmadan inkişaf edə bilməz. İstənilən xalqın mədəniyyətinin inkişafında və zənginləşməsində digər xalqların mədəniyyətinin təsiri böyük rol oynayır. Öz tarixi inkişafında xalqlar bir-birləri ilə mədəni təmasa girir, başqa xalqın mədəni nailiyyətlərinin elementlərini yaradıcı şəkildə əxz edirlər.

Mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsi və təsiri müxtəlif və çoxcəhətli xarakter daşıyır. Başqa mədəniyyətin təsiri yerli mədəni ənənələrə və sosial-tarixi şəraitə cavab verirsə, asan qəbul olunur. Digər hallarda milli və lokal mədəniyyətlərə xarici mədəni amillər ciddi göstərə bilmir. Özgə xalqlarla, etnoslarla qarşılıqlı əlaqəyə girən xalqın mədəniyyəti müxtəlif mədəni təsir qatlarını özündə ehtiva edir. Müxtəlif tarixi şəraitdə, müxtəlif ölkələrdə, müxtəlif ənənələrə malik xalqlarda bu təsir müxtəlif forma və səviyyələrdə özünü göstərir. Əlbəttə, mədəni təsiri bəsit şəkildə, adi riyazi əməl kimi, mədəniyyətləri toplamaq yolu ilə yeni mədəniyyətin yaranması kimi təsəvvür etmək olmaz.

Əxz edilən mədəniyyətlərin elementləri mexaniki olaraq yad mühitə keçirilmir, xalqın mentaliteti, yerli ənənələr nəzərə alınmaqla tənqidi surətdə emal edilir. Başqa mədəniyyətin yerli mədəniyyətə yad, qəbul edilməz digər elementləri isə tamamilə rədd edilir.

Mədəniyyətin özü, onun daşıyıcılarının həm öz mədəniyyəti, həm də əlaqədə olduqları digər mədəniyyətlər haqqında təsəvvürlərindən ibarət müəyyən informasiya potensialına malikdir. Tarixi inkişafı prosesində müxtəlif mədəniyyətlər arasında fasiləsiz informasiya mübadiləsi baş verir. Nəticədə də mədəniyyət, özünəməxsus milli ənənələr, inanclar, həyat təzi, dünyagörüşü ilə yanaşı beynəlmiləl elementləri də özündə birləşdirməyə başlayır. Ancaq eyni zamanda hər bir mədəniyyət digər mədəniyyətlərlə nə qədər sıx qarşılıqlı təsirdə olsa da, formaca milli xarakter daşıyır. Eyni zamanda onu da nəzərə almaq lazımdır ki, bu və ya digər xalqın mədəniyyətinə xas olan bəzi elementlər digər xalqlar üçün cəlbedici olmadığından milli çərçivədən çıxa bilmirlər. Ən yaxşı halda onlar yalnız mütəxəssislərə (ədəbiyyatçılara, sənətsünaslara, etnoqraflara, mədəniyyətşünaslara və s.) məlumduurlar. Lokal mədəniyyətin daha əhəmiyyətli elementləri isə milli mədəniyyətin sərhədlərini aşaraq dünya mədəniyyətinin ayrılmaz hissəsinə çevrilir və onun zənginləşməsinə böyük töhfələr verirlər. Bu baxımdan mədəniyyətin milli və

beynəlmiləl aspektləri arasında qırılmaz qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Yalnız humanist ideyaları, ümumbəşəri dəyərləri özündə əks etdirən mədəniyyət nümunələri dünya əhəmiyyəti daşıya bilər, digərləri isə əksinə, taleyin sınağına tab gətirməyərək yaddaşlardan silinirlər.

Öz növbəsində ümumdünya mədəniyyətinin beynəlmiləl əhəmiyyətli hadisələri milli mədəniyyətlərin inkişafına güclü təkan verir, onun zənginləşməsində etalon rolunu oynayırlar. Əlbəttə, dünya mədəniyyətinin milli mədəniyyətlərin inkişafına təsiri, onların özləri qədər də mürəkkəb və çoxcəhətli hadisədir. Qeyd ediyi kimi, xalqlar və onların mədəniyyətləri, dünya mədəniyyətinin heç də bütün elementlərini qəbul etmirlər. Bu, xalqın ənənələrindən, inanclarından, psixologiyasından, həyat tərzindən, hətta hökumətlərin mədəniyyət siyasətindən çox asılıdır. Bir qayda olaraq, yad mədəniyyətin yerli ənənələrə zidd olmayan elementləri mənimsənilir, həmin ənənələrə uyğun olaraq dəyişilir və transformasiya edilir.

Tarixi inkişaf prosesində müxtəlif mədəniyyətlər arasında fasiləsiz informasiya mübadiləsi gedir ki, bu mübadilə nizamsız (spontan) və məqsədyönlü səciyyə daşıya bilər. Müxtəlif dövrlərdə və şəraitdə mübadilənin intensivliyi, məzmunu, forma və istiqamətləri hər bir mədəniyyət üçün fərqli xarakter ola bilər ki, bu da mədəniyyətin inkişafında bütöv bir dövrü və

onun informasiya potensialının xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir.

Tarixən iki və bir neçə sositumun mədəni dialoqu müxtəlif yollarla həyata keçirilirdi. Müxtəlif mədəni-iqtisadi tiplərə mənsub sositumlar arasında (məsələn, oturaq və köçəri cəmiyyətləri götürək) fəal qarşılıqlı təsir prosesi gedirdi. Müəyyən amillərin təsiri altında (müharibələr, epidemiyalar və s.) bu dialoq müvəqqəti kəsilə də, iqtisadi, sosial, mənəvi və mədəni sahələrdə özünəməxsus simbioz şəraitində həmişə davam etmişdir.

Dialoq təkcə qonşu xalqlar arasında deyil, dünyanın müxtəlif regionlarında yaşayan xalqlar arasında da getmişdir. Müntəzəm ticarət-iqtisadi əlaqələr, müxtəlif dirlərə malik insanların missiонерlik fəaliyyəti, əkinçilik, sənətkarlıq, yazı, memarlıq nümunələrinin əxz edilməsi, bir-birindən uzaqda yaşayan xalqlar arasında mədəni-mənəvi mübadilənin inkişafına, mədəniyyətin yayılmasına və dialoquna öz müsbət təsirini göstərirdi.

Nəzərə almaq lazımdır ki, bir-birilə qarşılıqlı əlaqəyə girən mədəniyyətlər deyil, müxtəlif mədəni cəmiyyətlərə mənsub olan insanlardır. Elə insanların özləri bir qayda olaraq müxtəlif mədəniyyətlərə mənsub olduqlarına görə deyil, onları maraqlandıran konkret problemlərə və onların həlli ilə bağlı öz söylərini birləşdirmək məqsədi ilə qarşılıqlı əlaqələr qururlar. Ona görə də Rusiya filosofu A.Hüseynov mədəniyyətlərin qar-

şılıqlı münasibətlərini fərdlərin və şəxsiyyətlərin qarşılıqlı münasibətlərinin modeli əsasında həyata keçirilməsini zəruri hesab edir və qarşılıqlı hörməti bu münasibətlərin əsası olduğunu qeyd edir. İnsanlar kimi mədəniyyətlər də müxtəlif ola bilərlər, lakin onların dəyər statusu eynidir. İnsan və mədəniyyət bir-biri ilə qırılmaz surətdə bağlıdır. İnsan necədirsə, onun mədəniyyəti də o cürdür. Onun həyat tərzini, marağı və məqsədlərini tərbiyə aldığı mədəni mühitdən birbaşa asılıdır.

Bəşəriyyətin bütün tarixi ərzində müxtəlif sivilizasiyalar və mədəniyyətlər etnik-dövlət hüduqlarını aşaraq bir-biri ilə kontakta girmişlər. Hər mədəni tipin özünəməxsus tarixi mənşəyi, nailiyyətləri, üstünlükləri və çatışmazlıqları vardır. Tarix oqu da sübut edir ki, müxtəlif mədəniyyətlər arasında mübadilə və təmaslarla yanaşı münaqişələrə gətirib çıxaran ziddiyyətlər, qarşıdurmalar da mövcud olmuşdur. Qədim dövrlərdən indiyə qədər müxtəlif xalqlar və millətlər arasındakı qarşılıqlı nifrət, düşmənçilik və münaqişələr təkcə bu xalqlara saysız-hesabsız zərər və iztirablar gətirməmiş, həm də bütün dünyada inkişafa, sabitliyə mənfi təsir göstərmişdir. Bəşəriyyət bunu unutmamalıdır. Eqsentrik yavaşma, milli separatizm və milli müstəsnalığa sövq edən hərəkətlər tarixin gedişinə zidd olmaqla bərabər, həm də bəşəri bərişə və tərəqqiyə qarşı yönəlmiş hərəkətlərdir.

Mədəni mübadilələr, mədəniyyətlərin yayılması həm də ona gətirib çıxarırdı ki, müxtəlif mədəni sistemlərin toqquşması zamanı hər mədəniyyətə xas olan spesifik, xarakterik xüsusiyyətlərin qorunub saxlanması ilə yanaşı onların qarşılıqlı mənimsənilməsi, özününküləşdirilməsi də baş verir və beləliklə, hər bir mədəniyyətdə digər mədəniyyətlərdən götürülmüş xüsusiyyətlərin olduğu müasir dünya nizami sistemi formalaşdırdı. Bunu müasir regional və milli mədəniyyətlərin inkişafı da təsdiq edir. Avropa mədəniyyəti bu günə qədər öz həyatiliyini, mötəbərliyini ona görə qoruyub saxlaya bilmişdir ki, digər mədəni elementləri qəbul etməyi və dərk etməyi bacarmış, daim zənginləşmiş və yeniləşmişdir.

Analoji proseslər Çin mədəniyyətində də özünü göstərir. Məlumdur ki, Hindistanda təşəkkül tapmış buddizm Çində daha geniş şəkildə yayılmış, burada fəlsəfi fikrin, dinin, incəsənətin, ədəbiyyatın inkişafına böyük təsir göstərmişdir. "Yad" mənşəli olmasına baxmayaraq məhz Çində buddizm çiçəklənmiş və Hindistandan daha artıq dərəcədə yayılmışdır. Hind buddizminin Çin mədəniyyəti ilə birləşməsi nəticəsində onun bir növ "çinliləşməsi" baş vermiş, yeni fəlsəfi məktəblər, dini cərəyanlar yaranmış və onlar da növbəsində Koreyaya və Yaponiyaya yayılaraq, onların milli mədəniyyətlərinə böyük təsir göstərmişlər [109].

Başqa mədəniyyətlərə diqqət, onların nailiyyətlərinin yaradıcı surətdə əxz edilməsi mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsir imkanlarını daha da artırır, qarşılıqlı mədəni mübadilələr və bunun əsasında formalaşan qarşılıqlı hörmət və tolerantlıq müasir dünya nizamunun əsas elementlərindən biri olmaqla yanaşı, onun tarazlı inkişafını təmin edə biləcək əsas şərtinə çevrilir.

Beynəlxalq münasibətlər tarixinin təhlili göstərir ki, müasir regional sivilizasiyaların əsası kiçik etnosların qarşılıqlı münasibətləri ilə qoyulmuşdur. Amerika alimi L.A.Samovarnın belə bir fikri ilə razılaşmamaq olmaz ki, bəşəriyyət öz tarixini kiçik etnoslar arasındakı təmas və mübadilələrdən başlamış və bu proses sonradan regional sivilizasiyaların təşəkkül tapmasına səbəb olmuşdur [158, 44-45].

Müasir beynəlxalq münasibətlərin tarixi həm də onu sübut edir ki, mədəni əməkdaşlığın inkişafı dövlətlər arasında qarşılıqlı anlaşmanın əldə edilməsinin ən səmərəli vasitələrindən biridir.

Hazırda iqtisadi qloballaşmanın sürətli inkişafı dövründə mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsir səviyyəsi də getdikcə yüksəlir. Mədəniyyətlərarası mübadilənin görünməmiş miqyas aldığı indiki şəraitdə müstəqilliyə can atan istənilən mədəni sistem üçün öz əlahiddəliyini, təcridliliyini saxlamaq getdikcə çətinləşir. Mədəniyyətlərarası mübadilənin genişlənməsi şəraitində bir tərəfdən global proseslərin mədəni sistemlərə təsiri

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

getdikcə artır, digər tərəfdən isə bu mübadilələr qloballaşma prosesinin hərəkətverici qüvvəsinə və məzmununa çevrilirlər.

Müasir kommunikasiya və rabitə növlərinin sürətli inkişafı insanlar arasındakı əlaqələrə əngəl olan maneələri aradan qaldırmaqla mədəniyyətlərarası ünsiyyət üçün böyük imkanlar yaradır, mədəni təmaslar və mübadilələr görünməmiş vüsət alır. Ticarətin, qlobal turizmin, sərmayələrin, millətlərarası mədəni əlaqələrin, əhali miqراسياسının inkişafı öz növbəsində mədəniyyətlərarası kommunikasiyanın miqyasını daha da genişləndirir. Kütləvi informasiya vasitələrinin sürətli inkişafı, onların milli sərhədləri aşması insanlara daha çox məlumat almaq, digər millətlərin və cəmiyyətlərin mədəni xüsusiyyətləri ilə daha yaxından tanış olmaq, onların nailiyyətlərindən faydalanmaq üçün real imkanlar yaradır.

Müasir dünya həm də bütün bəşəriyyət üçün qlobal xarakterli real təhdidlərin və təhlükələrin artdığı bir dünyadır. Kütləvi qırğın silahlarının yayılması, transmilli cinayətkarlıq, etnik və regional münacişələr, separatizm, demografik, ekoloji, enerji və ərzaq problemləri kimi qlobal təhlükələrin aradan qaldırılmasında mədəniyyət və mədəniyyətlərarası dialoq mühüm rol oynaya bilər. Artıq bütün ölkələr bu problemləri yalnız birlikdə, qarşılıqlı anlaşma və qarşılıqlı əməkdaşlıq yolu ilə həll etməyin mümkünlüyünü dərk etməkdədirlər. Bu isə öz növbəsində mədəni təmasların və dialoqun daha fəal surətdə həyata

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

keçirilməsini zəruri edir.

Mədəni sistemlərin qarşılıqlı nüfuz etməsi və qarşılıqlı əlaqəsi müxtəlif mədəniyyətlər arasında ki fərqləri heç də inkar etmir. Başqa mədəniyyəti olduğu kimi qəbul etmək, onun bütövlüklə təqlid edilməsi və ya tamamilə onun içində ərinməsi demək deyildir. Tarixi inkişaf baxımından götürsək başqa mədəni sistemlərə məxsus elementlərin mənimsənilməsi mədəniyyətinin öz hüdudları çərçivəsində baş verir və bu zaman ən dəyərli elementlər özünüküləşdirilir. Bunu elə özünəməxsus Azərbaycan incəsənətinin tarixi də sübut edir. Məsələn, xalqımızın musiqi mədəniyyətinin ən qiymətli sərvətlərindən olan muğam sənəti, bir çox çalğı alətləri (tar, kamança) həm də qonşu xalqların – ərəblərin, iranlıların mədəni sərvəti sayılır. Lakin, məhz Azərbaycanda onlar daha geniş inkişaf etmiş, təkmilləşdirilmiş, milliləşdirilərək milli-mənəvi dəyərlər sistemimizin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir.

Digər mədəniyyətlərin mütərəqqi elementlərini əxz edən milli mədəniyyət daha da inkişaf edərək yeni ideyalarla, istiqamət və formalarla zənginləşir. Bunu Avropa mədəniyyətinin tarixi də əyani sübut edir. Antik yunan mədəniyyətinin əvvəlcə Qədim Misirdə yayılmış, burada çiçəklənmiş və zənginləşmiş, sonra isə Qərbi Avropada yayılaraq müasir Avropa mədəniyyətinin təşəkkül tapmasında əsas rol oynamışdır.

Mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsiri və qarşılıqlı zənginləşməsi məsələsinə böyük nəzəriyyəçi və professional tarixçi olan Heydər Əliyev də xüsusi diqqət yetirir.

Heydər Əliyevin qeyd etdiyi kimi, eramızdan əvvəl I minilliyin sonunda eramızın I minilliyinin əvvəllərində Azərbaycan müxtəlif mədəniyyətlərin və dinlərin təsirinə məruz qalmış, bunun nəticəsində tarixən ölkəmizdə müxtəlif dinlərə münasibətdə yüksək tolerantlıq, dözümlülük mühiti yaranmışdır. Yunan-Roma mədəniyyəti, bütün antik sivilizasiyanın güclü təsiri altında inkişaf edən elm, ədəbiyyat və incəsənətimiz çox erkən dövrlərdə özünəməxsus forma və məzmununa malik olmağa başlamışdır. Heydər Əliyevin müxtəlif mərhələlərdə zəngin mədəniyyətimizin formalaşmasına zərdüştlüyün, yəhudi, xristian, həm də islam mədəniyyətinin təsir göstərdiyini vurğulayır və qeyd edirdi ki, Azərbaycan müxtəlif siyasi baxışların, iqtisadi münasibətlərin, dövlətçilik formalının təsirini öz üzərində hiss etmişdir [1].

Bir mədəniyyətin digər mədəni əsasda inkişafı çox geniş yayılmış tarixi-mədəni hadisədir. Mədəniyyət digər mədəni nailiyyətləri mənimsəməklə əvvəlki inkişaf məcrasından çıxaraq yeni, daha mütərəqqi "məhsul verməyə" başlayır. Qarşılıqlı mədəni mənimsəmələr təkcə unifikasiya və sintez prosesi kimi deyil, həm də müxtəlif şəraitdə yeniliyin yaranması prosesi kimi də

qəbul edilməlidir. Başqa sözlə, yeniliyin meydana çıxması, tərəqqi ancaq müxtəlifliklərin mövcudluğu şəraitində mümkündür və əksinə, yekincisliyin mövcud olduğu, hərəkətin olmadığı şəraitdə inkişafdan, tərəqqidən danışmaq yersizdir.

Dünya çoxçalarlıdır. Hər bir xalqın, ölkənin öz tarixi, öz mədəni-mənəvi dəyərlər sistemi mövcuddur. Onlar eyni zamanda müxtəlif iqtisadi inkişaf səviyyəsinə, sosial həyat tərzinə görə fərqlənilir. Bu fərqlilik, müxtəliflik dünyanın çoxçalarlılığının əsas təzahürü olmaqla, həm də tərəqqinin əsas hərəkətverici qüvvəsidir. Qədim Çin misalında deyildiyi kimi əgər vəhdət (harmoniya) yenilik yaranmasına gətirib çıxarırsa, yekincilik (unifikasiya) irəliyə doğru hərəkətin qarşısını alır. Əlbəttə, bu bütün bəşəriyyətin dəyərlər sistemində bəzi ümumi kriteriyaların olduğunu heç də istisna etmir. Lakin bu ümumi kriteriyalar belə müxtəlif regionlarda və xalqlarda müxtəlif cür dərk edilir və qəbul edilir.

Beləliklə, mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsiri və əlaqəsinin perspektivi baxımından aşağıdakı ssenarilərin mövcudluğunu qeyd etmək olar:

1. Simbioz. Minimal qarşılıqlı təsiri nəzərdə tutan bu ssenaridə bir-birindən müəyyən dərəcədə təcrid olunmuş sahələrdə ənənələrin və müasirliyin müxtəlif formalarının nisbətən müstəqil mövcudluğu qorunub saxlanılır. Qərb bu zaman elmi-texniki, Şərqi isə mədəni-humanist əsasların daşıyıcısı kimi çıxış edir.

2. Münaqişəli qarşılıqlı əlaqə, ənənəvililiyə qarşı modernləşmə. Bu yanaşma Qərbin üçüncü dünya ölkələrinin sosial-mədəni həyatın təsirini qəti şəkildə rədd edir.

3. Sintez. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin özünəməxsusluğunun Qərbin modernləşmə xəttinə uyğunlaşması. Bu prosesdə hər iki əsasların qarşılıqlı tədrisən aradan qalxmağa başlayır və mədəniyyətin əvvəlki dəyərlərə əsaslanan, ancaq keyfiyyətcə dəyişmiş, bütövlükdə yeni vəziyyəti yaranır.

Bu gün özünəməxsusluq məfhumu müstəqillik, suverenlik, azadlıq məfhumları kimi çox dəbdə olan məfhumdur. Lakin o da etiraf edilməlidir ki, bir sıra hallarda müxtəlif etnik, konfessional birliklərin "özünəməxsusluq" uğrunda mübarizəsi "müstəqillik", "azadlıq" uğrunda mübarizə kimi ağır, qarlı münaqişələrə gətirib çıxarır. Ona görə də milli fenomenin qabardılması digər birliklərlə qarşılıqlı əlaqəni pozmağa gətirib çıxarmamalıdır. Əslində milli loyqəlik, milli müstəsnaqlıq, "özünəməxsusluq"un mütləqləşdirilməsi, mədəni-milliyetçilik hegemonizm qədər təhlükəlidir. Bu baxımdan da "özünəməxsusluq" problemi yalnız mədəniyyətlərarası əlaqə, qarşılıqlı anlaşma və dialoq kontekstində öz həllini tapmalıdır.

Sivilizasiyaların, mədəniyyətlərin dinc yanaşı yaşamasına nail olmaq üçün hər bir xalqın öz dini, sosial modelini və həyat tərzini seçmək hüququ və azadlığı tanınmalı, müxtəlif mədəniyyətlər, hə-

yat tərzləri, siyasi sistemlər, dinlər arasında qarşılıqlı hörmət və qarşılıqlı anlaşmaya nail olunmalı, bunun üçün isə mədəniyyətlərin bərabər hüquqlu dialoqu, onların ən dəyərli və mütərəqqi dəyərlərinin azad mübadiləsi və mənimsənilməsi təmin edilməlidir.

Yuxarıda qeyd ediləni kimi, hər bir mədəniyyət özünü zənginləşdirmək üçün başqa mədəniyyətlərlə münasibətləri elementlərin mənimsənilməsinə ehtiyac duyur. Bu, həm də onun daşıyıcılarını, mədəniyyət subyektlərini özlərini daha yaxşı dərk etməyə, öz inkişafı üçün başqa mədəniyyətlərlə müqayisə etmək üçün zəruridir. Bunun üçüncüsü, dünyaya daha geniş gözlə baxmaq, digər mədəniyyətlərə malik, mentaliteti, həyat tərzini fərqli olan insanların mənəvi dünyasını başa düşməyə çalışmaq lazımdır. Müxtəlif xalqların, konfessiyaların dinc yanaşı yaşamasını təmin etmək, bəşər sivilizasiyasının çoxqatlılığını qoruyub saxlamaq üçün onlar arasında qarşılıqlı etimad və inamın möhkəmləndirilməsinə ehtiyac duyulur. Bunun üçün digər mədəniyyətin nümayəndələrinə qərəzli münasibət və yanlış təəvvürlər, yad mədəni dəyərlərin zorla qəbul etdirilməsi cəhdləri, bir mədəniyyətin digərlərindən üstünlüyü haqqında qeyri-humanist fikirlər qətiyyətlə rədd edilməlidir.

Bu gün yenidən dirçəlməsinə ciddi cəhdlər göstərilən "sentrizm"lər, başqa "izm"lər, mədəni hegemoniyaya ilə bağlı iddialar sülhün bərqərar

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

olunmasına deyil, xalqlar arasında nifaqın, etimadsızlığın güclənməsinə xidmət edir.

Hərbi, siyasi, iqtisadi, texnoloji, informativ vasitələrlə, zorakı metodlarla başqa xalqların həyatına müdaxilə etmək və öz həyat dəyərlərini, ideyalarını, təsəvvürlərini onlara zorla qəbul etdirmək cəhdləri müasir dünyada yol verilməz siyasət kimi lənətlənməli və pislənməlidir.

Müxtəlif mədəniyyətlərin nümayəndələri öz dəyərlər, ənənələr sisteminin, həyat tərzinin çərçivələrini. aşmağı bacarmalı, qarşılıqlı anlaşma nümayiş etdirməli, bütün bəşəriyyətin gələcəyi naminə global problemləri həll etmək üçün bərabər hüquqlu tərəfdaş kimi dialoqa girməlidirlər.

3.3. Mədəniyyətlərarası münasibətlər və milli dövlətlər

Tarix boyu həmişə mədəniyyətlər və geniş mənada sivilizasiyalar beynəlxalq siyasi münasibətlərə böyük və heç də birmənalı olmayan təsir göstərmiş və göstərməkdədir. İqtisadi qloballaşma proseslərini sürətlənməsi, müasir informasiya yayımı vasitələrinin görünməmiş inkişafı müxtəlif siyasi sistemlər arasında təmas imkanlarını daha da artırır, mədəniyyətlərin beynəlxalq siyasi münasibətlərə təsiri daha aşkar xarakter

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

almağa başlayır. Tarixən dövlətlər mədəniyyətlər və sivilizasiyalar arasında əlaqələndirici həlqə kimi çıxış etmiş və etməkdədir. S.P.Hantinqtonun sivilizasiyaların münasibətləri nəzəriyyəsində bütün sivilizasiyalararası münasibətlər birbaşa dövlətin rolu ilə əlaqələndirilir. Müəllif sivilizasiyaları dövlətin məhsulu hesab edərək iddia edir ki, gələcəkdə də dövlət beynəlxalq münasibətlərin ən əsas subyekti olaraq qalacaqdır. Onun nəzərinə, dövlətlər sivilizasiya institutları vasitəsilə öz xüsusiyyətlərini və mənafeələrini daha sərt qorumağa çalışacaqlar. Sivilizasiyanın dünya siyasəti ilə əlaqəsində dövlət əsas yer tutduğundan mədəniyyətin də dünya siyasətinə təsirinin artması əsasən dövlət institutları vasitəsi ilə baş verəcəkdir [212].

Məlumdur ki, uzun tarixi müddət ərzində beynəlxalq işlərdə suveren dövlətlər əməli olaraq yeganə fəal subyekt olmuşdur. Lakin qloballaşma və beynəlxalq münasibətlərdə cərəyan edən digər proseslər və çağırışlar suveren dövlətlərin roluna və hüquqlarına yenidən baxmağa vadar edir. Siyasi proseslərin təhlili göstərir ki, suveren dövlətlər beynəlxalq münasibətlərin yeganə hərəkətverici subyekti rolunu tədricən itirməkdədirlər. Ancaq bununla yanaşı nə yaxın gələcəkdə, nə də uzaq perspektivdə mədəniyyət beynəlxalq münasibətlər sahəsində dövlətlərin funksiyalarını öz üzərinə götürmək və ya onu əvəz etmək iqtidarında olmayacaqdır. Ən əvvəl ona görə ki,

nə mədəniyyət, nə də sivilizasiya bütövlükdə fəvqəlmilli (transmilli) maraqları təmsil edən subyekt deyildir və ola da bilməz. Məlumdur ki, beynəlxalq münasibətlərin əsas problemini müxtəlif milli maraqların tənzimlənməsi, uzlaşdırılması təmin edir. Maraqların ifadəçisi subyekt kimi isə mədəniyyət deyil, məhz dövlət çıxış edir. Bu gün hətta ən yüksək inkişaf səviyyəsinə çatmış qərb sivilizasiyasının belə hansısa fəvqəlmilli, ümumi marağa söykəndiyini və ya onun hər hansı ümumi maraqlara əsaslanan subyekt olduğunu iddia etmək mümkün deyildir. ABŞ və ya Avropa dövlətləri qərb demokratik dəyərlərini yaymaq adı altında əslində öz maraqlarını güdürlər.

Qərb sivilizasiyasının tarixi sübut edir ki, o heç də monolit hadisə olmayıb, daxili ziddiyyətlərlə doludur. Bu fenomenin təşəkkül tapdığı Qədim Romadan başlayaraq Qərb sivilizasiyasının müxtəlif ünsürləri arasında daim rəqabət, münaqişələr getmiş, dövrümüzün son iki dağıdıcı müharibəsi də onun ziddiyyətlərinin nəticəsində baş vermişdir. Bu gün dünya Avropa Birliyi formasında özünün ən dərin inteqrasiya modelini ortaya qoymuşdur, lakin onun daxilində milli dövlətlərin maraqları arasında, eləcə də ayrı-ayrı dövlətlərlə Birliyin ümumi maraqları arasında təzadlar, ziddiyyətlər tez-tez özünü göstərir.

İslam dünyasında son 60 ildə baş verən proseslər, Yaxın Şərq hadisələri, ərəb ölkələrində 2011-ci ilin əvvəlində başlamış inqilabi

dəyişikliklər və onlara fərqli münasibət də islam sivilizasiyasının vahidliyi haqqında söhbətlərin rəvayət olduğunu bir daha sübut edir. Nə Fələstin məsələsində, nə İraq məsələsində, nə də digər məsələlərdə ərəb dünyasının yekdil mövqə nümayiş etdirməməsi bir daha göstərir ki, sivilizasiya və ya mədəniyyətin gücü hələlik dünya siyasətinin inkişaf istiqamətini dəyişdirmək iqtidarında deyildir. Mədəniyyət yalnız siyasətə və iqtisadiyyata söykənərsə, real qüvvə ola bilər. Bu gün siyasi-iqtisadi kompleks özünü dövlətdə təzahür etdiyindən, mədəniyyətin də rolu dövlətin fəvqündə deyil, ona istinadda özünü göstərə bilər.

Müasir qərb politologiyasında beynəlxalq əməkdaşlığın və bütövlükdə beynəlxalq münasibətlərin iki kateqoriyası haqqında nəzəriyyə formalaşmaqdadır: "Yüksək dərəcədə siyasiləşmiş" və "nisbətən aşağı dərəcədə siyasiləşmiş" beynəlxalq münasibətlər.

Birinci kateqoriyaya dünyada sülhün və təhlükəsizliyin təmin edilməsi ilə bağlı beynəlxalq məsələlər, ikinci kateqoriyaya isə iqtisadiyyata, ekologiyaya, sosial sahəyə, insan hüquqlarına aid məsələlər aid edilir [191, 305-308]. Birinci kateqoriyaya aid olan və aşkar siyasi xarakter daşıyan məsələlərin həllində qərar qəbul etmə statusu ancaq dövlətə məxsusdur. Ancaq eyni zamanda ikinci kateqoriyaya aid məsələlərdə dövlət yeganə iştirakçı və yeganə qərar qəbul edən subyekt

deyildir. Çünki suveren dövlətlərdə hökumət orqanları ilə yanaşı qeyri hökumət təşkilatları da beynəlxalq münasibətlərin mühüm subyektinə çevriliblər. Ancaq qloballaşma şəraitində əsas yük və məsuliyyət yenə də dövlətin üzərinə düşür, çünki məhz o öz maraqlarını, ölkənin təhlükəsizliyini və bütövlüyünü qorumaq, daxili asayışı, sosial-iqtisadi inkişafı təmin etməlidir. Dövlət eyni zamanda qlobal iqtisadi və mədəni münasibətlərin doğurduğu mənfəi təsirin fəsadlarını maksimum dərəcədə qarşısını almağa çalışmalıdır.

Qeyd edildiyi kimi, müasir qloballaşma ancaq iqtisadi amillərlə məhdudlaşmur. Bu, həmçinin iqtisadi əlaqələrin inkişafı sayəsində qərb sivilizasiyasının dəyərlərinin və siyasi ideallarının geniş yayılması prosesidir. Bu, özünü ABŞ-ın xarici siyasətində xüsusilə göstərir. Siyasi, hərbi, elmi-texniki, informasiya qüdrətinə arxalanaraq ABŞ öz mədəniyyətini yaymağa və dəyərlər sistemini bütün dünyaya qəbul etdirməyə can atır.

Qloballaşmanı "amerikanlaşdırma"ya tabe etdirmək cəhdləri, əslində, bir tərəfdən ABŞ və onun bəzi Avropa müttəfiqləri, digər tərəfdən isə əksər dünya ölkələri və millətləri arasındakı mədəni mübadilədə böyük natarazlığa gətirib çıxarır. Amerika mədəniyyəti informasiya texnologiyaları və mass-media sahəsində yüksək inkişaf səviyyəsi və üstünlüyü sayəsində bütün dünyanı öz əhatəsinə alır. Bu gün sürətlə inkişaf edən internet texnologiyaları sahəsində də ABŞ

öz liderliyini saxlamaqdadır. Mərkəzində ABŞ-ın durduğu ümumdünya şəbəkəsi dünyanın bütün bölgələrində hər gün Amerika mədəniyyətini yaymaqdadır [88]. Məlum olduğu kimi informasiya mübadiləsini həyata keçirmək üçün vahid informasiya kodlaşmasından istifadə olunur ki, hazırda şəbəkədə bu funksiyanı ASCII (American Standard Code for International Interchange) yerinə yetirir. İnformasiyanın bu cür transmilli axını digər dilləri və yazı sistemlərini sıxışdırmaqla bəşər mədəniyyətinin çox çalarlı inkişafına əngəl törədir. Əgər nəzərə alsaq ki, informasiya axını bir istiqamətdə – inkişaf etmiş ölkələrdən inkişaf etməkdə olan ölkələrə yönəlmişdir və o özü ilə təkcə yeni texnologiyalar və biliklər deyil, həm də mədəniyyətin bütün kompleksini – dəyərlər sistemini gətirir, bu son nəticədə mədəniyyətləri öz milli-mənəvi köklərindən ayırmağa, mədəni monolateralizmə və hətta milli mədəniyyətin məhv olmasına gətirib çıxara bilər.

İqtisadi, hərbi-siyasi, informatika üstünlüklərindən istifadə etməklə öz mədəniyyətini zorla qəbul etdirmək müasir beynəlxalq siyasi mübarizənin spesifik xüsusiyyətlərindən biridir. Qərb dünyasının hakim dairələrinin bu sivilizasiyanın xüsusiyyətlərini və təcrübəsini ümumbəşəri təcrübə kimi bütün dünyada yaymaqla mənəvi üstünlüklər əldə etmək cəhdləri də bununla izah olunur. Müasir informasiya vasitələri, internet texnologiyaları bu məqsədləri həyata keçirməkdə,

dünya ağılığına nail olunmasında, qərb dəyərlərinin digər ölkələrin insanların şüurunda möhkəmlənməsində mühüm rol oynayırlar. Bu sahədə, artıq qeyd olunduğu kimi, dilin (xüsusən ingilis dilinin) imkanlarından geniş istifadə olunur. Təəssüf ki, dil faktorundan istifadə etməklə mədəni ekspansiya siyasəti yeridən təkə ABŞ və Qərb dünyası deyildir. Məgər Rusiyanın bəzi imperiyapərəst qüvvələrinin MDB ölkələrində rus dilinin mövcudluğu faktorundan istifadə etməklə, bu ölkələrin milli mədəniyyətlərinin inkişafına mane olmaq cəhdləri də mədəni ekspansionizmin forması olmaqla, açıq siyasi məqsəd daşıyırmı?

Belə şəraitdə əksər ölkələr əksinə öz mədəni dəyərlər sistemini qorumağa və yaymağa çalışır, mədəni suverenliyin qorunmasına dövlət suverenliyinin, müstəqilliyin mühüm vəzifəsi kimi yanaşırlar. Mədəni suverenlik, iqtisadi və siyasi suverenlik dövlət suverenliyinin mühüm aspekti kimi təzahür edir. Beləliklə, müasir beynəlxalq şəraitdə mədəni suverenlik özünü birinci növbədə siyasi subyektlərin (dövlətlərin) suverenliyini bir sıra inkişaf etmiş dövlətlərin siyasi şüur, həyat təzi, dəyərlər sistemi sahəsindəki basqılarına qarşı möhkəmləndirməyi tələb edir. Bu isə mədəniyyətlə siyasi müstəqillik arasında birbaşa qarşılıqlı asılılığın artmasına səbəb olur.

Milli mədəniyyətin və milli müstəqilliyin qorunub saxlanması müasir beynəlxalq münasibətlərin

aparıcı meylinə çevrilir. Müxtəlif inkişaf mərhələlərində olan, müxtəlif mental mədəni, tarixi xüsusiyyətlərə malik olan ölkələr üçün həm də fərqli dəyərlər sistemi səciyyəvidir. Məsələn, ABŞ öz xarici siyasətində insan hüquqları, azadlıq və demokratiyaya əsaslandığını iddia edirsə, bəzi ölkələr üçün suverenliyin möhkəmləndirilməsi ən yüksək dəyər hesab olunur. Onların nəzərincə, suverenlik olmadan insan hüquqları da təmin oluna bilməz. Əslində mədəni dəyərlər sistemindəki belə fərq normal qəbul edilməlidir. Əsas odur ki, bu fərqlər mədəniyyətlər, ölkələr arasında münaqişələrə gətirib çıxarmasın. Müxtəlif dəyərlər sistemi, mədəniyyətlər toqquşarkən eyni zamanda onlar kommunikasiyaya da girir, mübadilə prosesləri başlayır və son nəticədə qarşılıqlı anlaşma baş verir. Əgər sivilizasiyalararası münaqişələr mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsir formalarından biridirsə, mübadilə və təmaslar, mənimləmə və əxz etmə bu qarşılıqlı təsirin, qarşılıqlı əlaqənin başqa tərəfidir. Məhz bu amil müxtəlif tarixi köklərə malik insanların və xalqların dinc yanaşı yaşaması üçün mədəni əsas yaratmışdır.

Başqa mədəniyyətlərə hörmət, sülhün və dialoqun əsas şərtidir. 200-dən çox dövlətin, 2500-dən çox milli və etnik qrupun, çoxlu sayda dillərin mövcud olduğu dünyada sülhün və sabitliyin təmin edilməsində etnik-dini problemlərin ədalətli həlli mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dini,

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

mədəni müxtəlifliyə və özünəməxsusluğa hörmət, tolerantlıq, başqalarına münasibətdə səmimiyyət, ayrı-seçkilik salmadan təmasa girmək, qarşılıqlı etimad və bərabər hüquqlar, özünəməxsusluğu saxlamaqla ümumi dəyərlərə can atma, hər bir mədəniyyətin, bəşəriyyətin tərəqqisi üçün töhfə verməsinə şərait yaradılması – bütün bunlar dialoqu stimullaşdıran əsas amillərdir.

Azərbaycan xalqı dünyanın mədəni müxtəlifliyinə böyük hörmətlə yanaşır və qəbul edir. Xalqımızın əsrlərlə formalaşmış milli-mənəvi dəyərləri bəşəriyyət, dözümlülük, tolerantlıq kimi keyfiyyətlərlə zəngindir. Əslində bu təsadüfi deyil. Qərblə şərqin arasında mənəvi körpü olan, əlverişli geosiyasi mövqeyə malik Azərbaycan tarixən həmşə qərb və şərq mədəniyyətlərinin qovuşması, onların qarşılıqlı təsiri nəticəsində unikal mədəniyyət yaratmış bir məskəndir.

Qloballaşan dünyamız bu gün hər bir xalq, ölkə qarşısında təcili həllini tələb edən kompleks problemlər qoyur. Bu isə öz növbəsində ən müxtəlif istiqamətlərdə dövlətlərin birgə fəaliyyət strategiyasının işlənilməsinin zəruriliyini ortaya qoyur. Müəkkəb sosial, iqtisadi, elmi-texniki, mədəni, mənəvi problemlərin aradan qaldırılması, dünya nizamına nail olunması üçün birinci növbədə konsensusa gəlmək, mədəni baryerləri aradan qaldırmaq lazımdır. Bu məqsədə çatmağın yenə də yeganə yolu dialoqdur. Qarşılıqlı anlaşmaya nail olmaq üçün.

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

hər bir mədəniyyəti unikal dəyər kimi qəbul etməklə dar mədəni çərçivələrdən imtina etmək, mədəniyyətlərin, sivilizasiyaların dialoquna girmək lazımdır.

Bəşəriyyətin mövcudluğunun maddi, mənəvi, dini, intellektual şərtləri mədəniyyətlərin, sivilizasiyaların dialoqu problemi bu gün alim və siyasətçilər arasında tez-tez müzakirə olunur. Bu mədəniyyətlərin dialoqunda qlobal konsensusun aktuallığını bir daha ortaya qoyur.

IV FƏSİL

MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DIALOQU VƏ DIALOQ MƏDƏNİYYƏTİ

4.1. Müasir dövrün çağırışları və dialoq

Son onilliklərdə beynəlxalq münasibətlərdə, dünya proseslərində mədəniyyətin əhəmiyyətinin artmasını, mədəni irsin qorunması haqqında diskussiyaların çoxalması, kulturologiya elminin coşqun inkişafı, beynəlxalq və milli səviyyədə mədəniyyətə aid çoxlu sayda aktların qəbul edilməsi də sübut edir. Hazırda bəşəriyyət öz inkişafının elə səviyyəsinə gəlib çatmışdır ki, sosial həyatın əsas məsələlərini, mədəniyyət faktorunu nəzərə almadan həll etmək mümkün deyildir. Bəziləri mədəniyyətin rolunun artmasını ideologiyaların əhəmiyyətinin azalması ilə izah edirlər. Keçmiş sosialist sisteminin iflası postsovet cəmiyyətlərində həlli vacib bir məsələni ortaya qoydu – insanların mənəvi birliyini təmin etmək üçün hansı vasitələrdən istifadə etməli?

Humanitar elmlərdə bu problem mədəni identiklik problemi adlanır. İdentiklik – insanın özünü cəmiyyətin bir hissəsi kimi hiss etmək tələbatıdır. Sovet imperiyası süqut etdikdən sonra bu tələbat daha da kəskinləşdi. Kommunizm ideologiyasını bizim necə qiymətləndirməyimizdən asılı olmayaraq, o müəyyən tarixi dövr şəraitində cəmiyyətin bütövlüyünün, dövlətin qorunub saxlanmasında əsas rol oynamış, birləşdirici qüvvə kimi çıxış etmişdir. Məhz bu ideologiya onlarla xalqı və etnosu fövqəlmilli əsasda birləşdirməyə nail olmuşdur. Sovet ideologiyasının süqutundan sonra ictimai inteqrasiya problemi ciddiləşməyə başladı. Məhz belə şəraitdə mədəniyyətin statusu və rolu, hər bir sosial qrupun mədəni potensialı artmağa başlayır, mədəniyyət əsas birləşdirici qüvvəyə çevrilir. Bu amil mədəniyyətlərarası dialoqun əhəmiyyətini daha da artırır. Çünki dialoq həm bir tərəfdən xalqlar arasında qarşılıqlı əlaqənin əsası kimi, həm də onların mədəni potensialının üzə çıxarılması vasitəsi kimi çıxış edir.

Müasir tarix inkişaf mərhələsində dünyamızın ən mühüm problemlərindən biri mədəniyyətlər və sivilizasiyalar arasında dialoq problemidir. Bəs mədəniyyətlərarası dialoqun mahiyyəti nədən ibarətdir?

Dialoq, tamamilə yeni mədəni-tarixi proses olub, mədəniyyətlər, sivilizasiyalar, xalqlar, ölkələr arasındakı münasibətlərin yeni paradiqması, sülh və dinc yanaşı yaşamaq uğrunda

Sevda Ağamirzə qızı Əhadova

hərəkətdir. Dialoq müxtəlif dövlətlər arasında qarşılıqlı anlaşma və əməkdaşlıq, mədəniyyətlər arasındakı münaqişə və toqquşmaların qarşısının alınması, XXI əsrdə bəşəriyyət qarşısında duran qlobal problemlərin uğurlu həlli vasitəsidir. Yaşadığımız dünya çox rəngarəngdir. Bəziləri bu rəngarəngliyə dünyanın bütövlüyünə əsas təhlükə kimi, digərləri isə dünya prosesinin ayrılmaz hissəsi və inkişafın əsas perspektivi kimi baxırlar.

Beynəlxalq birliyin uzunmüddətli fəaliyyət proqramı kimi mədəniyyətlərin, sivilizasiyaların dialoqunun əsası 1998-ci ildə, BMT Baş Məclisinin qərarının qəbul edilməsi ilə qoyulmuşdur. XXI yüzillik BMT-nin himayəsi altında sivilizasiyalar arasında dialoq ili ilə başlamışdır. 9 noyabr 2001-ci ildə BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının 56-cı sessiyasında qəbul edilmiş "Sivilizasiyalar arası dialoq üçün qlobal gündəlik" bütün bəşəriyyətin taleyini müəyyənləşdirən, XXI əsrin imperativi olacaq tədbirlər proqramıdır. Yalnız sivilizasiyaların dialoqu və əməkdaşlığı əsasında XXI əsrin çağırışlarına cavab vermək, mürəkkəb qlobal problemləri həll etmək mümkündür:

Demoqrafik problemlər – yoxsul sivilizasiyalarda əhəlinin artması (demoqrafik partlayış), qərb ölkələrində isə əhəlinin azalması (depopulyasiya) və qocalması böhranın aradan qaldırılması; BMT-nin proqnozlarına görə XXI əsrin ortalarında yüzə yaxın ölkə depopulyasiya

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

vəziyyətinə düşəcəkdir.

Ekoloji problemlər – insan fəaliyyətinin nəticəsi olaraq təbii ehtiyatların tükənməsi və ətraf mühitin çirklənməsi;

Texnoloji – sivilizasiyalar və ölkələr arasında texnoloji fərqlərin artması, nəticədə istehsal, istehlak, xidmət sahələrində rəqabətədavamlılığın aşağı düşməsi;

İqtisadi - əhəlinin 15%-nin yaşadığı və dünya ümummilli məhsulun 78,4%-nin cəmləndiyi zəngin ölkələrlə, dünya əhəlisinin 40,5%-nin yaşadığı və ÜMDM-nin cəmi 3,4%-nə malik yoxsul ölkə və sivilizasiyalar arasında tarixdə görünməmiş uçurumun yaranması. Sivilizasiyalararası dialoq və əməkdaşlıq olmadan, bütün dünya üzrə ÜMM-ün yarıdan çoxuna nəzarət edən transmilli korporasiyaların hərisliyinin qarşısını almadan, bu problemi həll etmək mümkün deyildir.

Geosiyasi problemlər – sivilizasiyaların məhvəinə səbəb ola biləcək toqquşmaların, müharibə təhlükəsinin və beynəlxalq terrorizmin, zorakılığın və düşmənçiliyin qarşısı alınması; bütün sivilizasiya və xalqların əsas maraqlarını nəzərə almaqla, dialoqa, sivilizasiyaların bərabərhüquqlu əməkdaşlığına və tərəfdaşlığına əsaslanan çoxqütblü dünya düzəninə təşəkkül tapması, sivilizasiyalararası və dövlətlərarası münaqişələrin qarşısının alınmasında və həllində BMT-nin və dünya vətəndaş cəmiyyətinin rolunun artırılması.

Sosio-mədəni problemlər – XXI əsrin reallıq

larına uyğun olan dünyanın yeni mənzərəsinin yaradılması, təhsildə inqilabi dəyişiklərin həyata keçirilməsi və onların bütün ölkələrə, sivilizasiyalara yayılması, kütləvi, simasızlaşmış mədəniyyətin xalqların, etnik qrupların mədəni irsini qəbul edən və zənginləşdirən yüksək və çoxcəhətli mədəniyyətlə əvəz edilməsi; zorakılıq, etnik, irqi üstünlüyü mədh edən etikaya qarşı yeni humanist etikanın təşəkkül tapması, dini düşmənçilikdən və fanatizmdən imtina, bütün dünya dinlərinin birliyi, bütün sivilizasiyaların, mədəniyyətlərin və dinlərin dialoqu, qarşılıqlı anlaşması və əməkdaşlığı.

Bu problemlərin uğurlu həllinin əsas şərtlərindən biri sivilizasiyaların dialoqu və əməkdaşlığı ideyasını yalnız dar ziyalı qrupunun deyil, milyonların düşüncə tərzinə, ali məqsədinə çevrilməsinə nail olunmasıdır. Dialoq və əməkdaşlığın bəşəriyyətin məhvinin qarşısını alacaq yeganə vasitə olması fikri bütün insanların düşüncəsinə hakim kəsilməlidir. Bu ideya bütün ölkələrdə humanitar təhsilin əsasına çevrilməli, kütləvi informasiya vasitələri, bədii ədəbiyyat bunu təbliğ etməlidir.

Qarşılıqlı faydalı iqtisadi əlaqələr müxtəlif xalqları və sivilizasiyaları birləşdirən mühüm amildir. Tarixən beynəlxalq ticarət yolları, o cümlədən Böyük ipək yolu həmişə iqtisadi və mədəni mübadilənin, sivilizasiyaların intensiv dialoqunun vasitələri kimi çıxış etmişlər:

Bu əlaqələrin inkişaf etdirilməsi, əldə olunan gəlirlərin bütün ölkələr arasında, bərabər, ədalətli bölgüsü təmin edilməlidir. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının nəqliyyat koridoru kimi dünyada oynadığı rol, həyata keçirdiyi strateji xətt bütün dünya üçün nümunə və etalon ola bilər.

Sivilizasiyaların, xalqların, mədəniyyətlərin, dinlərin dialoqu və qarşılıqlı anlaşması terrorizmi, müharibələri, etnik separatizmi, zorakılıqları beynəlxalq və ölkədaxili münasibətlər praktikasından çıxara biləcək ən mühüm vasitədir. Yaranan ziddiyyət və münaqişələri (onlar həmişə olacaqdır – S.Ə.) zorakı yolla, qan tökməklə həlli metodlarına yol verilməməsi üçün müvafiq beynəlxalq şərait yaradılmalı, dünya ictimai rəyi buna qarşı yönəldilməlidir [180, 29-32].

Bu baxımdan dünyanın ən mürəkkəb regionlarından olan Qafqazda sülhün və sabitliyin təmin olunması, münaqişələrin həlli regionda millətlərarası, dinlərarası dialoqun əsas şərtidir. Bölgənin sülh bölgəsinə çevrilməsində Azərbaycan xalqının milli lideri Heydər Əliyev böyük səylər göstərmiş, onun sülh siyasətini Azərbaycan dövləti bu gün də ardıcılıqla həyata keçirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Heydər Əliyevə qədər, xüsusilə 1991-1993-cü illərdə Cənubi Qafqazda sülhün, sabitliyin təmin olunması, etnik münaqişələrin aradan qaldırılması siyasəti

nəzərdən qaçırılmış, onun aktuallığına və praktik həllinə ciddi fikir verilməmişdir. Yalnız H.Əliyevin Azərbaycanda siyasi hakimiyyətə gəlməsi ilə regionda bu istiqamətdə düşünülmüş siyasi tədbirlər həyata keçirilməyə başlandı. 1993-1996-cı illərdə H.Əliyevin mövcud beynəlxalq münasibətlər sistemində həyata keçirdiyi xarici siyasət sayəsində dünyanın ayrı-ayrı inkişaf etmiş, nüfuzlu və dünyada mövcud olan münafişələrin həllində xüsusi təsir gücünə malik dövlətlərin diqqətini. Dağlıq Qarabağ münafişəsinin sülh yolu ilə nizamlanması prosesinə cəlb etmək mümkün oldu. İ.Hüseynovanın qeyd etdiyi kimi, H.Əliyevin Qafqazla bağlı siyasəti region dövlətlərinin hər birinin suveren hüquqlarına, xalqların və millətlərin öz müqəddəratını beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində təyin edilməsinə hörmətlə yanaşılmasına, insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasına, separatizm və terrorçuluğa, dövlətlərin və xalqların təhlükəsizliyinə, milli və mənəvi dəyərlərin qorunmasına, milli və siyasi münafişələrin həllində birgə əməkdaşlığa yönəlmişdir [30, 318-319].

Qloballaşmanın ziddiyyətləri ən parlaq şəkildə sosiomədəni (elm, təhsil, mədəniyyət, etika, din) sahələrdə özünü göstərir. Qlobal informasiya məkanının təşəkkül tapması, İnternetin və telekommunikasiyanın inkişafı mədəniyyətlər, sivilizasiyalar, dinlər arasında qarşılıqlı əlaqələri artırır, onların qarşılıqlı zənginləşməsinə səbəb

olur. Eyni zamanda inkişaf etmiş ölkələrlə yoxsul ölkələr arasında həyat səviyyəsi, müasir texnika ilə təminat, mədəni nemətlərdən istifadə və s. göstəricilər üzrə qütbləşmə güclənir. İnformasiya şəbəkələrinə nəzarət edən transmilli şirkətlər onların vasitəsilə qərb sivilizasiyasının heç də yaxşı olmayan dəyərlərini dikte etməyə can atırlar. Bununla da sivilizasiyon və mədəni müxtəlifliyin itirilməsi, qeyri-humanist meyillərin güclənməsi, maddiyyətin aktivləşdirilməsi təhlükəsi güclənir. Məhz buna görə də qloballaşmanın təhlükəli meyillərinin aradan qaldırılması üçün sosiomədəni sahədə çoxcəhətli dialoq və əməkdaşlıq xüsusi mühümdür.

Dialoq və tərəfdaşlıq integral sosiomədəni dünyanın, biliklərə əsaslanan postindustrial cəmiyyətin təşəkkülünün başlıca yoludur. Əlbəttə, dialoq prosesi bu gün cəmiyyətin həyat fəaliyyətin bütün sahələrini – iqtisadiyyatı, siyasəti, texnologiyayı əhatə edir. Lakin ən mühüm və ziddiyyətli dialoq məhz mənəvi, sosial-mədəni sahədə gedir. Məhz bu sfera dialoq və əməkdaşlıq üçün daha açıqdır. Ölkələr və xalqlar elm, təhsil, mədəniyyət sahəsində daha çox qarşılıqlı fəaliyyətdədirlər. Elmin son nailiyyətləri, tələbə mübadiləsi, konfessiyalar arasında dialoq getdikcə genişlənməkdədir.

Eyni zamanda sosial-mədəni sahələrdə mövcud olan qarşıdurma və ziddiyyətlər bir sıra hallarda mədəniyyətlərarası münafişə və toqquş-

maların əsas amilinə çevrilir. Sivilizasiyalararası münasibətlərin hansı meylə – qarşıdurma və münaqişə, yoxsa dialoq və tərəfdaşlıq üstün gələcəkdir? Bəşəriyyətin mənafeyi heç şübhəsiz ikinci meylin qalib gəlməsini tələb edir. Çünki məhz sivilizasiya və mədəniyyətlərin dialoqu istənilən münaqişə təzahürünün (terrorizm, separatizm, ekspansiya, müharibə və s.) qarşısını almağa, sülh mədəniyyətinin təşəkkül tapmasına şərait yaradır. Dialoq bütün digər lokal mədəniyyətlərin mahiyyətini, mənafeyini və başlıca dəyərlərini anlamağa və nəzərə almağı kömək edir. Dialoq dəyərlər sistemi arasındakı fərqlərin, hər bir mədəniyyətin və sivilizasiyanın əhəmiyyətinin, müxtəlifliyinin düzgün anlaşılmasını nəticəsində sivilizasiyaların qarşıdurmasını aradan qaldırmağa, bu və ya digər sivilizasiyanın universallıq iddialarını, öz dəyərlərini zorla bütün dünyaya yaymaq, digər sivilizasiyaların özünəməxsusluğunu inkar etməyə yönəlmiş cəhdlərinin qarşısını almağa qadirdir.

Qarşılıqlı təsirin və qarşılıqlı əlaqənin daha yüksək forması olan qlobal problemlərin həllində sivilizasiyaların tərəfdaşlığı da dialoq əsasında qurulur. Tərəfdaşlıq sivilizasiyaların və mədəniyyətlərin qarşılıqlı anlaşmasının və etimadının daha dərin, daha sabit səviyyəsini nəzərdə tutur. Qlobal problemlərin həlli üçün zəruri olan ümumi strukturların yaradılması, imkanların səfərbər edilməsi, səylərin birləşdirilməsi

varlı və yoxsul sivilizasiyalar arasında iqtisadi, elmi-texniki sahələrdə təhsilin, mədəniyyətin, informasiya-kommunikasiya texnologiyaların inkişafında və mübadiləsində daha sıx əməkdaşlıq mühiti yaradır.

Bu gün mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dialoqu və əməkdaşlığın müxtəlif beynəlxalq qurumlar şəbəkəsi vasitəsilə müxtəlif təşkilatı formalarda və hüquqi cəhətlərdə həyata keçirilir. Ən böyük qlobal struktur, heç şübhəsiz, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və onun bölmələridir. Xüsusən elm, təhsil, mədəniyyət sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığa rəhbərlik edən YUNESKO-nun bu istiqamətdə rolu və xidmətləri böyükdür.

İstənilən dialoq bir növ ünsiyyət forması, müəyyən davranış qaydaları və mədəniyyətidir. Dialoqun bu səciyyəvi cəhətləri hüquqda ehtiva olunur. Dünya mədəniyyətlərinin dialoqu beynəlxalq münasibətlərin həyata keçirilmə formasıdır ki, bu da öz ifadəsini müəyyən qaydalarda tapır. Mədəniyyətlərin dialoqu beynəlxalq münasibətlərin forması kimi iki səviyyədə həyata keçirilir – mədəniyyətlərin daşıyıcıları olan insanların dialoqu və mədəniyyətlərin nümayəndələri olan dövlətlərin dialoqu.

Hüquqda insanların beynəlxalq dialoqu xüsusi mülkiyyət və şəxsi qeyri-mülkiyyət münasibətləri vasitəsilə ifadə olunur. Bəşəriyyət öz tarixi ərazisində bu münasibətlər sferasının tənzimlənməsi üçün milli hüquq sistemlərinin

qarşılıqlı əlaqə mexanizmini yaratmışdır. Bu mexanizmdə əsas yeri beynəlxalq xüsusi hüquq və beynəlxalq mülki proses tutur ki, onların əsas məqsədi xarici ölkələrdə yaranan hüquqi münasibətlərin legitimliyini tanımaqdan, bu münasibətlərin iştirakçılarının hüququnun məhkəmə müdafiəsini həyata keçirməkdən ibarətdir. Hüquqi tənzimlənmənin ayrı-ayrı sferaları (məsələn, xarici vətəndaşların hüquqi statusu, məhkəmələrdə onların prosesual hüquqları, müəllif hüquqlarının qorunması və s.) hüquq sistemlərinin səmərəli qarşılıqlı fəaliyyətini nümayiş etdirir. Lakin bu sferaya daxil olan bəzi münasibətlər, məsələn, ailə münasibətlərinə aid məsələlərdə hələ də razılaşıdırılmamış aspektlər mövcuddur. Məhz ailə münasibətlərində dünyanın mədəni müxtəlifliyi açıq və tam şəkildə özünü göstərir. Məhz burada hamı tərəfindən qarşılıqlı şəkildə qəbul edilmiş, vahid tənzimləmə sistemi yaratmaq sahəsində milli hüquqi sistemlərinin və dövlətlərin qarşılıqlı fəaliyyətində ən ciddi problemlər mövcuddur. Hətta Haaqa konfranslarının ailə və nikah məsələlərinə dair hazırladığı bir sıra konvensiyalar hüquqi tənzimləməni universallığını təmin edə bilməmişdir.

Beynəlxalq hüququn subyektləri kimi dövlətlərin dialoquna gəldikdə isə bu hadisə çoxplanlı xarakter daşıyır. Lakin mədəniyyətlərin beynəlxalq dialoqu forması kimi müasir beynəlxalq hüquq dövlətlərin iradələrinin razılaşıdırılmasının

nəticəsidir. Yalnız bunu sayəsində İkinci Dünya müharibəsindən sonra beynəlxalq hüququn hamı tərəfindən qəbul edilmiş prinsiplərini müəyyənləşdirmək mümkün olmuşdur. Bu prinsiplər bu gün də beynəlxalq münasibətlərin və beynəlxalq hüququn inkişafının əsasını təşkil edir.

Mədəniyyətlərin dialoqunun təmin edilməsində, onun beynəlxalq hüquq tənzimlənməsində insan hüquqlarının beynəlxalq-hüquqi müdafiəsi xüsusi yer tutur. Lakin təcrübə göstərir ki, dövlətlər beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərinin, o cümlədən insan hüququna hörmət prinsipini tanısalarda, onları öz milli hüquqlar sistemində müxtəlif cür tətbiq edirlər.

Dialoq haqqında danışarkən bu məfhumun konkret kontekstdə nədən ibarət olduğunu müəyyənləşdirmək lazım gəlir. Dialoqu mədəniyyətlərin mübadiləsi mənasında, "doktriner prozelitizm" kimi başa düşmək düzgün olmazdı. Dialoqun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bərabər hüquqlu tərəflər qarşılıqlı hörmət şəraitində bir-birlərindən nə ilə fərqləndiklərini, məhsuldar mədəni qarşılıqlı anlaşmanı təmin etmək üçün ümumi əsasın nədən başladığını müəyyənləşdirməyə çalışırlar.

Avropa Şurasının qəbul etdiyi "Mədəniyyətlərarası dialoqa dair "Ağ kitab"da (7 may 2008-ci il) mədəniyyətlərarası dialoq – müxtəlif etnik, mədəni, dini və linqvistik mənsubiyyətlərə və irsə malik fərdlər və qruplar arasında qarşılıqlı

anlaşma və hörmət əsasında açıq və nəzakətli fikir mübadiləsi kimi başa düşülür [70a].

Mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dialoqundan danışırkən ilk növbədə sivilizasiyalar və onların müxtəlifliyi və zənginliyi nəzərdə tutulur. Hazırda ölkələrin xarici siyasəti əvvəlkindən daha artıq dərəcədə mədəniyyətləri dialoqu, mədəni fərqləri, müxtəlif mədəni, dini, etnik birliklərin birgə yaşaması problemlərinin müzakirəsinə yönəldilmişdir. Dialoqa və əməkdaşlığa hazır olma hamı üçün baza prinsip olmalıdır. Yalnız belə şəraitdə azadlıq, bərabərlik, həmrəylik kimi universal dəyərləri qoruyub saxlamaq, separatizm, dini fanatizm, irqi, milli, ayrı-seçkilik, totalitar ideologiyalara qarşı birgə mübarizə aparmaq olar.

Bu gün bəşəriyyətin üzləşdiyi problemləri, təhlükələri yalnız bütün xalqların, dövlətlərin birgə səyi ilə aradan qaldırmaq olar. Buna görə də dünya mədəniyyətlərinin yanaşı yaşamasını təmin etmək üçün onların dialoqunu təşkil etmək, digər mədəniyyətlərin nəsildən-nəslə keçmiş dəyər təsəvvürlərinə və mədəni özəlliklərinə hörmətlə yanaşmaq lazımdır.

Azərbaycanın birinci ledisi M.Əliyeva dialoq haqqında danışırkən göstərir ki, mədəniyyətlərə və sivilizasiyalararası dialoq indi dünyada ən aktual və ən populyar mövzularından biridir. Müxtəlif ölkələrdə bu problemə həsr olunmuş, "dəyirmi masa"lar, konfranslar, forum-

lar keçirilir. Bütün bunlar öz-özlüyündə dialoqun bir növü olsa da təəssüf ki, mövcud vəziyyətə onun təsiri hələlik olduqca azdır. Düşmənçilik, dözümsüzlük, etnik təmizləmələr, soyqırımlar, müharibələr bugünkü dünyanın reallığıdır. Belə şəraitdə dialoq mövzusunə qatılan insanların – siyasətçilərin, ictimai və dini xadimlərin, alimlərin, sadə insanların sayı ildən-ilə artır. Bu da öz növbəsində mədəniyyətlərin, sivilizasiyaların qarşılıqlı əlaqəsi ilə bağlı müxtəlif ssenarilərin, konsepsiyaların, nəzəriyyələrin meydana çıxmasına səbəb olur. Artıq mədəniyyətlərə dialoq sifətində mədəniyyət probleminə çevrilmişdir. Bizim hər birimiz öz ölkəmizin vətəndaşı olmaqla yanaşı, bəşəriyyət adlı bir ailənin üzvüyük. Qloballaşma prosesi hər birimizi böyük və ümumi bir məkanın sakinlərinə çeviribdir. Bu məkanda insanlararası, dövlətlərə, xalqlararası dialoq məhz etik, normal, haqq-ədalət prinsipləri əsasında qurulmalıdır [20, 2011, 9 aprel].

Bu gün dünyada milli mədəniyyətlərin dialoquna münasibətdə iki yanaşma özünü göstərməkdədir. Birinci yanaşma mədəniyyətlərin aşağı və yüksək tiplərinin mövcudluğunu iddia edir. Bu zaman yüksək mədəniyyət tipi kimi ingilis-saks (Avroatlantika), Avropa mədəniyyəti qəbul edilir. Guya tarixi inkişafın gedişi onun qlobal üstünlüyünü, başqa mədəniyyətlər üçün nümunə olması hüququnu sübut etmişdir. Bu

yanaşmanın ideoloji-siyasi əsaslandırılmasını biz S.Hantinqtonun "Sivilizasiyaların toqquşması" əsərində görürük [212]. Müəllif dil, din və tarixi düşüncə birliyinə əsaslanaraq dünyanın müxtəlif mədəni tiplər sivilizasiyasına bölür. Bu sivilizasiyalar arasında münaqişələrin qaçılmaz olduğunu iddia edir.

Digər yanaşma hər bir mədəniyyətə dəyər kimi, qarşılıqlı mədəni zənginləşmə mənbəyi kimi münasibəti özündə ehtiva edir. Belə dialoq bərabərhüquqlu subyektlərin qarşılıqlı əlaqəsidir, əməkdaşlığıdır. Mədəniyyətlərarası dialoqda bu yanaşmanın əsas prinsipləri D.S.Lixaçevin müəllifi olduğu "Mədəniyyətin hüquq bəyannaməsi"ndə öz əksini tapmışdır: Mədəniyyət bəşəriyyətin humanistləşməsinin əsas mənbəyidir, hər bir xalqın mədəniyyəti onun mənəvi unikallığını müəyyənləşdirməklə, yaradıcı potensial və qabiliyyətini nümayiş etdirməklə yanaşı bütün bəşəriyyətin sərvətidir. Ona görə də hər bir milli mədəniyyətin qorunması və inkişafı bütün dünyanın birliyinin işi olmalıdır. Mədəniyyət xalqların, dövlətlərin, sivilizasiyaların sosial-iqtisadi inkişafının, insanın mənəvi-əxlaqi yüksəlişinin əsasıdır. Demokratik həyat dəyərlərinin və insan hüququnun təmin edilməsi birinci növbədə cəmiyyətin mədəni inkişaf səviyyəsi ilə ölçülür. Mədəni irsin hər hansı elementinin itirilməsi əvəzolunmaz itkidir və bütün bəşəriyyətin mənəvi yoxsullaşmasına aparır. Mədəni qarşılıqlı anlaşma və mədə-

niyyətləri qarşılıqlı surətdə zənginləşdirən dialoq iradəsinin olmaması münaqişə və müharibələrin əsas səbəblərindən biridir. Məhz dialoq xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşmanı təmin edir, onların hər birinin mənəvi unikallığını üzə çıxarmağa kömək edir. Müasir dünya birliyinin iqtisadi və siyasi inteqrasiyası şəraitində mədəni inkişaf və mədəni həmrəylik tolerantlığın, qarşılıqlı anlaşmanın və demokratiyanın rəhni müharibə və zorakılığın qarşısının alınması şərtidir [133].

Akademik D.S.Lixaçevin mədəniyyətə yanaşması da diqqəti cəlb edir: "Mədəniyyət müəyyən məkanda yaşayan insanları adi əhalidən xalqa, millətə çevirən bütöv hadisədir. Mədəniyyət məfhumuna din, elm, təhsil və insanların və dövlətin mənəvi və əxlaqi davranış normaları daxil olmalı və daxildir. Mədəniyyət Allah qarşısında xalqın və millətin varlığını zəruri edən amildir [134, 349]. D.Lixaçev kulturəsferə (mədənisferə) məfhumunu dövrüyyəyə daxil etmiş, mədəniyyətin inkişafını dinamikada və fərqlilikdə, onun ayrı-ayrı hadisələri, fenomenləri, elementləri, qatları, yarım sistemləri arasında fasiləsiz dialoqda görürdü [134, 254-258].

Sivilizasiya proseslərinin, birinci növbədə qloballaşmanın sürətlənməsi şəraitində dünyanın müxtəlif xalqlarının mədəniyyətləri də təhlükə altında qalır. Kütləvi kommersiya mədəniyyətin güclənməkdə olan müdaxiləsi həm milli mədəniyyətlərin özünəməxsusluğuna, həm

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

də bütövlükdə bəşəriyyətin mədəni inkişafına real təhlükə yaradır. Buna görə də hər bir xalqın mədəniyyətinin qorunması və inkişaf etdirilməsi, millətlər arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin və məhsuldar dialoqun inkişaf etdirilməsi üçün milli və beynəlxalq səviyyədə müvafiq tədbirlər işlənib hazırlanmalıdır.

Bu prinsiplial yanaşmalar getdikcə daha çox insanların beynlərinə hakim kəsilməkdədir. Məhz bu düşüncələrin təsiri altında BMT nəzdində "Sivilizasiyaların alyansı" yaradılmış, mədəni müxtəliflik və mədəniyyətlərin dialoqu problemi ilə bağlı bir çox beynəlxalq sənədlər qəbul edilmiş, müxtəlif forumlar keçirilmişdir. Sevindirici haldır ki, Bakı şəhəri son illərdə bu cür səviyyəli bir neçə beynəlxalq foruma ev sahibliyi etmişdir ki, bu da Azərbaycanın dünya mədəniyyətlərarası dialoqda oynadığı məhsuldar rolu bir daha təsdiq edir.

Tarixən sivilizasiyaların dialoqu iki yolla baş vermişdir:

1. Uzun tarixi dövr ərzində sivilizasiyalararası qarşılıqlı əlaqələr. Bu obyektiv proses olub coğrafi, tarixi amillərlə şərtləşir və kimlərsə iradəsindən və ya seçimindən asılı deyildir. Bu cür əlaqələr qədim dövrdən başlayaraq indiyə qədər davam edir. Buna misal olaraq, Qədim Şərqlə antik dünyanın əlaqələri, orta əsrlərdə Asiya və Avropa arasındakı Böyük İpək yolu vasitəsilə həyata keçirilən əlaqələri göstərmək olar.

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

2. Sivilizasiya və mədəniyyətlərin onların nümayəndələri arasındakı dialoqu vasitəsilə gedən dialoq. Dialoqun bu forması coğrafi və tarixi amillərlə şərtlənməyən, məqsədyönlü fəaliyyət sahəsində həyata keçirilir.

Sivilizasiyaların dialoqu çoxqütblü dünyada sülhün və sabitliyin qorunmasının yeganə, eyni zamanda mürəkkəb və zəruri mexanizmdir. Dialoq beynəlxalq münasibətlərin yaxşılaşdırılması üçün universal model olmaqla, istər siyasətdə, istərsə də dində və mədəniyyətdə birtərəfliliyi, monoloqu inkar edir.

Beynəlxalq hüququn bir sıra normalarının dəyişdirilməsi ilə bağlı son vaxtlar səslənən təkliflər də məhz bu zərurətdən doğur. Sırr deyildir ki, bu normaların əksəriyyəti soyuq müharibə dövrünün, ikiqütblü dünyanın məhsulu olmaqla iri dövlətlərin maraqlarına hesablanmışdır, digər dövlətlərin və ölkələrin, xüsusən müsəlman ölkələrinin maraqlarını nəzərə almır.

İran İslam Respublikasının keçmiş prezidenti M.Hatəmi qeyd edir ki, qloballaşma meyli müasir dünyanın çoxqütblülüyünü nəzərə almaqla həyata keçirilməli, beynəlxalq institutların və qanunların, bütün dünya dövlətlərinin suverenliyinin və demokratiyanın möhkəmləndirilməsinə, onların beynəlxalq məsələlərin həllində məsuliyyətinin artırılmasına əsaslanan yeni qaydaların və yeni kollektiv hüququn yaradılmasını nəzərdə tutmalıdır. Bunun üçün beynəlxalq

sistemin bütün komponentlərinin (dövlətlər və vətəndaş institutları) qərarların hazırlanmasında və qəbulunda bərabər iştirak etmək hüququ olmalıdır [169, 47].

2001-ci ilin 11 sentyabr hadisələri də sivilizasiyalar və mədəniyyətlər arasında müntəzəm, konstruktiv dialoqun zəruriliyini bir daha sübut etdi. Həmin hadisələr göstərdi ki, terrorizmin bütün forma və təzahürlərinin aradan qaldırılmasının ən vacib şərtlərindən və səmərəli üsullarından biri də müxtəlif dinlərin, mədəniyyətlərin, sivilizasiyaların beynəlxalq arenada daimi iştirakına və daha dərin anlaşmasına nail olmaqdır.

Yeni sivilizasiyon inkişafın və dünya düzəninin yeni tipinin konturları artıq müəyyənləşməkdədir. Dünyanı dəyişmək, humanistləşdirmək üçün "yeni təfəkkür"ə ehtiyac duyulduğu getdikcə daha artıq dərk edilməkdədir. Məhz yeni planetar humanizm gələcək inkişafın əsas rəhnidir. Əlbəttə, yeni mədəniyyət öz-özünə və ya "sifarişlə" deyil, şüurların və təfəkkürlərin bir sıra köhnəlmiş təsəvvür və stereotiplərdən, oyun qaydalarından azad olması, bir-birini dinləmək və eşitmək qabiliyyəti aşılınması yolu ilə mümkündür. Bu təfəkkürün mənəvi-ideoloji əsasını planetar şüura malik, bütün Yer kürəsinin məsuliyyətini öz üzərində dərk edən insanların "kosmohumanist-sentrist dünyagörüşü" təşkil etməlidir. Bu dünyagörüşün təşəkkül tapmasının ilkin şərti ümumbəşəri dəyər olan, dünya sosisumunun sabitliyinin qarantı kimi

çıxış edən dünyanın müxtəlifliyinin, çoxçalarlılığının qəbul edilməsi və saxlanılmasıdır. Belə qlobal sivilizasiyanın təşəkkülü prosesində əsas təhlükə elə müxtəlifliyin qiymətləndirilməməsi, bəşəriyyətin gələcəyini uniformizmin, mədəni yekcinsliyin təntənəsi kimi təsəvvür edilməsidir. Təsadüfi deyildir ki, "Maneələri dəf edərkən. Sivilizasiyalararası dialoq" kitabının müəllifləri "müxtəliflik qorxusu"nu mədəniyyətlər və sivilizasiyalar arasında dialoqun qarşısında ən təhlükəli maneə hesab edirlər.

Şübhə yoxdur ki, müasir siyasi, iqtisadi, mədəni qloballaşma və inteqrasiya bu proseslərin qanunauyğun mərhələsi olan sivilizasiyaların konvergensiyasına və hətta konfederasiyasına doğru aparır. Onlar arasında qarşılıqlı münasibətlər birgə fəaliyyətin məhsulu olan və hamının qəbul etdiyi hüquqi normalar və etik prinsiplərlə tənzimlənəcəkdir. Əlbəttə, bunun nə vaxt baş verəcəyi, hansı mərhələlərdən və formalardan keçəcəyi haqqında proqnozlar vermək mümkün deyildir. Lakin son yekunu qlobal sivilizasiyanın təşəkkül tapacağı bu ümumdünya prosesinin əsas xüsusiyyətini mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dialoqunun, ümumi dəyərlərə münasibətdə qarşılıqlı anlaşmanın olması şübhə doğurmur.

Səmərəli dialoqun bərqərar olması üçün sosial-mədəni problemlər və münaqişələr yaradan qeyri-ekvivalent münasibətlərdən və mübadilələrdən imtina edilməli, dialoq iştirakçılarının bərabərliyi

təmin edilməlidir. Bu bir tərəfdən digər sivilizasiyaların özünəməxsusluğunu və dəyərlərinin unikalığı ilə hesablaşmayan texnogen mədəniyyətin hegemonluğundan, digər tərəfdən isə ənənəvi cəmiyyətlərin və mədəniyyətlərin təcrüdəlilik, qapalıq, elə həmin texnogen sivilizasiyanın nailiyyətlərini və dəyərlərini qəbul etməmək meyindən imtina etmələri tələb olunur.

Sivilizasiyalararası, mədəniyyətlərarası münasibətlərin dramatikliyinə və mürəkkəbliyinə baxmayaraq, onların dialoqu fundamental ziddiyyətlərin aradan qaldırılması, bütün tərəfləri qane edən qarşılıqlı əlaqə prinsiplərinin müəyyənləşdirilməsinin ən konstruktiv üsuludur. Bəzi hallarda dialoqun yalnız ənənəvi cəmiyyətlər üçün əhəmiyyət kəsb etdiyini, onun texnogen cəmiyyətlər üçün bir o qədər də aktual olmadığını iddia edənlər də tapılır. Bu gün dünya elə vəziyyətdədir ki, mövcud inkişaf modellərindən heç biri, o cümlədən “qızıl milyard” ölkələri başqaları üçün etalon ola bilməzlər. Ona görə də bütün sivilizasiyaların, mədəniyyətlərin bərabər şəkildə iştirak etdiyi, iştirakçıların inkişaf etmiş, inkişaf etməmiş, birinci, ikinci, üçüncü dərəcəli ölkələrə və b. təsnifatlara görə ayırmayan dialoq elə texnogen sivilizasiyanın özü üçün də xeyirlidir. Bu bir tərəfdən onun daşıyıcılarının başqa mədəniyyətlərə münasibətdə özünü göstərən özünəvurgunluq, lovgalıq, təkəbbürlük kimi ziyanlı yanaşmaları, fərdiyyətçiliyi, istehlakçılıq

təzahürlərini aradan qaldırmağa şərait yaradır. Digər tərəfdən, texnogen birliklərin daxilində mədəni zənginlik, özünəməxsusluqlar qorunub saxlanılır. Sırr deyildir ki, uzun illərdir Avropa xalqları arasında amerikan kütləvi mədəniyyətinin müdaxiləsinə müqavimət, öz milli identikliyi qorumaq cəhdləri açıq şəkildə təzahür etməkdədir.

Dialoq insan həyatının mühüm aspektidir. Dialoq danışıqlar aparmaq demək deyildir. Əgər danışıqlarda iştirakçı tərəflər öz mənafelərinin təmin etməyə çalışırlarsa, dialoqda isə, əksinə, iştirakçılar həqiqəti birgə axtarmağa can atırlar. Dialoqun məqsədi fərqləri müəyyənləşdirmək və tərəflərin mövqelərini daha da yaxşılaşdırmaqdır. Onun köməyi ilə daha az əhəmiyyətli fərqlərə hörmət etməklə mədəniyyətlərarası dəyərlərin vəhdətinə nail olmaq mümkündür. Mədəniyyətlər arasındakı fərqlər həmişə olmuş və olacaqdır. Lakin bu fərqlərə bəşəriyyətin hərəkətverici qüvvəsi kimi yanaşmaq lazımdır. Mədəniyyət müəyyən dəyərlər, ənənələr, normalar sistemidir, dünyagörüş tipidir. Müxtəlif cəmiyyətlərdə, mədəni birliklərdə dünyabaxışlar da müxtəlifdir. Bu baxışları yaxınlaşdırmaq, hamı üçün məqbul qərarlar tapmaq üçün hamı tərəfindən qəbul edilmiş prinsip və dəyərlərə istinad edilməlidir. Mədəniyyətlərin müxtəlifliyi və ümumi dəyərlər bütün dünyada dinc münasibətlər və təhlükəsizlik üçün əsas şərtlərdən biri olmalıdır. Bu planda beynəlxalq söylər, o cümlədən BMT Baş Məclisinin

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

2001-ci ili sivilizasiyalararası dialoq ili, 2010-cu ili Beynəlxalq Mədəniyyətlərin yaxınlaşması ili elan etməsi, "Sivilizasiyalar alyansı" və digər beynəlxalq təsisatların təşəbbüsləri dünyada mədəniyyətə və mədəni dialoqa verilən önəmi bir daha sübut edir. Beynəlxalq münasibətlərin bütün subyektlərinin mədəni dialoqa cəlb edilməsinə səy göstərməklə, eyni zamanda mədəniyyət və dialoqun siyasiləşdirilməsinə yol vermək olmaz, əksinə siyasətin mədəniləşdirilməsinə, beynəlxalq məsələlərdə mədəni-etnik problemlərin, müdrikliyin, mənəviyyətin, ədalətin, intellektual mədəni varisliyin bərqərar olunmasına çalışmaq lazımdır. Qlobal mədəniyyətin digər mədəniyyətləri udan monstr kimi qavranılmaması üçün bu mədəniyyətin əsas komponenti kimi bütün bəşəriyyətin ümumi sərvəti olan mənəvi prinsiplər hamının həyat tərzinə çevrilməlidir.

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

4.2. Mədəniyyətlərin dialoqu və universal dəyərlər

Mədəniyyətlərin yaxınlaşmasının əsas şərtlərindən biri də bütün mədəniyyətlərə xas olan dəyərlərin (universal dəyərlərin) mövcud olmasıdır. Eyni zamanda mədəniyyətlərin çarpazlaşmasının, yaxınlaşmasının da müəyyən sərhədləri, çərçivələri vardır. Hər bir mədəniyyət özünü qorumağa, özgünlüyünü inkişaf etdirməyə can atır və bununla da sosiomədəni birliklərin etnomədəni, dini, siyasi, iqtisadi, professional, kooperativ və digər dəyərlərinin zənginliyini və müxtəlifliyini təmin etmiş olur.

Universal dəyərlərin tərkibi ilə bağlı konsensusa gəlmək üçün birinci növbədə dəyərin mahiyyətini dəqiqləşdirmək ehtiyacı yaranır. Rusiya sosioloqu N.Lapinə görə dəyərlər – fundamental normalar rolunu oynayan ümumiləşdirilmiş məqsədlər və onlara nail olmaq vasitələridir. Məhz dəyərlər həyati əhəmiyyətli vəziyyətlərdə fərdlərə davranış seçimi etməyə kömək etməklə cəmiyyətin inteqrasiyasını təmin etmiş olur. Hər bir dəyər və onların məcmusu fərdlərdə və cəmiyyətlərdə təcəssümünü tapır. Təməl dəyərlərin iki mədəni tipi mövcuddur: ənənəvi (tradisional) və postənənəvi (post tradisional, müasir, liberal) dəyərlər [131, 105-107].

Eyni zamanda bütün mədəniyyətlərə xas olan mədəni – invariant dəyərlər də möv-

cuddur ki, onlar universal və ya ümumbəşəri dəyərlərdir. Hər bir cəmiyyətdə əhalinin etnik, tarixi xüsusiyyətlərini əks etdirən özünəməxsus dəyərlər strukturu formalaşır. Bu baxımdan Azərbaycan cəmiyyəti istisna deyildir. Xalqımız uzun illər boyu milli və bəşəri dəyərləri özündə yaşadan və təcəssüm etdirən toplum olmuşdur və bu mədəni simbiozu bu gün də davam etdirir, yaşadır. Məhz bu amil onun başqa xalqlarla qarşılıqlı anlaşmaya nail olmasının əsas səbəblərindən biridir. Xalqların qarşılıqlı anlaşma tələbatının ödənilməsi mədəniyyətlərin qlobal dialoqunun və çarpazlaşmasının əsas şərtidir. Qarşılıqlı anlaşma təkcə tələbat deyil, həm də hər bir cəmiyyət və qlobal birlik səviyyəsində bərqərar olunmalı universal dəyərdir.

Hər bir əşya, hadisə və ideya müəyyən dəyərə və qiymətə malikdir və bunun əsasında ona müvafiq münasibət formalaşır. Nəticədə insanın ətraf aləmə ümumi dəyər münasibəti təşəkkül tapır. Beləliklə, dəyər öz-özlüyündə şey deyil, şeyə, hadisəyə, prosesə, ideyaya münasibətdir. Analoji olaraq hər bir xalqın təbiətə, özünə və başqa birliklərə mənsub insanlara, ideyalara öz münasibətləri sistemi təşəkkül tapır ki, bu münasibətlər əsasında həmin xalqın dəyərlər sistemi və mədəniyyəti formalaşır [157, 46].

İnsan və cəmiyyətin bütün dəyərlər sistemində mədəni dəyərlər xüsusi yer tutur ki, o da öz növbəsində iki əsas qrupa bölünür: Birincisi, görkəmli

intellektual, bədii və dini yaradıcılıq əsərlərinin məcmusu; ikincisi – insanların birgə yaşayış prinsipləri: adətlər, ənənələr, şüur və davranış, hüquq stereotipləridir ki, onlar cəmiyyətin inteqrasiyasının, insanlar arasında qarşılıqlı anlaşmanın, həmrəyliyin, qarşılıqlı yardımın inkişafında aparıcı rol oynayırlar. Mədəni dəyərlərin hər iki qrupu istənilən mədəniyyətin nüvəsini təşkil edir və onun təkrarsızlığını müəyyənləşdirir [157, 46].

Özlərinə xas olan dəyərlər sisteminə, insanın cəmiyyətdə və dünyada yeri haqqında fərqli təsəvvürlərə malik müxtəlif mədəniyyətlər həmişə çarpazlaşmış, bir-biri ilə təmasda olmuşlar. Lakin son vaxtlara qədər onlar müəyyən dərəcədə bir-birlərindən təcrid olunmuş şəkildə mövcud olmuşlar. Müasir qlobalizasiya bu təcridçilik şəraitini tamamilə aradan qaldırmış, mədəniyyətlərin əlahiddə inkişafını mümkün-süz etmişdir. Belə şəraitdə mədəniyyətlərin total toqquşmasının qarşısının alınmasında yeganə vasitə - onlar arasında dialoqun yaradılmasıdır. Bu vəzifə ilk baxışdan asan görünsə də, ona nail olmaq çox çətindir. Mədəniyyətlərin qarşılıqlı münasibətlərində təkcə tolerantlıq kifayət deyildir, çünki hər bir mədəniyyət təbiəti etibarilə ekspansionist xarakterə malikdir. İnsanlar daşıyıcıları olduqları mədəniyyəti ən yaxşı, ən yüksək hesab edərək, onun dəyərlərinin başqaları tərəfindən mənimsənilməsini daha doğru hesab edirlər.

Dialoq qarşılıqlı anlaşma mühitində müm-

kündür. Bu isə birinci növbədə bir sıra ümumi dəyərlər, qarşılıqlı münasibətlərin hamı tərəfindən qəbul edilmiş prinsiplərinin mövcudluğunu tələb edir.

Müxtəlif mədəniyyətlərdə dəyərlər haqqında təsəvvürlər də bir-birindən ciddi şəkildə fərqlənirlər. Götürək elə insan hüquqlarına münasibəti. Məlum olduğu kimi insan hüquqları haqqında təsəvvürlər – Qərbi Avropa sivilizasiyasının məhsulu olsa da, bu hüquqlar bioloji mənşəyə malikdir və insanın təbiətini ifadə edir. Ona görə də onları təbii hüquqlar adlandırırlar.

Bəzi yanaşmalara görə insan hüququ konkret regionda (Avropada – S.Ə.) təşəkkül tapmış sivilizasiyanın müəyyən inkişaf yolunun nəticəsidir. Ona görə də dünyanın digər regionları üçün icbari deyildir.

Digər düşüncəyə görə, hüquq tarixən müəyyən regionda, müəyyən mədəniyyət çərçivəsində yaranırsa da, bu gün o ümumi xarakter daşıyır. Ona görə də insanın gələcəyini bu hüquqlardan kənardə təsəvvür etmək mümkün deyildir.

Ancaq onu da etiraf etmək lazımdır ki, müxtəlif mədəniyyətlər sistemində insan hüquqları ilə bağlı məsələlərə (xüsusən fərdin hüquqları ilə cəmiyyətin hüquqları nisbəti, hüquq və azadlıqların qarşılıqlı münasibətləri və s.) çox fərqli münasibətlər də mövcuddur. Ona görə də bu gün insan hüquqları ətrafında gedən müzakirələrin mövcudluğu da məhz insanın, onun azadlığı,

ləyaqətinin müxtəlif cür dərk edilməsi ilə bağlıdır. Əsas odur ki, bu diskussiyalar, mübahisələr dialoq çərçivəsində aparılsın. Bir dəyərlər sisteminin elementləri və prinsipləri digərlərinə məcburi şəkildə, iqtisadi, siyasi təzyiç vasitəsi və ya informasiya texnologiyalarının köməyi ilə qəbul etdirilməsin.

Universal dəyərlər ümumbəşəri məzmun daşıyaraq yalnız ifadə formalarına görə fərqlənirlər. Belə dəyərlər içərisində insan şəxsiyyətinin dəyərini xüsusi vurğulamaq lazımdır. Məhz o mədəniyyət baxımından cəmiyyətə, dövlətlərə, dinlərə və s. münasibətdə üstünlük təşkil edir. Ümumbəşəri planda dominant dəyər kimi vicdan dəyəri də qeyd edilməlidir. D.S.Lixaçev vicdanı, ümumiyyətlə mədəniyyətin nüvəsi adlandırmışdır.

Mədəniyyətlər, onların insan, onun hüquq və azadlıqları haqqında təsəvvürləri nə qədər fərqli olsalar da, onların hamısı üçün vahid kriteriya insan ləyaqətinin, azadlığının, ədalətin qorunması olmalıdır. Potensial çağırışlar qarşısında müxtəlif mədəniyyətlər yalnız birgə, dialoq vasitəsi ilə ümumi dəyərlərə çata bilirlər, bu onların özünüqoruma və inkişafının yeganə yoludur. Əks halda heç bir mədəniyyət ayrılıqda bu çağırışların (xüsusən texnologiya çağırışlarının) qarşısında tab gətirə bilməyəcəkdir.

Yad dəyərlərin, başqa mədəni etalonların zorla bəyinlərə yeridilməsi, tarixən formalaşmış ictimai

əlaqələrə mənfi təsir göstərir, sabit inkişafın qarşısını alır. XX əsrin siyasi tarixi də sübut edir ki, siyasi dəyişikliklər, inqilablar resepti ilə ənənəvi cəmiyyətlərə müdaxilə son nəticədə xaosə və qarmaqarıışıqlara gətirib çıxarır. Çox təəssüf ki, XXI əsrdə öz mədəni sistemlərini yüksək tutaraq inkişaf etməkdə olan üçüncü dünya ölkələrinə öz standartlarını, həyat tərzlərini, mədəni etalonlarını zorla qəbul etdirmək cəhdləri davam etməkdədir. Əfqanıstan, İraq, Liviya, Suriya bu düşüncənin heç də tam olmayan nəticələridir.

Yüksək inkişaf etmiş ölkələrin dünya sivilizasiyasının dini, mədəni, mənəvi dayaqlarını sarsıdan, mili maraqları, norma və ənənələri nəzərə almayan, dövlətlərin suverenliyini məhdudlaşdırmağa, bütün sivilizasiya strukturlarını Avrosentrik modelə uyğunlaşdırmağa cəhd göstərən siyasəti qloballaşmasının gizli tərəflərindəndir.

Müasir dünya eyni zamanda digər prosesin – sivilizasiyaların özünü təsdiq etməsi prosesinin təsirini də hiss edir. Sivilizasiyaların, mədəniyyətlərin bərabərsizliyi, Avropa mədəniyyətinin üstünlüyü kimi bəsit fikirləri özündə ehtiva edən Avrosentrizmdən fərqli olaraq sivilizasiyon yanaşma müxtəlif sosiomədəni birliklərə məxsus xalqların həyat tərzinin özünəməxsusluğunu, təkrarsızlığını, öz identikliyinə qoruyub saxlamaq səylərini təşviq etməklə, dünyanın inkişafı haqqında birtərəfli, yekcins təsəvvürləri rədd

edir. Bu yanaşmanın humanistliyi həm də ondadır ki, o sivilizasiyaların iyerarxiyasını, mütərəqqi və geridə qalan sivilizasiyalara bölgüsünü qəbul etmir. Bu isə mədəniyyətlərin dialoqu üçün zəruri amildir, çünki dialoq bərabərlik, əməkdaşlıq, qarşılıqlı mübadilə prinsiplərinə əsaslanmalıdır, daha güclü imkanlara malik mədəniyyətlərin, dəyərlərin, standartların, etalonların zorla qəbul etdirilməsinə qarşı çıxmalıdır.

Azərbaycanın birinci ledisi M.Əliyeva dünyadakı mövcud qarşıdurmaların qarşısını almaq üçün dünyanın bütün ölkələrinin Qərb modelini özünə nüsxə götürməyi təklif edən fikirlərə münasibət bildirərək göstərir ki, şübhəsiz ki, Qərbin demokratiya, azadlıq ideyaları, inkişafı və yüksək yaşam səviyyəsi təqdirəlayiqdir və bu gün dünyada mövcud olan mütərəqqi bir modeldir. Lakin biz hamımız yaxşı anlayırıq ki, bütün bəşəriyyətin belə yaşaması mümkün deyildir. Buna ilk növbədə bu gün dünyada mövcud olan resurslar imkan verməz və hətta biz geosiyasi, tarixi, mədəni amilləri də unutmamalıyıq. M.Əliyeva bir məqama da diqqət yetirərək vurğulayır ki, bu gün Qərbin bütün uğurları, o cümlədən elm, texnologiya, inkişaf sahəsindəki uğurları uzunmüddətli müstəmləkəçilik siyasətin nəticəsidir. Ona görə də belə fikirlər insanların gələcəyə deyil, yalnız keçmişə aparır. Bu yanaşmalar dialoqu qurulmasına xidmət etmir, əksinə, yeni münaqişələrə, yeni qarşıdurmalara

zəmin yaradır [10]. M.Əliyevanın belə bir konsepsiyanın arxasında müəyyən siyasətin, müəyyən siyasi qüvvələrin və siyasi ambisiyaların durduğunu və bu meylin müasir dünyada bir çox ciddi çağırışlar və təhlükələr yaratdığını qənaəti ilə də razılaşmamaq mümkün deyildir. Bu baxımdan S.Hantinqtonun bu fikri ilə razılaşmamaq mümkün deyildir ki, inkişafın Qərbi yolu dünyanın 95 faiz əhalisi üçün heç zaman ümumi yol olmamış və olmayacaqdır. Qərbi unikal olsa da, universal da deyildir [213].

Mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsi və qarşılıqlı mübadiləsi sivilizasiyaların və xalqların yaxınlaşması yolunda mühüm addımdır. Bu, birinci növbədə yeni, daha ədalətli dünyaya nizamının təşəkkül tapması üçün bütün dövlətlərin, xalqların, insanların birliyinin təmin edilməsini şərtləndirir. Bu birlik eyni zamanda hamı tərəfindən qəbul edilmiş ümumi dəyərlərə və prinsiplərə əsaslanmalıdır ki, onlar öz ifadəsini BMT-nin, digər beynəlxalq təşkilatların nizamnamələrində, sənədlərində əksini tapmışdır. Buraya birinci növbədə əsas insan hüquq və azadlıqlarına hörmət, şəxsiyyətin şərafət və ləyaqətinin uca tutulması; hüququn və qanunun üstünlüyü; başqa sosial-mədəni cəmiyyətdə tərbiyə almış insana hörmət, müxtəlif mədəniyyətlərin bərabərliyi, mədəni dəyərlərin, elmi-texniki, istehsal yeniliklərinin azad qarşılıqlı mübadiləsi, "güclü sivilizasiya"ların dəyərlərini

və etalonlarını başqa sosial-mədəni mühitə zorla qəbul etdirilməsinin yolverilməzliyi daxildir. Universal dəyərlər müxtəlif mədəniyyətlərin inkişafı prosesində təşəkkül taparaq onların birliyinə doğru hərəkətinin əsasını təşkil edə bilər və etməlidir. Çox təəssüf ki, qloballaşma hələlik bəşəri dəyərlərin birliyinə deyil, kütləvi istehlak mədəniyyətinin dəyərlərinin birliyinə aparır. Ona görə də ümumbəşəri dəyərlərin bərqərar olması həm ayrı-ayrılıqda bütün mədəniyyətlərin, onların daşıyıcılarının, həm də bütün bəşəriyyətin əsas məqsədinə çevrilməlidir.

Mədəniyyətlərin inteqrasiyası, qarşılıqlı əlaqəsi heç də "qlobal mədəniyyət" yaradılması məqsədi güdməməlidir. Onların özünü, öz təkrarsızlığını, özlərinə məxsus dəyər və ənənələrini qoruyub saxlamaq cəhdləri müdafiə olunmalı, bəşəriyyətin çoxcaqlı mədəni mənərəsinə xələf gətirilməməlidir.

Dəyərlər nəzəriyyəsində sosial, etnik və ümumbəşəri aspektlərin nisbəti prinsipi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Cəmiyyətin müstəsna olaraq sosial dəyərlərə istinad etməsi həm öz milli mədəniyyətinə, həm də dünya mədəniyyətinə biganə, indifferent münasibətin yaranmasına gətirib çıxara bilər.

Etnik dəyərlərə üstünlük verildiyi ənənəvi cəmiyyətlərdə fərdin adətlərdən, ənənələrdən, etnik norma və stereotiplərdən asılılığı onun şəxsiyyət kimi formalaşmasına və inkişafına mənfi

təsir göstərir. Etnik dəyərlərin dominantlığı digər mədəniyyətləri dərk etmədən və tanımadan imtinağa gətirib çıxarır. Belə cəmiyyətlər öz milli maraqlarına aludə olur ki, bu da milliyyətçilik, şovinizm kimi mənfi təzahürlər ortaya çıxarır. Bunun əksinə olaraq, cəmiyyətdə digər mədəniyyətlərə, onların dəyərlərinə, inkişaf yollarına meyillərin üstünlük təşkil etməsi bu tip cəmiyyətin öz milli mədəniyyətindən aralı düşməsinə (dekulturizasiyasına), kütləvi "kvazimədəniyyət" in yayılmasına şərait yaradır.

Ona görə də hər bir cəmiyyətin ahəngdar inkişafı sosial, etnik və ümumbəşəri dəyərlərin balanslı, qarşılıqlı təsir və qarşılıqlı çulğlaşması şəraitində mümkündür. Bunun üçün bir sıra vacib şərtlərə əməl edilməsi zəruridir: Mədəniyyətlərarası ünsiyyət və qarşılıqlı əlaqə mədəni fərqlərin dərk edilməsi ilə bağlıdır. İnsanlar təkcə mədəni fərqlərin mövcudluğunu qəbul etməklə kifayətlənməməli, bu dəyərlərin mahiyyətini dərinləndirərək etməli, başqa mədəniyyətlərin özünəməxsusluğunu qəbul etməli və öz davranışında nəzərə almalıdır.

Mədəniyyətlərarası ünsiyyətdə keçmişə deyil, gələcəyə baxılmalıdır. Əlbəttə, öz xalqının, başqa xalqın tarixini, ənənələrini, mədəniyyətini, ədəbiyyatını bilmək zəruridir. Lakin əsas diqqət keçmiş süləflərə deyil, gələcək nəsillərə yönəldilməlidir.

Mədəniyyətlərarası ünsiyyətdə iki mədəniyyətin nümayəndələrinin maraqlarının qorunmasına xüsusi yanaşma tələb olunur.

Əgər başqa insanların mədəniyyətində qəbul edilmiş dəyərlər sisteminə xələl gətirilirsə, onun milli hisslərinə toxunulur, milli ləyaqəti alçaldılırsa, onda mədəniyyətlərarası ünsiyyət və rabitə hökmən uğursuzluqla nəticələnir.

Hər bir xalqın dəyərlər sistemi haqqında öz təsəvvürləri vardır və heç kim onları başqalarına zorla qəbul etdirməməlidir. Dövlətlərarası münasibətlərdə dəyərlər sisteminin bərabərliyi dövlətlərin və xalqların dinc yanaşı yaşamasının və onlar arasında bərabərhuquqlu dialoqun ən zəruri şərtidir.

Dünya birliyində mədəniyyətlərin müxtəlifliyi obyektiv mövcuddur və bu müxtəliflik dünyanın çoxçalarlılığının sistem təşkilədiçi amilidir. Buna görə də mövcud çoxçalarlılığa hörmət qlobal sülhün təmin edilməsinin ən mühüm mədəni əsasıdır. Bu gün hərbi, iqtisadi qüdrətə əsaslanaraq qlobal mədəni müxtəlifliyi bir modelə əvəz etmək cəhdləri beynəlxalq sülhün əsaslarını dağıtmaq demək olardı. Hər bir ölkənin, millətin xüsusiyyətlərini, dəyərlər sistemini, mənəvi-etik standartlarını, yaşayış tərzini qarşılıqlı şəkildə dərk edərək qəbul etmədən, onlar arasında harmoniya yaratmadan sabit dünya düzəlinə nail olmaq mümkün deyildir. Dinamik və dəyişkən dünyamızda müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıq-

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

lı təsiri, qarşılıqlı zənginləşməsi onların hər birinin unikallığını qorunub saxlanması şəraitində təmin edilməlidir. Mədəni mühafizəkarlıq, başqa mədəniyyətlə təması zamanı öz unikallığını itirmək təhlükəsi, digər mədəniyyətlərə imperialist münasibət, sülhə, əmin-amanlığa əsas təhlükədir. Əsil və sabit sülh yalnız mədəni müxtəlifliyin mövcud olduğu zəmində mümkündür.

Bəşəriyyətin getdikcə artmaqda olan müxtəlifliyi, müxtəlif mədəniyyətlər arasında qarşılıqlı əlaqələrin intensivliyi demokratiya faktorunun xüsusi dəyər kəsb etməsini şərtləndirir. Məhz demokratiya bəşəriyyətin gələcək, münaqişəsiz inkişaf yolunun əsas təməli olmaqla, konsensus və tolerantlıq mühitinin formalaşmasına imkan yaradır.

Dialog sivilizasiya və mədəniyyətlərin açıqlığını tələb edir, açıq cəmiyyət ideali isə sosial həyatın demokratik təşkili şəraitində təşəkkül tapmış və möhkəmlənmişdir.

Müasir dünya prosesinin əsas meylləri ondan ibarətdir ki, ənənəvi cəmiyyətlərin transformasiyası və onların qabaqcıl ölkələr səviyyəsinə çatması, həm istehsal-texnoloji, həm də sosial-siyasi sahədə mövcud olan nailiyyətlərin mənimsənilməsi yolu ilə mümkündür. Sonuncular arasında həyat fəaliyyətinin demokratik nizamlanması formaları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Qlobal problemlərin həllinə fəvqəlmilliyə səylərdən, mədəniyyətlərin, ölkələrin dialo-

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

qundan kənarında nail olmaq mümkün deyildir. Bu da öz növbəsində sivilizasiyalararası, mədəniyyətlərarası, dövlətlərarası münasibətlərin demokratikləşməsini tələb edir.

Tarixi təcrübə sübut edir ki, sivilizasiyon inkişafını, ictimai quruculuğun və tənzimləmənin ən yaxşı üstün forması demokratiyadır. Demokratiya və liberalizm ideyalarının bütün dünyada geniş yayılması həm də onu sübut edir ki, bəşəriyyət yalnız onun mövcudluğu şəraitində ümumi dil tapmağa, dialoqa girməyə qadirdir. Məhz bərabərhüquqlu subyektlərin (fərdlərin, qrupların, dövlətlərin, konfessiyaların, mədəniyyətlərin, sivilizasiyaların) əsas ünsiyyət forması və üsulu olan dialoq demokratik prinsiplərə söykənməklə qarşılıqlı anlaşmağa nail olmağa və qlobal məsələlərin həllində konsensus əldə etməyə imkan verir. Əlbəttə, dialoq iştirakçılarının bərabərliyi o demək deyildir ki, qeyri-demokratik ölkələr, avtoritar və totalitar rejimlər demokratik ölkələrlə bərabər perspektivlərə və imkanlara malik olmadırlar. Sadəcə olaraq dialoq, xalqlar arasında siyasi, mədəni əlaqələrə, həm də ölkələrin daxili siyasi həyatına müsbət təsir göstərmək, xalqları demokratik dəyişikliklərə həvəsləndirmək, müsbət təcrübədən yararlanmaq imkanını yaradır.

Tarixi təcrübə həm də onu göstərir ki, sabitsizliyin, sosial gərginliyin, katalizmlərin gücləndiyi məqamlarda demokratiya repressiv rejimlərin yaranması üçün münbit şərait yarada bilər. De-

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

mokratiyaya əsaslanan sivilizasiyon sistemlər sosial və milli münəqişələrin yaranma ehtimalına qarşı qarantiya vermir. Hadisələrin gedişindən asılı olaraq elə amillər və güclər ortaya çıxa bilər ki, onlar demokratik prinsiplərdən öz bəd niyyətləri üçün istifadə edə bilərlər. Demokratik ənənələrin oturuşmuş olduğu qərb ölkələrinin təcrübəsi həm də onu təsdiq edir ki, demokratiyanın daimi təkmilləşməyə və inkişafa ehtiyacı vardır.

Yeni dünya düzəninin təşəkkül tapması şəraitində beynəlxalq mədəni münasibətlərdə demokratik prinsiplərin bərqərar edilməsi müxtəlif sivilizasiyalar arasında fərqlərin nəzərə alınmaması və ya həyatın demokratik təşkilinin qərb modelinin bütün ölkələrdə kor-koranə tətbiq edilməsi yolu ilə deyil, yenə də mədəniyyətlərin dialoqu, tolerantlıq, fərqliliyin təsdiqi, müxtəlif ölkələrin maraqlarının razılaştırılması yolu ilə mümkündür.

Yalnız o demokratiya universal demokratiya statusunu qazana bilər ki, o sivilizasiyalar arasındakı münasibətlərin əsas amilinə çevrilsin, mədəniyyətlərin dialoqunun, əməkdaşlığının və qarşılıqlı anlaşmasının katalizatoru və təşkilatçısı rolunu oynasın.

Hər bir xalqın öz mədəniyyətini və ənənələrini qoruyub-saxlamaq hüququnu müdafiə etməklə yanaşı, onları bir-birindən ayıran istənilən mədəni qapalıqlığı, milli müstəsnalıqlığı təbliğ edən siyasət və ideologiyalar qətiyyətlə rədd edilməlidir.

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

Müxtəlif dirlərə və millətlərə mənsub insanlar arasında əməkdaşlığı möhkəmləndirən ictimai institutlara mənəvi və maddi dəstək göstərmək, hər bir xalqda, hər bir insanda indiki və gələcək nəsillər qarşısında birlik və məsuliyyət hissi aşılamaq mədəniyyətlərin dialoqunun əsas vəzifəsi olmalıdır.

Beynəlxalq vəziyyəti müxtəlif mədəniyyətlərin münəqişəsinin təzahürü kimi təqdim etmək cəhdlərinin artdığı bir zamanda, YUNESKO-nun Baş konfransının 2 noyabr 2001-ci ildə keçirilmiş 31-ci sessiyasında üzv-dövlətlər yekdilliklə Mədəni müxtəliflik haqqında ümumi Bəyannamə qəbul etmişlər. Bəyannamə sülhün təmin edilməsinin ən yaxşı yolu kimi mədəniyyətlərarası dialoq təklif edir və bununla da mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların münəqişəsinin qaçılmaz olması haqqında tezisi qəti rədd edir.

Mədəni müxtəlifliyi bəşəriyyətin ümumi irsi səviyyəsinə qaldıran belə normativ sənədi beynəlxalq birlik ilk dəfədir ki, qəbul edirdi. Sənəddə göstərilir ki, biomüxtəliflik canlı təbiətə nə qədər lazımdırsa, mədəni müxtəliflik də bəşəriyyətə o qədər zəruridir və mədəni müxtəlifliyin qorunması etik imperativdir, o, insan şəxsiyyətinin ləyaqətinə hörmətdən ayrılmazdır.

Digər normativ aktlarla birgə mədəni müxtəliflik haqqında Bəyannamə YUNESKO-nun elan etdiyi yeni etikanın əsasını təşkil edir və yaxın gələcəkdə "İnsan hüquqları ümumi Bəyannaməsi"

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

kimi onun da beynəlxalq birlik üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəyi şübhəsizdir.

Mədəni özünəməxsusluğun qorunması, başqa mədəniyyətlərə tolerant münasibətin aşılınması, mədəni hüquqların tanınması uğrunda mübarizə məsələləri hələ ötən əsrdə qlobal diskussiyalar obyektinə çevrilmişdir. Ancaq öz mədəniyyətlərini inkişaf etdirmək, öz dininə etiqad etmək və onun ayinlərini azad yerinə yetirmək və öz dilində danışmaq hüququnun beynəlxalq səviyyədə tanınmasına, İnsan hüquqları üzrə Komissiya tərəfindən "Mədəni hüquqların əlçatırılığını və müxtəlif özünəməxsus mədəniyyətlərə hörmətin təşviq edilməsi haqqında" qətnamənin və digər beynəlxalq sənədlərinin qəbul edilməsinə baxmayaraq, İnsan hüquqlarına dair beş kateqoriyadan (mülki, mədəni, iqtisadi, sosial, siyasi hüquqlar) mədəni hüquqlar hələ də daha az diqqət cəlb edən kateqoriya olaraq qalmaqdadır.

XXI yüzilliyin çağırışları, ictimai inkişafın, beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində mədəniyyətin əhəmiyyətini daha da aktualaşdırır. Beynəlxalq təhlükəsizlik təkcə hərbi-siyasi məsələlərlə məhdudlaşmır. O daha geniş mahiyyət daşıyır və iqtisadi, sosial, mədəni aspektləri, sivilizasiyalararası dialoqun inkişafını özündə ehtiva edir.

Hər bir ölkə özü-özlüyündə etnik, dini, dil, irqi qruplardan ibarət multimədəni cəmiyyətdir

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

ki, onlar da özünəməxsus mədəni dəyərlərə, tarixi irsə, həyat tərzinə malikdirlər. Bu gün dünyanın 150-dən çox ölkəsində çoxsaylı milli və dini azlıqlar mövcuddur. Yalnız 30 ölkədə milli və ya dini azlıq mövcud deyildir ki, bu da əhalinin 10%-ni təşkil edir. Belə şəraitdə mədəniyyətin qorunması, məhsuldar mədəni dialoqun inkişaf etdirilməsi ilə bağlı beynəlxalq və milli səviyyədə tədbirlərin işlənilib hazırlanması zəruriliyinin dərk edilməsi vacibdir.

Müasir dünyada biz həm də təhlükəsizliyin iqtisadi, sosial, mədəni, ekoloji aspektlərinə toxunan miqrasiya axınlarının artdığının şahidi oluruq. BMT katibliyinin əhali artımı şöbəsinin qiymətləndirmələrinə əsasən bütün dünya üzrə miqrantların sayı 1990-cı ildən 2005-ci ilə qədər 36 mln. artmış və 2006-cı ildə 192 mln. nəfər təşkil etmişdir. Müxtəlif mədəniyyətlərə mənsub insanların miqrasiya prosesinə cəlb olunması həm də mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsinin artmasına səbəb olur. Miqrant axını əsasən inkişaf etmiş ölkələrə istiqamətlənsə də, miqrasiya bütün dünya regionlarında heç də birmənalı qiymətləndirilməyən nəticələrə gətirib çıxarır. Azərbaycan da dövrümüzün bu qlobal xarakter daşıyan prosesindən kənarda qalmamışdır. Bir tərəfdən azərbaycanlıların müəyyən hissəsi müxtəlif sosial-iqtisadi, humanitar səbəblərdən öz tarixi vətənlərini tərk edərək başqa ölkələrdə yaşayıb işləməyi üstün tutmuş, digər tərəfdən isə son dövrdə

Azərbaycanda yaşanan iqtisadi inkişaf buraya miqrasiya axınının güclənməsinə gətirib çıxarmışdır.

Müxtəlif mənbələrə görə bu gün dünyada 200-dən çox mədəni qrupa mənsub olan 800 mln. yuxarı insan siyasi həyatda məhdudiyətlərlə, milli, dini və dil əlamətinə görə ayrı-seçkiliklə üzləşir. Eyni zamanda siyasi və ya iqtisadi bərabərsizliyin aradan qaldırılması avtomatik olaraq hələ mədəni bərabərsizliyin ləğvi demək deyildir və bu gərginlik potensialı olaraq qalmaqdadır. Dünya təcrübəsi də göstərir ki, azlıqların əli hətta sosial, iqtisadi ehtiyatlara çatsa da, onların mədəni hüquqları müdafiəsiz qalır. Bu da yeni təhlükələrin, təhdidlərin təşəkkül tapmasına səbəb olur. Məhz bu baxımdan mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsi həm qarşılıqlı zənginliyin, həm də beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin edilməsi faktoru ola bilər.

Elmin, mədəniyyətin, təhsilin, kommunikasiyaların sürətli inkişafı, miqrasiya, urbanizasiya kimi proseslərin geniş aldığı qloballaşma dövründə, ölkələr və xalqlar arasında qarşılıqlı əlaqələrin, qarşılıqlı təsirin artması ilə yanaşı biz hələ də tez-tez dözümsüzlük, dini, etnik ekstremizm halları ilə rastlaşırıq. Çox təəssüf ki, irqi, dini, milli ayrı-seçkilik, ksenofobiya kimi halların mövcudluğu da mədəniyyətlər arasında qarşılıqlı əlaqələrə öz mənfi təsirini göstərir. Ona görə də cəmiyyətin inkişafı və təşkilində dinc

münasibətlərin mexanizmi kimi tolerantlığın rolu getdikcə artmaqdadır.

Belə şəraitdə tolerantlıq problemi bütün dünyada ən aktual və geniş müzakirə olunan problemlərdən birinə çevrilmişdir.

Tolerantlıq bəzən “dözümlülük” məfhumu ilə eyniləşdirilsə də, onlar arasında müəyyən fərqlərin olduğunu qeyd etmək lazımdır. Hazırda tolerantlıq başqalarının fikrinə, baxışlarına, hərəkətlərinə passiv itaətkarlıq kimi deyil, fəal mənəvi mövqe, etnoslar, sosial qruplar arasında qarşılıqlı anlaşma, digər mədəni, etnik, dini, sosial birliyə mənsub insanlarla pozitiv qarşılıqlı əlaqə naminə dözümlülüyə hazır olmaq kimi başa düşülür. Tolerantlıq – bəşəriyyətin vahidliyini, hər kəsin hamıdan, hamının hər kəsdən qarşılıqlı asılılığının intuitiv qavranılması, digərinin hüquqlarına (o cümlədən, başqa cür olmaq hüququna) hörməti özündə ehtiva edir.

YUNESKO-nun 1995-ci ildə 16 noyabr tarixli “Tolerantlıq prinsipləri” adlı Bəyannamədə qeyd olunur ki, tolerantlıq dünyamızın zəngin mədəni çoxçalarlığının, özünümüdafiə formalarının və insan fərdiyyətinin təzahür üsullarının müxtəlifliyinin qəbul edilməsi, düzgün başa düşülməsi və onlara hörmət edilməsi deməkdir. Cəmiyyətin tolerantlığı onun bilik səviyyəsi açıqlığı, ünsiyyət və fikir azadlığının dərəcəsi, malik olduğu mənəvi-etnik dəyərlərlə ölçülür.

Tolerantlığın sosial-psixoloji şərtlərinə aiddir: cəmiyyətin rifah halının yüksək səviyyəsi; özünəməxsus mədəniyyətin qorunub saxlanması; digər mədəniyyətə və şəxsiyyətlərə hörmət bəsləməyə imkan verən şəxsi ləyaqət hissinin mövcudluğu; cəmiyyətin açıqlığı; mədəniyyətlərarası təmasların mümkünlüyü; başqa mədəniyyətlərin və xalqların nümayəndələri ilə ünsiyyət təcrübəsinin mövcudluğu; hüquqi dövlətin, vətəndaş cəmiyyətinin yaranması; millətlərarası və digər münaqişələrin hüquqi əsasda tənzimlənməsi imkanının olması; insan hüquqlarına əməl edilməsi [167, 354-355].

Tolerantlığın sivilizasiyon, beynəlxalq, etnik, sosial, fərdi səviyyələri mövcuddur.

Beynəlxalq münasibətlərdə tolerantlıq böyüklüyündən, iqtisadi inkişafından, əhalisinin etnik, dini mənsubiyətindən asılı olmayaraq, dövlətlərin əməkdaşlığının və dinc yanaşı yaşamasının əsas şərtidir.

Etnik tolerantlıq yad həyat tərzinə, yad adət-ənənələrə, fikir və ideyalara dözümlülükdə ifadə olunur. Etnik tolerantlıq digər etnik qruplarla qarşılıqlı əlaqə zamanı yaranmış problemlə, münaqişəli vəziyyətlərdə üzə çıxır.

Sivilizasiyon tolerantlıq müxtəlif mədəniyyətlər arasında təmaslarda qeyri-zorakılığı nəzərdə tutur.

Sosial-mədəni tolerantlıq şəxsiyyətin mənəvi keyfiyyəti kimi digər insanlara, onların etnik,

milli və mədəni mənsubiyətindən asılı olmaya-raq dözümlü münasibət kimi xarakterizə olunur. Tolerantlıq müxtəlif maraqların və baxışların qarşılıqlı hörmətə və qarşılıqlı anlaşmaya nail olunması səylərində ifadə olunur.

Sosial mədəni tolerantlığın əsas struktur komponentlərinə hörmət, empatiya və nəciblik, mehribanlıq daxildir.

Tolerantlıq "başqa"sını dərk etmək mədəniyyəti kimi dialoqun əsasını təşkil edir və etno-mədəni münaqişələrin qarşısının alınması üsulu kimi nəzərdən keçirilir.

Bəşərsivilizasiyasının müasir inkişaf mərhələsi bütün bəşəriyyətin neməti olan mədəniyyətin qorunub inkişaf etdirilməsini təmin edə biləcək ümumi prinsiplərin işlənilib hazırlanmasını və qəbul edilməsini zəruri edir. Mədəniyyət bəşər mövcudluğunun əsas mənası və dəyəridir. Rusiyalı akademik D.S.Lixaçev bütün bəşəriyyətin ümumi sərvəti olan mədəniyyətin qorunub inkişaf etdirilməsi üçün ümumi prinsiplərin işlənilib hazırlanmasını və qəbul edilməsini hesab edirdi. Bu məqsədlə o, "Mədəni hüquqlar Bəyannaməsi"-nin layihəsini də hazırlamışdır ki, orada mədəniyyətin ictimai həyatda yeri və rolunun müəyyənləşdirilməsinə tamamilə yeni yanaşma təbiiq olunmuşdur. O, dünya xalqlarının əməkdaşlığının dialoqunu və qarşılıqlı anlaşmasını ədalətin və demokratiyanın rəhni, beynəlxalq və millətlərarası münaqişələrin, zorakılıq və

müharibələrin qarşısının alınmasının əsas şərti hesab edirdi [133, 36].

Mədəniyyətdən kənarında xalqların, dövlətlərin mövcudluğu öz mənasını tamamilə itirir. Mədəni hüququ yaşamaq hüququ ilə bir sırada qoyan akademik D.S.Lixaçev qloballaşma prosesini birinci növbədə iqtisadi maraqlarla deyil, mədəni maraqlarla uzlaşdırmağı tövsiyə edirdi. O, elə bir qloballaşma konsepsiyası yaratmağı təklif edirdi ki, o böyük xalqlarla kiçik etnoslar arasında balansın saxlanılmasını, qarşılıqlı zənginləşməsini, onların hər birinin unikallığının qorunmasını, bütün dünyada mədəni inkişafın harmonikliyini təmin etmiş olsun.

Qeyd edildiyi kimi, hər bir ölkənin mədəniyyətin qloballaşma prosesinin nəticəsi olaraq getdikcə daha artıq dərəcədə beynəlmiləlləşməyə məruz qalır, belə şəraitdə əsas məsələ milli özgünlüyün qorunub saxlanması üçün mədəni məkanın qorunub saxlanmasıdır. Balans problemi də məhz bundan ibarətdir. Bu balans tapmaq, müxtəlif mədəniyyətlər və sivilizasiyalar arasında qarşılıqlı anlaşmaya yardım etmək üçün bir sıra ümumi prinsiplər və müddəalara əməl edilməsi zəruridir.

1. "Yüksək" və "aşağı" sivilizasiyalar olmadığı kimi "yüksək" və "aşağı" mədəniyyətlər, irqlər, xalqlar da yoxdur. Onların hamısı öz-özlüyündə dünya mədəniyyət xəzinəsinə unikal və təkrarsız töhfələr verirlər.

2. Dialoqun bütün iştirakçıları bərabər hüquqlu tərəfdaşlardırlar, onlar bir-birlərini dinləməli və eşitməli, maraqlarını nəzərə almalıdırlar. Yalnız tərəflərin maraqlarının balanslarına əməl etməklə beynəlxalq münasibətlərin mövcud problemlərinin konstruktiv həlli mümkündür.

3. Mövcud problemlərin yalnız güc metodları ilə həllinə nail olmaq mümkün deyildir. Güc tətbiq edilməsi qısamüddətli səciyyə daşıya bilər və yeni, daha ağır böhranlara, təhlükələrə gətirib çıxara bilər. Bunun qarşısını almaq üçün dünya və regional preventiv diplomatiya mərkəzlərinin yaradılmasına ehtiyac duyulur.

4. Elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərini (birinci növbədə səhiyyə və farmakologiya) bütün bəşəriyyətin rifahı, naminə istifadə edilməsi üçün nemətlərə pulsuz əlçatırılıq təmin edilməlidir [113].

Mədəniyyətlərin dialoqu ümumdünya tarixi prosesin ayrılmaz tərkib hissəsi XXI əsrin dünyaya düzəninin formalaşmasının strateji istiqaməti kimi qarşılıqlı əlaqələrin bütün səviyyələrində - beynəlxalq, regional, dövlət, qeyri-dövlət qurumları, ayrı-ayrı şəxslər səviyyəsində xüsusi məsuliyyət tələb edir.

4.3. Sivilizasiyalararası dialoq: Qərb və Şərq faktoru

İctimai inkişafın və maddi mədəniyyətin inkişaf mərhələsi kimi səciyyələndirilən sivilizasiyaların (eləcə də mədəniyyətlərin) qarşılıqlı əlaqəsindən müasir dünyanın geosiyasi kontekstindən kənarında danışmaq mümkün deyildir.

Əksər qərb geosiyasətçiləri gələcək dünya inkişafının əsasən iki konsepsiyasından çıxış edirlər. Onlardan biri – neoatlantik konsepsiya (ən görkəmli nümayəndəsi S.P.Hantinqton) gələcək dünya nizamını müxtəlif sivilizasiyalar (əsasən 8 sivilizasiya – Atlantik, Latın Amerikas, slavyan-provaslav, islam, hind, Çin, Yaponiya, və Afrika) arasında mədəni, ideoloji, dini ziddiyyətlərin güclənməsi fonunda təsəvvür edir. Hantinqtonun məntiqincə bu ziddiyyətlər sivilizasiyaların toqquşmasına, lokal “qaynar nöqtələr”in və hətta mümkün global münaqişələrin yaranmasına gətirib çıxara bilər. S.P.Hantinqtona görə fundamental təsəvvür və dəyərlərlə bağlı mədəniyyətlər arasında müxtəliflik və fərqlilik münaqişələrin əsas mənbəyidir. O, əmindir ki, Qərb sivilizasiyası digər xalqların sivilizasiyalarından köklü şəkildə fərqlənir. O, müxtəlif sivilizasiyaların əsası kimi mədəniyyət faktorunu götürsə də, əslində mədəni müxtəliflik ideyasını qəbul etmək istəmir. Hantinqton liberalizm, bərabərlik, azad-

lıq, demokratiya, qanunçuluq, insan hüquqları, sekulyarizm kimi prinsiplərin dünyada bərqərar olunmasında ABŞ-in söylərini həddən artıq şişirtməklə, onun dünyada yüksək mədəniyyət və humanist dəyərləri möhkəmlənməsində də əsas rol oynadığını iddia edir [166].

Müəllif sivilizasiyalar rəqabətində mədəniyyət faktorunun mühüm rol oynadığını əsas gətirərək “sivilizasiyaların toqquşması” (The clash of civilizations) nəzəriyyəsində bu rəqabətin, qarşıdurmanın dövrümüzün əsas xassəsi olduğunu, sivilizasiyalar arasında yaxınlaşma və qarşılıqlı əlaqəyə nail olmağın mürəkkəb məsələ olduğunu iddia edir. Düzdür, sonralar, 1996-cı ildə nəşr etdirdiyi “The clash of civilizations and the remaining of the World” kitabında [212] müxtəlif dəyərlər sistemin’ və davranış normalarına malik mədəniyyətlərin yaxınlaşması nəticəsində vahid dünya sivilizasiyasının yaranması ideyasını irəli sürsə də, Qərb sivilizasiyasının, onun əsasını təşkil edən Amerika mədəniyyətinin üstünlüyünə inamını saxlamışdır. Bunu onun “Bütün qərb ölkələri üçün unikal və qiymətsiz olan sivilizasiyon maraqları, dəyərləri və mədəniyyətləri qoruyaq və möhkəmləndirək” çağırışı da təsdiq edir.

Amerikalı geosiyasətçi Frensis Fukuyamanın təklif etdiyi, “mondializm” adlanan ikinci konsepsiyaya görə gələcək dünya müstəsna olaraq qərb, Atlantik dəyərlərin qələbəsi ilə başa çatacaq, bütün ölkələr vahid planetar dövlətə tam

inteqrasiya olunacaqlar. Əlbəttə, qlobal inteqrasiyanın bəşəriyyətin gələcək inkişafının yeganə mümkün yolu olduğu şübhəsizdir, lakin "dünya hökumətinin" başçılıq etdiyi vahid dövlətin yaranması utopiya xarakteri daşıyır, ən azı uzaq gələcəyin, bir neçə yüzilliyin məsələsidir. İnteqrasiya mərkəzlərinin, dövlətlərin inkişaf yollarının müxtəlifliyi, sivilizasiyalararası ziddiyyətlərin dərinliyi buna imkan vermir. Bütün xalqların, dövlətlərin dünyabaxışlarının eyniləşməsi çox mürəkkəb və ağırlı prosesdir. Çünki onun nəticəsində bəzi sivilizasiyalar daha güclü inteqrasiya mərkəzlərinə güzəştə getməli, ikinci, həm üçüncü rollarla kifayətlənməlidirlər. Yuxarıda adı çəkilən sivilizasiyalardan hər biri (Afrika istisna olmaqla) perspektivdə sıçrayış etməyə, qısa müddətdə dünyanın lider sivilizasiyasına çevrilə bilər. Onların hər birinin bunun üçün böyük potensialı var, ancaq bu potensialın reallaşması həm dünyada gedən iqtisadi-siyasi proseslərdən, həm də hər sivilizasiyanı öz mədəni xüsusiyyətlərindən və mentalitetindən asılıdır. Vahid dünyanın gələcək siması necə olacaqdır?, bəşəriyyətin ən optimal inkişaf yolu hansıdır? Hansı mədəniyyət, hansı sivilizasiya aparıcı, birləşdirici sivilizasiya yükünü öz üzərində daşıya biləcəkdir? Bu suallara cavabı yenə də sivilizasiyaların, mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsində, dialoqunda axtarmaq lazımdır.

Qərb və Şərq mədəniyyətlərinin (sivilizasiya-

larının) inteqrasiya perspektivi ilə bağlı müxtəlif yanaşmaların mövcudluğu bu məsələnin nə qədər problematik olduğunu bir daha sübut edir.

Yeri gəlmişkən, Qərbşünaslıq, Qərb-Şərq münasibətlərinin bütün dövrlərdə aktualıq kəsb edən məsələ olmasına baxmayaraq, Şərq ölkəsi olan Azərbaycanda sovet dövründə bu məsələ ilə bağlı tədqiqatlar demək olar ki, aparılmamışdır. Sovet rejiminin bu qadağalarını ilk olaraq dəf edən görkəmli şərqşünas alim Aidə xanım İmanquliyeva olmuşdur. O, Azərbaycanın hədudlarından, bütövlükdə Şərq miqyasından kənara çıxaraq, yeni dövrdə bütöv bəşəriyyət miqyasında gedən proseslərin məgzini açıb göstərmiş, Şərq-Qərb münasibətlərinin xarakterini və perspektivlərini təhlil etmişdir. "Aida xanım öz zəmanəsini qabaqlayaraq Azərbaycan gerçəkliyində Şərq və Qərbin vəhdəti ideyasını ilk dəfə konseptual şəkildə irəli sürmüşdür" [53, 8-10].

XX əsrin sonlarında bütün dünyada yenidən aktuallaşmış bu problemi Azərbaycanda Aidə İmanquliyevanın qızı, Azərbaycanın birinci xanımı, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyeva bir daha siyasi gündəliyə daxil etmiş, öz məqsədyönlü fəaliyyəti ilə ölkəmizin bu dialoqda təşəbbüskar və aparıcı tərəf kimi çıxış etməsinə nail olmuşdur. Məhz bu fəaliyyəti nəticəsində Bakı 2009-cu ildə İslam mədəniyyətinin paytaxtı elan olundu. Şərqi və

Qərbi birləşdirən tarixi İpək yolunun bərpası işinin təməli Bakıya qoyulduğu kimi, Azərbaycanın paytaxtı Şərq-Qərb mövzusunda kino festivallarının, incəsənət bayramlarının, beynəlxalq elmi məclislərin keçirildiyi mədəni-mənəvi məkana çevrildi.

S.Xəlilov haqlı olaraq qeyd edir ki, bu günə qədər ölkəmizdə bəzi istisnalar olmaqla, Şərq-Qərb münasibətlərinin universal şəkildə öyrənilməsi istiqamətində çox az iş görülmüştür. Tədqiqatlar əsasən ayrı-ayrı şəxsiyyətlər üzrə aparılmışdır [53, 12-13].

Şərq və Qərb sivilizasiyalarının Azərbaycanın tarixi-mədəni inkişafına təsiri, milli mədəniyyətimizin və təfəkkür tərzimizin Şərq və Qərb mədəniyyətləri kontekstində araşdırmaq və onun inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirmək də müasir cəmiyyətimizin əsas vəzifələrindən biridir [52, 110].

S.Xəlilov "Şərq" və "Qərb" anlayışlarını təkcə coğrafi termin kimi işlətmir. Şərqi ənənəvilinin, Qərbi isə müasirliyin simvolu hesab edən müəllif Şərq-Qərb bölgüsünü mədəni-mənəvi bölgü kimi, habelə sivilizasiyaların tipləri və düşüncə tərzləri arasındakı fərqlərə görə aparır. S.Xəlilova görə, Şərqi və Qərbi fərqləndirən ən mühüm amil münasibətlərin şəxsi, yoxsa ictimai miqyasda qurulmasıdır. Belə ki, Şərq düşüncəsində məqsəd insanın kamilləşməsi, Qərb düşüncəsində isə cəmiyyətin təkmilləşdirilməsidir [52, 30].

Şərq dedikdə insana əzəldən xas olan, onun mahiyyətini ifadə edən mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlər, Qərb dedikdə isə insanın yeni dövrdə ələ etmiş olduğu intellektual və texnoloji uğurlar yada düşür [52, 10-11].

Elə müasir elmin özünün də Qərbi Avropada yarandığına görə elmə əsaslanan sivilizasiya formasının "Qərb" adlandırılmasında müəyyən məntiq vardır. Lakin bu gün Yaponiya, Çin, Hindistan, Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinin texnoloji modernləşmədə qazandıqları uğurlar dünya iqtisadi mərkəzinin tədricən Asiyaya keçdiyini təsdiq edir. Bu həm də dünya sivilizasiyaları arasında siyasi, texnoloji, mədəni, iqtisadi fərqlərin tədricən aradan qaldırılmasına dəlalət edir. Qərb sivilizasiyası adlandırdığımız tarixi fenomen də hissə-hissə bütün yer kürəsinə yayılaraq planetar hadisəyə çevrilməkdədir. Lakin iqtisadi-texnoloji nailiyyətlər fonunda rəşionalizmə söykənən qərb dünyası humanitar, mənəvi dəyərlər böhranı ilə üz-üzə qalıbdır. Elmin, texnikanın, texnologiyaların inkişafı ilə birlikdə insanın özünün, insanlığın inkişafı da baş verməmişdir. İnsanın mənəvi yoxsullaşması, rəşionalizm, praktikizm, ulitarizm dəyərlərinin böhranı – müasir dövrün ən ciddi çağırışlarındandır.

Heç bir sivilizasiya, nə qədər güclü olursa olsun, bütün bəşəriyyət üçün məsuliyyət yükünü təkbaşına aparmaq iqtidarında deyildir. Ona görə də bəşəri böhrandan çıxış yolu da birgə,

ümumbəşəri səylərlə axtarılıb tapılmalıdır. Şərqlə Qərbi qarşılaşdırmaq, onlara məxsus özəllikləri mütləqləşdirmək və ya bu tərəflərdən birinə üstünlük vermək heç bir müsbət nəticəyə gətirə bilməz.

Bu gün dünyada inkişafın "eqoist-rasionalist" modeli üstünlük təşkil edir. Qəbul edilən hər qərarın, atılan hər addımın arxasında eqoist (şəxsi, qrup, milli, sivilizasiyon) motivlər dayanır, qərarların həyata keçirilməsinin yeganə vasitəsi rolunda isə "xalis rasionallıq" çıxış edir. Bu paradigma çərçivəsində mənəvi-etik dəyərlər rasionallıq qərarları qəbul etməyə mane olan zərərli maneələr kimi qiymətləndirilir, mənəviyyatla bağlı fikirlər isə "fəlsəfi boşboğazlıq" kimi ələ salınır. Madditexniki nailiyyətlərin insanların rifahına xidmət etmələri üçün mənəvi dəyərlərin sabit insan inkişafının ən mühüm alətinə, qərarların qəbulunun zəruri motivinə və kriteriyasına çevrilməlidir.

Əlbəttə, bu yanaşma tərəqqinin texnoloji nailiyyətlərindən imtinaya çağırış demək deyildir, yalnız və yalnız mənəviyyat dünyasına insan cəmiyyətinin təkamülündə keyfiyyətə yeni səviyyə kimi baxılması zərurətinin dərk edilməsidir. Harmonik inkişafa nail olmaq üçün müxtəlif sivilizasiyalara məxsus olan mütərəqqi cəhətləri birləşdirən müasir sintetik təfəkkürə ehtiyac duyulur. "Rasionalizm aləmindən mənəviyyat aləminə doğru" – bu təfəkkürün əsas devizi olmalıdır. Hamını heyrətə salan Yaponiya müəmmasının

da açarını elə Şərq və Qərb təfəkkür tərzlərinin uğurlu vəhdətində, başqa sözlə Şərqə məxsus yüksək mənəvi potensialın Qərbə məxsus rasionallıq düşüncə mədəniyyəti ilə birləşdirilməsində axtarmaq lazımdır [52, 110].

Faktik olaraq söhbət bəşəriyyətin əsasının, ayrı-ayrı insanların, xalqların, bütövlükdə insan cəmiyyətinin mütərəqqi mənəvi-mədəni irsini təşkil edən yeni inkişaf paradigmasının işlənilməsi və hazırlanmasından gedir. Bunun üçün isə yenə sivilizasiyaların və mədəniyyətin dialoqu zəruridir. Elə dialoq ki, bütün bəşəriyyətin, müxtəlif sivilizasiyaların, xalqların vətəndaş, mənəvi-etik, humanitar potensialını hərəkətə gətirə bilsin, müxtəlif mədəniyyətlər arasındakı fərqləri aradan qaldırmağa deyil, onlar arasında balansın yaradılmasına səy göstərsin.

Qərb və Şərq hər biri xüsusi "genotip"ə və daxili inkişaf məntiqinə malikdirlər. Cəmiyyətin iki tipinin - ənənəvi və texniki tipinin qarşılıqlı əlaqəsi ənənəvi (tradisionalist) və texnologiya sivilizasiyaların nailiyyətlərinin və dəyərlərinin qarşılıqlı çulğaşması yolu ilə həyata keçirilə bilər [150, 334]. Bu mövqedən çıxış edənlər yaxın və uzaq gələcəkdə müəyyən sosial-mədəni paradigma əsasında hansısa irimiqyaslı birləşmiş yaranma biləcəyini inkar edərək mədəniyyətlərin, xüsusən Qərb və Şərq mədəniyyətlərinin qarşılıqlı çulğaşmasından (inteqrasiyasından) deyil, yalnız qarşılıqlı təsirdən (dağıdıcı və ya yaradıcı) da-

nışmağı üstün tuturlar [124, 77]. Bu mövqenin tərəfdarlarının nəzərinə, dünyada mövcud olan bu qədər müxtəlif mədəniyyətlərin inteqrasiyası, ümumiyyətlə mümkün deyildir, çünki o, müxtəlif mədəniyyətlər şəraitində tərbiyə almış insanların qarşılıqlı anlaşmasını tələb edir. Buna iş praktikasında nail olmaq mümkün deyildir.

Qərb sivilizasiyasının təməlinə elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinə əsaslanan iqtisadi sistem durur. Digər tərəfdən, Qərb sivilizasiyasını şərtləndirən əsas cəhətlərdən biri də vətəndaş (fərd) – cəmiyyət (dövlət) münasibətlərinin mükəmməlliyi, cəmiyyətin daha mütəşəkkil idarə olunmasıdır. Şərq düşüncə tərzinin əsasını insanın mənəvi kamilliyi təşkil edir. Lakin insan sosial varlıq kimi cəmiyyətdə yaşayır. Şərq cəmiyyətlərindən fərqli olaraq Qərbdə hər kəs özünü cəmiyyətin bir üzvü kimi hiss edir, öz rifahını və azadlığını da ictimai münasibətlərdən kənar təsəvvür etmir [52, 129].

Qərb cəmiyyəti üçün insan, onun zəkası, rasionallığı böyük dəyər hesab olunur. Cəmiyyətin rifahı üçün şəxsi məsuliyyət prinsipi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qərb sivilizasiyasının aparıcı dini olan protestantizm də özündə maddi tərəqqi ideyasını təcəssüm etdirir. Qərb mədəniyyətinə mənsub insan həm özünün, həm də cəmiyyətin maddi rifahını yaxşılaşdırmaq üçün yaşayıb-yaradır. Bu Qərb sivilizasiya tipinin sosial-mədəni identikliyinə əsasındır.

Şərq təfəkküründə ənənəçilik çox güclüdür. Yeniliyə qarşı mühafizəkarlıq isə inersiya yaradır. Lakin bu inersiyayı, ətaləti qeyri-şərtsiz pis hadisə kimi, geriliyin səbəbi kimi qiymətləndirmək olmaz [52], bu əslində dəyərlərə sadiqlik deməkdir.

Qərbdə insanlar öz azadlıqlarına çatmağı cəmiyyətin qayda-qanunlarını, prinsiplərini dəyişdirmək, təkmilləşdirmək yolu ilə nail olmaqda görürlər.

Demokratiya, insan azadlıqlarına əsaslanan hüquq normaları sisteminin Qərb siyasi sivilizasiyasında təşəkkül tapması da bununla əlaqədardır.

Halbuki insanın azadlığı, bərabərliyi, ədalətli cəmiyyət haqqına ilk fikirlərin mənbəyi tarixən Şərq olmuş, onların reallaşması uğrunda fəal sosial mübarizə də burada baş vermişdir. Bunun üçün sadəcə olaraq Məzdəkizm, Xürrəmilər və başqa tarixi-sosial hərəkatları yada salmaq kifayətdir. Lakin elmi-texniki, mədəni nailiyyətlər, xüsusi mülkiyyət institutu, mülki və dini hakimiyyətlərin bölünməsi və b. amillər Qərbdə ictimai təşkilatlanmanın daha səmərəli formalarının tapılmasına təsir göstərmiş, müasir Qərb demokratiyası təşəkkül tapmışdır.

Müasir ərəb müəlliflərindən Əl-Cənabi hesab edir ki, Şərqlə Qərbin qarşılıqlı anlaşması və hətta ideya və inancların Qərb-Şərq sinkrisisi həm genetik, həm mahiyyət əsaslar etibarilə istisnadır. Qərb və Şərq mədəniyyətlərinin dialoqu sivilizasiya əsasların köklü fərqliliyi baxımdan

real olaraq həyata keçirilməzdir, onların heterogenliyi və aradan qaldırılması mümkün olmayan antinomikliyinə dərk edilməsi və qorunub saxlanması şərti ilə onlar arasında işgüzar və əməli münasibətlər mümkündür [84, 177]. Beləliklə qloballaşma etnik mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsini və qarşılıqlı zənginləşməsini şərtləndirsə də mədəniyyətlərin müxtəlifliyini aradan qaldırmaq və onları eyniləşdirmək gücündə deyildir. Etnik hisslər və etnik özünəməxsusluğu saxlamaq səyləri hər bir xalqın şüurunda dərin kök salmışdır. S.Hantinqtonun ehtimal olunan dünyaya müharibəsinin dini zəmində sivilizasiyaların müharibəsi olacağı haqda fikri bu baxımdan yanlış mülahizələrə əsaslanır. İndi baş verən bütün lokal toqquşmalar, münaqişələrdə dini deyil, etnik xarakter daşıyır.

Rusiya filosofu Ə.Hüseynov isə əksinə, Şərqlə Qərbi ayırmaq, qarşı-qarşıya qoymaq cəhdlərini reallıqdan uzaq, uğursuz adlandıraraq bu iki sivilizasiyanın çoxdan qovuşduğunu iddia edir. Bu zaman o həm tarixi faktlara, həm də müasir dünyada baş verən proseslərə (miqrasiya, ticarət, kommunikasiya) istinad edir. Doğrudan da xristianlıq, iudaizm Şərq, yoxsa Qərbdə yaranıbdır, hansı sivilizasiyanın əsasını təşkil edir? Məgər "Qərb-Şərq divanı" Hötenin yaradıcılıq zirvəsini təşkil etmirmi? Konfusi, Quran və Şərqlin digər müdrik mənbələri, Tolstoyun stolüstü kitabları olmayıbmi? Mahatma Qandi, Xo-Şi- Min Avropada

təhsil almayıblarmı? Belə ritorik suallar çoxdur.

Sivilizasiyalarda çox sayda insanlar, onların birlikləri ilə təmsil olunur. Sual olunur: Onların arasında xüsusi olaraq özünü sivilizasiya ilə fərdiləşdirən, onu əlahiddə təmsil etmək və ya onun adından danışmaq hüququ olan kimsə varmı? Məsələn, bu gün kim islan sivilizasiyası adınan danışa bilər. Nə dini xadimlər, nə dövlət başçıları, nə də mütəfəkkirlər – heç kim. Çünki islan sivilizasiyası özü vahid deyildir. İslam dövlətləri, cərəyanları arasında ziddiyyətlər hələ də güclüdür. Buna görə də bəzi Qərb KİV-də guya terrorçuların islamı təmsil etdiyini iddia edən fikirlər əslində məsələyə qərəzli yanaşmanın təzahürüdür. Bu gün Usama ben Laden dünyaya terrorizminin simvoluna çevrilmişdir. Lakin o və onun adamları vaxtilə Əfqanıstanda sovet qoşunlarına qarşı vuruşmaq üçün ABŞ tərəfindən xüsusi olaraq təlim keçməmişdirlərmi? Bu gün sərhədlər tanımayan terrorizm bütün dünyada sülhə və təhlükəsizliyə əsas hədəfidir. Heç bir xalq terrorizmdən özünü müdafiə olunmuş hesab edə bilməz. Qərbin imperiyapərəst ayırı-seçkilik siyasəti bu gün islamda radikal cərəyanların güclənməsinin əsas səbəblərindən biridir. Ona görə də terrorizmi islamla eyniləşdirmək cəhdləri birinci növbədə islamı bilməməkdən, ona qərəzli münasibətdən irəli gəlir. Zorakılıq müqəddəs Qurani-Kərimin bütün müddəaların ruhuna ziddir. Digər tərəfdən müsəlmanların özləri bu

gün terrordan ən çox əziyyət çəkən insanlardır. Nəhayət, islam dünyası çox rəngarəngdir və bütün digər dünya ilə qarşı-qarşıya duran tam bütöv deyildir.

Bu gün neofaşistlər, skinxedlər, ultranasionalistlər Avropa sivilizasiyasını, xristianlığı necə təmsil edirlərsə, islam dini bayrağı altında fəaliyyət göstərən terrorçular, ekstremistlər də islamı bir o qədər təmsil edirlər.

Sivilizasiyaların qovşağında yaşayan insanlar arasında sivilizasiyon fərqlərlə bağlı yaranan problemlər, çətinliklər, kolliziyalar, onlara şəxsiyyətin mənəvi aspektindən yanaşılırsa öz uğurlu həllini tapa bilər [108, 57-62].

Ə.Hüseynov mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsini dialoq rejimində inkişaf etdirilməsi, sivilizasiyalararası gərginliyin aradan qaldırılması üçün bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəli ən azı üç məsələyə qadağan qoyulmasını zəruri hesab edir: 1) Mədəni əsasda konfrantasiya, qarşıdurma ideyasından imtina. Mədəni özəlliklər və fərqlər zorakı hərəkətlər üçün əsas ola bilməz; 2) Mədəniyyətlərin bərabərliyi hüququndan çıxış edərək dəyər kriteriyalarına görə mədəniyyətləri qarşı-qarşıya qoymaq cəhdlərini dialoq çərçivəsindən çıxarmaq, başqa mədəniyyəti aşağılayan sözlərə, hərəkətlərə, simvolik işarə təzahürlərinə yol verilməməli. Dialoq mədəniyyətlərin dünyagörüş – dəyər əsaslarından başqa bütün mövzuları əhatə edə bilər; 3) Nəhayət, dialoqun baş tutması üçün onun

iştirakçıları öz mədəniyyətini daha üstün tutan ifrat iddialardan, yalnız onun mütləq həqiqəti və ali məqsədləri təcəssüm etdirdiyini nəzərdə tutan fikirlərdən birdəfəlik əl çəkməlidirlər [106, 427-428].

Dünya çoxçalarlıdır və yaxın gələcəkdə eyniliyin, həmahəngliyin, yeknəsəkliyin bərqərar olması inandırıcı görünür. Müxtəlif sivilizasiyaların bir sivilizasiyada qovuşacağı və sivilizasiyalararası fərqlər əsasında vahid sivilizasiyanın təşəkkül tapacağına ciddi əsasları yoxdur. BMT TŞ-nin 56/6 sayılı qətnaməsində qeyd edildiyi kimi; vahid bəşər ailəsi bütün sivilizasiyaları birləşdirir, bu sivilizasiyalar müxtəlifliyin nailiyyətlərini daha da yaymağa və təşviq etməyə imkan verir və bir daha təsdiq edir ki, sivilizasiyaların nailiyyətləri bütün bəşəriyyətin kollektiv irsidir [110, 13].

4.4. Mədəniyyətlərin dialoqunda turizmin rolu

Bəşər sivilizasiyasının bütün təkamül mərhələləri qitələrarası, regionlararası, xalqlararası əlaqələrin genişlənməsi və dərinləşməsi ilə səciyyələnir. Qlobalizasiya şəraitində isə çoxlu sayda yeni kommunikasiya formaları: miqrasiya, üfüqi təmaslar (xalq diplomatiyası), mütəxəssislərin, tələbələrin mübadiləsi və s. əmələ gəlir.

Kütləvi turizm də mədəniyyətlərarası əlaqələrin, xalqlar arasındakı dialoqun əsas faktorlarından birinə çevrilir. Müasir beynəlxalq miqrasiya proseslərini (o cümlədən, beynəlxalq turizmi) miqyasına görə dünya xalqlarının birinci böyük köçü ilə müqayisə edirlər. Bu gün "miqrasiya axını"na 1 mlrd.-dan çox insan cəlb olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası da müasir dövrümüzün ən dinamik prosesləri olan miqrasiya və turizmin mühüm faktorlarından birinə çevrilməkdədir.

Azərbaycanın turizm məkanı kimi cəlbediciliyinin artması ölkədə turizm sənayesinin inkişafına, infrastruktur və informasiya-kommunikasiya sisteminin genişlənməsinə şərait yaratmaqla yanaşı, onun beynəlxalq arenada nüfuzunun və imicinin artmasına da müsbət təsir göstərir.

Turizm bizim dövrümüzdə müxtəlif mədəniyyətləri və xalqları birləşdirən ən asan və səmərəli yollardan biridir.

Müasir siyasi və sosial-iqtisadi münasibətlər əvvəlki dövrlərlə müqayisədə turizmin inkişafı üçün daha əlverişli şərait yaradır. Müxtəlif xalqların tarixi, mədəni, milli, dini ənənələrinin özünəməxsusluğu, tarixi və mədəni abidələr başqa mədəniyyətlərin və xalqların nümayəndələri üçün mühüm cəlbedici amil olaraq qalmaqdadır. Əlbəttə, səyahətlər, turizm səfərləri mədəniyyətlər arasında dialoqun yaranmasının heç də yeganə üsulu deyildir. Başqa xalqların tarixi və ənənələri, mədəni nailiyyətləri, milli özünəməxsusluğu ilə

tanış olmaq üçün müxtəlif forma və üsullar mövcuddur.

Belə formalardan biri beynəlxalq idman yarışları, olimpiadlardır. Mədəni əlaqələrin inkişafında elmi yaradıcılıq əməkdaşlığının müxtəlif formaları, elmi konfranslar, seminarlar da mühüm rol oynayır. Mədəni əlaqələrin vacib formalarından olan beynəlxalq kinofilmlər, kitab yarmarkaları, sərgilər və s. milli mədəni özünəməxsusluğun tanıtılmasında əhəmiyyəti əvəzsizdir. Lakin, müasir şəraitdə mədəni turizm xüsusi əhəmiyyət kəsb etməyə başlayır. O, təkcə bu və ya digər xalqın tarixi və mədəni abidələri ilə tanış olmaq məqsədi güdmür, həm də etnik dostluq əlaqələrinin inkişafı üçün stimül yaradır. Bütün bu mədəni proqramlar turizm şirkətləri qarşısında ciddi tələblər qoyur. Onlar turizmin təkcə təşkilati tərəfləri ilə deyil, həm də ölkələrin maddi-mənəvi sərvətlərinin təbliğatçısı, mədəniyyətlərarası dialoqun vacib həlqəsi kimi fəaliyyət göstərməlidirlər.

Müasir turizm industriyasının inkişafının mühüm hərəkətverici qüvvəsi kimi reklamın mədəniyyətlərin təbliğində xüsusi rolunu qeyd etmək lazımdır, çünki reklam turizminin inkişafına ciddi təsir göstərməklə yanaşı müxtəlif turizm sahələrində vətəndaşların istehlak fəallığının ciddi stimuluna çevrilir. Bütövlükdə turizm müxtəlif xalqlarla görüşlərin daha müntəzəm, mədəni və mənəvi biliklərin

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

mübadiləsinin daha geniş olmasına imkan verir ki, bu da turizmin müxtəlif mədəni-tarixi sistemlərə mənsub olan xalqların qarşılıqlı əlaqələrində, qarşılıqlı anlaşmasında çox böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini sübut edir.

Şəxsiyyət səviyyəsində sivilizasiyon dialoqun inkişaf etdirilməsinin ən səmərəli vasitələrindən biri, müxtəlif ölkələrdə on milyonlarla insanı əhatə edən sivilizasiyon turizmi ola bilər. Onun əsas üstünlüyü ondadır ki, o turizmin bir sıra növlərinin (tarixi, mədəni, etnoqrafik, ekoloji, dini və s.) özündə sintezləşdirməklə bu və ya digər sivilizasiyaların xüsusiyyətləri, mədəniyyəti, tarixi, dəyərlər sistemi, təbii şəraiti, dini inancları haqqında müfəssəl təsəvvür yaratmağa imkan verir. Bu həm təhsil prosesi, həm də digər sivilizasiyaları başa düşmək, onlara hörmət hissi aşılamaq, müxtəlif ölkələri və sivilizasiyaların nümayəndələri arasında tolerantlıq, sülh mədəniyyəti, qarşılıqlı anlaşma və dostluq kimi keyfiyyətləri inkişaf etdirmək baxımından zəruridir.

Hazırda turizm planetar miqyasda sürətlə inkişaf edən sahələrdəndir. Dünya üzrə ümumi milli məhsulun 10 faizi, ixracatın 8 faizi beynəlxalq turizmin payına düşür, göstərilən xidmətlərin təqribən üçdə biri beynəlxalq turizm vasitəsilə həyata keçirilir. Dünyada əmək qabiliyyəti əhalinin 8,1 faizi turizm sənayesində və onunla bağlı sahələrdə məşğuldur.

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

Zəngin tarixi-mədəni irsə və əlverişli tarixi şəraitə malik olan Azərbaycan turizm sahəsində böyük inkişaf perspektivlərinə malikdir. Ölkəmizdə turizmin əksər növlərinin (kənd, müalicə-sağlamlıq, ekoloji, mədəni, sosial, kommersiya, idman, dini, xüsusi maraq kəsb edən və s.) inkişaf üçün geniş imkanlar vardır.

Azərbaycan Respublikasında 2002-2005-ci illərdə turizm inkişafına dair Dövlət Programını həyata keçirilməsi nəticəsində turizm inkişafı üçün münbit şərait yaradılmış, beynəlxalq turizm bazarına inteqrasiyanın təmin olunmasının əsası qoyulmuş, milli turizm kompleksinin rəqabətə davamlılığı yüksəlmişdir. 2002-2010-cu illər ərzində mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin sayı 4 dəfə artaraq 94-dən 370-ə çatmış, bu obyektlərdə ümumi yerlərin sayı 3 dəfə çoxalmışdır [25].

2002-ci ildən başlayaraq hər il Azərbaycanda beynəlxalq turizm sərgisi təşkil olunur. Ölkədə turizmin əhəmiyyətini artırmaq, turizm potensialını təbliğ etmək, yerli adət-ənənələri, milli mətbəxi, mədəni və tarixi irsi tanımaq məqsədilə tematik nəşr məhsulları (kitabçalar, bukletlər, CD və DVD-lər və s.) hazırlanur və yayılır, dünyanın müxtəlif televiziya kanallarında reklam çarxı nümayiş etdirilir, həyata keçirilən yeni layihələr barədə reklam və elanlar verilir, bu məqsədlə internetin imkanlarından və digər elektron daşıyıcı vasitələrindən istifadə olunur.

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

Müstəqillik dövründə ölkəmizin mövcud turizm potensialının beynəlxalq aləmdə tanınması, Azərbaycana çoxsaylı turist səfərlərinin təşkili, turizmin müxtəlif növlərinin inkişaf etdirilməsi, normativ-hüquqi aktların qəbulu, turizm sahəsində kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı, müasir turizm infrastrukturunun yaradılması və ixtisaslı kadrların hazırlanması sahəsində bir çox mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir. 2002-ci ildə "Azərbaycan Respublikasında turizmin inkişafına dair 2002-2005-ci illər üçün Dövlət Proqramının" Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən təsdiq edilməsi nəticəsində beynəlxalq arenada Azərbaycan turizminin təsviqi istiqamətində müəyyən nailiyyətlər qazanılmışdır.

2001-ci il sentyabr ayında Dünya Turizm Təşkilatının Baş Assambleyasının XIV sessiyasında Azərbaycan Respublikası quruma tamhüquqlü üzv qəbul edilmişdir.

Çoxtərəfli əməkdaşlıq münasibətlərinin qurulması və inkişaf etdirilməsinin turizm siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri olduğunu nəzərə alaraq: Azərbaycan dövləti dünyanın aparıcı təşkilatları ilə əməkdaşlıq əlaqələrini qurmuş, fəal surətdə turizm sahəsində həyata keçirilən beynəlxalq proqramlara qoşulmuşdur. Bunun nəticəsi olaraq Azərbaycan 29 ölkə ilə turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında hökumətlərarası saziş bağlamış, ölkəmizin turizm potensialı

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

nun beynəlxalq arenada tanınmasında mühüm irəliləyişə nail olmuş, iştirak etdiyimiz beynəlxalq turizm sərgilərinin sayı artmış və coğrafiyası genişlənmişdir.

Son 5 il ərzində Azərbaycan müxtəlif ölkələrdə keçirilən beynəlxalq turizm sərgilərində iştirak etmiş, respublikamızın turizm potensialı 66 beynəlxalq sərgidə nümayiş olunmuşdur. Ölkəmiz hər il 20-dən çox beynəlxalq turizm sərgisində təmsil olunur.

Hər il Bakıda "AITF" beynəlxalq turizm sərgisi keçirilir. Bu sərgidə iştirak edən xarici ölkələrin coğrafiyası genişlənir və turizm-şirkətlərinin sayı ildən-ilə artır. 2010-cu ildə iştirakçı ölkələrin sayı 32-yə; şirkətlərin sayı isə 120-yə çatmışdır.

2006-cı ildən başlayaraq dünyanın beynəlxalq televiziya kanallarında respublikanın turizm potensialını əks etdirən reklam çarxları yayımlanır.

Mehmanxana biznesində çalışan sahibkarların maraqlarının müdafiə edilməsi və səmərəli idarəetmə sisteminin yaradılması məqsədilə 2006-cı ildə Azərbaycan Mehmanxana Assosiasiyası, 2008-ci ildə Azərbaycan Turizm Assosiasiyası yaradılmışdır. 2010-cu ildə turizm sahəsində özəl sektorun işinin səmərəli təşkil olunması üçün adıçəkilən hər iki təşkilat birləşərək AZTA kimi fəaliyyət göstərməkdədir.

2010-cu ilin yekunlarına görə ölkədə fəaliyyət göstərən turizm şirkətinin sayı 214-ə, mehmanxana və mehmanxana tipli obyektlərin sayı 477-yə

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

çatmışdır və 80 faizi regionlarda yerləşir. Bütün bunların nəticəsi olaraq Azərbaycana gələn əcnəbi vətəndaşların sayı 2010-cu ildə 2005-ci illə müqayisədə 1,6 dəfə artaraq 2 milyon nəfərə yaxın olmuşdur [56].

Ölkəmizdə son dövrlər turizm infrastrukturunun yaradılması və inkişafı sahəsində bir sıra işlər görülməkdədir. Hazırda Bakı şəhərində müasir standartlara uyğun 4 və 5 ulduzlu mehmanxanaların inşası, paytaxt və regionlarda 50-dək mehmanxana və ona bərabər tutulan yerləşdirmə obyektlərinin tikintisi, "Şahdağ Qış-Yay Turizm Kompleksi" kimi böyük layihənin reallaşdırılması nəticəsində yüksək keyfiyyətli turizm servisinə malik olmaq mümkün olacaqdır.

Turizm sahəsində yüksək inkişafa nail olmağın əsas yollarından biri də peşəkar kadrlara olan ehtiyacın təmin edilməsidir. Bu məqsədlə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı ilə 2006-cı ildə Azərbaycan Turizm İnstitutu yaradılmışdır. Hazırda ATİ-də 1500-dən çox tələbə bakalavr pilləsində təhsil alır. İnstitutun 500-dək məzunu ölkənin turizm sənayesində çalışır. Bundan əlavə 2006-cı ildə orta təhsilli mütəxəssis hazırlayan Mingəçevir Turizm Kolleji yaradılıb. Hazırda Kollecdə 2100-dən çox tələbə təhsil alır. Turizm kadrlarının peşə hazırlığı səviyyəsinin artırılmasını təmin etmək məqsədilə Bakı şəhərində Turizm Peşə Məktəbi fəaliyyətə başlayıb, həmçinin Qusar şəhərində regional turizm peşə məktəbinin aşı-

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

ması nəzərdə tutulmuşdur. Turizm təhsilinin bütün pillələri üzrə artıq bir şəbəkə formalaşmış [75].

Azərbaycanın turizm inkişafı sahəsində əldə etdiyi ən böyük nailiyyətlərdən biri də qış turizm növlərinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə Qusar rayonunda dağlıq ərazidə, dəniz səviyyəsindən 1400-2500 metr yüksəklikdə ən müasir standartlara cavab verən "Şahdağ Qış-Yay İdman Turizm Kompleksi" inşa edilmişdir.

Ölkə rəhbərliyinin turizmə göstərdiyi xüsusi diqqətin başqa bir məntiqi nəticəsi 2011-ci ilin Azərbaycanda turizm ili elan edilməsi ilə bağlıdır.

Lakin turizmin inkişafı və turizm sektorunun ölkə iqtisadiyyatının aparıcı sahələrindən birinə çevrilməsi bu gün Azərbaycanda ən mühüm vəzifə olaraq qarşıda durur. Son illər ölkədə əldə olunmuş sosial-iqtisadi irəliləyişlər bu vəzifələrin yeni imkanlara adekvat səviyyədə həllinə şərait yaradır.

Azərbaycan Respublikasında turizm sektorunun dayanaqlı inkişafını təmin etmək və turizmin ölkə iqtisadiyyatının aparıcı sahələrindən birinə çevrilməsinə nail olmaq məqsədilə Azərbaycan Respublikasına 2010-2014-cü illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı qəbul edilmişdir [25].

Proqramda qarşıda qoyulan əsas vəzifələrin sırasındakı ölkədə turizm infrastrukturunun beynəlxalq tələblər səviyyəsinə qaldırılması, investisi-

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

yaların turizm sahəsinə cəlb edilməsi, turizm xidmətlərinin beynəlxalq səviyyəyə uyğunlaşdırılması ölkə turizminin rəqabət qabiliyyətinin artırılmasıdır. Dövlət proqramının nəzərdə tutduğu tədbirlərin istiqamətləri arasında Azərbaycanın milli-tarixi, mədəni və mənəvi irsini, milli adət-ənənələrini dünyada təbliğ, eləcə də, turizmin inkişafı sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığı genişləndirməsi də xüsusi yer tutur.

Bütün bunlar dövlət səviyyəsində turizm sahəsində göstərilən diqqət və qayğının bariz nümunəsidir. Son illərdə ölkəmizdə turizmin təşviqi ilə bağlı aparılan işlər, həyata keçirilən işlahatlar, qəbul edilmiş qanunvericilik aktları turizm sənayesinin yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyduğunu göstərir. hər il 27 sentyabrda bütün dünyada olduğu kimi Azərbaycanda da turizm sahəsinin işçilərinin peşə bayramları – Dünya Turizm Günü qeyd olunur. Bu gün münasibətilə müxtəlif tədbirlər həyata keçirilir, eyni zamanda yay turizm mövsümünün yekunlaşması ilə də xarakterizə olunur.

2012-ci ilin mayında Azərbaycan çox nüfuzlu mədəniyyət tədbirinə – “Eurovision – 2012” məhənni müsabiqəsinə ev sahibliyi etdi. Tədbirin təşkili ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev xüsusi sərəncam imzaladı. Müsabiqə Azərbaycanda turizmin inkişafında güclü stimul yaratdı. Bakıda yerləşən mehmanxana əməkdaşları üçün mehmanxana idarəçiliyi, qeyd-qəbul,

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

masa xidməti, xadimçilik üzrə təlim-tədris kursları təşkil edilmişdir.

Müxtəlif çeşidli ekskursiya proqramlarının təmin edilməsi ilə bağlı işlər görülmüş, layihələr həyata keçirilmişdi. Müsabiqə günlərində ölkəyə giriş məntəqələrində turizm informasiya mərkəzləri yaradılmışdı.

Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin Dünya Turizm Təşkilatı ilə əməkdaşlığı çərçivəsində 2012-ci il sentyabr ayında turizm tədbiri – “İpək yolunun tamı: kulinariya, mədəniyyət və turizm” adlı beynəlxalq konfrans keçirilmişdir. Konfransda DTT-nin baş katibi, təşkilatın məruzəçiləri ekspertləri, eləcə də İranın, Pakistanın, Gürcüstanın, İspaniyanın, Cənubi Koreyanın, Rusiyanın, Bolqarıstanın, İsveçrənin, Belçikanın, İtaliyanın, Türkiyənin, İngiltərənin, Özbəkistanın, Taylandın, Fransanın, Almaniyanın, Çinin milli turizm təşkilatlarının rəhbərləri və nümayəndələri, həmçinin dünyanın aparıcı KIV-nin təmsilçiləri iştirak edirdilər.

Azərbaycana gələn turistlərin sayında da ilbəlil artım müşahidə olunur, fəaliyyət göstərən turizm şirkətlərinin şəbəkəsi genişlənilir. 2012-ci ilin ilk 6 ayı ərzində Azərbaycana gələn xarici vətəndaşların sayı 1.088.823 nəfər təşkil edib ki, bu 2011-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 7,1% və ya 72.264 nəfər çoxdur. 2012-ci ildə ölkəyə gələn 2.239.141 nəfərin 1.836.226 nəfəri turist kimi səfər etmişdir. 2012-ci ilin 6 aylıq statistik

göstəricilərinə görə Azərbaycanda mehmanxana və mehmanxana tipli obyektlərin sayı 506, ölkə üzrə yataq yerlərinin ümumi sayı isə 31.850 nəfər olmuşdur. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin rəsmi lisenziyası əsasında 327 mehmanxana, 210 turizm şirkəti fəaliyyət göstərir [75].

Bu gün Azərbaycan dövləti iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişafını özünün prioritet vəzifəsi kimi müəyyənləşdirib. Son illərdə turizmin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı ölkəmizdə həyata keçirilən siyasət bu sahənin ölkə iqtisadiyyatının aparıcı sahələrindən birinə çevriləcəyinə inam yaradır. Bu eyni zamanda mədəniyyətlərarası dialoqda turizmin yerinin daha da artmasına, Azərbaycanın milli-mədəni nailiyyətlərinin bütün dünyada daha geniş təbliğinə təkan verəcəkdir.

4.5. Azərbaycan mədəniyyətlərarası dialoqda

Dünya bu gün global çağırışlara və təhdidlərə qarşı effektiv cavablar axtarışında, bütün ölkələri narahat edən problemlərin birgə həllinin zəruriliyi qarşısındadır. Kütləvi qırğın silahlarının yayılması, etnik və regional separatizm, beynəlxalq terrorizm, dini və milli ekstremizm, mütəşəkkil cinayətkarlıq, yoxsulluq, epidemiyalar, iqlim dəyişməsi, təbii fəlakətlər bu gün ayrı-

ayrılıqda hər bir xalqı, bütövlükdə bütün dünyanı narahat edən təhlükələrin heç də tam siyahı deyildir. Bəşəriyyət getdikcə daha açıq şəkildə dərk etməyə başlayır ki, dövlətlərin, xalqların birgə əməkdaşlıq olmadan, onlarla səmərəli mübarizə aparmaq mümkün deyildir. Bunun üçün isə sivilizasiyalararası razılıq, mədəniyyətlərin dinc yanaşı yaşaması, müxtəlif inkişaf modellərinin mövcudluğu və müxtəlif dəyərlər sisteminin bərabər hüquqa malik olmalarının qəbul edilməsinə nail olunmalıdır. Başqa sözlə, beynəlxalq səviyyədə tolerantlıq və mədəni birgəyaşayış prinsiplərinin bərqərar olması, dövlətlərarası münasibətlərin ideologiyasızlaşdırılması tələb olunur.

Soyuq müharibənin başa çatması ilə ikiqütblü dünyanın da sonu çatmış oldu. Müasir, ədalətli və səmərəli polisentrik global idarəetmə sisteminin formalaşması prosesinə ciddi təsir göstərən amillərdən biri də dünyanın mədəni-sivilizasiyon çoxçalarlığıdır, müxtəlifliyidir. Çoxqütblü dünyanın təşəkkül tapmaqda olduğunu artıq hamı qəbul edir. Eyni zamanda aydın olur ki, dövlətlərin qarşılıqlı asılılığı getdikcə artmaqdadır, onların təhlükəsizliyi və inkişafı yalnız birlikdə mümkündür.

Çoxqütblü dünya nizamının təşəkkül tapması prosesi heç də rəvan getmir, sivilizasiyalararası, mədəniyyətlərarası ziddiyyətlər dərinləşir, etnik-dini əsasda münaqişə potensialı artır. Bunun əsas səbəblərindən biri qloballaşma proseslərinin

Qərb sivilizasiyası çərçivələrini aşmasıdır. İnkışaf modellərinin və dəyər kriteriyalarının rəqabət predmetinə çevrilməsi bu prosesin labüd nəticələrindən biridir. Dünya heç zaman yekcins və eyni olmamışdır. Beynəlxalq xarakterli problemlərin güc vasitəsi ilə həllinin mümkünsüzlüyünün dərk edilməsi də mədəniyyətlərarası dialoqun ümidverici perspektivlərindən biridir. Bu eyni zamanda beynəlxalq münasibətlərin demokratikləşməsinin, hüquqi əsaslarının möhkəmlənməsinin, qlobal problemlərə çoxtərəfli yanaşmanın bərqərar olunması üçün real şərait yaradır.

BMT tərəfindən 2010-cu ilin "Beynəlxalq Mədəniyyətlərin yaxınlaşması ili" elan edilməsi, bütün beynəlxalq birlik tərəfindən mədəniyyətin müasir dünyada rolunun dərk edilməsinin artdığını göstərdi. Ahəngdar mədəni dialoq dövlətlərarası ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasında mühüm vasitə olmaqla yanaşı, həm də milli inkışafın, dövlətin təhlükəsizliyinin və rifahının əsas şərtlərindəndir.

Beynəlxalq mədəni və humanitar əməkdaşlığın inkışaf etdirilməsi, xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşmaya nail olunması Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas prioritetlərindən biridir.

Müxtəlif dövlətlərlə və beynəlxalq təşkilatlarla qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın qurulması, Avroatlantik məkana inteqrasiya, sivil Qərb dəyərlərinin mənimsənilməsi Azərbaycanın xarici siyasət prioritetləri sırasında mühüm yer tutur.

Demokratikləşmə, insan hüquq və azadlıqlarının etibarlı təminat mexanizmlərinin formalaşdırılması, liberal dəyərlərin mənimsənilməsi Azərbaycanın xarici siyasət doktrinasının mühüm istiqamətini təşkil etsə də, müəyyən dairələrin bu bəşəri dəyərlərdən təzyiq aləti kimi istifadə edilməsi yolverilməzdir.

Silah gücünə və ya müxtəlif rəngli inqilablarla demokratiya toxumu əkmək prinsipi bütövlükdə demokratiya ideallarını şübhə altına alır, xalqlara, demokratiyaya inamsızlıq yaradır, ümumbəşəri dəyərləri vasitəyə çevirərək müəyyən məqsədlərə nail olmaq istəyənlərin səmimiyyətini şübhə altına qoyur [72].

Akademik R.Mehdiyevin qeyd etdiyi kimi inkışaf etmiş və demokratik inkışaf yolunda böyük təcrübə qazanmış Qərb ölkələrinin standartları ilə totalitar rejimlərdən yenəcə xilas olmuş, keçid mərhələsini yaşayan ölkələrdə gedən demokratik prosesləri eyniləşdirmək cəhdi istənilən halda uğursuzluğa məhkumdur. Müasir dünyada demokratikləşmə prosesinin müəyyən standart tələbləri olsa da, hər bir ölkənin özünəməxsus milli mentaliteti, tarixi, sosial-iqtisadi, siyasi və mədəni inkışaf xüsusiyyətləri, qeyri-bərabər başlanğıc imkanları nəzərə alınır [61].

Azərbaycanın mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dialoqunda rolu və əhəmiyyəti onun tarixi inkışaf xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla başa düşülə və müəyyənləşdirilə bilər. Ölkəmizin bir

mədəni areal kimi təşəkkül və inkişaf tapması hər şeydən əvvəl onun coğrafi və geosiyasi şəraiti və malik olduğu dəyərlər sistemi ilə sıx bağlıdır. Şərqlə və Qərblə sivilizasiyalarının qovuşduğu məkanda yerləşdiyinə görə Azərbaycan uzun əsrlər boyu müxtəlif mədəniyyətlər və sivilizasiyalarla qarşılıqlı əlaqədə olmuş və təsadüfi deyildir ki, ölkəmizin ərazisi əsas dünya dinlərinin (islamın, xristianlığın, iudaizmin, atəşpərəstliyin) dinc yanaşı yaşadığı nadir ərazilərdən biri sayılır. Şərqlə və Qərblə sivilizasiyalarını üzvi surətdə özündə birləşdirən Azərbaycanın bu orta mövqeyi onun dəyərlər sistemində hər iki sivilizasiyanın dəyərlərinin sintezinə daim meyli göstərməsinə səbəb olmuşdur. Bu cür unikal qarşılıqlı təsirin nəticəsi olaraq xalqımız müxtəlif etnoslarla, konfessiyalarla və mədəniyyətlərlə zəngin ünsiyyət təcrübəsi əldə etmişdir. Məhz bu unikal qarşılıqlı çulğaşmanın nəticəsidir ki, Azərbaycan beynəlxalq arenada mədəniyyətlərin dialoqunda fəal iştirak etməklə yanaşı, onun daxilində də bu dialoq uğurla davam etdirilir.

Azərbaycanın bölgədə artan rolu təkcə onun iqtisadi potensialı, təbii ehtiyatları və ya əlverişli geosiyasi mövqeyi ilə müəyyənləşmir. Bu həm də onun qərblə dəyərlərinə tolerant münasibəti, demokratik dəyişikliklərə sadiqliyi, siyasi sistemi, cəmiyyətin liberal dəyərlər üzərində inkişaf etdirilməsi ilə bilavasitə bağlıdır.

Azərbaycan sivilizasiyalararası yaxınlaşmaya kömək edən bütün beynəlxalq təşəbbüsləri dəstəkləyir və bir sıra hallarda bu dialoqun təşəbbüskarı və iştirakçısı kimi çıxış edir. Ölkəmiz bu istiqamətdə BMT, Sivilizasiyalar Alyansı, YUNESKO, İSESKO, ATƏT, Avropa Şurası, MDB, digər xüsusi beynəlxalq struktur və forumlar çərçivəsində beynəlxalq dialoqa öz layiqli töhfəsini verib və verməkdədir. Azərbaycan nümayəndə heyəti Sivilizasiyaların Alyansı tərəfindən keçirilən forumlarda, o cümlədən 2009-cu ilin aprelində İstanbulda keçirilən II forumda, həmin ilin noyabrında Rabatda (Mərakeşdə) Alyansın dostları Qrupunun əlaqələndirici iştirakçılarının görüşündə, 2010-cu ildə Rio-De-Yeneyroda keçirilən III Forumda yaxından iştirak etmişdir.

Mədəniyyətlərarası dialoq problemi ATƏT-in siyasi gündəliyində getdikcə daha çox yer tutur. Azərbaycan ATƏT-in Demokratik İnstitutları və İnsan Hüquqları üzrə Bürosu ilə bu sahədə yaxından əməkdaşlıq edir. 2010-cu ilin iyununda Qazaxıstanın paytaxtı Astana şəhərində "Tolerantlıq və qeyri-ayrı-seçkilik" üzrə ATƏT-in yüksək səviyyəli konfransında Azərbaycan nümayəndə heyətinin iştirakı mühüm hadisə olmuşdu.

"Sivilizasiyaların alyansı Forumu" 2004-cü ildə İspaniyanın və Türkiyənin təşəbbüsü ilə yaradılmış və BMT-nin Baş katibi tərəfindən dəstəklənmişdir. Həmin vaxt Alyansın dostla-

rı qrupuna 90-a yaxın dövlət və 17 beynəlxalq təşkilat daxil olmuşdu ki, bunun nəticəsində adı çəkilən qurum sivilizasiyalararası əməkdaşlıq sahəsində qarşılıqlı əlaqələrin ən nümayəndəli mexanizmi olmuşdur. Alyansın sivilizasiyalararası müxtəlifliyinin qəbul edilməsi və ona hörmət prinsipi əsasında sülh və dialoq mədəniyyəti naminə birliyə nail olmaq çağırışları bütün dünyada geniş əks-səda doğurmuşdu. Alyans yerli, milli, regional və beynəlxalq səviyyədə "mədəni müxtəlifliyin idarə edilməsinin yaxşılaşdırılması" məqsədilə fəaliyyətlərin koordinasiyasını həyata keçirən beynəlxalq təşkilat kimi gələcəkdə beynəlxalq mədəni dialoqun yeni paradigmasının təşəkkül tapmasına çalışır. Əksər iştirakçılar üçün Alyansın gələcəyi onun ifadə etdiyi prinsiplərə - mədəni-sivilizasiyon çoxluğa, inkişaf modelinin müxtəlifliyinə və müxtəlif dəyərlər sisteminin bərabər hüquqlara malik olmasına nə dərəcədə sadıq qalacağı ilə ölçülür. Buna görə də qarşılıqlı fəaliyyətdə ön plana qarşılıqlı hörmətə əsaslanan dialoq, təcrübə və informasiya mübadiləsi çıxır.

"Sivilizasiyalar Alyansı" qarşılıqlı mədəni əlaqələrin müxtəlif aspektləri ilə məşğul olan digər təşkilat və qurumlar arasında öz yerini tapmağa çalışır. Mühüm cəhət ondadır ki, Alyans BMT-nin, YUNESKO, İnsan hüquqları Şurası, Beynəlxalq Miqrasiya təşkilatı və s. strukturlarının funksiyalarını öz üzərinə götürmür, öz fəaliyyətində özünüidarəyə əsaslanır. Bununla

yanaşı, Alyansın məqsədləri dövlətlərin qarşılıqlı əlaqəsi olmadan mümkün deyildir, buna görə də onun BMT ilə fəaliyyətinin koordinasiyası zəruri hesab edilir.

Azərbaycan Respublikası dinlərarası və sivilizasiyalararası dialoqun genişləndirilməsinin fəal dəstəkləyicisi olaraq, Sivilizasiyalararası Alyansa qoşulan ilk ölkələrdəndir.

2009-cu ildə Azərbaycan Alyansla münasibətlərinin inkişaf planını hazırlamış və bu beynəlxalq təşkilata təqdim etmişdir. Planda dövlət və qeyri-dövlət təşkilatlarının, elm, mədəniyyət, din və digər mülki cəmiyyət strukturlarının Alyansla əməkdaşlığının inkişafı üzrə konkret istiqamətləri öz əksini tapmışdır. 2011-ci ilin aprelində Bakıda keçirilmiş Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumunda BMT-nin Sivilizasiyalar Alyansı Katibliyinin icraçı direktoru Mark Şuer iştirak etmiş, Azərbaycanın mədəniyyətlərarası dialoqun təşkilindəki rolunu yüksək qiymətləndirmişdir [20, 2011, 8 aprel].

Beynəlxalq mədəni dialoqun təşkilində Azərbaycan Avropa Şurası ilə yaxından əməkdaşlıq edir. Bunun ən bariz nümunəsi 2011-ci ilin aprelində Bakıda Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumunun keçirilməsi və onun AŞPA tərəfindən dəstəklənməsi olmuşdur.

Bu gün Azərbaycanın da təmsil olunduğu Avropa Şurası demək olar ki, bütün Avropa ölkələrini ümumi dəyərlər və prinsiplər əsasında bir-

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

ləşdirir. Siyasi ideyaların, mədəniyyətlərin, dillərin və dinlərin müxtəlifliyi Avropa Şurasında uğurla təmsil olunur. Onun ümumi dəyərləri demokratiya, insan hüquqları və qanunun aliliyidir ki, bu dəyərlər Avropa Şurası İnsan Hüquqları Konvensiyasının əsasında dayanır. Bu dəyərlər eyni zamanda bir çox qanunvericilik normalarına, standartlara, mexanizmlərə və yaxşı təcrübəyə əsaslanır. Onların həyata keçirilməsi mədəniyyətlərəarası dialoqun aparılması üçün ilkin şərtidir. Siyasi plüralizm, fikir və ifadə azadlığı, insanlar arasında bərabərlik, ayrışikliyin aradan qaldırılması, hakimiyyətlərin bölünməsi, qanunverici əsaslar – bütün bunlar mədəniyyətlərəarası dialoqun çiçəklənməsi üçün şərait yaradan fundamental elementlərdir.

AŞ Nazirlər Kabinetinin eqidası altında mədəniyyətlərəarası dialoqun dini ölçüləri üzrə illik konfranslar keçirilir. 2010-cu ilin sentyabrında Makedoniyanın Oxrid şəhərində keçirilmiş konfrans "Mədəniyyətlərəarası dialoqun, tolerantlığın və qarşılıqlı anlaşmanın irəliləyişində KİV-in rolu: KİV-nin ifadə azadlığı və mədəni və dini müxtəlifliyə hörmət" adlanırdı. Azərbaycan konfransda bu sahədə ölkədəki müsbət təcrübə haqqında Avropa Şurası üzvlərinə ətraflı məruzə etmişdir. Avropa Şurası həmin Avropa identikliyi-nin müasir anlamı problemi üzrə tədbirlər seriyası hazırlayıb həyata keçirməsi təşəbbüsü ilə çıxış etmişdir.

Müasir dünyada mədəniyyətlərəarası münasibətlər

Son bir neçə il ərzində AŞ Parlament Assosiasiyasının mədəniyyətlərəarası dialoqa aid bir sıra məruzələri dinləmişdir. Həmin məruzələrdə Avropada milli azlıqlar, etnik və dini icmaların vəziyyəti, islamla bağlı vəziyyət, islamizm və islamofobiya, ekstremizmə qarşı mübarizə, mədəniyyətlərəarası dialoqun dini elementləri kimi mühüm məsələlər müzakirə edilmişdir.

2011-ci ilin aprelində AŞPA elm, təhsil və mədəniyyət komitəsinin üzvü Anne Brasseurin "Mədəniyyətlərəarası dialoqun dini meyarları" mövzusunda məruzəsinin müzakirəsində Azərbaycanlı deputatlar Səməd Seyidov, Qənirə Paşayeva, Rafayel Hüseynov, Sevil Fətəliyeva xüsusilə fəallıq göstərmiş, Azərbaycanın bu sahədə malik olduğu müsbət təcrübəsindən danışmışlar. Qeyd edilmişdir ki, bu gün Azərbaycanda müxtəlif dinlərə qarşı mövcud dözümlülük AŞ-nın bir çox üzv ölkələrinə əsl nümunə ola bilər [20, 2011, 14 aprel].

2011-ci ilin iyun ayında AŞPA-nın yay sessiyasında "XXI əsrdə birgə yaşama" mövzusunda debatın keçirilməsi mədəniyyətlərin dialoquna mühüm töhfə vermişdir. Azərbaycanın Avropa Şurasının mədəniyyət, mədəni və təbii irs üzrə direktorluğu ilə əməkdaşlığı artıq öz müsbət bəhrəsini verməkdədir.

Bu gün mədəni müxtəlifliyə təhlükə yaradan, mədəniyyətlərin dialoquna mane olan iki meyl özü-nü açıq şəkildə göstərir. Bir tərəfdən müasir informasiya texnologiyaları, o cümlədən İnternet Qərbin

mədəni və siyasi dəyərlərinin yayılmasının mühüm kanalı kimi çıxış edir. Digər mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dəyərlərinin təşviqi və yayılması üçün bənzər vasitələrin olmaması dünyanın mədəni və informasiya müxtəlifliyinin sarsılmasına, bütövlükdə bəşəriyyətin mədəni potensialının yoxsullaşmasına səbəb olur.

Digər tərəfdən milli və dini ifratçılıq, lovgalıq, mədəni özgünlüyün mütləqləşdirilməsi, ümumdünya mədəni proseslərdən kənarında dayanmaq cəhdləri də mədəniyyətlərin çarpazlaşmasına mane olur. Milli-mədəni amillərdən xalqlar arasında ədavəti gücləndirmək məqsədilə istifadə edilməsi cəhdləri təəssüf ki, bu gün də davam edir. Buna görə də mədəniyyətlərin özünəməxsusluğu ilə onların qarşılıqlı zənginləşməyə açıqlığı arasında optimal nisbətin tapılması əsas vəzifələrdən biridir.

Son illər Azərbaycan, onun paytaxtı Bakı şəhəri əsl dialoq məkanına çevrilmişdir. 2009-cu ildə Bakı İslam mədəniyyətinin paytaxtı elan edilmiş, İslam Konfransı Təşkilatına üzv olan ölkələrin, eləcə də Avropa dövlətlərinin mədəniyyət nazirlərinin toplantısı keçirilmişdir. 2008-ci ildə isə bütün ölkələri əhatə edən beynəlxalq qadın konfransı keçirilmiş və mədəniyyətlərə dialoqda qadınların roluna dair Bakı Bəyannaməsi qəbul edilmişdir. Bununla da siyasi və elmi ədəbiyyatda "Bakı prosesi" adını almış prosesin əsası qoyulmuşdur. Sonrakı dövrlərdə digər beynəlxalq tədbirlər keçirilmiş və nəhayət Bakı Forumu artıq bir forum kimi for-

malaşmış və indi bu proses uğurla davam edir. Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi Bakıda Humanitar Forumun keçirilməsi təsadüfi deyildir. Azərbaycan əsrlər boyu mədəniyyətlərin qovuşduğu bir diyar olmuşdur. Əsrlər boyu müxtəlif xalqların, dinlərin nümayəndələri Azərbaycanda bir ailə kimi, sülh, əmin-amanlıq, qarşılıqlı anlaşma şəraitində yaşamışlar. Bu müsbət meyillər bu gün də davam edir, gələcəkdə daha da gücləndiriləcək və Azərbaycan uğurlu inkişafını davam etdirəcəkdir [6]. 2011-ci ilin aprelində Ümumdünya Mədəniyyətlərə Dialoq Forumunun da Bakıda keçirilməsi, həmin ilin oktyabrında Multikulturalizmin problemlərinə həsr edilmiş forumun təşkili Azərbaycanın dünya mədəniyyətlərə dialoqda oynadığı rolunu bir daha sübut edir. 2011-ci ilin aprelində 102 dövlətin və 10-dan artıq beynəlxalq təşkilatın nümayəndələrinin iştirakı ilə keçirilmiş Ümumdünya Mədəniyyətlərə Dialoq Forumunun əsas məqsədi mədəniyyətlərə dialoqun müxtəliflik və plüralizmlə səciyyələnən müasir cəmiyyətlərdə ayrı-ayrı aspektlərinin nəzərdən keçirilməsi və yerli, regional və global səviyyələrdə gücləndirilməsinə təşviq edilməsi olmuşdur. Forumun keçirilməsi ideyası Azərbaycana məxsus idi və o BMT-nin Sivilizasiyalararası Alyansı, YUNESKO, Avropa Şurası, AŞ Şimal-Cənub Mərkəzi və İSESCO tərəfindən dəstəklənmişdi. Forumda mədəniyyətlərə dialoqun konseptu-

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

al, idarəçilik, siyasi və əməli aspektləri müzakirə olunmuş, dialoqa yönələn maneələr nəzərdən keçirilmiş, onun müxtəlif mühütlərdə aparılmasının ən yaxşı formaları diskussiya obyektinə olmuşdur. Əslində belə tədbirlərin keçirilməsi üçün Azərbaycanda həm güclü zəmin, həm də əlverişli mühit mövcuddur. Azərbaycanın birinci xanımı, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban Əliyevanın qeyd etdiyi kimi, qədim dövrdən bu günə qədər Azərbaycan bütün dünyaya açıq olan bir diyar kimi tanınır və ölkəmizdə hökm sürən yüksək tolerantlıq mühitini insanlarınla ilk təmasdan hiss etməyə mümkündür. Bakıda yanbayan yerləşən müsəlman məscidi, katolik kastyolu, provaslav kilsəsi, yəhudi sinaqoqu bu mühitin həm sübutu, həm də nəticəsidir [20, 2011, 9 aprel].

2011-ci aprelində Bakıda keçirilmiş Ümumdünya mədəniyyətlərarası forumunda çıxışında Azərbaycan Respublikası prezidenti İlham Əliyev demişdir: "Biz istəyirik ki, bütün xalqlar, bütün dinlərin nümayəndələri bir-biri ilə sıx təmasda olsunlar, bütün problemləri açıq şəkildə müzakirə etsinlər. Bu gün dünyada qloballaşma haqqında, mədəniyyətlərarası dialoq haqqında, multikulturalizm haqqında geniş diskussiyalar aparılır. Mən bunu müsbət qiymətləndirirəm. Çünki bu məsələlər ətrafında daim fikir mübadiləsi aparılmışdır. Ancaq bir məqsədlə - necə edək ki, xalqlar bir-birinə daha yaxın olsunlar. Necə edək ki, dünyada

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

dini zəmində qarşıdurma olmasın, xalqlar, sivilizasiyalararası məsələlər müsbət istiqamətdə inkişaf etsin. Qarşılıqlı inam artsın, qarşılıqlı hörmət artsın [5].

Bakı Humanitar Forumu ən geniş humanitar məsələlərin müzakirə edildiyi nüfuzlu beynəlxalq məclisə çevrilmişdir. Mədəniyyətlər, sivilizasiyalar və konfessiyalar arasında zəngin əməkdaşlıq ənənələri olan Azərbaycanda dünya miqyasında humanitar məsələlərlə bağlı yeni bir formatın yaranması ölkəmizin beynəlxalq mədəni-humanitar dialoqda oynadığı rolun mühüm göstəricisidir. Bu Forum müasir dövrimizdə bəşəriyyət qarşısında duran qlobal çağırışlara cavab axtarmaq, humanitar əməkdaşlıqla bağlı ən mühüm məsələlərə dair geniş spektrli dialoqlar, fikir mübadilələri və müzakirələr aparmaq üçün nüfuzlu elmi-siyasi platformadır.

Forumun həmtəmsilçiləri Azərbaycan və Rusiya prezidentləridir. 2010-cu ilin yanvarında iki ölkə prezidentinin təşəbbüsü ilə Bakıda keçirilmiş Humanitar Əməkdaşlıq üzrə Azərbaycan-Rusiya Forumunda qəbul olunmuş qərara əsasən 2011-ci ilin oktyabrında "XXI əsr: ümidlər və çağırışlar" şüarı altında I Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumu təşkil olunmuşdu. Birinci Forumun yekunları, qəbul edilmiş qərarlar, Bəyannamə, əslində bütün mütərəqqi bəşəriyyətin gələcəyə olan baxışlarını ifadə edirdi. Bu baxışlar bütün dünya xalqlarının əməkdaşlığını, birgə fəaliyyətini, qarşılıqlı anlaş-

Sevda Ağamirzə qızı Əhadova

ma meyllərini, dini, milli qarşıdurmaların aradan qaldırılması kimi ideyaları əhatə edirdi.

2012-ci ilin oktyabrında keçirilmiş İkinci Forum da beynəlxalq mədəni-humanitar sahədə mühüm hadisə oldu. Forumda 60-dan çox ölkəni və 7 mütəbər təşkilatı təmsil edən 700-dək nümayəndə iştirak etmişdi. Onlardan 10 nəfəri sabiq dövlət başçısı, 11-i Nobel mükafatı laureatı, 5-i dünyanın nüfuzlu fəxri professoru (Emeritus professor). 10-u mütəbər beynəlxalq təşkilatları təmsil edən rəhbər vəzifəli şəxs, 55-i görkəmli ictimai və siyasi xadim idi. Forum çərçivəsində "postmodernist mədəniyyətdə ənənəvi dəyərlər sistemi", "müasir KİV-lər və yeni çağırışlar", "XXI əsrdə qloballaşma proseslərinə yeni metodoloji yanaşmalar", "multikulturalizm" problemlərinə dair geniş fikir mübadiləsi aparılmışdır. Azərbaycan paytaxtında keçirilmiş analoqu olmayan belə mütəbər tədbir təkcə ölkəmizin deyil, bütün bəşər sivilizasiyasının tarixinə həmişəlik daxil olmuş, bəşəriyyətin üzleşdiyi bir sıra problemlərin həlli yollarının tapılması işinə kömək göstərmişdir.

Forum, qəbul etdiyi Bəyannamədə hər bir cəmiyyətin ənənəvi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, onun inkişaf prosesinin özünəməxsusluğunun və müxtəlifliyinin dərk edildiyini vurğulayaraq beynəlxalq qurumları və müxtəlif humanitar təşkilatları dövlətlər, vətəndaş cəmiyyətləri və konfessiyalar arasında tolerantlıq mühiti yaratmağa və

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

sivilizasiyalararası münasibətlərin qarşısını almağa xidmət edən əsil mədəniyyətlərarası dialoqun gerçəkləşdirilməsi məqsədi ilə forumlar, konfranslar, müzakirələr, dəyirmi masaların təşkilinə davamlı olaraq təşəbbüs göstərməyə çağırılmışdı [29].

Humanitar məsələlərlə bağlı yeni format olan və pozitiv məqsədlər güdən "Bakı prosesinin" əhəmiyyəti həm də ondan ibarətdir ki, bəşəriyyətə dövlətlərin, xalqların və konfessiyaların dinc birgəyaşayış yollarını tapmaqda, dünya birliyinin səyləri nəticəsində yeni çağırış və təhdidləri anlamaqda, meylləri və perspektivləri təhlil etməkdə onlara düzgün yol göstərsin. Dünya birliyi öz səylərini çəmlədirsə, onun intellektual potensialı yeni minilliyin çağırışlarına davam gətirə bilər. Bakı Forumunun dəyərliliyi məhz bundadır.

Azərbaycanın mədəniyyətlərarası dialoqda rolunun artmasında Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyəti də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Yarandığı 2004-cü ildən indiyədək Fondun təşəbbüsü və dəstəyi ilə bir sıra tədbirlər – "Azərbaycan: sivilizasiyalararası dialoqun keçmişi və bu günü", "Gənclər sivilizasiyaların alyansı naminə" mövzusunda beynəlxalq konfranslar, "Mədəniyyətlərarası dialoqda qadınların rolunun gücləndirilməsi" mövzusunda beynəlxalq forum, Dünya gənclərinin 4-cü məşğulluq sammiti və s. keçirilmişdir. Belə fəaliyyətin nəticəsidir ki, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, millət vəkili Mehriban xanım Əliyeva Azərbaycan mədəniyyətinin dünyada təbliğində,

ölkələr və xalqlar arasında dostluğun, mədəniyyətərarası dialoqun inkişafında göstərdiyi misilsiz xidmətlərə görə YUNESKO-nun və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri adına, bir çox ölkələrin orden və medallarına layiq görülmüşdür.

Mədəniyyətlərin dialoqu qanunauyğun hadisədir. O, həmişə mövcud olmuşdur, lakin onun miqyası və iştirakçıları həm məkanca, həm də zamanca məhdud olmuşdur. Lakin indiki dialoq daha geniş, dərin və çoxcəhətli səciyyə daşımağa başlamışdır. Mahiyyətə bu dialoqa indi bütün mövcud mədəniyyətlər cəlb olunmuşdur. Lakin bu mədəniyyətlər, onların dialoqda iştirakı səviyyəsi də müxtəlifdir. Mədəniyyət subyektlərinin dialoqu qavramaq səviyyəsi də birmənalı deyildir.

Dialoq xatirinə dialoq məhsuldar və səmərəli ola bilməz. O yalnız müxtəlif inkişaf yollarının çarpazlaşdığı, kəsişdiyi yerdə yaranır. Lakin dialoqa daha çox o zaman ehtiyac yaranır ki, mövcud problemləri yalnız bir mədəniyyət, bir sivilizasiya çərçivəsində həll etmək mümkün olmur, bir sivilizasiyanın, bir mədəniyyətin potensialı buna imkan vermədiyindən, problem ümumbəşəri səviyyəyə qalxır.

Bu baxımdan Azərbaycan dövlətinin sivilizasiyalararası və mədəniyyətlərərarası dialoqu gücləndirmək təşəbbüsləri çox mütərəqqi hadisə olmaqla bütün beynəlxalq ictimaiyyəti narahat edən məsələlərin həllinə yönəldilmişdir.

Mədəniyyətlərin dialoqunda Azərbaycanın

dünyaya inteqrasiyasında təhsil sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq mühüm rol oynayır. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev təhsilimizin inkişafı və beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması üçün birinci növbədə, beynəlxalq təhsil əlaqələrinin genişləndirilməsini, dünyada mövcud olan mütərəqqi təcrübənin öyrənilməsini və onun milli xüsusiyyətlərimizə uyğun gələn prinsiplərinin milli təhsil quruculuğunda geniş tətbiq edilməsini tövsiyə edirdi. H.Əliyevin təhsil strategiyasının əməli nəticəsi olaraq Azərbaycanın təhsil sahəsində beynəlxalq əlaqələri genişləndirdi. Bu əlaqələrin əsas istiqamətlərini tələbə, şagird, magistr hazırlığı mübadiləsi, birgə elmi tədqiqatlar, beynəlxalq forumlarda iştirak, beynəlxalq və regional proqramlara qoşulma və onların işində yaxından iştirak etmək kimi məsələlər təşkil edirdi. Ölkəmizin təhsillə bağlı əksər beynəlxalq konvensiyalara qoşulması təhsil sahəsində əməkdaşlığın inkişafına öz müsbət təsirini göstərmişdir.

Azərbaycan təhsil sisteminin nümayəndələri YUNESKO, YUNİSEF, YUNEVOK, İSESKO, Avropa Təhsil Fondu, AŞ və Aİ kimi nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların təhsil problemləri ilə məşğul olan qurumların işində yaxından iştirak edirlər. Beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın mühüm nəticələrindən biri də Avropa İttifaqının maliyyələşdirdiyi TEMPUS/TASIS proqramlarına Azərbaycan ali məktəblərinin cəlb edilməsi, Boloniya sisteminin ölkəmizdə tətbiqidir [40, 389].

Bölgədə və bütün dünyada əməkdaşlığın, sülhün və təhlükəsizliyin tərəfdarı olan ölkəmizin irəli sürdüyü təşəbbüslər eyni zamanda onun beynəlxalq aləmdəki nüfuzunu daha da artırır. Azərbaycan artıq mədəniyyətlərarası inteqrasiya və dialoq problemlərinin müzakirə edildiyi, mühüm əhəmiyyətə malik beynəlxalq tədbirlərin keçirildiyi bir ölkə kimi dünyada tanınmaqdadır. Milli və dini dözümlülüyün, tolerantlığın mövcud olduğu Azərbaycanda bu tədbirlərin keçirilməsi həm də ölkəmizin dünyaya nümunə təşkil etdiyinə əyani sübutudur. Azərbaycanın sürətli inkişafı, bütün bəşəriyyətin mənafeyinə xidmət edən daxili və xarici siyasəti, dünyada artmaqda olan nüfuzu ölkəmizdə tərəqqiyə, sülhə və təhlükəsizliyə xidmət edən beynəlxalq səviyyəli tədbirlərin tez-tez keçirilməsinə öz müsbət təsirini göstərəcəkdir. Bu isə öz növbəsində qloballaşan dünyada dialoqa, qarşılıqlı anlaşmaya kömək edən amillərdir.

NƏTİCƏ

Bəşəriyyətin vahid sivilizasiyaya doğru daha sürətlə irəliləməsi, yeni dövlətlərin yaranması, xalqların milli özünüdərkə və mədəni dirçəlişə can atmaları, sosial-siyasi və mənəvi-mədəni həyatın fəallaşması – bütün bunlar beynəlxalq münasibətlərin ümumi kontekstində mədəniyyətlərin dialoqunun, mədəni əlaqələrin keyfiyyətə yeni mərhələyə qalxmasına səbəb olmuşdur. Getdikcə daha çox ölkələr həcmi və səmərəliliyi nəzərə çarpacaq dərəcədə artan beynəlxalq mədəni əməkdaşlığa qoşulurlar.

Həm mənəvi dəyərlər sistemi, həm də siyasi proseslərin indikatoru kimi mədəniyyətin spesifik rolu getdikcə artmaqdadır. Coğrafi sərhədləri, milli, dini, sosial maneələri qətiyyətlə aşan mədəniyyət həm cəmiyyət daxilində, həm də xalqlar və dövlətlər arasındakı münasibətlərdə əsas amilə çevrilməkdədir. Hər bir insanın, sosial qrupun həyatının ayrılmaz hissəsi olan mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsi bəşəriyyətin inkişafının zəruri elementinə çevrilir.

Mədəniyyətlərarası dialoq, mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsiri məsələsi tarixin bütün dövrlərində,

Sevda Ağamirzə qızı Əhadova

bütün cəmiyyətlərdə ən aktuallıq kəsb edən problemlərdən birini təşkil etmişdir. Müxtəlif mədəniyyətlər arasında qarşılıqlı anlaşmanın təmin edilməsi beynəlxalq münasibətlərin tənzimlənməsinin mühüm siyasi amili kimi çıxış etmişdir. Bu məsələdə mədəniyyətinin özünün həlledici rolunu danılmazdır. Başqa xalqların mədəniyyətini, həyat tərzini, adət-ənənələrini bilmədən, bəşəriyyətin topladığı zəngin mədəni irsdən səmərəli şəkildə faydalanmadan, bütün dünyada əməkdaşlığa və tərəqqiyə nail olmaq mümkün deyildir.

Bütün mədəniyyətlər rəngarəngliyi, müxtəlifliyi və qarşılıqlı təsiri ilə bəşəriyyətin ümumi sərvəti olduğundan, hər bir mədəniyyət hörmət edilməli və o qorunub saxlanılmalı olan ləyaqət və dəyərə malikdir. Böyüklüyündən, kiçikliyinə, iqtisadi gücündən, yerləşdiyi coğrafiyadan asılı olmayaraq hər bir xalqın öz mədəniyyətini inkişaf etdirmək hüququ vardır.

Dünyada sülhün və əmin-amanlığın təmin edilməsi, xalqlar arasında dostluq və qardaşlıq münasibətlərinin inkişafına yardım göstərmək, onların həyat tərzinin, mədəniyyətinin daha dərindən dərk edilməsinə nail olmaq, bununla da biliklərin yayılması və müxtəlif mədəniyyətlərin zənginləşməsinə xidmət etmək beynəlxalq mədəni əməkdaşlığın əsas məqsədlərindən birini təşkil edir.

Mədəni əməkdaşlıq bütün xalqların, ölkələrin hüququ olduğu kimi həm də onların vəzifəsi,

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

borcudur. Buna görə də xalqlar malik olduqları mənəvi irsi, bilik və təcrübəni bir-biri ilə bölüşməlidirlər. Ancaq beynəlxalq mədəni əməkdaşlıq həyata keçirilərkən onların hər birinin müstəqilliyinə və suverenliyinə, milli-mədəni özünəməxsusluğuna hörmət edilməli, mədəni əməkdaşlıqda iştirak edən bütün xalqların ondan faydalanmasına şərait yaradılmalıdır.

Hazırda global miqyasda həyata keçirilən mədəni əlaqələr mədəniyyətin, elmin, təhsilin bütün sahələrini, əqli və yaradıcı fəaliyyətin bütün növlərini əhatə etməkdədir. Ancaq texniki tərəqqi ilə mənəvi-intellektual tərəqqi arasında harmoniya təmin edilməli, bunun üçün bütün mədəniyyət sahələrinin tarazlı inkişafına nail olunması vacib, əsas vəzifələrdən birini təşkil etməlidir.

Mədəniyyət kollektiv həyat fəaliyyətinin nəticəsi olsa da, onun daşıyıcıları ayrı-ayrı şəxsiyyətlərdir. Buna görə də mədəniyyəti insanlardan kənar təsəvvür etmək mümkün deyil. Maddi və mənəvi predmetləri və hadisələri yaratmaq, vərdiş və bacarığını inkişaf etdirməklə insan həm də özü özünü "yaradır". Mədəniyyətin əsas yaradıcısı insan olduğundan, onun əsas determinantı və məqsədi məhz insana xidmət etməkdən, onun mənəvi tələbatlarını və maraqlarını təmin etməkdən ibarət olmalıdır. Ona görə də yaşadığı yerdən, milli, irqi, sosial mənsubiyətindən asılı olmayaraq mədəni əməkdaşlıq hər bir insanın bütün xalqların mədəniyyətindən zövq

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

almaq, bəhrələnmək, bəşər mədəniyyətinin zənginləşməsinə öz töhfələrini vermək imkanı yaratmalıdır.

Sosial həyatın ayrılmaz hissəsi olan mədəniyyət bu gün beynəlxalq münasibətlərin mühüm elementinə çevrilməkdədir. Mədəniyyət sahəsində siyasətə dövlətlərin ümumi siyasətinin geniş kontekstində baxılmalıdır. Mədəniyyət təbiəti etibarilə ictimai hadisə, insanların birgə yaradıcılığının və onların bir-biri ilə qarşılıqlı təsirinin nəticəsidir. YUNESKO-nun 26 noyabr 1976-cı il tarixli "Xalq kütlələrinin mədəni həyatda iştirakı və ona töhfəsi haqqında tövsiyəsi"ndə qeyd olunduğu kimi, mədəniyyət getdikcə daha çox insanların həyatının mühüm tərkib hissəsi, tərəqqinin əsas amillərindən biri kimi çıxış edir. Cəmiyyətin bütün üzvlərinin hərtərəfli və ahəngdar inkişafı və yaradıcılıq imkanlarının daha tam açılması əsasında onun mənəvi potensialının mütəmadi yüksəlişinin təmin edilməsi bu tərəqqinin ən vacib şərtidir [82, 342].

Bəşəriyyətin informasiya və qloballaşma dövrünə qədəm qoyduğu müasir şəraitdə həm beynəlxalq münasibətlərdə, həm də hər bir dövlətin daxili və xarici siyasətində mədəniyyət amilinin əhəmiyyəti getdikcə artırmaqdadır. Ən yeni informasiya texnologiyalarına malik olan dövlət milli mədəniyyəti inkişaf etdirmək, yaymaq və təbliğ etmək üçün daha geniş imkanlara malik olurlar. Elm, təhsil, bədii incəsənət sahəsində qazanılmış

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

nailiyyətlərin yayılması və populyarlaşdırılması xarici siyasət vəzifələrinin həyata keçirilməsində mühüm vasitəyə çevrilməkdədir.

Hazırda hər bir dövlətin dünyadakı mövqeyi və nüfuzu təkcə onun hərbi-siyasi çəkisi, iqtisadi resursları ilə deyil, həm də mədəni potensialı və uğurları ilə müəyyən edilir.

Beynəlxalq mədəni-humanitar əməkdaşlıq Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Qarşılıqlı faydalı beynəlxalq mədəni-humanitar əməkdaşlıq xarici siyasətin əsas məqsədlərinə çatmaqda və onun səmərəliliyinin artırılmasında mühüm töhfə verə bilər.

XXI əsrin yeni çağırışları, beynəlxalq münasibətlər sahəsində genişmiqyaslı vəzifələr mədəni-humanitar əlaqələrin əhəmiyyətini daha da artırır. Dünyada çoxqütblülüyün bərqərar olması, global rəqabətin artması mədəni-sivilizasiya aspektlərinin ön plana çıxması ilə şərtlənir. Beynəlxalq arenada əsas oyunçular arasında mədəni təsir uğrunda mübarizə getdikcə güclənir, bu mübarizəyə yeni güc mərkəzləri geniş cəlb olunur. Qloballaşma təkcə milli mədəniyyətlərin qarşılıqlı çulğaşması və qarşılıqlı zənginləşməsi ilə deyil, hətta bəzi hallarda xalqların və ölkələrin mədəni özünəməxsusluğuna ciddi təhlükələr yaratmaqla səciyyələnir.

Qloballaşma milli və etnik mədəniyyətlərin taleyi ilə bağlı məsələləri daha da aktuallaşdırır

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

mışdır. Bəşəriyyət bu mədəniyyətlərin ümumdünya mədəniyyətində yerini müəyyənləşdirmək zəruriyyəti ilə üzləşmişdir. Qloballaşma etnomədəni hüquqlara riayət edilməsi, bütün dünyaya xalqlarının maddi və mənəvi irsinin, milli ənənələrinin öyrənilməsi və möhkəmləndirilməsi məsələlərinə ciddi diqqət yetirməyi vadar edir. Qloballaşmanın əsas məqsədi də milli mədəniyyətləri öz standartlarına tabe etdirmək deyil, onlar arasında körpülər qurmaqdan ibarət olmamalıdır. Dövlətlər öz mədəniyyətlərini qloballaşmanın neqativ təsirlərindən, "kütləvi mədəniyyətin" maliyyə-texnoloji müdaxiləsindən qorumaq, dünyadakı mədəni plüralizmi qoruyub saxlamaq üçün bir sıra addımlar atırlar. Milli mədəniyyətə dövlət dəstəyi cəmiyyətin geniş təbəqələrini milli mədəni nemətlərə əlçatırılığını, hər bir vətəndaşın milli mədəniyyətin istehlakçısı olmaq hüququnu təmin etmək, mədəni rəqabətdə onları qorumaq məqsədi güdür.

Bu gün bir həqiqət getdikcə daha çox beyinlərə hakim kəsilir ki, heç bir dövlət, xalq, mədəniyyət, sivilizasiya ayrı-ayrılıqda, təkbaşına bütün bəşəriyyətin məsuliyyətini öz üzərinə götürüb, onun problemlərini həll etmək iqtidarında deyildir. Zora, gücə arxalanan dünya düzəninin perspektivi yoxdur. Tarix dəfələrlə sübut etmişdir ki, heç bir imperiya, superdövlət öz hegemonluğunu əbədi saxlaya bilməmişdir. Müasir dünyada hegemoniya, liderlik uğrunda mübarizə bəşəriyyətin

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

məhvinə gətirib çıxara bilər. Bəşəriyyətin xilası onun ən dəyərli neməti olan müxtəlifliyindədir. Bəşəriyyətin mədəni müxtəlifliyinə bu gün ən ciddi təhlükə mədəniyyətlərin, dünyagörüşlərin eyniləşməsi, unifikasiyasıdır. Bu təhlükənin qarşısını da yalnız birgə səylərlə almaq mümkündür. Bunun üçün bütün bəşəriyyətin, xalqların, mədəniyyətlərin siyasi, iqtisadi, mənəvi, mədəni, humanitar potensialı səfərbər olunmalı, dar milli mənafeələr kənara qoyulmalıdır. Əslində söhbət bütün bəşəriyyətin yeni inkişaf paradigmasının ortaya qoyulmasından gedir. Qloballaşma şəraitində mədəniyyətlərin dialoquna, qarşılıqlı etimada və əməkdaşlığına əsaslanan ictimai münasibətlərin yeni paradigması kimi baxmaq lazımdır. Bunun üçün hazırda mövcud olan beynəlxalq münasibətlərin və dünya düzəninə mahiyyəti və strukturu kökündən dəyişdirilməli və humanistləşdirilməlidir. Zorakı qloballaşmanı, eyniləşməni, mədəni, mənəvi inteqrasiya əvəz etməlidir. Yalnız bu yolla dövrümüzün global çağırışlarına adekvat cavab vermək mümkündür.

Mühüm vəzifələrdən biri də məhsuldar dialoqa nail olmaq üçün konstruktiv forma və vasitələrin axtarılması, beynəlxalq mədəni həyat sahəsində lokal və global amillərin optimal balansına nail olunmasıdır. Bu hazırda bütün dünyanı bürümüş yeni informasiya texnologiyalarının, miqrasiya proseslərinin inkişafı, geniş təhsil və mədəniyyət məkanının təşəkkül tapması və s.

faktorlar kontekstində xüsusi önəm daşıyır.

Əlbəttə, ən optimal variant mədəniyyətlərin özünəməxsusluğunu və müxtəlifliyini saxlamaqla, qlobal və lokal amillərin qarşılıqlı əlaqəsini genişləndirməklə mədəniyyətlərin universallaşması ideyasına nail olmaqdır. Bu birinci növbədə mədəniyyətlərə qarşılıqlı münasibətlərdə ümumi məxrəcə gəlmək üçün hansısa universal dəyərlərə istinad edilməsini nəzərdə tutur. Bu zaman biz onu da nəzərdən qaçırmamalıyıq ki, bu ümumi dəyərlər hər bir mədəniyyətə xas olan dəyərlərdir.

Mədəniyyətlər arasında fərqlər həmişə olmaş və olacaqdır. Lakin bu fərqlərə bəşəriyyətin inkişafının hərəkətverici qüvvəsi kimi baxmaq lazımdır. Bu baxımdan fərqlilikləri saxlamaqla mədəniyyətlərin yaxınlaşması bütün dünyada təhlükəsizliyə, sabit inkişafa və sülhə nail olunmanın zəruri şərtidir. Bu gün mədəniyyətlər arasındakı maneələr bütün xalqları ciddi düşünməyə vadar etməlidir, mədəniyyətlərin qlobal dialoqu buna görə də çox vacibdir. Qarşılıqlı anlaşmaya nail olmaq üçün dar milli çərçivələrdən imtina etmək, hər mədəniyyətin unikal dəyərini saxlamaqla mədəniyyətlərin qlobal dialoquna qoşulmaq tələb olunur.

Beləliklə, əsas vəzifə milli mədəniyyətlərin dəyərlərini üzvi surətdə özündə cəmləşdirən, onların zəifləməsi və ya assimilyasiya edilməsi məqsədini güdməyən universal mədəniyyətin

təşəkkül tapmasıdır. Bu tip mədəni inteqrasiyanın əsasını bütün xalqların özünəməxsus mədəni dəyərlərinin, onların mədəni suverenliyinin, bütövlükdə dünyanın mədəni rəngarəngliyinin, çoxçalarlılığının qorunub saxlanması təşkil etməlidir. Buna isə yenə də yalnız mədəniyyətlərə mənəvi dialoq vasitəsi ilə nail olmaq mümkündür. Əlbəttə, bu zaman mədəniyyətlərin qarşılıqlı çulğışması və dialoqu xalqların öz tarixi-mədəni köklərindən, öz mənəvi dəyərlərindən uzaqlaşması üçün əsas olmalıdır. Bu dialektik məntiqi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev belə ifadə etmişdir: Bizim milli dəyərlərimiz ümumbəşəri dəyərlər əsasında qurulubdur. Qloballaşan dünyada xüsusilə gənç nəsil üçün milli-mənəvi dəyərlər xüsusi rol oynayır və oynamalıdır. Hər halda biz Azərbaycanda buna böyük əhəmiyyət veririk və onu da qeyd etməliyəm ki, başqa mədəniyyətə, dinə, tarixə olan hörmət öz mədəniyyətinə, tarixinə və dininə olan hörmətdən başlamalıdır. Eyni zamanda, Vətənə bağlı olmayan, vətənpərvərlik hissələrindən kənar olan insanlar başqa mədəniyyətlərin nümayəndələrini də lazımı səviyyədə qəbul edə bilməzlər. Onlar, eyni zamanda, bəzi hallarda başqa mədəniyyətlərə qarşı olan hörmətsizliyi də əslində öz mədəniyyətlərinə olan hörmətsizlik əsasında qururlar. Ona görə də qloballaşan dünyada bu məsələlərə xüsusi diqqət göstərilməlidir.

Dialog, həm də müxtəlif mədəni ənənələrin qarşılıqlı hörməti, qarşılıqlı anlaşması və təsiri kimi də başa düşülməli, hər hansı dəyərlər sisteminin birtərəfli üstünlüyünə yol verilməməli, bərabərhüquqlu tərəfdaşların əməkdaşlığı şəraitində həyata keçirilməlidir. Belə şəraitdə mədəniyyətlərarası dialogun qurulması üzrə kollektiv səylərin artırılması mühüm əhəmiyyət kəsb etməyə başlayır, mədəniyyətin dövlətlər arasında ziddiyyətlərin yumşaldılmasının səmərəli aləti kimi potensialı da artır.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev H. Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında. Yeni 2001-ci il, yeni əsr və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciət.// "Azərbaycan" qəzeti, 2000-ci il, 30 dekabr
2. Əliyev H. Dünya azərbaycanlılarının I qurultayında çıxış.// "Azərbaycan" qəzeti, 2001-ci il, 10 oktyabr.
3. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar. Çoxcildlik, B.: Azərbaycan, 1997- 2013-ci illər.
4. Əliyev İ. BMT-nin "Dünya informasiya cəmiyyəti" Beynəlxalq forumunda nitqi. 10 dekabr 2003-cü il. Əliyev İ. İnkişaf məqsədimizdir, İkinci kitab, B.: Azərbaycan, 2009, s. 164-167.
5. Əliyev İ. 2011-ci il aprelinə Bakıda keçirilmiş Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Forumda çıxışı. //Azərbaycan, 2011, 8 aprel.
6. Əliyev İ. II Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumda çıxış. //Azərbaycan, 2012, 5 oktyabr.
7. Əliyev İ. İnkişaf – məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr. Çoxcildlik, B.: Azərbaycan, 2008-2012-ci illər.

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

8. Əliyev İ. "XXI əsr: ümidlər və çağırışlar" Beynəlxalq Bakı forumunda çıxışı, // "Azərbaycan", 2011-ci il, 10 oktyabr.

9. Əliyeva M. Xoşməramlı səfir. I-V cildlər, B., Şəms, 2005-2006.

10. Əliyeva M. Ümumdünya Mədəniyyətlərə arası Dialoq Forumu çərçivəsində "Qadınlar mədəniyyətlərə arası dialoqun əsas təmsilçiləri" mövzusunda keçirilmiş sessiyada çıxışı. // "Azərbaycan", 2011-ci il, 9 aprel.

11. Abbasov N. Mədəniyyət siyasəti və mədəni irs. Bakı(B.), 2011, 218 s.

12. Abbasov N. Mədəniyyət siyasəti və mənəvi dəyərlər. B., Aznur, 2009, 451s.

13. Amerika Birləşmiş Ştatları Dövlət Departamentinin rəsmi saytı. www.state.gov

14. Aslanov E. Yeni dünya nizamı və milli inkişaf. B.: Azərbaycan, 2006, 295 s.

15. Aslanova R. İslam və mədəniyyət. B.: Azərbaycan Universiteti, 2002, 405 s.

16. Aslanova R. XXI əsr: yeni mədəniyyət məkanına inteqrasiya. B.: Nurlan, 2007, 439 s.

17. Aslanova R. Qloballaşma və mədəni müxtəliflik. B.: Elm, 2004, 263 s.

18. Aslanova R. Müasir dövlət və Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpasının 20 illik ildönümü işığında dövlətşünaslıq elmi. B.: Azərneşr, 2011, 440 s.

19. Avropada mədəniyyət siyasəti və təmayüləri kompediumu. B.: Ericarts, 2001, 136 s.

Müasir dünyada mədəniyyətlərə arası münasibətlər

20. "Azərbaycan" qəzeti.

21. Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin Əsasnaməsi. 24 yan., 2004.

22. Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin rəsmi saytı. www.mfa.gov.az

23. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin rəsmi saytı. www.mct.gov.az

24. Azərbaycan Respublikasında 2002-2005-ci illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2002-ci il 27 avqust tarixli, 1029 nömrəli sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir. // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik toplusu, 2005-ci il, №2, maddə 69.

25. Azərbaycan Respublikasında 2010-2014-cü illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2010-cu il 6 aprel tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir. // "Azərbaycan" qəzeti, 2010, 7 aprel.

26. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Əsas Qanun. Bakı: Qanun, 2009, 88 s.

27. Azərbaycan Respublikasının mədəniyyət və turizm qanunvericiliyi toplusu. 2 cildə. B.: Avrasiya Press, 2011, I c. 521s., II c. 500 s.

28. Azərbaycanda mədəniyyət siyasəti. B.: Azərbaycan, 2004, 97 s.

29. Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunun Bəyannaməsi. // "Azərbaycan" qəzeti, 2012, 6 oktyabr.

30. Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunun nəticələri sivilizasiyalararası əməkdaşlığın

daha da dərinləşməsinə xidmət edəcəkdir.//
"Azərbaycan" qəz., 2011-ci il, 15 oktyabr.

31. Bakıda "Mədəniyyətlərin müxtəlifliyi və müasir dünyada dialoq fəlsəfəsi" mövzusunda beynəlxalq konfrans işə başlamışdır.//
"Azərbaycan" qəz., 2011-ci il, 8 aprel.

32. Beynəlxalq mədəni əlaqələr. B.: Sabah, I c. 2008, 652 s.; II c., 2009, 398 s.

33. Cəfərov N. Azərbaycanşünaslığa giriş. B.: BİN, 2001, 120 s.

34. Diplomantik xidmət haqqında Azərbaycan Respublikası qanunu.

35. Ələkbərova N. Mədəniyyət və siyasət. B.: Azərbaycan, 200, 288 s.

36. Əliyev Ə. Müasir beynəlxalq hüquqda insan hüquqları, əhali, miqrasiya problemləri. B.: AHA, 2007, 487 s.

37. Heydər Əliyev və mədəniyyət: müraciətlər, çıxışlar, müsahibələr, təbriklər, məlumatlar. 3 cildə. B.: Nurlar NRM, 2008.

38. Hüseynova İ. Dövlətçilik naminə. B.: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2001, 285 c.

39. Hüseynova İ. Heydər Əliyev və Qafqazda sülh prosesi. B.: Çarşıoğlu, 2008, 670 s.

40. Hüseynova İ. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu. B.: Təhsil, 2004, 470 s.

41. İmanquliyeva A. Şərq və Qərb: ortaq mənəvi dəyərlər, elmi-mədəni əlaqələr. Beynəlxalq elmi konfransının materialları. B., Elm, 2004

42. Xalq kütlələrinin mədəni həyatda iştirakı və

ona töhfəsi haqqında tövsiyə // "YUNESKO-nun beynəlxalq normativ aktları". Bakı: Azərbaycan, 1998, s.342-346.

43. Xəlilov (Ulusel) R. Heydər Əliyev və Azərbaycan – Dünya münasibətləri: siyasətdən mədəniyyətədək. B.: İdeal-Print, 2010, 608 s.

44. Xəlilov (Ulusel) R. Qloballaşma və harmoniya fəlsəfəsi. B.: Elm, 2005, 351 s.

45. Xəlilov (Ulusel) R. Qloballaşma və türk sivilizasiyası. B.: Çarşıoğlu, 2005, 148 s.

46. Xəlilov (Ulusel) R. Mədəniyyət və texnosivilizasiya. B.: AME, 2003, 187 s.

47. Xəlilov (Ulusel) R. Mədəniyyətlərin ipək yolu. Azərbaycandan dünya məkanına. B.: Təhsil, 2003, 185 s.

48. Xəlilov S. Baxış bucağı: fəlsəfi publisistika. B., Elm, 2010, 252 s.

49. Xəlilov S. Fəlsəfədən siyasətə. B., "Azərbaycan Universiteti", 1999, 336 s.

50. Xəlilov S. Heydər Əliyev və azərbaycançılıq məfkurəsi. B.: Elm, 2002, 233 s.

51. Xəlilov S. Lider. Dövlət. Cəmiyyət. B., "Azərbaycan Universiteti", 2001, 357 s.

52. Xəlilov S. Sivilizasiyalararası dialoq. B: Adiloğlu., 2009, 252 s.

53. Xəlilov S. Şərq ruhunun Qərb həyatı. Aida İmanquliyevanın yaradıcılıq axtarışlarının izi ilə. Bakı: Şərq-Qərb, 380 s.

54. Xəlilov S. Şərq və Qərb. Ümumbəşəri ideala doğru. B.: Azərbaycan Universiteti nəşr., 2004, 623 s.

55. İrq və irqi xurafat haqqında Bəyannamə (27 noyabr 1978-ci il) // "YUNESKO-nun beynəlxalq normativ aktları". s.225-231.

56. Qarayev Ə. Mədəniyyət və turizm davamlı inkişaf dövrünü yaşayır. "Azərbaycan" qəzeti, 2011, 15 oktyabr.

57. Manafova M. Mədəniyyət tarixi və nəzəriyyəsi. B.: Təbib, 2006, 402 s.

58. Mehdiyev R. Azərbaycan: qloballaşma dövrünün tələbləri. B.: XXI YNE, 2005, 463 s.

59. Mehdiyev R. Azərbaycanın inkişaf dialektikası. Bakı: AME, 2000, 286 s.

60. Mehdiyev R. Demokratiya yolunda: irs haqqında düşünərkən. B.: Şərq-Qərb, 2008, 791 s.

61. Mehdiyev R. Gələcəyin strategiyasını müəyyənləşdirərkən: modernləşmə xətti. B.: Şərq-Qərb, 2008, 215 s.

62. Mehdiyev R. XX əsrdə milli dövlətçilik. B.: XXI YNE, 2003, 246 s.

63. Mehdiyev R. İctimai və humanitar elmlər: zaman kontekstində baxış. B.: Azərbaycan, 2010, 413 s.

64. Mehdiyev R. Milli məfkurə, dövlətçilik, müstəqillik yolu ilə. B.: XXI YNE, 2006, I, 671 s.

65. Mehdiyev R. Vətəndaş cəmiyyətinə yol açan ideyalar. B.: Azərbaycan, 2006, 583 s.

66. Mehdiyev R. Yeni siyasət: inkişafa doğru. C. 1, B.: Azərbaycan, 2008, 581 s.

67. Mədəni özünüifadə müxalifətliliyinin qorunması və təşviqinə dair konvensiya. Paris, 20

oktyabr 2005-ci il; YUNESKO, B., 2005, 33 s.

68. Mədəniyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. B.: Qanun, 1998, 25 s.

69. Mədəniyyət tarixi və nəzəriyyəsi. B.: Sabah, 2010, 872 s.

70. Mədəniyyətimizin və mədəni irsimizin hamisi. B.: Nurlar, 2007, 422 s.

70a. Mədəniyyətlərərası dialoqa dair Ağ kitab. Ləyaqətlə Bərabər hüquqlu birgə yaşama. Strasburq, 7 may, 2008-ci il

71. Məhzuməd Xəlifə Həsən. Dialoq mədəniyyəti və metodologiyası. B.: CBS, 2011, 221 s.

72. Məmmədov N. Heydər Əliyevin xarici siyasət konsepsiyası uğurlu bəhrələrini verir.// "Azərbaycan", 2011-ci il, 14 aprel.

73. Məmmədaliyeva S. Qloballaşma dövründə mədəniyyətin fəlsəfi aspektləri. B.: Nurlar, 2006, 248 s.

74. Prezident İlham Əliyev və mədəniyyət. İki cildə, Bakı: İdeal Print, 2008.

75. Səmədov N. Azərbaycan dünya turizm məkanına inteqrasiya edir.// Mədəniyyət qəzeti, 2012-ci il, 28 sentyabr.

76. Şükürov A. Fəlsəfə və qloballaşma. B.: Adiloğlu, 2002, 440 s.

77. Şükürov A. Qloballaşma: mahiyyəti və perspektivləri. B.: Adiloğlu, 2001, 170 s.

78. Şükürov A. Qloballaşma: Mif və tarix. B.: Elm, 2005, 233 s.

79. Şükürov A. Qloballaşmış cəmiyyətlər:

dünən, bu gün və sabah. B.: Azərb. Univ. Nəşr., 2006, 191 s.

80. Şükürov A. Kulturologiya. B.: Adiloğlu, 2003, 274 s.

81. Təhsil, Elm və Mədəniyyət məsələləri üzrə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının nizamnaməsi. // "YUNESKO-nun beynəlxalq normativ aktları". B., 1998.

82. YUNESKO-nun beynəlxalq normativ aktları. B.: Azərbaycan, 1998, 640 s.

83. YUNESKO-nun beynəlxalq mədəni əməkdaşlıq prinsipləri Bəyannaməsi: 4 noyabr 1966-cı il.// "YUNESKO-nun Beynəlxalq normativ aktları", s.408-410

84. Аникеев Е.Н., Семушкин А.В. Диалог цивилизаций: Восток-Запад // Вопросы филологии, 1998, №2, s.173-178.

85. Ариспя Л., Аширова Х., Абульмагд А. Преодолевая барьеры. Диалог между цивилизациями. Пер. с англ. /Под ред. С.Капицы, М.: Изд. Логос, 2002, 192 с.

86. Асташкина Н. Современный диалог цивилизаций Запада и Востока: трудности и перспективы. М.: Гуманитарный Институт, 2006, 70 с.

87. Бжезинский З. Великая шахматная доска. М.: Международные отношения, 1998. <http://lib.aldebaran.ru>

88. Бжезинский З. Выбор: Мировое господство или глобальное лидерство. М.: МО, 2005, 288 с.

89. Бек У. Что такое глобализация. М.:

Прогресс-Традиция, 2001, 304 с.

90. Бенхабиб С. Притязания культуры. Равенство и разнообразие в глобальную эпоху. М.: Логос, 2003, 350 с.; www.twirpx.com

91. Богуславский М. Культурные ценности в международном обороте. Правовые аспекты. М.: Юрист, 2005, 432 с.

92. Борзунов В. О некоторых аспектах дискуссии по проблемам глобализации в контексте цивилизационного развития // Глобализация: Конфликт или диалог цивилизаций? / М., Новый Век, 2002, с.364

93. Будагов Р.А. История слов в истории общества. М.: Добросвет-2000, 2004, 256 с.

94. Взаимоотношения культур в условиях глобализации. Материалы международной научной конференции, посвященной памяти общенационального лидера азербайджанского народа Гейдар Алиева. М.: Канон+Реабилитация, 2010, 528 с.

95. Вебер а.б. Две модели мирового развития и новые протестные движения// Альтер глобализм: теория и практика антиглобалистского движения/ Под ред. А.В.Бузгалина, М.: Едиториал, 2003, с.208-224.

96. Вебер А.Б. Корпоративная глобализация и ее оппоненты// Политика: Анализ, хроника, прогноз, 2002, №2, с.22-36.

97. Венская декларация и программа действий А/CONF 157/23, Генеральная Ассамблея

ООН, 12 июня. 1993 г.

98. Восток-Запад. Диалог культур и цивилизаций. Материалы II межвузовской научной конференции молодых ученых. М.: Изд-во РУДН, 2000, 373 с.

99. Всемирный доклад ЮНЕСКО по культуре. Культурно разнообразие, конфликт и плюрализм. Париж, 2000; <http://ru.scribd.com>

100. Всеобщая декларация о культурном разнообразии, ЮНЕСКО, 2001, http://www/unesco.org/rus/pages/Admin/01122004_1921_07.php

101. Гезалов А.А. Глобализация и трансформация общества. В книге "Взаимодействие культур в условиях глобализации...". С. 182-190.

102. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь. М.: «Весь мир», 2004, 120 с., www.read.ru

103. Глобализация // Глобалистика. Энциклопедия. М.: Радуга, 2003, 1328 с.

104. Глобализация и мультикультурализм. Ответ. ред. Н.С.Карабаева, М.: Российский Университет, 2005, 332 с.; www.readl.ru

105. Грушевицкая Т.Г., Попков В.Д., Садохин А.П. Основы межкультурной коммуникации. М.: ЮНИТИ - ДАНА, 2003, 352 с; www.countries.ru

106. Гусейнов А.А. Диалог культур: ценностный аспект // Диалог цивилизаций и между-

народные отношения. М.: М.-Н.Новгород, ИД. «Медина», 2009, 548 с., с.421-433.

107. Гусейнов А.А. Как возможна глобальная общность людей?, В книге "Диалог культур и партнерство цивилизаций: становление глобальной культуры". Международные Лихачевские чтения. 13-14 мая 2010 г. СПб., 2010, 577 с., с.61-63.

108. Гусейнов А.А. О чем мы говорим, когда говорим о диалогах цивилизаций // Диалог культур и цивилизаций в глобальном мире. 7-ые международные лихачевские чтения. М., 2007, с.57-62.

109. Дайюнь Ю. О многообразии развития культур // www.peopledaily.com.cn

110. 2001 год диалога между цивилизациями под эгидой ООН. Изд-во ООН, 2001, [www/un.org](http://www.un.org)

111. Декларация Мехико по политике в области культуры, принятая на Всемирной конференции по политике в области культуры, 6 августа 1982 г. ЮНЕСКО, 1982; [http: www.minervaplus.ru](http://www.minervaplus.ru)

112. Диалог культур в глобализирующемся мире. М.: Наука, 2005, 428 с.

113. Диалог культур и цивилизаций в глобальном мире. 7-ые международные лихачевские чтения. СПб, СГУ, 2007, 516 с.

114. Диалог цивилизаций: базовые концепты, идеи, технологии, Бейрут - Нижний

Новгород: Изд. Медина, 2006, 474 с.

115. Диалог цивилизаций: философские, культурологические и исторические аспекты. Материалы международной конференции. Казань, 26-29 ноября 2007 г., Казань: Изд. КГУ, 2007, 140 с.

116. Диалог цивилизаций: исторический опыт и перспективы XXI века. Документы и выступления. Российско-Иранский международный научный симпозиум. 1-2 февраля, 2002 г. М.: Изд-во РУДН, 2002, 301 с.

117. Доклад Комиссии по культуре 32-ой сессии Генеральной Конференции ЮНЕСКО. Париж, Октябрь, 2003; <http://unesdoc.unesco.org>

118. Доклад о развитии мира-2004. Культурная свобода в современном многообразном мире. ООН, 2004; http://hdr.undp.org/reports/global/2004/russian/pdf/hdr04_24complete.pdf

119. Заринов И.Ю. Время искать общий язык (проблемы интеграции различных этнических теорий и концепций)//Этнографическое обозрение. 2000, №2, с.3-18.

120. Зиновьев А.А. Глобальное сверхобщество и Россия. Минск-Москва, АСТ, 2000, 159 с.; <http://blackservice.narod.ru>

121. Зинченко В.Г., Зусман В.Г., Кирнозе З.И. Межкультурная коммуникация. Системный подход. Н.Новгород, 2003, 195 с.

122. Ерасов Б.С. Цивилизация: смысл слова и определение термина // Цивилизации. Вып. 4, М., ТАЛП, 1997, с.169-187.

123. Кастельс М. Информационная эпоха: Экономика, общество, культура. М.: ГУ-ВШЭ, 2000.

124. Кессиды Ф.Х. Глобализация и культурная идентичность. / Вопросы философии, 2003, №11, с.76-79.

125. Конвенции и рекомендации ЮНЕСКО, касающиеся охраны культурного наследия, ЮНЕСКО, 1980, 385 с.; <http://nasledie.org.ru>

126. Кувалдин В.Б. Глобализация. Национальное государство и новый миропорядок// Полития, 2002, №2

127. Культура и культурные шедевры Азербайджана – универсальное послание будущим поколениям. Б.: Çinar-Çar, 2009, 796 с.

128. Культурные права и проблемы связанные с их признанием. Сборник очерков, посвященный празднованию 50-ой годовщины принятия Всеобщей декларации прав человека. Издательство ЮНЕСКО, 1997. Издательский дом Магистр, ЮНЕСКО, 2003, 306 с.

129. Культурология. XX век. Словарь. Спб., Университетская книга, 1997, 782 с.

130. Культурология. Учебник для студентов высших учебных заведений / Под ред. Г.В. Драча, Ростов по Дону: Изд. Альфа-М., 2009, 413 с.

131. Лапин Н.И. Универсальные ценности

и многообразии жизненных миров людей. // Диалог культур и партнерство цивилизаций: становление глобальной культуры. М., 2010, с. 105-107.

132. Леонтович О. Введение в межкультурную коммуникацию. М.: Гнозис, 2007, 368 с.

133. Лихачев Д.С. Декларация прав культуры и ее международное значение // Лихачев Д.С. Университетские встречи. 16 текстов. Сб: СПб, 2006; <http://fond.srb.ru>

134. Лихачев Д.С. Культура как целостная среда // Лихачев Д.С. Избранные труды по русской и мировой культуре. СПб: СПб ГУП, 2006, 349 с.

135. Макбрайд У. Глобализация и межкультурный диалог. Вопросы философии, 2003, №11, с.80-87.

136. Малахов В.С. Государство в условиях глобализации. М.: КДУ, 2007, 256 с.

137. Малахов В.С. Зачем России мультикультурализм// Мультикультурализм и трансформация постсоветских обществ, М., 2002, Под ред. В.С.Малахова и В.А.Тишкова. М.: Институт Этнологии и антропологии РАН, 356 с.; <http://www.antropotok.archipelago.ru/text/a062/htm>

138. Маманова В.В. Мультикультурализм: разнообразие и множество. <http://credonew/content/wiew/606/32/>

139. Мамедалиева С. Культура в эпоху глобализации. Б.: Сада, 2004, 234 с.

140. Маркова Н.Е. Ценностные установки молодежи в современной России // Народонаселение. М., 2003, №2, с. 116-125.

141. Материалы Всемирной Конференции по политике в области культуры (Г.Мехико, 1982 г.) Декларация Мехико по политике в области культуры // Культуры: диалог народов мира. ЮНЕСКО, 1987. №3.

142. Международные правовые документы по вопросам культуры. СПб., 1996.

143. Межуев В.М. Глобальное и локальное в современном мире. // Взаимоотношения культур в условиях глобализации... с.108-121.

144. Межуев В.М. Идея национального государства в исторической перспективе /Полис. 1991, №5-6.

145. Межуев В.М. На пути к универсальной цивилизации // Диалог культур и партнерство цивилизаций: становление глобальной культуры. с.119-121.

146. Мехтиев Р. На пути к демократии: размышление о наследии, Баку: Şərq-Qərb, 2007, 748 с.

147. Мотрошилова Н.В. Цивилизация и варварство в эпоху глобальных кризисов. М.: ИРФАН, 2010, 477 с.

148. Наше творческое разнообразие – доклад Всемирной Комиссии по культуре и развитию. ЮНЕСКО, 1995.

149. Никандров Н.Д. Глобализация и нацио-

нальная культура. Один миф порождает другой. /В книге Диалог культур и партнерство цивилизаций, с.137-141.

150. Новая философская энциклопедия. В 4 т. II т., М., Мысль, 2001.

151. Обобщающий доклад об анализе культурных прав. Совет по культурному сотрудничеству. (СКС), 63-оe сессия. Дос. СДСС (85) 11 rev., Strasburq, 30 Yanvar, 1995.

152. Образование сокрытое сокровище. Доклад, подготовленный для ЮНЕСКО Международной комиссией по образованию для XXI века, Парис, ЮНЕСКО, 1996.

153. Павлов С.А. Логический анализ и понятие глобализации. В книге "Взаимодействие культур в условиях глобализации...", с. 177-181.

154. План действий по политике в области культуры в интересах развития, принятый Межправительственной конференцией по политике в области культуры в интересах развития, Стокгольм, 2 апреля 1998, CLT-98 /CONF. 210/4. Rev. 2, UNESCO, Paris.

155. Права человека. Сборник международных документов. М.: Юрид.лит., 1998, 608 с.

156. Россия в диалоге культур. М.: Наука, 2010, 430 с.

157. Садохин А.П. Межкультурная коммуникация. М.: Альфа-М, 2006, 288 с.

158. Самовар Л.А. Межкультурная коммуни-

кация. М., 1988.

159. Смирнова Н.М. Социально-культурный локализм в контексте процессов глобализации. В книге "Взаимодействие культур в условиях глобализации...", с.288-294.

160. Тойнби А.Дж. Постижение истории. М.: Рольф, 2001, 640 с.; [http:// kulichicom](http://kulichicom), с.288-294.

161. Уткин А.И. Глобализация: процесс и осмысление. М.: Логос, 2002, 256 с.; www.viperson.ru

162. Философский энциклопедический словарь. М.: ИНФА, 1997, 576 с.

163. Фукуяма Ф. Наше пост-человеческое будущее. М.: АСТ, 2008, 349 с.

164. Хазов Е. Международно-правовая защита национально-культурного достояния. М.: ЮНИТИИ-ДАНА, 2009, 154 с.

165. Халилов С. Романтическая поэзия в контексте восточно-западной проблематики. М.: Весь мир, 2009, 216 с.

166. Хантингтон С. Столкновения цивилизаций. М.: АСТ, СПб, Terra Fantastica, 2003, 603 с.

167. Харрис Р. Психология массовых коммуникаций. 4-ое международное издание, СПб., М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002; www.narod.ru

168. Харченкова Л.И. Феномен толерантности в контексте глобализации. В кн.: Диалог культур и партнерства цивилизаций: становление глобальной культуры. с.354-356.

169. Хатами М.С. В человеке сосредоточе-

ны душа Востока и разум Запада. М.: Изд. Гуманитарий, 2001, 268 с.; <http://iran.ru>

170. Хоруженко К.М. Культурология. Энциклопедический словарь. Ростов на Дону: Феникс, 1997, 640 с.

171. Цивилизации. Вып. 4., М.: МАЛП, 1997, 199 с.

172. Цивилизации. Вып. 7. Диалог культур и цивилизаций, М.: Наука, 2006, 276 с.

173. Чандран К. Теоретические основы мультикультурализма. Электронный вариант; <http://inliberty.ru>

174. Человек, культура и общество в контексте глобализации современного мира. Материалы III международной конференции. Выпуск 3. М.: Наука, 2005, 364 с.

175. Чистякова О.В. Этнический национализм и гуманистические ценности. В книге "Взаимодействие культур в условиях глобализации...", с. 206-211.

176. Шендрик А.И. Глобализация и судьбы национальных культур / «Человек, культура и общество в контексте глобализации». Материалы III Международной научной конференции, с.283-294.

177. Шиманская Э.С. Глобализм и цивилизационное многоцветье. // Глобализация: Конфликт или диалог цивилизаций? / М.:Новый Век, 2002, с.298-308.

178. ЮНЕСКО между двумя этапами

Всемирного саммита по информационному обществу Международного конференция. СПб. 17-19 мая 2005 г. М.: Инст.Инфор. 2005, 606 с.

179. Яковец Ю.В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций. М.: Экономика, 2003, 441 с.; www.narod.ru

180. Яковец Ю.В. Диалог между цивилизациями – императив XXI века // Диалог цивилизаций: исторический опыт и перспективы XXI века. с.29-32.

181. Asante M.K., Newmark E., Blake C.A. Handbook of Intercultural Communication. Beverly Hills: Sage Dublications, 1979, 248 p.

182. Beyke M. The International (Law) Dimension of Culture and Cultural Rights: Relevance for and Application in the "New" South Africa" South African Year Book of International Law, No 20, 1995.

183. Brunsvick Y., Danzin A. Birth of a civilization: the shock of globalization. Paris, UNESCO, 1999, 111 p.

184. Camilleri C. Cultural anthropology and education. Paris, UNESCO, 1986, 170 p.

185. Crystal D. English as a Global Language. Cambridge [England], N.Y: Cambridge Univ. Press, 1997, 150 p.; www.rutracker.org

186. Culture Counts: towards new strategies for culture in Sustainable Development. Paris, UNESCO, 1999, 77p.

187. Cultures. Dialogue between the peoples of the world. Paris, UNESCO, 1986, 212 p.

188. Cushner K., Brislin R.W. Intercultural Interactions. L., 1996, Second edition, 365 p.

189. M.Dixon. Textbook on International Law. 2nd ed. London, Blackstone Press, 1993, p. 279.

190. Driven R., Putz M., Sager S. Intercultural Communication. Bern, 1994.

191. The Globalisation of World Politics: an Introduction of International Relations. Ed. I.Baylis, S.Smith. Oxford, 1997.

192. Gindlin S. Social Justice and Globalization. Are they Compatible? // Monthly Review. June 2002, Vol. 54, №2.

193. Gray I. False Dawn: The Delusions of Global Capitalism. N.Y.: Granta Books, 1998, 234 p.

194. Gudukunst W.B. Intercultural Communication Theory. Current Perspectives, Newbury Park, 1983, 175 p.

195. Guirdham M. Communicating across Cultures. West Lafayette, 1999.

196. Hall E. Beyond Culture. N.Y.,- L.: Anchor press, 1989, 256 p.

197. Hall E. The Dance of Life. N.Y., 1983.

198. Hall E. The Silent Language. N.Y.: Anchor press, 1959, 240 p.

199. Hall E., Hall M. Understanding Cultural Differences. Yarmouth, 1990, 238 p.

200. Hopkins A.G. Globalization in World History. Pulmica Publishing, 2002, 275 p.

201. Horrison L.E., Hungtington S.P. Culture Matters. How Values Shape Human Progress. N.Y., 2000, 365 p.

202. Human Development Report 2010. N.Y.: United Nations, 2010, 227 p.

203. The integration of Azerbaijan into the world community: The silk way of cultures. Baku: Sabah, 2009, 160 p.

204. Kumilcka W. Multicultural Citizenship. Oxford: Clarendon Press, 1995, 346 p.

205. Lerner R.E. Western civilizations: their history and their culture. Vol. 1, NY. www. Norton Company, 1998, 634 p., 1123 p.

206. Meeting of the UNESCO Experts Committee on the Strengthening of UNESCO's Role in Promoting Cultural Diversity in the Context of Globalization. UNESCO Publishing, 21-22 September, 2000.

207. Multicultural Europe: Illusion or Reality. Budapest: UNESCO, 1999, 178 p.

208. Our creative diversity: report the World Commission of Culture and Development. Paris, UNESCO, 1996, 309 p.

209. Population of the UN. N.N. UN, 2001, 392 p.

210. Robertson R. Qlocalization. Nime-Space and homogeneity – hiterogenety // Global Modernites. London, 1995, p.25-44.

211. Samovar L., Porter R., Stefani L. Communication between Culture. Belmont: CA, 1998, 199 p.

Sevda Ağamirzə qızı Əhədova

212. Samuel P. Huntington. The Clash of Civilizations and the Remarking of World Order. Simon and Schuster. N.Y., 1996, 367 p.

213. Samuel P. Huntington. West is Unique and not so Universal // Foreign Affairs, N.Y. 1996, dekabr, p.28-46; [http:// iscte.pt](http://iscte.pt)

214. Scollon R., Scollon S.W. Intercultural Communication. Oxford: Blackwell Publishers, 2000, 336 p.

215. Slembek E. Culture and Communication. Frankfurt am Main: Verlag, 1991, 299 p.

216. Smith A. Towards a global Culture? In Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity. London-Thousand Oaks (Calif). New Delphi, 1997.

217. Statistical yearbook 1996. Paris, UNESCO, 1997, 700 p.

218. Statistical yearbook. N.Y., UN, 2008, 838 p.

219. Steiner. G. After Babel. Aspects of Language and Translation. London. Oxford University Press. 1975, 470 p.

220. Stevenson N. Globalization, national cultures and cultural citizenship // social.quart – Berkeley (Cal.), 1997, Vol. 38, №1.

221. Syllivan R.E. A short history of Western civilization. N.Y., McGram-Hill. Inc. 1994, 767 p.

222. Tolerance. Paris, UNESCO, 1996, 131 p.

223. UNESCO fellowships: a means to empowerment. Paris, UNESCO, 1999, 80 p.

224. UNESCO. Universal Declaration on Culture

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

Diversity, 2001, Akt.1.

225. UNESCO World Report: Investing in cultural diversity and intercultural dialogue. Paris, UN, 2009, 402 p.

226. World culture report 1998. Culture, creativity and markets. Paris, UNESCO, 1998, 488.

227. <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1142718240>

228. <http://demoscope.ru/weekly/2004/0151/analit04.Php>

229. www.newparadigma.ru

230. <http://www.politstudies.ru/universum/dossier/01/wall02.htm>

231. riw.ru/russia4165html

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ	3
GİRİŞ	7
I FƏSİL. MƏDƏNİYYƏT VƏ BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR	17
1.1. Mədəniyyət və sivilizasiya: ziddiyyətlərin vəhdəti	17
1.2. Müasir dünya proseslərində mədəniyyət amili	42
1.3. Xarici siyasətin mədəni-humanitar aspektləri	63
II FƏSİL. QLOBALLAŞMANIN MƏDƏNİ ASPEKTLƏRİ	81
2.1. Milli mədəniyyətlər qloballaşma kontekstində	81
2.2. Multikulturalizm: bəla, yoxsa nicat yolu?	123
2.3. Qloballaşma və beynəlxalq mədəni hüquqlar	157
III FƏSİL. MƏDƏNİYYƏTLƏRİN QARŞILIQLI MÜNASİBƏTLƏRİ	190
3.1. Mədəniyyətlərarası ünsiyyətin müasir problemləri	190
3.2. Mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsi və qarşılıqlı təsiri	200

Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər

3.3. Mədəniyyətlərarası münasibətlər və milli dövlətlər	214
IV FƏSİL. MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DIALOQU VƏ DIALOQ MƏDƏNİYYƏTİ	224
4.1. Müasir dövrün çağırışları və dialoq	224
4.2. Mədəniyyətlərin dialoqu və universal dəyərlər	247
4.3. Sivilizasiyalararası dialoq: Qərb və Şərq faktoru	270
4.4. Mədəniyyətlərin dialoqunda turizmin rolu	283
4.5. Azərbaycan mədəniyyətlərarası dialoqda	294
NƏTİCƏ	313
ƏDƏBİYYAT	323

Direktor: Şirindil Alışanlı
Nəşriyyat redaktoru: Səbuhi Qəhrəmanov

Formatı 60x84 $\frac{1}{16}$. Həcmi 21,75 ç.v.
Tirajı 300. Sifariş № 4
Qiyməti müqavilə əsasında.

“Elm” RNPM-in mətbəəsində çap olunmuşdur
(İstiqlaliyyət, 28)